

ENGELS

IZABRANA
VOJNA DELA
II

ВИЗА И ДОМА ЈНА — БЕГРАД	
Сигна- тура	И-19-166 пр.3
Изв. Бр.	13980

VOJNA BIBLIOTEKA KLASICI

KNJIGA SEDMA

UREĐIVAČKI ODBOR

Rade BULAT, Savo DRLJEVIĆ, Milinko ĐUROVIĆ
Vekoslav KOLB, Pero LALOVIĆ, Božo LAZAREVIĆ
Srećko MANOLA, Bogdan PECOTIĆ, Rade PEHAČEK
Milisav PERIŠIĆ (odgovorni urednik)

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD JNA
»VOJNO DELO«
BEOGRAD

1960

БИБЛИОТЕКА
ДОМА ЈНА — БЕОГРАД

Сигна-
турса

10-19-166 пр. 3

Инв.
бр.

13980

ENGELS

IZABRANA
VOJNA DELA
II

УДАРНА СТАЖАРИЈА
БЕОГРАД
III-10-166/3
16160

IZABRANI
ČLANCI I STUDIJE

PREVOD SA ENGLESKOG, NEMAČKOG I RUSKOG

Redakciju izvršio

pukovnik

Milutin Šušović

S A D R Ž A J

Prvi deo

REVOLUCIJA I KONTRAREVOLUCIJA 1848—1849

JUNSKA REVOLUCIJA

	Strana
Razvoj pokreta u Parizu —	3
23—24 juna u Parizu —	11
25 jun —	19

REVOLUCIJA I KONTRAREVOLUCIJA U NEMAČKOJ (članci)

XIII. — Pruska ustavotvorna skupština. Nacionalna skupština — — — — — — — — — — — — —	23
XVII. — Ustanak —	27
XVIII. — Sitna buržaozija —	31

IZ UVODA MARKSOVOG DELA »KLASNA BORBA U FRANCUSKOJ OD 1848 DO 1850 GODINE« — — — — — — — — — — — — —

ENGELS — EVGENIJI MARKS (25 JULIA 1849) — — — — — — — — — — — —	38
---	----

Drugi deo

KRIMSKI RAT (1853—1856)

Marks — Engelsu (2 juna 1853) — — — — — — — — — — — — — — — — — — —	43
Sveti rat —	44
Evropski rat — — — — — — — — — — — — — — — — — — —	47
Engels — Marksu (9 maja 1854) — — — — — — — — — — — — —	52
Podviz u Baltičkom i Crnom Moru — Anglo-francuski sistem operacija	52
Opsada Silistrije — — — — — — — — — — — — — — — — — —	58
Stanje ruskog rata — — — — — — — — — — — — — — — — —	66
Rat na Dunavu — — — — — — — — — — — — — — — — —	72
Taj dosadni rat — — — — — — — — — — — — — — — —	76
Zauzimanje Bomarsunda — — — — — — — — — — — — —	80
Napad na Sevastopolj — — — — — — — — — — — — —	81
Bitka na Almi — — — — — — — — — — — — — — —	86
Vojna snaga Rusije — — — — — — — — — — — — —	91
Opsada Sevastopolja — — — — — — — — — — — — —	95

Kampanja na Krimu	— — — — — — — — — — —	98
Rat na Istoku	— — — — — — — — — — —	106
Inkermanska bitka	— — — — — — — — — — —	112
Dezorganizacija engleske vojne uprave	— — — — — — — — — — —	117
Organizacija vojne uprave u Engleskoj	— — — — — — — — — — —	119
Dogadaji na Krimu	— — — — — — — — — — —	123
Kritika francuskog sistema vodenja rata	— — — — — — — — — — —	126
Poslednji dogadaji na Krimu	— — — — — — — — — — —	129
O situaciji na Krimu	— — — — — — — — — — —	132
Kritika Napoleonovog članka u »Moniteur«-u	— — — — — — — — — — —	134
Besmislen rat	— — — — — — — — — — —	138
Pad Sevastopolja	— — — — — — — — — — —	142
Rat u Aziji	— — — — — — — — — — —	145

Treći deo

USTANAK U INDIJI (1857—1858) I ENGLESKA KOLONIJALNA POLITIKA

Marks — Engelsu (2 juna 1853)	— — — — — — — — — — —	153
Engels — Marksu (6 juna 1853)	— — — — — — — — — — —	155
Ustanak u Indiji (I, II, III, IV, V i VI)	— — — — — — — — — — —	155
Oslobodenje Laknaua	— — — — — — — — — — —	176
Ustanak u Indiji	— — — — — — — — — — —	183
Zauzeće Laknaua (I i II)	— — — — — — — — — — —	188
Ustanak u Indiji (I, II, III i IV)	— — — — — — — — — — —	198
Nova ekspedicija Engleza u Kinu	— — — — — — — — — — —	209
Persija i Kina	— — — — — — — — — — —	212
Engels — Marksu (1 decembra 1865)	— — — — — — — — — — —	218
Engels — Marksu (27 decembra 1869)	— — — — — — — — — — —	218
Engels — K. Kautskom (12 septembra 1882)	— — — — — — — — — — —	219
Rusija u srednjoj Aziji	— — — — — — — — — — —	219

Četvrti deo

RAT U ITALIJI (1859) I GARIBALDIJEV POKRET (1860)

Engels — F. Lasalu (4 februara 1859)	— — — — — — — — — — —	227
Austrija se čvrsto drži u Italiji	— — — — — — — — — — —	229
Izgledi u pretstojećem ratu	— — — — — — — — — — —	235
Perspektive rata	— — — — — — — — — — —	240
R a t	— — — — — — — — — — —	243
Rat ne napreduje	— — — — — — — — — — —	247
Najzad — bitka	— — — — — — — — — — —	250
Bitka kod Montebela	— — — — — — — — — — —	254
Strategija rata	— — — — — — — — — — —	256
Razvoj rata	— — — — — — — — — — —	260
Austrijski poraz	— — — — — — — — — — —	263
Ostupanje Austrijanaca na Minéo	— — — — — — — — — — —	266
Jedno poglavlje istorije	— — — — — — — — — — —	269
Ratne vesti	— — — — — — — — — — —	275
Istoriska pravda	— — — — — — — — — — —	278
Italijanski rat (Pregled prošlih događaja — I, II i III)	— — — — — — — — — — —	281
Garibaldi na Siciliji	— — — — — — — — — — —	291
Garibaldijev pokret	— — — — — — — — — — —	295
Garibaldijev napredovanje	— — — — — — — — — — —	297
Garibaldi u Kalabriji	— — — — — — — — — — —	301

Peti deo

GRADANSKI RAT U AMERICI (1861—1865)

	Strana
Engels — Marksu (7 januara 1861) — — — — — — —	307
Marks — Engelsu (9 juna 1861) — — — — — — —	308
Engels — Marksu (12 juna 1861) — — — — — — —	308
Marks — Engelsu (1 jula 1861) — — — — — — —	310
Engels — Marksu (3 jula 1861) — — — — — — —	311
Pouke iz Gradanskog rata u Americi — — — — — — —	312
Američki unutrašnji sukobi — — — — — — —	316
Rat u Americi — — — — — — —	319
Gradanski rat u Americi (I i II) — — — — — — —	323
Engels — Marksu (5 maja 1862) — — — — — — —	332
Engels — Marksu (12 maja 1862) — — — — — — —	334
Engels — Marksu (23 maja 1862) — — — — — — —	334
Engels — Marksu (29 maja 1862) — — — — — — —	336
Situacija na američkom ratištu — — — — — — —	337
Engels — Marksu (4 juna 1862) — — — — — — —	340
Engels — Marksu (30 jula 1862) — — — — — — —	342
Marks — Engelsu (7 avgusta 1862) — — — — — — —	343
Kritika američkih unutrašnjih sukoba — — — — — — —	345
Engels — Marksu (9 septembra 1862) — — — — — — —	348
Marks — Engelsu (10 septembra 1862) — — — — — — —	348
Engels — Marksu (16 oktobra 1862) — — — — — — —	349
Marks — Engelsu (29 oktobra 1862) — — — — — — —	350
Engels — Marksu (5 novembra 1862) — — — — — — —	351
Situacija u Severnoj Americi — — — — — — —	352
Engels — Marksu (30 decembra 1862) — — — — — — —	355
Marks — Engelsu (2 januara 1863) — — — — — — —	355
Marks — Engelsu (13 februara 1863) — — — — — — —	356
Engels — Marksu (11 juna 1863) — — — — — — —	357
Marks — Engelsu (6 jula 1863) — — — — — — —	357
Marks — Engelsu (26 maja 1864) — — — — — — —	357
Engels — Marksu (30 maja 1864) — — — — — — —	358
Engels — Marksu (9 juna 1864) — — — — — — —	358
Engels — Marksu (4 septembra 1864) — — — — — — —	359
Marks — Engelsu (7 septembra 1864) — — — — — — —	360
Engels — Marksu (9 novembra 1864) — — — — — — —	361
Engels — J. Vajdemajeru (24 novembra 1864) — — — — — — —	361
Engels — svome bratu Rudolfu (10 januara 1865) — — — — — — —	363
Engles — Marksu (7 februara 1865) — — — — — — —	364
Engels — J. Vajdemajeru (10 marta 1865) — — — — — — —	364
Engels — Marksu (16 aprila 1865) — — — — — — —	367
Engels — Marksu (3 maja 1865) — — — — — — —	368
Engels — Marksu (15 jula 1865) — — — — — — —	368
Marks — Engelsu (23 aprila 1866) — — — — — — —	369
Engels — Marksu (16 januara 1868) — — — — — — —	369

Šesti deo

AUSTRJSKO-PRUSKI RAT (1866)

Vojna reforma u Nemačkoj — — — — — — —	373
Engels — Marksu (2 aprila 1866) — — — — — — —	377
Marks — Engelsu (7 juna 1866) — — — — — — —	378
Beleške o ratu u Nemačkoj (I, II, III i IV) — — — — — — —	379

Engels — Marksu (4 jula 1866)	—	—	393
Beleške o ratu u Nemačkoj — V	—	—	394
Marks — Engelsu (7. jula 1866)	—	—	398
Engels — Marksu (16 januara 1868)	—	—	398
Sedmi deo			
FRANCUSKO-PRUSKI RAT (1870/71)			
Predgovor	—	—	403
Marks — Engelsu	—	—	405
Beleške o ratu — I	—	—	406
Engels — Marksu	—	—	409
Beleške o ratu — II	—	—	410
Marks — Engelsu	—	—	413
Beleške o ratu — III	—	—	415
Engels — Marksu	—	—	416
Beleške o ratu — IV	—	—	420
Pruske pobeđe	—	—	424
Beleške o ratu — V	—	—	426
Beleške o ratu — VI	—	—	429
Beleške o ratu — VII	—	—	432
Beleške o ratu — VIII	—	—	435
Engels — Marksu (15 avgusta 1870)	—	—	437
Marks — Engelsu (17 avgusta 1870)	—	—	438
Beleške o ratu — IX	—	—	440
Beleške o ratu — X	—	—	443
Kriza rata	—	—	446
Beleške o ratu — XI	—	—	450
Beleške o ratu — XII	—	—	453
Beleške o ratu — XIII	—	—	455
Marks — Engelsu	—	—	455
Beleške o ratu — XIV	—	—	458
Marks — Komitetu socijal-demokratske nemačke radničke partije	—	—	460
Beleške o ratu — XV	—	—	463
Francuski porazi	—	—	466
Engels — Marksu (4 septembra 1870)	—	—	467
Beleške o ratu — XVI	—	—	470
Beleške o ratu — XVII	—	—	473
Uspon i opadanje vojski	—	—	477
Beleške o ratu — XVIII	—	—	480
Marks — E. — S. Bizliju (16 septembra 1870)	—	—	482
Kako tući Pruse	—	—	485
Beleške o ratu — XIX	—	—	488
Istorijski pregovora	—	—	490
Beleške o ratu — XX	—	—	492
Beleške o ratu — XXI	—	—	495
Principi pruskog vojnog sistema	—	—	498
Beleške o ratu — XXII	—	—	500
Beleške o ratu — XXIII	—	—	503
Sudbina Meca	—	—	506
Beleške o ratu — XXIV	—	—	509
Saragosa — Pariz	—	—	513
Beleške o ratu — XXV	—	—	516
Primedba na stranicu »Istorijske komune« — Tjerovo primirje od 30. oktobra 1870 godine	—	—	519
Pad Meca	—	—	519

	Strana
Beleške o ratu — XXVI	522
Careva odbrana	524
Borbe u Francuskoj	529
Beleške o ratu — XXVII	533
Utvrdjivanje prestonica	536
Beleške o ratu — XXVIII	539
Vojna situacija u Francuskoj	541
Beleške o ratu — XXIX	545
Beleške o ratu — XXX	548
Izgledi rata	550
Pruski slobodni strelnici	555
Marks — L. Kugelmanu (13 decembra 1870)	558
Beleške o ratu — XXXI	559
Beleške o ratu — XXXII	563
Nemački položaj u Francuskoj	566
Beleške o ratu — XXXIII	569
Beleške o ratu — XXXIV	573
Beleške o ratu — XXXV	576
Beleške o ratu — XXXVI	580
Beleške o ratu — XXXVII	584
Beleške o ratu — XXXVIII	586
Beleške o ratu — XXXIX	589
Beleške o ratu — XL	591
Marks — L. Kugelmanu (4 februara 1871)	594
Stanje u Francuskoj sa vojnog gledišta	596
Burbakijeva katastrofa	599
Položaj u Rusiji	602
Marks — L. Kugelmanu (12 aprila 1871)	604
Marks — L. Kugelmanu (17 aprila 1871)	605
Marks — E. — S. Bizliju (12 juna 1871)	606
Marks — A. Giberu (10 avgusta 1871)	606
Marks i Engels — Pretsedniku slovenskog mitinga sazvanog 21 marta 1881 godine u čast godišnjice Pariske komune	608
Povodom dvadesetogodišnjice Pariske komune	609
Čutljivi štabni bukač Moltke i njegov nedavni lajpciški korespondent	610
O pruskoj vojsci	612
Poluzvanična dreka o ratu	612
Taktika pešadije i njena materijalna baza 1700—1870 godine	619

Osmi deo

USTANAK U ŠPANIJI (1873) — BAKUNJINISTI NA DELU

Bakunjinisti na delu — beleške o ustanku u Španiji uletu 1873 godine	627
--	-----

Deveti deo

OCENE NEKIH DELA, LIČNOSTI I DOGADAJA

Engels — Marksu (3 aprila 1851)	647
Engels — Marksu (11 aprila 1851)	649
Marks — Engelsu (23 septembra 1851)	650
Engels — Marksu (26 septembra 1851)	654
Engels — Marksu (7 maja 1852)	656
Engels — Marksu (9 maja 1854)	657

	Strana
Engels — Marksu (22 septembra 1857)	659
Marks — Engelsu (25 septembra 1857)	662
Marks — F. Lasalu (25 februara 1859)	663
Marks — Engelsu (27 februara 1861)	664
Marks — Engelsu (7 jula 1866)	665
Engels — Marksu (16 decembra 1869)	665
Engels — A. Bebelu (28 oktobra 1885)	666
Engels — A. Bebelu (8 oktobra 1886)	667
Engels — F. A. Zorgeu (7 januara 1888)	668
Engels — V. Adleru (4 decembra 1889)	669
Engels — F. Meringu (14 jula 1893)	671
Engels — F. A. Zorgeu (10 novembra 1894)	672
Objašnjenja	675

НАПОМЕНА РЕДАКЦИЈЕ

Objašnjenja i napomene ispod teksta i na kraju ove knjige dati su većinom po podacima iz ovih dela:

— Ф. Энгельс, *Избранные военные произведения*, Москва, 1957 год., стр. 730—839;

— Karl Marx and Friedrich Engels, *The Civil War in the United States*, Marxist Library, Works of Marxism-Leninism, Volume XXX, International Publishers, New York, 1937, str. 287 — 325;

— Ф. Энгельс, *Избранные военные произведения*, Москва, 1936 год., стр. 585 — 628 i

— Friedrich Engels, *Der deutsch-französische Krieg 1870/71*, Verlag für Literatur und Politik, Wien — Berlin SW 61, 1930 godine.

PRVI DEO

REVOLUCIJA I KONTRAREVOLUCIJA
(1848—1849)

JUNSKA REVOLUCIJA

RAZVOJ POKRETA U PARIZU*

I

(Bez datuma)

P ostepeno se pred nama potpuno ocrtavaju događaji Junske revolucije.¹⁾ Saopštenja stižu u punijem obliku, dobija se mogućnost izdvajanja činjenica od glasina i laži. Karakter ustanka se jasnije ocrtava. Ukoliko se jasnije shvata unutrašnja veza događaja koji su se odigrali za četiri junska dana²⁾, utoliko više divljenja

*). Ф. Энгельс, *Избранные военные произведения*, Москва, 1936 год., str. 7—16.

Napisano na nemačkom jeziku 30 jura i 1 jula 1848. Prvi put štampano u *Neue Rheinische Zeitung*-u 1 i 2 jula 1848 godine.

¹⁾ Februarska revolucija 1848 godine ustanovila je republiku u Francuskoj. »Februarsku republiku su izvojevali radnici uz pasivnu podršku buržoazije« (Marks). Period od februara do juna karakterisao se sve zaostrenjom borbom između reakcije, koja je dizala glavu, sa buržoaskom vladom na čelu, i pariskog proletarijata. Napadi na tekovine Februarske revolucije, a posebno na takozvane »nacionalne radionice«, doveli su do Junske revolucije i do oružanog ustanka pariskog proletarijata koji je Kavenjak (Kavagnac) ugušio sa izvanrednom surovošću. Tom ustanku su posvećeni Engelsovi članci; Engels je visoko cenio iskustvo toga ustanka. Marks je ocenio Junske ustanak u Parizu 1848 godine kao »revoluciju proletarijata protiv buržoazije«. — Prim. red.

»Cetiri junska dana (23, 24, 25 i 26 juna) 1848 godine — kada je Pariz bio arena snažnog ustanka proletarijata — su dani u kojima se odigrao najkrupniji sudar buržoaske i radničke klase u toku revolucije 1848. Lenjin ga je okarakterisao kao »prvi veliki građanski rat između proletarijata i buržoazije«. Ustanak je bio izazvan zbog nezadovoljstva francuskih radnika režimom buržoaske republike, proglašene u februaru 1848, kao i zbog protesta protiv neprekidnih nasrtaja buržoazije na one nevelike tekovine koje je proletariat postigao za vreme zbacivanja monarhije. Neposredan povod za oružani ustananak bilo je zatvaranje nacionalnih radionica, koje je privremena vlada bila osnovala u marta 1848, zbog čega je desetak hiljada radnika ostalo bez hleba. Protiv ustalih radnika udružile su se sve buržoaske partije, koje su istupale pod parolom »zaštita poretka«. General Kavenjak, kome je Ustavotvorna skupština dala diktatorsku vlast, bacio je protiv ustanika linijske trupe, buržoasku nacionalnu gardu i tzv. mobilnu gardu, koja je krajem februara 1848 godine formirana od lumpen-proletarijata. Glavni razlog poraza radnika bilo je otsustvo njihove klasne svesti i dosledno revolucionarne partije, odvojenost pariskog proletarijata od radnika drugih centara i nepostojanje saveza sa seljacima. — Prim. red.

izazivaju ogromne razmere ustanka, herojska hrabrost, brzo improvizovana organizacija i jednodušnost ustanika.

Plan vojnih dejstava radnika, koji je sastavio, kako kažu, Raspajov (Raspail) prijatelj — bivši oficir Kersozi (Kersausie), svodio se na sledeće:

Ustanici su imali zadatok da krenu koncentrično u četiri kolone prema Većnici.

Prva kolona, čiju su bazu prestatljala predgrađa Monmartr, La Šapel i La Vilet, imala je zadatok da krene od gradskih kapija Poasonijer, Rošešoar, Sen Deni i La Vilet na jug, da zauzme bulvare i da kroz ulice Montorgeil, Sen Deni i Sen Marten pride Većnici.

Druga kolona, čiju su bazu sačinjavala predgrađa Tampl i Sent Antoan, koja su bila naseljena gotovo samim radnicima i zaštićena kanalom Sen Marten, imala je zadatok da krene ulicama Tampl i Sent Antoan i ulicama na severnoj obali Sene, kao i svima paralelnim ulicama u kvartu koji leži među njima.

Treća kolona, sa bazom u predgrađu Sen Marso, imala je da krene ulicom Sen Viktor i ulicama na južnoj obali Sene prema ostrvu Site (l'ile de la Cité).

Cetvrta kolona, koja se oslanjala na predgrađe Sen Žak i na rejon Medicinske škole, trebalo je da krene ulicom Sen Žak takođe na Site, a odatle su obe kolone, pošto se spoje, imale da krenu desnom obalom Sene i da napadnu Većnicu iz pozadine i sa bokova.

Kao što vidimo, plan se potpuno pravilno oslanjao na delove grada koji su isključivo naseljeni radnicima, na delove grada koji u polukrugu obuhvataju čitavu istočnu polovicu Pariza i koji se šire ukoliko se više približavaju istočnom delu grada. Planom je bilo predviđeno da se najpre očisti od neprijatelja istočni deo Pariza i da se tek posle toga krene obema obalama Sene na zapadni deo i njegove centre, Tilerije i zgradu Narodne skupštine.

Ove kolone je bilo dužno da podržava nekoliko letećih odreda, koji su imali samostalno da dejstvuju između njih, da podižu barikade, zauzimaju male ulice i održavaju vezu između kolona.

U slučaju povlačenja, baze su bile jako utvrđene i po svima pravilima vojne veštine pretvorene u jake tvrđave. Takva utvrđenja bila su podignuta u Klo Sen Lazaru, u predgrađu i kvartu Sent Antoan i predgrađu Sen Žak.

Jedina greška ovoga plana sastojala se u tome što u prvoj fazi operacije uopšte nije poklonjena nikakva pažnja zapadnom delu Pariza. Tamo je, s obe strane ulice Sent Onore, kod pijaca zgrada i kod Pale Nasionala*), za dejstva ustanika bilo nekoliko izvanredno pogodnih kvartova sa veoma uskim i krivim sokacima, pretežno naseljenim radnicima. Bilo je od izvanredne važnosti da se tamo udari temelj petom ognjištu ustanka i time, s jedne strane, otseče Većnica, a, s druge, da se tom istaknutom prestražom privežu znatne borbene

*) Ranije Pale rojal

snage. Uspeh ustanka zavisio je od toga da li će poći za rukom da se što brže prodre u centar Pariza i obezbedi zauzimanje Većnice. Ne znamo u kojoj je meri Kersoziju bilo onemogućeno da organizuje ustanička dejstva u tom kvartu. Međutim, činjenica je da nijedan ustankar nije imao uspeha ako od samog početka nije ovlađao ovim centrom Pariza koji se graniči sa Tilerijama. Setimo se samo ustanka prilikom sahrane generala Lamarka³), kada je ustanicima takođe pošlo za rukom da prodru sve do ulice Montorgeil, ali su potom bili potisnuti.

Ustanici su počeli dejstvovati prema svome planu. Oni su odmah počeli da odvajaju svoju teritoriju, radnički Pariz od buržoaskog Pariza, sa dva reda barikada: barikadama kod kapije Sen Deni i barikadama na ostrvu Site. Oni su bili proterani sa prvih barikada, a druge barikade su uspeli da održe.

Prvi dan, 23 jun, bio je samo uvod. Plan ustanka se potpuno jasno ocrtavao (kao što su ga od samog početka potpuno pravilno shvatile *Neue-Rheinische Zeitung* (»Nove rajnske novine«), № 26, poseban dodatak⁴), odmah posle prvih pretstražnih sukoba, koji su se odigrali još ujutru. Bulevar Sen Marten, koji seče pravac dejstva prve kolone, postao je arena krvavih bojeva, koji su se тамо završili pobedom »poretka«, uslovljrenom jednim delom i karakterom zemljišta.

Pristupi k Siteu bili su zdesna otsečeni od strane letećeg odreda, koji je zauzeo ulice Planš Mibre, a sleva od strane treće i četvrte kolone, koje su zauzele i utvrdile tri južna mosta Sitea. Tamo se takođe razbuktao izvanredno žestok boj. »Poretku« je pošlo za rukom da zauzme most Sen Mišel i da prodre sve do ulice Sen Žak. On je računao da će do mraka savladati ustank.

Ako se plan ustnika već jasno ocrtavao, to se u još većem stepenu može reći u pogledu plana »poretka«. Njegov plan se svodio na to da se ustankar savlada svima sredstvima. On je tu nameru objavio ustanicima topovskim zrnima i kartečima.

³) Ima se u vidu ustank u Parizu 5—6 juna 1832, koji su digli republikanska partija i tajna udruženja. — Prim. red.

⁴) *Neue Rheinische Zeitung* (Nove rajnske novine) su najdosledniji revolucionarno-demokratski organ, štampe u Nemačkoj u periodu buržoasko-demokratske revolucije 1848—1849, koji je u opštedomokratskom pokretu zastupao interesu radničke klase. Izlazile su svakoga dana od 1 juna 1848 do 19 maja 1849 u Kelnu. Marks je bio glavni urednik, a u redakciju je ušao Engels. Novine su igrale ulogu centra za okupljanje najproleterskih i najdemokratskih snaga oko doslednog revolucionarnog programa, čija je glavna tačka bila borba za jedinstvenu demokratsku nemačku republiku. *Nove rajnske novine* su odlučno istupale u odbranu učesnika junskog proleterskog ustanka u Parizu i, držeći se principa proleterskog internacionalizma, podržavale narodnooslobodilačku borbu poljskog, mađarskog, italijanskog, jugoslovenskih i drugih naroda. Prilog № 26 je Engelsov članak pod naslovom »Detalji o događajima 23 juna«. Ostalo vidi: Engels, *Izabrana vojna dela*, I, »Vojno delo«, Beograd, 1953, str. 528 — Nove rajnske novine. — Prim. red.

Međutim, vlada je računala da ima posla sa neorganizovanom bandom običnih buntovnika koji dejstvuju bez ikakvog plana. Pošto je do mraka očistila glavne ulice, ona je objavila da je ustanak ugušen i veoma nemarno posela trupama zauzete delove grada.

Ustanici su sjajno iskoristili tu nemarnost, otpočinjući generalnu bitku posle prestražnih bojeva 23. juna. Uopšte je za divljenje kako su radnici brzo shvatili plan dejstva, kako su planski jedan drugog potpomagali, kako su umešno koristili ispresecano zemljište. To bi ostalo potpuno neshvatljivo da radnici nisu još u »nacionalnim radionicama«⁵⁾ bili vojnički organizovani i da nisu bili podeljeni na čete, tako da im je ostalo samo da već postojeću organizaciju podese za borbena dejstva koja su počela, pa da odmah obrazuju savršeno pravilno organizovanu vojsku.

Ujutru 24. juna bila je izgubljena teritorija ne samo u celini povraćena, nego je zauzeta i nova. Istina, linija bulevara, sve do bulevara Tampl, ostala je u rukama vladinih trupa, a pored toga ostala je otsečena od centra i prva kolona. Zato se druga kolona iz kvarta Sent Antoan pomerila daleko unapred i skoro opkolila Većnicu. Ona je smestila svoj glavni štab u crkvi Sen Žerve, na 300 koraka od Većnice, zauzela manastir Sen Meri, napredovala daleko pozadi Većnice i, zajedno sa kolonama koje su zauzele Site, skoro je potpuno otsekla. Samo je jedan prilaz ostao otvoren: kej na desnoj obali. Na jugu je bilo ponovo zauzeto celo predgrađe Sen Žak, uspostavljena je veza sa Siteom, tamo su poslata pojačanja i pripremljen je prelaz na desnu obalu.

Naravno, u tom momentu nije se smelo više gubiti vreme; nad Većnicom — revolucionarnim centrom Pariza⁶⁾ — bila se nadnela strašna opasnost i ona bi neizbežno morala pasti da nisu bile preduzete najodlučnije mere.

II

Prestrašena Narodna skupština naimenovala je Kavenjaka za diktatora, koji se još u Alžиру bio navikao da primenjuje »energične« represivne mere.⁷⁾

⁵⁾ U Februarskoj revoluciji 1848 godine jedan od zahteva proletarijata bio je priznanje prava na rad, — zapošljavanje nezaposlenih. Da bi delimično zadovoljila ovaj zahtev, privremena buržoaska vlada je organizovala u Parizu »nacionalne radionice«, kao i masovne zemljane radove za nezaposlene sa nadnicom od 2 franka, koju je isplaćivala država. Buržoaska reakcija je naročito žestoko napadala ove tekovine Februarske revolucije; posle ugušivanja Junskog ustanka one su bile ukinute. — Prim. red.

⁶⁾ Većnica je po tradiciji pretstavljala revolucionarni centar Pariza. Na ovom mestu u članku Engels podvlači da bi zauzimanje ovoga centra od strane radnika, koji su se digli na ustanak, imalo najveći značaj i da su se zbog toga snage kontrarevolucije prikupljale baš ka tome mestu u cilju njegovog održavanja. — Prim. red.

⁷⁾ Engels ima u vidu aktivno Kavenjakovo učešće u zavojevačkim ratovima koje su francuski kolonizatori, počev od 1830. godine, vodili u

Duž širokog školskog keja odmah je ka Većnici krenulo 10 bataljona. Oni su od desne obale otsekli ustanike, koji su se utvrđili na ostrvu Site, obezbedili Većnicu, pa čak i omogućili juriš na bari-kade koje su je okružavale.

Ulica Planš Mibre i njeno produženje, ulica Sen Marten, bili su očišćeni i konjica ih je čvrsto držala u svojim rukama. Most Notr Dam, koji leži na suprotnoj strani i koji vodi na Site, bio je očišćen granatama teških oruđa, i Kavenjak se tada uputio pravo na Site da bi тамо sproveo »energične« mere. Otporna tačka ustanika, *Belle Jardinière*, najpre je bila tučena artiljeriskom vatrom, a zatim zapaljena raketama; ulica Site takođe je bila zauzeta uz pomoć artiljeriske vatre; tri mosta koja vode na levu obalu bila su zauzeta na juriš, a ustanici na levoj obali bili su energično potisnuti. U to isto vreme je 14 bataljona, koji su se nalazili na Grevskom trgu i na kejovima, oslobodilo opsednutu Većnicu, a crkva Sen Žerve, u kojoj je bio smešten glavni štab, bila je pretvorena u otsečenu pretstražu ustanika.

Ulica Sen Žak potpala je ne samo pod artiljerisku vatru sa strane ostrva Site, nego je bila ugrožena i od bočnog udara sa leve obale. General Damem se probio duž Luksemburškog parka ka Sorboni, zauzeo Latinski kvart i poslao svoje kolone prema Pantheonu. Trg Pantheon je bio pretvoren u jaku tvrđavu. Ulica Sen Žak je već davno bila zauzeta, a »poredak« je тамо još uvek pred sobom imao nepristupačnu tvrđavu. Artiljeriska vatra i juriši na nož nisu davali nikakvih rezultata, i samo premorenost, nedostatak municije i opreme i opasnost da buržoazija namerno izazove požar prinudili su 1.500 sa svih strana okruženih radnika da se predadu. U to isto vreme, posle duge i hrabre odbrane, pao je u ruke »poretka« trg Mober i ustanici su, pošto su izbačeni iz svojih najjače utvrđenih položaja, bili prinuđeni da napuste čitavu levu obalu Sene.

Jednovremeno sa tim bio je iskorишćen položaj trupa i odreda nacionalne garde⁸) na bulevarima desne obale za dejstvo na oba

Alžiru, sa ciljem da pokore tu zemlju. Upad Francuza u Alžir izazvao je dugotrajan i uporan otpor arapskog stanovništva, koje je dizalo jedan ustank za drugim. Čitave oblasti bile su izložene pustošenju, sela su spaljivana, zarobljenim Arapima sekli su uši, arapske žene i deca prodavani su na licitaciji. Kavenjak, »krvnik junskog ustanka« u Parizu, poslat je kao kapetan početkom 30-tih godina u Alžir, тамо je stekao veliku karijeru, tako da je 1847 postao guverner jedne provincije. Posle Februarske buržoaske revolucije 1848 bio je naimenovan za guvernera čitavog Alžira i dobio je čin general-potpukovnika. — Prim. red.

⁸) Garda — straža, prvobitno telesna straža (telesna garda) kneževa. Dočnije su u skoro svim zemljama od brižljivo odabranog ljudstva obrazovane elitne trupe. U tom smislu je Napoleon I njihov pravi tvorac. On je od telesne garde zakonski najpre stvorio konsulsku, a kasnije carsku gardu. Pored carske garde u Francuskoj su i druge jedinice nosile ime garde. Tako se, naprimjer, *mobilna garda (garde mobile)*, po Zakonu od 1868 godine, formira u slučaju vojne potrebe za ojačanje teritorijalne vojske i ulazi u sastav oružanih snaga Francuske. Ona je služila kako za garnizonsku tako i za

pravca. Lamorisjer (Lamoricière), koji je komandovao tim jedinicama, naredio je da se artiljeriskom vatrom i napadima, koji su se brzo smenjivali, očiste ulice predgrađa Sen Deni i Sen Marten, bulevar Tampl i polovina ulice Tampl. On se predveče mogao poхvaliti sjajnim uspesima: otsekao je prvu kolonu i upola je okružio u Klo Sen Lazaru, drugu kolonu je odbacio nazad i, prodirući duž bulevara, uklinio se između njih.

Zašto je sve to Kavenjaku pošlo za rukom?

Prvo, blagodareći ogromnoj nadmoćnosti nad snagama ustanika. 24. juna je raspolagao ne samo sa 20.000 ljudi pariskog garnizona, od 20 do 25 hiljada ljudi mobilne garde⁸) i od 60 do 80 hiljada ljudi nacionalne garde, nego i nacionalnom gardom čitave okoline Pariza i nekoliko udaljenih gradova (od 20 do 30 hiljada ljudi) i, pored toga, sa još 20 do 30 hiljada ljudi koji su hitno pozvani iz susednih garnizona. Ujutru 24. juna on je već raspolagao sa mnogo više od 100.000 ljudi, a do večeri se taj broj povećao još za jedan i po put. Međutim, ustanici su u najboljem slučaju imali 40 do 50 hiljada ljudi.

Dруго, blagodareći okrutnim merama koje je primenio. Dotada su na ulicama Pariza samo jedanput tukli topovima — u vandemiju⁹) 1795 godine, kada je Napoleon kartečom rasterao ustanike sa ulice Sent Onore. Međutim, protiv barikada i protiv kuća još nije danput nije bila upotrebljena artiljerija, a još manje bombe i zapaljive rakete. Narod na to još nije bio pripremljen. On je bio savršeno goloruk protiv takvih sredstava borbe, a jedini način protivdejstva — paljevine — vređao je njegove plemenite osećaje. Narod dotada nije imao ni najmanju pretstavu o takvom »alžirskom« vođenju rata na ulicama Pariza. On je otstupio, a prvo njegovo otstupanje povuklo je za sobom i njegov poraz.

25. juna Kavenjak je krenuo napred sa još jačim snagama. U rukama ustanika ostao je samo jedan kvart — predgrađa Sent Antoan i Tampl; pored toga, oni su imali još dve istaknute prestraže — Klo Sen Lazar i deo sentantoanskog kvarta do mosta Damijet.

---

operativnu službu. Sačinjavali su je svi građani od 20 do 40 godina života koji su bili sposobni da nose oružje, a koji nisu ulazili u sastav regularne vojske. Njena organizacija, kao teritorijalne vojske, u početku rata 1870. godine bila je tek u povoju. Sve ostalo što je još moglo da nosi oružje ulazilo je u tzv. stalnu (nepokretnu) narodnu gardu.

Nacionalna (narodna) garda (garde nationale) nastala je za vreme Francuske revolucije 1789. godine u Parizu, a 1790. godine uvedena je u celoj Francuskoj samo za službu u unutrašnjosti zemlje. Napoleon III ju je raspuštao 1852. godine, posle svog državnog udara, i reorganizovao je da bi je očistio od elemenata koji su bili protiv Carstva. — Prim. red.

⁸) Vandemijer (fr. *vendémiaire*). »mesec berbe«, prvi mesec francuskog revolucionarnog kalendarsa, od 22. septembra do 21. oktobra, 5. oktobra (13. vandemijera). Napoleon je, po nalogu Direktorijuma, ugušio ustanak u Parizu, primenivši sva borbena sredstva, kao u pravoj bici. — Prim. red.

Kavenjak, koji je dobio novo pojačanje od 20 do 30 hiljada ljudi s artiljerijom, naredio je da se pre svega napadnu izolovane ustaničke pretstraže, naročito u Klo Sen Lazaru. Tamo su se ustanici bili utvrdili kao u tvrđavi; posle 12-časovne artiljeriske vatre i bacanja granata, Lamorisjeru je, na kraju krajeva, pošlo za rukom da istera ustanike iz njihovih položaja i da zauzme Klo; ali, to mu je uspelo tek pošto je sebi stvorio mogućnost da izvrši bočni napad sa strane ulica Rošešoar i Poasonijer, i posle jednovremenog vatre-nog dejstva po barikadama — prvoga dana iz 40, a drugog iz još većeg broja oruđa.

Drugi deo njegove kolone nastupao je kroz predgrađe Sen Marten ka predgrađu Tampl, ali nije postigao veće uspehe; treći deo kolone spuštao se niz bulevare ka trgu Bastilje, ali takođe nije daleko napredovao, pošto se tamo niz vrlo jakih barikada predao tek posle dugotrajnog suprotstavljanja žestokom bombardovanju. Tamo su kuće bile podvrgnute nemilosrdnom rušenju.

Divivjeova (Duvivier) kolona, koja je nastupala od Većnice, stalno je potiskivala ustanike neprekidnom artiljeriskom vatrom. Crkva Sen Žerve je bila zauzeta, veliki deo ulice Sent Antoan očišćen je u pravcu Većnice, a nekoliko kolona, koje su brzo nastupale ulicom duž obale i njoj paralelnim ulicama, zauzeli su most Damijet, preko koga su se ustanici kvarta Sent Antoan oslanjali na ostrva Sen Luj i Site. Kvart Sent Antoan bio je otsečen i ustanicima je ostalo samo da otstupe ka predgrađu, što su i učinili, vodeći žestoke borbe sa kolonom koja je nastupala obalom do ušća kanala Sen Marten i otuda uz kanal k bulevaru Burdon. Mali broj otsečenih bio je ubijen, a sasvim mali broj zarobljen.

Rezultat ove operacije bio je zauzeće kvartova Sent Antoan i trga Bastilje. Predveče je Lamorisjerovoj koloni pošlo za rukom da u celini osvoji bulevar Bomarše i da se na trgu Bastilje spoji sa Divivjeovim trupama.

Zauzeće mosta Damijet omogućilo je Divivjeu da protera ustanike sa ostrva Sen Luj i nekadašnjeg ostrva Luvje.¹⁰⁾ On je to izvršio primenivši veoma okrutne, varvarske mere kao u Alžiru. Malo je delova grada u kojima je vatra teških oruđa izazvala toliku pustoš kao na ostrvu Sen Luj. Ali šta se to njih tiče? Zahvaljujući tome, ustanici su bili proterani ili pobijeni na mestu i »poredak« je slavio pobedu na krvlju zalivenim razvalinama.

Na levoj obali Sene ostalo je da se zauzme još jedna pretstraža. Austerlički most, koji istočno od kanala Sen Marten spaja predgrađe Sent Antoan sa levom obalom Sene, bio je jako zabari-kadiran, a na levoj obali, tamo gde se most primiče trgu Mober, pred Botaničkom baštom, bio je obezbeđen jako utvrđenim mostobranom. Ovaj utvrđeni mostobran, poslednje ustaničko utvrđenje

¹⁰⁾ Ostrvo Luvje je odvojeno od desne obale Sene uskim rukavom, a 1844 godine bilo je spojeno s kopnjem. — Prim. red.

na levoj obali posle pada Panteona i trga Mober, bio je zauzet posle žestokog otpora.

Sledećeg dana, 26. juna, u rukama ustanika ostalo je samo predgrađe Sent Antoan i deo predgrađa Tampl. Ova dva predgrađa nisu sasvim pogodna za ulične borbe. Ona se sastoje iz dovoljno širokih i skoro pravih ulica, koje pružaju dovoljno prostora za tučenje artiljeriskom vatrom. Sa zapadne strane ona su dobro zaštićena kanalom Sen Marten, dok su sa severa, naprotiv, potpuno otvorena. Pet ili šest širokih i pravih ulica sa te strane vode pravo u središte predgrađa Sent Antoan.

Glavna utvrđenja bila su izgrađena na trgu Bastilje i u najvažnijoj ulici čitavog kvarta — u ulici Fobur Sent Antoan. Tamo su bile podignute izvanredno jake barikade — jedne od kamenih ploča kaldrme, a druge od greda. One su obrazovale ugao, okrenut unutra, da bi se oslabilo dejstvo artiljeriskih zrna, a delom i da bi se produžio odbranbeni front i omogućilo dejstvo unakrsne vatre. Granični zidovi između kuća za sprečavanje širenja požara bili su probijeni i na taj način čitav niz zgrada bio je međusobno povezan, tako da su ustanici, prema potrebi, mogli čas odozgo otvarati vatru po trupama, čas se ponovo zaklanjati iza barikada. Mostovi i kejovi kanala, kao i njima paralelne ulice, bili su jako utvrđeni. Jednom reći, oba predgrađa koja su ustanici zauzimali potsećala su na pravu tvrđavu, u kojoj su neprijateljske trupe svaki pedalj zemlje morale zauzimati borbot.

Ujutru 26. juna trebalo je da ponovo otpočne boj. Međutim, Kavenjak nije imao naročitu želju da baca svoje trupe u tu mrežu barikada. On je pretio bombardovanjem. Za to su bili dovučeni merzeri i haubice. Povedeni su pregovori. U to vreme Kavenjak je naredio da otpočne potkopavanje ispod najbližih kuća, — što je, verovatno, bilo moguće samo u ograničenom obimu zbog kratkoće vremena, kao i zbog kanala koji je s jedne strane štitio barikade — i da se iz već zauzetih kuća kroz probijene zidove (između kuća) organizuje unutrašnji saobraćaj sa susednim kućama.

Pregovori su bili prekinuti, a borba je ponovo počela. Kavenjak je naredio generalu Perou da krene u napad iz predgrađa Tampl, a generalu Lamorisjeru — sa trga Bastilje. Iz oba ova mesta bila je otvorena jaka artiljeriska vatra na barikade. General Pero je napredovao dosta brzo, zauzeo preostali deo predgrađa Tampl, a na nekoliko mesta stigao čak i do predgrađa Sent Antoan. Lamorisjer se sporije kretao. Prve barikade su izdržale pod njegovom vatrom, iako su prve kuće predgrađa bile zapaljene granatama. On je još jednom poveo pregovore. Sa časovnikom u ruci čekao je moment kada će imati zadovoljstvo da artiljeriskom vatrom zaspri najnašljjeniji kvart Pariza. Tada je deo ustanika, najzad, kapitulirao, dok je drugi deo, koji je bio napadnut sa bokova, posle kratke borbe, otstupio van granica grada.

To je bio kraj junskih borbi na barikadama. Pozadi gradskog rova strelnici su još vodili borbu, ali ona već nije imala nikakvog značaja. Ustanici begunci bili su se raspršili po okolini i pojedinačno su bili pohvatani od strane konjice.

Dali smo ovaj čisto vojni opis borbi da bismo pokazali našim čitaocima sa kakvom su se hrabrošću, sa kakvom jednodušnošću, sa kakvom disciplinom i sa kakvom vojnom veštinom borili pariski radnici. Četrdeset hiljada radnika se borilo četiri dana i noći sa četvorostruko nadmoćnjim neprijateljem i samo za dlaku su bili daleko od pobjede. Malo je još falilo pa da se učvrste u centru Pariza, da zauzmu Većnicu, da uspostave privremenu vladu i da udvostruče svoje brojno stanje, popunjavajući se kako iz redova stanovništva zauzetih delova grada, tako i iz mobilne garde, kojoj je tada bio potreban samo mali potstrek pa da pređe na stranu radnika.

Nemačke novine tvrde da je to bila odlučujuća bitka između crvene i trobojne republike, između radnika i buržoazije. Mi smo ubeđeni da ta bitka nije ništa odlučila, sem što je dovela do unutrašnjeg razdora među pobediocima. Uostalom, polazeći sa čisto vojne tačke gledišta, sav tok događaja pokazuje da će radnici pobediti u nedalekoj budućnosti. Ako su 40.000 pariskih radnika mogli dostići takvu moć u borbi sa četvorostruko nadmoćnjim protivnikom, šta onda može učiniti čitava masa pariskih radnika ako bude dejstvovala jednodušno i složno!

Kersozi je uhvaćen i u sadašnjem momentu verovatno je već pogubljen.¹¹⁾ Buržuji ga mogu pogubiti, ali mu ne mogu oduzeti slavu što je *prvi organizovao ulične borbe*. Oni ga mogu pogubiti, ali nikakva sila na svetu ne može sprečiti da se njegovi borbeni primeri ubuduće primenjuju u uličnim borbama. Oni ga mogu pogubiti, ali ne mogu sprečiti da on uđe u istoriju kao *prvi vojskovođa na barikadama*.

¹¹⁾ Engels je pisao članke neposredno iza događaja u Parizu, te, prirodno, nije u tom momentu mogao imati tačnih podataka o Kersozijevoj sudbinii, kome je pošlo za rukom da izbegne pogubljenje. Kersozi — tvorac vojnog plana Junskog ustanka — kasnije je učestvovao u revolucionarnom pokretu u Francuskoj i u borbi za ujedinjenje Italije. — Prim. red.

23—24 JUNA U PARIZU*)

I

(Bez datuma)

Nalazimo još mnogo novih pojedinosti koje se odnose na borbu vođenu 23. juna. Materijal koji nam stoji na raspolaganju je neiscrpan; međutim, vreme nam dozvoljava da objavimo samo ono što je najkarakterističnije i najbitnije.

Junska revolucija pretstavlja sliku najžešće borbe, koja još nije viđena ni u Parizu, ni u čitavom svetu. Među svima revoluci-

*) Ф. Энгельс, *Избранные военные произведения*, II том, Москва, 1936 год., стр. 17—26.

jama, koje su se dosada dogodile, martovski dani u Milanu¹⁾ mogu se ubrojati u najteže borbe. Skoro goloruko stanovništvo od 170.000 ljudi razbilo je vojsku od 20.000 do 30.000 vojnika. Ali milanski martovski dani su dečja igra u poređenju sa junskim danima u Parizu.

Junska revolucija odlikuje se od svih dosadašnjih revolucija *potpunim otsustvom iluzija i zanosa*.

Narod ne стоји на barikadama, kao u februaru, i ne peva: »mourir pour la patrie« (umreti za otadžbinu). 23 juna se radnici bore za svoj opstanak i otadžbina je za njih izgubila svaki značaj. Marseljeza je, kao i druge uspomene iz Velike francuske revolucije, iščezla; narod i buržoazija vide da je revolucija koja počinje značajnija od revolucije 1789 i 1793 godine.

Junska revolucija — revolucija očajanja — protiče u nemom gnevnu, u mračnoj ravnodušnosti očajanja. Radnici znaju da je to borba na život i smrt, i pred strašnom ozbiljnošću te borbe prestaje čak i veselo francusko oštroumlje.

U istoriji su poznata samo dva momenta slična toj borbi koja se u sadašnjem vremenu odigrava u Parizu: ustanak robova u Rimu i Lionski ustanak 1834 godine. Stara lionska parola »živeti radeći ili umreti u borbi« ponovo je oživila posle 14 godina i sada se blista na zastavama.

Junska revolucija je prva pocepala čitavo društvo na dva neprijateljska tabora — na istočni i zapadni Pariz. Nema više jedinstva Februarske revolucije — tog poetičnog jedinstva, punog zaslepljujućih iluzija i zavodljivih laži za koje je bio takav majstor slatkoričevi izdajnik Lamartin. Sada neumoljiva surova stvarnost ruši sva obećanja za nagodbu data 25 februara. Sada se februarski borci bore jedan s drugim i — što još nikada nije bilo — više nema predašnje ravnodušnosti, i svaki čovek, koji je sposoban da nosi oružje, bori se s ove ili s one strane barikada.

Vojske koje se bore na ulicama Pariza isto su toliko mnogo-brojne kao i vojske koje su se borile u Lajpciškoj bici naroda. Već sama ta činjenica dokazuje ogroman značaj Junske revolucije.

Ali, pređimo na opis borbe.

Ako se sudi po jučerašnjim obaveštenjima, moglo bi se pomisliti da barikade nisu dovoljno planski građene, ali današnja detaljna saopštenja govore obrnuto. Još nikada radnička odbrambena postrojenja nisu bila tako planski izgrađena i sa takvim hladnokrvnim proračunom.

¹⁾ 17 marta 1848 godine u Milanu, koji se tada nalazio pod vlašću Austrije, izbio je narodni ustanak pod parolom borbe za nacionalno prisajedinjenje Italiji. Neposredan povod za ustanak bile su vesti o revoluciji u Beču. 18 i 19 marta došlo je do krvoprolića u uličnim borbama sa austrijskim trupama, koje su u tim borbama pretrpele velike gubitke. Austriske trupe su u početku bile potisnute na periferiju grada, a 21 marta su bile prinudene da ga sasvim napuste. — Prim. red.

UV
Grad je bio podeljen na dva tabora. Linija koja ih je razdvajala išla je severoistočnom ivicom grada, od Monmartra do kapije Sen Deni, a odatle duž ulice Sen Deni, preko ostrva Site i duž ulice Sen Žak do gradske kapije. Čitav prostor istočno od ove linije bili su zauzeli i utvrdili radnici. Sa zapada je napadala buržoazija, a otuda su joj takođe pristizala i pojačanja.

Od ranoga jutra narod je čuteći počeo da podiže barikade. One su bile veće i jače nego ikada. Na barikadi pri ulazu u sent-antoansko predgrađe vila se ogromna crvena zastava.

Bulevar Sen Deni bio je takođe jako utvrđen. Barikada na bulevaru, ulica Kleri i kuće pored nje, pretvorene u prave tvrdave, prestavlјali su skladan odbranbeni sistem. Ovde se, kako smo još juče objavili, razvila prva ozbiljna borba. Narod se borio neviđenom hrabrošću i sa preziranjem smrti. Jak odred nacionalne garde napao je s boka na barikade ulice Kleri. Veći deo branilaca barikada otstupio je. Samo je sedam muškaraca i dve žene, dve mlade prekrasne radnice, ostalo na mestu. Jedan od te sedmorice popeo se na barikadu sa zastavom u rukama, a ostali su počeli gađati. Nacionalna garda je odgovorila na vatru. Zastavnik je pao. Tada prekrasna visoka devojka, mlada radnica, ukusno odevena, s obnaženim rukama, hvata zastavu, prelazi preko barikade i ide u pravcu nacionalne garde. Vatra se produžavala, a buržuji nacionalne garde ubili su devojku baš u momentu kada se sasvim približila bajonetima. Druga radnica je odmah priskočila, zgrabila zastavu, podigla glavu svoje drugarice i, videći da je mrtva, počela je sa besom da baca kamenje na nacionalnu gardu. I ona je takođe pala pod plotunom buržuja.

Puškaranje se pojačavalo, gađalo se sa prozora, sa barikada. Redovi nacionalne garde su se proredivali. U tome je pristiglo pojačanje i barikada je bila zauzeta na juriš. Od sedam branilaca barikade živ je ostao samo jedan. Razoružali su ga i zarobili. Lavovi i berzanski vuci Druge legije izvršili su ovaj »herojski podvig« nad sedam radnika i dve mlade radnice.

Posle spajanja dva korpusa i zauzimanja barikada odjedanput je nastalo zatišje, puno nemira, ali nije dugo trajalo. Hrabra nacionalna garda otvara brzu paljbu protiv goloruke i mirne gomile ljudi koja je zauzimala deo bulevara. Gomila se u strahu razbegla. Međutim, barikade nisu bile zauzete. Tek je oko tri časa, kada je stigao Kavenjak sa trupama i konjicom, posle duge borbe bio zauzet bulevar do kapije Sen Marten.

Nekoliko barikada bilo je podignuto u predgrađu Poasonijer, a jedan od njih na uglu Lafajetove aleje, gde su ustanicima mnoge kuće služile kao tvrdave. Njima je komandovao jedan oficir nacionalne garde. Na njih su napadali: 7 laki pešadijski puk, mobilna garda (*garda mobile*) i nacionalna garda. Borba je vođena pola časa. Najzad, trupe su pobedile, ali tek pošto su pretrpele gubitke od

100 ubijenih i ranjenih ljudi. Ovaj sukob se dogodio u tri časa popodne.

Barikade su bile podignute preko puta Palate pravde, kao i na ulici Konstanten, na obližnjim ulicama i na mostu Sen Mišel, na kome se lepršala crvena zastava. Posle dugotrajne borbe bile su zauzete i ove barikade.

Diktator Kavenjak je postavio svoju artiljeriju na most Pariske bogorodice (Notr Dam). On je otuda tukao ulice Planš Mibre, Site, lako dosežući čak i barikade u ulici Sen Žak.

Poslednja ulica bila je pregrađena bezbrojnim barikadama, a njene kuće su bile pretvorene u prave tvrđave. Ovde je mogla dejstvovati samo artiljerija i Kavenjak se nije kolebao ni jednog trenutka da je upotrebi. Celo popodne se razlegala grmljavina topova. Karteći su se rasprskavali na ulicama. U sedam časova uveče držala se još samo jedna barikada. Broj ubijenih bio je veoma veliki.

Na mostu Sen Mišel i na ulici Sent André dez Ar takođe su gađali topovima. Na samoj ivici severoistočne periferije grada, u ulici Šato Landon, gde je otišla jedna trupna jedinica, barikada je takođe bila tučena vatrom iz topova.

Posle podne se sve više pojačavalo puškaranje u severoistočnim predgrađima. Stanovnici predgrađa La Vilet, Panten i dr. prisakali su u pomoć ustanicima. Barikade su neprekidno ponovo podizane u velikom broju.

Na ostrvu Site odred republikanske garde, pod izgovorom bratimljenja sa ustanicima, provukao se između dve barikade i otvorio vatru. Narod se s ogorčenjem bacio na izdajnike i uništio ih. Nije se spaslo više od 20 ljudi.

Borba se svakog minuta sve više pojačavala na svima tačkama. Artiljeriska vatra se produžavala sve do pada mraka. Kasnije se prešlo na puščanu vatru, koja je trajala do kasno u noć. Još u 11 časova po čitavom Parizu odjekivali su trubni znaci za uzbunu, a u ponoć se još čulo puškaranje prema Bastilji. Trg Bastilje sa svima prilazima u celini je bio u vlasti ustnika. Sentantoansko predgrađe, glavno središte njihovih snaga, bilo je jako utvrđeno. Na bulevarima, od ulice Monmartr do trga Tampl, u gustim redovima stajale su: konjica, pešadija, nacionalna i mobilna garda.

U 11 časova uveče broj ubijenih i ranjenih dostizao je 1.000 ljudi.

To je bio prvi dan Junske revolucije, dan kome nije bilo ravnog u revolucionarnim analima Pariza. Pariski radnici su se borili sasvim sami sa naoružanom buržoazijom, sa mobilnom gardom, sa nanovo organizovanom republikanskom gardom, s operativnim (linijskim) trupama svih rodova vojske. Oni su istrajali u borbi sa besprimernom hrabrošću koja se može uporediti samo sa isto tako žestokom surovošću protivnika. Može se oprostiti jednom Gizeru,

Radeckom, Vindišgrecu, kada se vidi sa kakvim je oduševljenjem pariska buržoazija vršila pokolj koji je Kavenjak priredio.

Noću 23/24 juna »Društvo za prava čoveka«, koje je osnovano 11 juna, odlučilo je da iskoristi ustanak u interesu *crvene zastave* i u skladu sa tim rešilo da uzme učešće u njemu. Ono se radi toga skupilo na sednicu na kojoj su bile preduzete neophodne mere i odredena dva stalna komiteta.

II

Celu noć je u Parizu vladalo ratno stanje. Jake straže bile su raspoređene po bulevarima i trgovima.

U četiri časa ujutru odjeknuli su trubni znaci za uzbunu. U sve kuće su ulazili oficiri u pratnji nekoliko vojnika nacionalne garde i izvodili pripadnike odreda koji nisu hteli da im se dobrovoljno priključe.

U to isto vreme se ponova razlegla grmljavina topova, najjače oko mesta Sen Mišel, mesta na spoju ustanika na levoj obali sa ustanicima na ostrvu Site. General Kavenjak, kome je ujutru dato zvanje diktatora, gori od želje da se svim svojim snagama obruši na ustanike. Uoči toga dana artiljerija je upotrebљavana samo izuzetno i gađala je većinom kartečom. Danas su artiljeriskoj vatri izložene ne samo barikade na svima tačkama, već i kuće. Tuku ne samo kartečom već i zrnima, granatama i raketama.

U gornjem delu predgrađa Sen Deni ujutru je počela jaka borba. Blizu severnog puta ustanici su zauzeli kuću u izgradnji i nekoliko barikada. Prva legija nacionalne garde krenula je u napad, ali bez uspeha. Ona je ispalila svoju municiju i izgubila 50. ljudi, poginulih i ranjenih. Jedva se održala do dolaska artiljerije (oko 10 časova). Kuća i barikade su bile do temelja razrušene artiljerijom.

Trupe su ponovo zauzele severni put. Borba u tom kraju (zvanom Klo Sen Lazar, koji su »Kelske novine« pretvorile u dvorac Sen Lazar) još je dugo trajala i vodila se veoma žestoko. »To je prava klanica«, — piše dopisnik jednog belgiskog lista. Kod gradskih kapija Rošešoar i Poasonijer uzdizale su se jake barikade. Na Lafajetovoј aleji barikade su bile opet podignute, ali su posle podne porušene artiljeriskom vatrom.

Barikade u ulicama Sen Marten, Rabito i Gran Šante takođe su bile zauzete uz pomoć artiljerije.

Kafana Kizinije, prema mostu Sen Mišel, razrušena je artiljeriskom vatrom.

Najjača borba se odigrala danju posle tri časa na Cvjetnom keju. Ovde je 600 ustanika bilo zauzelo prodavnicu odela »*A la belle Jardinière*« i pretvorilo je u utvrđenje. Artiljerija i pešadija otpočele su napad. Ugao jednog zida srušio se. Kavenjak, koji je upravljao vatrom, predložio je ustanicima da se predadu. preteći

im da će ih u protivnom uništiti. Ustanici su odbili predaju. Bombardovanje je ponovljeno. Najzad su bile bačene zapaljive rakete i granate. Kuća je razrušena do temelja. 80 ustanika ležalo je pod ruševinama.

U predgrađu Sen Žak, oko Panteona, radnici su se zaboravljali sa svih strana. Trebalo je zauzimati svaku kuću kao u Saragosi.²⁾ Pokušaji diktatora Kavenjaka da zauzme ove kuće na juriš bili su sasvim bezuspješni, te je ovaj grubi alžirski vojnik izjavio da će, ako se ne predadu, spaliti ustanike koji ih brane. Na ostrvu Site devojke su gađale sa prozora vojnike i građansku miliciju. I tamo su se morale upotrebiti haubice da bi se postigao bilo kakav uspeh.

Jedanaesti bataljon mobilne garde, koji je želeo da se bori na strani ustanika, razbile su trupe i nacionalna garda. Tako se, bar govorila.

Oko podne je nadmoćnost bila potpuno na strani ustanika. Sva predgrađa — Batinjol, Monmartr, La Šapel, La Vilet, jednom reči — čitava spoljašnja periferija Pariza, od Batinjola do Sene, i veći deo leve obale Sene bili su u njihovim rukama. Oni su ovde zaplenili 13 topova, ali ih, ipak, nisu upotrebili. U centru, na ostrvu Site i u donjem delu ulice Sen Marten oni su prilazili gradskoj Većnici koju su branili jaki odredi. Bez obzira na to, kao što je Bastid (Bastide) izjavio u Skupštini, ustanici su otpriklje za jedan čas mogli zauzeti gradsku Većnicu. Usled panike, koju je izazvala ova izjava, bilo je odlučeno da se proglaši diktatura i objavi opsadno stanje. Tek što je dobio punomoćja, Kavenjak je pribegao knajnje surovim merama, kakve se nikada nisu primenjivale u civilizovanom gradu i na kakve se nije odlučio čak ni Radecki u Miljanu. Narod je ponovo bio isuviše velikodušan. Da je na rakete i haubice odgovorio paljevinom, do večeri bi bio pobedilac. Međutim, narod nije ni pomicao da se koristi tim istim oružjem kojim su dejstvovali njegovi neprijatelji.

U naoružanju ustanika većinom je bila nitroceluloza (Schies-sbaumwolle) koju su u većoj količini proizvodili u predgrađu Sen Žak i u Mare. Zrna su izlivali na trgu Mober.

Vlada je neprekidno dobijala pojačanja. Čitavu noć su u Pariz pristizale trupe: nacionalna garda je stigla iz Pantoaza, Ruana, Melena, Nanta, Amijena, Avra. Trupe su bile privučene iz Orleana, a artiljerija i pioniri iz Arasa i Duea. Iz Orleana je stigao jedan puk. Ujutro 24. juna u grad je stiglo 500.000 metaka i 12 sanduka sa granatama iz Vensana, ali su železnički radnici porušili prugu između Pariza i Sen Denija da bi se onemogućilo dovoženje pojačanja.

²⁾ Ima se u vidu opsada Saragose koja je izvršena od strane francuske vojske 1808—1809 godine; karakteristična je po izvanrednoj upornosti odbrane. Detaljnije o ovome vidi u Engelsovom članku *Saragosa — Pariz*, na str. 509 ove knjige. — Prim. red.

Najzad, blagodareći objedinjenim snagama i nečuvenoj svireposti, ustanici su potisnuti popodne 24. juna.

Sa kakvom žestinom se borila nacionalna garda i kako je ona jasno shvatila da se radi o njenom opstanku, vidi se iz toga što je ne samo Kavenjak, no i sama nacionalna garda htela da spali čitav kvart Panteona.

Za glavna komandna mesta napadnih trupa bile su određene tri tačke: Kapija Sen Deni, gde je komandovao general Lamorisjer; gradska Većnica, gde se nalazio general Divivje sa 14 bataljona i trg Sorbone, odakle je general Damem napadao na predgrađe Sen Žak.

Oko podne su bili zauzeti prilazi ka trgu Mober, a sam trg je bio okružen. U jedan čas trg se predao. Pri tome je poginulo 50 ljudi iz mobilne garde. U isto vreme, posle jakog i dugotrajnog vatretnog dejstva, bio je zauzet Panteon ili se, bolje reći, predao. 1.500 ustanika, koji su se ovde branili, predalo se, verovatno, zbog pretnji Kavenjaka i gnevom raspaljene buržoazije da će zapaliti ceo kvart.

»Zaštitnici poretka« su, međutim, sve dalje prodirali bulevarama i zauzimali barikade po obližnjim ulicama. Na ulici Tampl radnike su potisli do ugla ulice Lakorderi. Borba se produžavala na ulici Bušera, kao i s one strane bulevara u predgrađu Tampl. U ulici Sen Marten još su se čuli pojedini pucnji. Na uglu Sv. Evstahije još se držala jedna barikada.

Oko 7 sati uveče generalu Lamorisjeru su pristigla dva bataljona nacionalne garde iz Amijena. Njih su odmah poslali da opkole barikade pozadi Šato d'Oa. U to vreme predgrađe Sen Deni već je bilo očišćeno i mirno, kao i skoro čitava leva obala Sene. Ustanike su delimično opkolili u Mareu i u sentantoanskom predgrađu. Međutim, ova dva kvarta razdvojena su bulevarom Bomarše i kanalom Sen Marten, koji se nalazi pozadi bulevara i koji je bio potpuno pristupačan trupama.

General Damem, koji je komandovao mobilnom gardom, bio je ranjen u nogu u ulici Estrapad. Rana nije opasna. Deputati Bikso i Dornes (Dornés) takođe nisu ozbiljno ranjeni, kako se ranije mislilo.

Rana generala Bedoa (Bedeau) takođe je laka.

Oko 9 časova predgrađa Sen Žak i Sen Marten bila su u suštini već zauzeta. Borba je bila neobično žestoka. Tamo je komandovao general Brea.

General Divivje u gradskoj Većnici nije imao takav uspeh. Ipak, ustanici su i tamo bili razbijeni.

General Lamorisjer, bez obzira na uporan otpor, očistio je predgrađa Poasonijer, Sen Deni i Sen Marten do gradskih kapija. Radnici su se držali još samo u Klo Sen Lazaru; oni su se zabarikadirali u bolnici »Luj Filip«.

U 9.30 časova uveče ove iste podatke saopštio je pretsednik Narodnoj skupštini. Pri tome je nekoliko puta protivrečio samome sebi. On je priznavao da u predgrađu Sen Marten još traje jaka vatrica.

Uveče 24. juna položaj je bio ovakav. Ustanici su još vladali polovinom teritorije koju su bili zauzeli 23. ujutru. U tu teritoriju ulazio je istočni deo Pariza, predgrađa Sen Marten i Mare; Klo Sen Lazar i nekoliko barikada kod Botaničke baštne sačinjavali su pretstraže.

Sav ostali deo Pariza nalazio se u rukama vlade.

U ovoj očajničkoj borbi naročito pada u oči bes sa kojim su se borili »zaštitnici poretka«. Oni, koji su se ranije toliko uzbudjeno i bolećivo odnosili prema svakoj kapi »krvi građana«, i koji su čak bili pali u sentimentalno raspoloženje zbog smrti gradskog gardiste, koja se dogodila 25. februara, — sada su ti isti buržui ubijali radnike kao divlje zveri. U redovima nacionalne garde, u Narodnoj skupštini nije bilo ni reči saučešća, ni reči o pomirenju, ni najmanje sentimentalnosti, već jasno izražena mržnja, hladna zloba prema radnicima ustanicima. Buržoazija potpuno svesno sa njima vodi borbu do istrebljenja. Bez obzira na to da li će ona sada pobediti ili će biti razbijena, radnici će u duši tajiti strašnu osvetu prema njoj. Posle ovakvih borbi, kakve su se odigravale u toku ta tri junска dana, moguć je samo *teror* — s jedne ili s druge strane.

Izneću još neke podatke iz pisma kapetana republikanske garde o događajima 23. i 24. juna: »Pišem vam pod pucnjavom pušaka i grmljavinom topova. U dva časa zauzeli smo tri barikade pri kraju mosta kod crkve Pariske bogorodice (Notre-Dame), zatim smo prodri k ulici Sen Marten i prošli celom njenom dužinom. Izlazeći na bulevar videli smo da je napušten i pust kao u dva časa ujutru. Prošli smo uz predgrađe do Tampla. Ne došavši do kasarne, zaustavili smo se. Na 200 koraka uzdizala se impozantna barikada, okružena sa još nekoliko drugih i branjena od strane 2.000 ljudi. Dva časa smo sa njima vodili bezuspešne pregovore. Najzad je oko 6 časova stigla artiljerija. Tada su ustanici otvorili vatru.

Topovi su počeli odgovarati i do 9 časova su se cigle rasturale na sve strane i prskali prozori od treska granata. Vatra je bila užasna. Krv je tekla potocima. U tome je počela strašna oluja. Svuda, kuda god pogledaš, vidiš kaldrmu crvenu od krvi. Moji ljudi su padali pogodeni ustaničkim kuršumima. Ustanici su se branili kao lavovi. Dvadeset puta smo kretali u napad, dvadeset puta su nas odbijali. Broj poginulih je ogroman, broj ranjenih još veći. U 9 časova zauzeli smo barikade na juriš, nožem. Danas (24. juna), u tri časa ujutru, još smo na nogama. Neprekidno se razleže pucnjava. Centar je u Panteonu. Ja sam u kasarni. Čuvamo zarobljenike, koje privode svakog minuta. Među njima ima mnogo ranjenih. Neke od njih *odmah streljaju*. Od svojih 112 ljudi izgubio sam 53.«.

25 JUN*)

Borba je svakim danom postajala sve napregnutija, žešća i bešnja. Buržoazija je utoliko srditije istupala protiv ustanika ukoliko je jasnije postajalo da njena surovost neće odmah dovesti do cilja, ukoliko se više zamarala borbama, noćnim stražarenjem i bivakovanjem, ukoliko se više bližio čas njene krajne pobeđe.

Buržoazija nije proglašila radnike prosto neprijateljima koje treba pobediti, već *neprijateljima društva* koje treba uništiti. Ona je razglasila apsurdnu klevetu kao da radnici, koje je sama nasiljem izazvala na ustanak, misle samo na pljačku, paljevine i ubistva, da su radnici banda razbojnika koje treba ubijati kao divlje zveri. Međutim, ustanici, koji su u toku tri dana u svojim rukama držali znatan deo grada, ponašali su se veoma plemenito. Da su primenili ista takva surova sredstva kao buržuji i njihove sluge pod Kavenjakovim voćtvom, Pariz bi bio pretvoren u gomilu ruševina, ali bi ustanici odneli pobedu.

Kakvo je varvarstvo ispoljila buržoazija u toj borbi može se videti iz svih detalja ustanka. O kartećima, bombama i zapaljivim raketama ne treba ni govoriti. Jasno je utvrđeno da prema *pobednima na većini zauzetih barikada uopšte nisu imali nikakve milosti*. Buržuji su ubijali svakog bez izuzetka ko im je pao pod ruku. Uveče 24. juna na Opservatoriskoj ulici je bez suđenja i isleđenja streljano više od 50 zarobljenih ustanika. »To je rat do istrebljenja«, — kliče dopisnik lista *Indépendance belge*, koji je i sam buržoaska novina. Na svim barikadama vladalo je uverenje da će sve ustanike bez izuzetka likvidirati na mestu. Kada je Larošžaklen izjavio u Narodnoj skupštini da je neophodno otstraniti takvo ubeđenje, buržuji mu nisu dali čak ni da doreče misao i digli su takvu larmu da je predsednik bio prinuđen da stavi kapu na glavu i prekine sednicu. Kada je zatim i sam g. Senar (vidi niže saopštenje o zasedanju Skupštine) htio da kaže nekoliko licemernih reči o milosrđu i izmirenju, ponovo se digla isto takva larma. Buržuji nisu hteli ni da čuju o milosti. Bez obzira na opasnost od gubitka dela svoje imovine zbog bombardovanja, oni su čvrsto odlučili da jedanput zauvek unište neprijatelje poretka, pljačkaše, razbojнике, palikuće i komuniste.

Pri tome buržuji ipak nisu ispoljili onaj heroizam koji su buržoaske novine nastojale da im na svaki način pripisu. Iz današnjeg saopštenja o zasedanju Narodne skupštine se vidi da je nacionalna garda bila paralizovana strahom; iz saopštenja svih novina najrazličitijih pravaca, bez obzira na sve visokoparne fraze, vidi se da se nacionalna garda prvog dana ustanka pojavila na zboru u malom broju i da je Kavenjak drugog i trećeg dana bio

*) Ф. Энгельс, Избранные военные произведения, Москва, 1957 год., стр. 42—46.

Napisano na nemačkom jeziku 28. junu 1848. Prvi put štampano u *Neue Rheinische Zeitung-u* 29. junu 1848.

prinuđen da diže gardiste iz postelje i da ih pomoću podoficira i četiri vojnika šalje u borbu. Bez obzira na svoju fanatičnu mržnju prema radnicima-ustanicima, buržuji nisu mogli savladati svoj prirodni kukavičluk.

Radnici su se, naprotiv, borili s neviđenom hrabrošću. Bez obzira na to što im je postajalo sve teže nadoknađivati svoje gubitke, što su ih sve više pritiskivale nadmoćnije snage protivnika, oni se ni za trenutak nisu podavali umoru. Oni su već 25 juna ujutro morali uvideti da se šanse za pobedu odlučno okreću protiv njih. Sa svih strana su u velikom broju pristizale nove trupe; u Parizu su se prikupljale krupne jedinice nacionalne garde iz predgrađa i iz udaljenijih gradova. Liniskih trupa, koje su 25 juna učestvovale u borbi, bilo je za 40.000 ljudi više od normalnog brojnog stanja posade; mobilna garda je istavila od 20 do 25.000 ljudi; tome treba dodati nacionalnu gardu Pariza i drugih gradova, kao i nekoliko hiljada ljudi republikanske garde. Ukupno brojno stanje oružanih snaga koje su istupile protiv ustanika 25 juna nije bilo manje od 150—200.000 ljudi. Snage radnika su jedva dostizale jednu četvrtinu toga broja; osim toga, radnici su imali manje borbenih sredstava, nisu imali nikakvog vojnog rukovodstva niti ijednog upotrebljivog topa. No, oni su se bez reči, sa izvanrednom hrabrošću, borili protiv neprijatelja koji je imao ogromnu nadmoćnost snaga. Sve nove i nove mase vojnika brzo su ubacivane u breše koje su teška oruđa pravila u barikadama; radnici su ih čutke dočekivali; svuda su se borili do poslednjeg čoveka, i tek tada je barikada prelazila u ruke buržuja. Ustanici su na Monmartru objavili stanovništvo: ili će oni nas uništiti, ili ćemo mi njih, ali mi nećemo otstupiti, i molite boga da mi pobedimo, jer ćemo u protivnom spaliti ceo Monmartr. Ta pretnja, iako nije privredena u delo, prikazuje se, naravno, kao »gnusni plan«, dok se Kavenjakove bombe i zapaljive rakete smatraju »uspešnim vojnim merama koje izazivaju opšte divljenje!«

25 juna ujutru ustanici su držali sledeće položaje: Klo sen Lazar, predgrađe Sent Antoan i Tampl, Mare i kvart Sent Antoan.

Klo sen Lazar (bivše manastirsko vlasništvo) sam po sebi pretstavlja veće parče zemljišta, delom zauzeto sagrađenim, a delom nedovršenim zgradama, projektovanim ulicama, itd. U samoj sredini toga predela nalazi se Severna železnička stanica. U tom kvartu, u kome se nalazi mnoštvo bez reda razbacanih zgrada i, sem toga, velika količina građevinskog materijala, ustanici su podigli moćnu tvrđavu. Njen centar je postala bolnica »Luj Filip« koja je bila u izgradnji; oni su podigli ogromne barikade, koje su, po rečima očevidaca, bile potpuno nepristupačne. Iza barikada se nalazio strmi i od ustanika posednuti gradski bedem. Od toga mesta su njihova utvrđenja dopirala do ulice Rošoar, odnosno do rejona straža na ulazima u grad. Straže Monmartra bile su jako utvrđene,

a Monmartr su u celini zauzeli ustaniči. 40 topova, koji su ih u toku dva dana tukli, još ih nisu mogli slomiti.

Ponovo su ceo dan tukli ta utvrđenja iz 40 topova; na kraju krajeva, u 6 časova uveče, zauzete su dve barikade na ulici Rošoar, a uskoro zatim i Klo sen Lazar.

Na bulevaru Tampl mobilna garda je u 10 časova pre podne zauzela nekoliko zgrada, iz kojih su ustaniči gadali nastupajuće trupe. »Zaštitnici poretka« su se približili gotovo do bulevara Fij di Kalver. Međutim, ustaniči u predgrađu Tampl su sve dalje potiskivani, kanal Sen Marten je delimično bio zauzet, a šire i prave ulice bile su izložene jakoj artiljeriskoj vatri i sa strane kanala i sa strane bulevara. Borba je bila izvanredno žestoka. Radnici su bili potpuno svesni toga da neprijatelj ovde napada sam centar njihovih položaja. Oni su se žestoko branili. Polazilo im je za rukom da čak povrate ranije izgubljene barikade. Ali, posle duge borbe, oni su bili razbijeni od strane neprijatelja koji je bio nadmoćniji po broju i naoružanju. Barikade su zauzimane jedna za drugom; kad je pala noć, bilo je pored ostalog zauzeto i predgrađe Tampl; nastupajući bulevarom i kanalom, neprijatelj je takođe ovladao prilazima predgrađa Sent Antoan i nekolikim barikadama u tom predgrađu.

General Divivje je polako ali uporno nastupao kod Većnice. On je sa strane kejova obuhvatio barikade na ulici Sent Antoan i iz teških oruđa tukao ostrvo Sen Luj i nekadašnje ostrvo Luvje. Ovde se takođe odigrala izvanredno žestoka borba, o kojoj, međutim, nema detaljnih podataka; zna se samo to da su u četiri časa bili zauzeti zgrada devetog okruga i obližnje ulice, da su barikade na ulici Sent Antoan zauzimane na juriš jedna za drugom i da je bio zauzet most »Damijet« kojim se prilazi ostrvu Sen Luj. Padom noći ustaniči u tom rejonu bili su svuda potisnuti i očišćeni svi prilazi trga Bastilje.

Na taj način, ustaniči su bili istisnuti iz svih gradskih rejonata, izuzev sentantoanskog predgrađa. A to je bio njihov najjači položaj. Mnogobrojni pristupi tome predgrađu — istinskom ognjištu svih pariskih ustanačaka — bili su naročito vešt utvrđeni. Barikade, postavljene pod uglom jedna prema drugoj, tako da su se uzajamno branile, a povrh toga podržavane unakrsnom vatrom iz kuća, predstavljale su jake prepreke za napadače. Juriš na te barikade morao je stajati ogroman broj žrtava.

Pred tim utvrđenjima ulogorili su se buržuji ili, tačnije, njihove sluge. Toga dana nacionalna garda gotovo nije dejstvovala. Uglavnom su dejstvovali linijske trupe i mobilna garda; nacionalna garda je držala mirne i već od ranije zauzete delove grada.

Republikanska i mobilna garda su se ponašale gore od svih. Republikanska garda, reorganizovana i pročišćena, obračunavala se

s većom surovošću s radnicima, i u borbi protiv njih sticala je slavu republikanske municipalne garde.¹⁾

Mobilna garda, napabirčena uglavnom od pariskog lumpen-proletarijata, za kratko vreme svoga postojanja, blagodareći dobroj plati, već je uspela da se pretvori u istinsku pretorijansku gardu, koja uvek istupa na strani onoga ko ima vlast u rukama. Organizovani lumpen-proletariat istupio je protiv neorganizovanog radnog proletarijata. Kao što je i trebalo očekivati, lumpen-proletariat se stavio na raspolaganje buržoaziji, slično kao što su se lazaroni²⁾ u Napulju stavili na raspolaganje Ferdinandu. Jedino su prešli na stranu ustanika oni delovi mobilne garde koji su se sastojali od *istinskih* radnika.

Kako odvratan utisak čini sve to što se sada događa u Parizu! Nedavne prosjake, skitnice, varalice, ulične mangupe i džeparoše, od kojih se sada sastoji mobilna garda — ljude koje je u martu i aprilu svaki buržuj smatrao dalje nepodnošljivom bandom lopova i razbojnika, sposobnom za izvršenje svakakvih zločina — sada tu bandu razbojnika maze, hvale, obasipaju novcem i nagradama zato što su se ti »mladi heroji«, ta »deca Pariza«, čija se hrabrost tobože ne može opisati, s izvanrednom hrabrošću peli na barikade itd., zato što su ti ljudi, koji su se u februaru bez predomišljanja tukli na barikadama, sada gadali proletere kao ranije vojниke; zato što su bili potkupljeni, što su za 30 sua³⁾ dnevno pristali da ubijaju svoju braću! Hvala tim podmitljivim skitnicama, jer su za 30 sua dnevno ubijali najbolji, najrevolucionarniji deo pariskih radnika!

Hrabrost s kojom su se radnici borili zaista je bila za divljenje. Puna tri dana držalo se 30 do 40.000 radnika protiv više od 80.000 vojnika i 100.000 nacionalnih gardista, protiv karteča, bombi i zapaljivih raketa, protiv »plemenitog« vojnog iskustva generala koji nisu prezali od primene alžirskih metoda! Radnici su razbijeni i znatan deo ih je uništen. Njihovim palim borcima neće biti ukazane počasti kao žrtvama jula i februara⁴⁾, ali će im istorija dodeliti posebno mesto kao žrtvama prve odlučne bitke proletarijata.

¹⁾ Aluzija na kraljevsku gradsku gardu koja je branila presto Luja Filipa za vreme ustanika u Parizu u februaru 1848 godine. Prim. red.

²⁾ Prezrivo ime deklasiranih lumpen-proleterских elemenata u kraljevini obe Sicilije (Napuljskoj kraljevini), koje su više puta koristili reakcionarno-monarhistički krugovi u borbi protiv demokratskog i liberalnog pokreta. Ovde se ima u vidu učešće lazaroni u gušenju narodnog ustanka u Napulju 15. maja 1848, upravljenog protiv kontrarevolucionarnog napada kralja Ferdinanda II i njegove klike na ustav. Inače, lazaroni su dobili ime po ubogom Lazaru. — Prim. red.

³⁾ Jeden su (sou) je dvadeseti deo franka, tj. pet santima ili para. — Prim. red.

⁴⁾ Misli se na dve buržoaske revolucije u Francuskoj — u julu 1830 i u februaru 1848 godine. Julska revolucija doveća je do pada monarhije Bourbona (koja je bila restaurirana 1815 godine i koja se oslanjala na krupne zemljoposednike) i ustanovljavanja Julske monarhije (na čelu s Orleanskom

REVOLUCIJA I KONTRAREVOLUCIJA U NEMAČKOJ*)

(članac)

XIII — PRUSKA USTAVOTVORNA SKUPŠTINA

Nacionalna skupština¹⁾

1 novembra pao je Beč²⁾, a 9 istog meseca raspuštanje Ustavotvorne skupštine u Berlinu pokazalo je koliko je taj događaj odjednom podigao duh i snagu kontrarevolucionarne partije u čitavoj Nemačkoj.

O događajima u letu 1848 godine u Pruskoj nema mnogo da se kaže. Ustavotvorna skupština ili, tačnije, »Skupština, izabrana sa ciljem da postigne saglasnost sa krunom u pogledu ustava«, i njena većina koja se sastojala od pretstavnika buržoazije, odavno je izgubila svako poštovanje javnosti, pošto je ta Skupština, iz straha od energičnijih elemenata stanovništva, povlađivala sve intrige dvora. Ona je potvrdila ili, tačnije, obnovila omrznute feudalne privilegije i na taj način izdala slobodu i interesu seljaštva. Ona se pokazala nesposobnom ne samo da izradi ustav, nego i da bar donekle poboljša opšte zakonodavstvo. Ona se bavila skoro isključivo sitnim teoriskim distinkcijama, praznim formalnostima i pitanjima ustavne etike. Skupština je u suštini pre bila škola parlamentarne *savoir vivre* (veštine ponašanja) njenih članova, nego ustanova koja bi mogla koliko toliko odgovarati interesima naroda.

dinastijom koja se oslanjala na finansijsku oligarhiju). Posle Februarske revolucije 1848 godine Julska monarhija je zamjenjena buržoaskom republikom (tzv. Drugom Republikom) u kojoj je vlast bila dostupna svim slojevima buržoazije. — Prim. red:

*) Ф. Энгельс, *Избранные военные произведения*, Москва, 1957 год., стр. 47—59. Написано на engleskom jeziku u martu i u avgustu-septembru 1852 godine. Prilikom slanja u redakciju *New York Daily Tribune*-a članke je pregledao i potpisao K. Marks. Prviput štampano u *New York Daily Tribune*-u 17 aprila, 18 septembra i 2 oktobra 1852 godine.

¹⁾ Naslove članaka dala je Marksova kćer Eleonora Marks u prvom posebnom izdanju dela *Revolucija i kontrarevolucija u Nemačkoj*, koje je ona pripremila i koje je izašlo u Londonu 1896 godine. U orginalu od 17 aprila 1852 stoji naslov »Nemačka. XIII. Revolucija i kontrarevolucija«, a u ostalim člancima samo »Nemačka« i redni brojevi XVII i XVIII. — Prim. red.

²⁾ 6 oktobra 1848 godine u Beču je buknuo narodni ustanač zbog počušaja kontrarevolucionarne monarhističke klike, podržane od krupne buržoazije, da likvidira sve tekovine Martovske buržoaske revolucije 1848 godine u Austriji i da uspostavi apsolutistički režim. Vlast u Beču preuzezeli su ustanci (bečki radnici, zanatlije, trgovci, studentska akademska legija, nacionalna garda), ali je carska klika — zbog otsustva jedinstva u taboru ustanača i neodlučnosti sitnoburžoaskih rukovodilaca ustanka — uspela da zauzme Beč i da u krvi uguši ustanan posle žestokih borbi od 24 oktobra do 1 novembra 1848. — Prim. red.

Osim toga, u Skupštini nije bilo koliko-toliko postojane većine, te je apsolutna većina skoro uvek zavisila od neodlučnog »centra«, koji je svojim kolebanjem čas levo, čas desno i vice versa (obrnuto) oborio prvo Kamphauzenovu vladu, a zatim vladu Auersvald - Hanzeman. Ali, dok su liberali ovde, kao i svuda, ispuštali iz ruku mogućnosti koje su im se pružale, dvor je reorganizovao svoje snage koje su se sastojale od plemstva i najzaostalijeg dela seoskog stanovništva, kao i od vojske i birokratije. Posle Hanzemanovog pada bila je obrazovana vlast od birokrata i oficira, odreda okorelih reakcionara, koja je, međutim, prividno bila spremna da uzme u obzir zahteve parlamenta. A Skupština, koja se pridržavala pogodnog principa koji glasi da su »važne mere, a ne ljudi«, bila je stvarno toliko nasmarena da je aplaudirala toj vladi; ona pri tome, naravno, nije obraćala nikakvu pažnju na gotovo otvoreno prikupljanje i organizovanje kontrarevolucionarnih snaga koje je ta ista vlasta vršila. Najzad, kada je pad Beča poslužio kao signal, kralj je smenio te ministre i zamenio ih »ljudima od akcije« na čelu sa sadašnjim ministrom pretdsednikom Mantojfelom. Tada se sanjiva Skupština od jedanput probudila pred licem opasnosti. Ona je izglasala nepoverenje kabinetu (vladi), na koje je kao odgovor odmah izdat ukaz o premeštanju sedišta Skupštine iz Berlina, gde bi ona u slučaju konflikta, mogla računati na podršku masa, u Brandenburg, malu provincisku varošicu, koja se potpuno nalazila u vlasti vlade. Skupština je, ipak, izjavila da se bez njene sopstvene saglasnosti ne mogu odlagati njena zasedanja, niti se ona može premestiti u drugo mesto, ni raspustiti. U međuvremenu, u Berlin je ušao general Vrangel na čelu vojske od skoro 40.000 ljudi. Na sastanku predstavnika gradskih vlasti i oficira nacionalne garde odlučeno je da se ne pruža otpor. I, evo, sada, pošto su Ustavotvorna skupština i liberalna buržoazija, koja stoji uz nju, dozvolile objedinjenoj reakcionarnej partiji da ovlada svim važnim pozicijama i dopustile da im istrgnu iz ruku skoro sva sredstva za odbranu, počela je velika komedija »pasivnog i legalnog otpora«, koja je, po njihovoj zamisli, trebalo da se pretvorí u podražavanje slavnom Hempdenovom primeru i prvim dejstvima Amerikanaca u toku Rata za nezavisnost.³⁾ U Berlinu je bilo proglašeno opsadno stanje, no Berlin je ipak ostao miran; vlasta je raspustila nacionalnu gardu, koja je s najvećom tačnošću predala svoje oružje. Skupštinu su u toku dve nedelje terali s jednog na drugo mesto i svuda raste-

³⁾ Uoči engleske buržoaske revolucije u XVII veku, jedan od voda buržoazije i poburženog »novog« plemstva, Džon Hempden, odbio je da plati poreze koje parlament nije potvrdio. Proces koji je izazvan ovim Hempdenovim odbijanjem pogodovao je porastu opozicije širokih slojeva engleskog društva prema absolutizmu.

Kao uvod u Rat za nezavisnost severnoameričkih kolonija Engleske poslužili su protesti Amerikanaca protiv proizvoljnih poreza i carina koje je engleska vlasta zavodila u kolonijama, bojkot engleske robe, itd. — Prim. red.

rivali pomoću vojske, a poslanici Skupštine molili su građane da sačuvaju spokojstvo. Najzad, kada je vlada objavila da je Skupština raspuštena, Skupština je odlučila da objavi nezakonitim ubiranje poreza, a njeni članovi su se rasturili po zemlji da bi organizovali odbijanje plaćanja poreza. Međutim, pokazalo se da su žestoko pogrešili u izboru sredstava. Posle nekoliko nemirnih nedelja, iza kojih su sledovale surove mere vlade protiv opozicije, niko nije više mislio o odbijanju plaćanja poreza za volju te pokojne Skupštine, koja nije imala dovoljno hrabrosti čak ni za samoodbranu.

Da li je u početku novembra 1848 godine bilo suviše dockan pribeci oružanom otporu, ili bi, naprotiv, deo vojske, naišavši na ozbiljan otpor, prešao na stranu Skupštine i na taj način rešio stvar u njenu korist — to je pitanje na koje se, verovatno, nikada neće moći odgovoriti. No, u revoluciji, kao i u ratu, uvek je neophodno smelo se susretati licem u lice sa neprijateljem, i napadač će se uvek naći u pogodnijem položaju; u revoluciji, kao i u ratu, neophodno je potrebno u pogodnom momentu sve staviti na kartu, ma kakvi bili izgledi. Istorija ne poznaje nijednu uspelu revoluciju koja ne bi potvrdila pravilnost ovih aksioma. U novembru 1848 godine, za prusku revoluciju je upravo nastupio odlučujući trenutak; pruska Ustavotvorna skupština, koja je zvanično stajala na čelu čitavog revolucionarnog pokreta; ne samo što nije dala energičan otpor neprijatelju, već se, naprotiv, povlačila prilikom svake njegove ofanzive; ona je još manje bila sposobna za napad, jer je pretpostavljala da nije potrebno čak ni da se brani. I eto, kad je nastupio odlučan trenutak, kad je Vrangel na čelu 40.000 vojnika zakucao na kapije Berlina, on je savršeno neočekivano i za sebe i za svoje oficire spazio da ulice nisu zabarikadirane i da prozori nisu pretvoreni u puškarnice, već da su kapije otvorene i da se ulicama, u svojstvu jedine prepreke, kreću mirni berlinski građani, veseli zbog šale koju su s njim odigrali, predavši se vezanih ruku i nogu zabezecknutim vojnicima. Istina, da su Skupština i narod pružili otpor, oni bi mogli biti razbijeni; Berlin bi mogli izložiti bombardovanju, više stotina ljudi platilo bi životom, ne sprečavajući time konačnu pobedu kraljevske partije. Ali to još nije bio razlog za to da se odmah položi oružje. Poraz posle uporne borbe — činjenica je koja nema manji revolucionarni značaj od lako dobijene pobjede. Porazi — pariski u junu i bečki u oktobru 1848 godine — u svakom slučaju su nesravnjeno više učinili za revolucionisanje svesti naroda u ta dva grada nego februarska i martovska pobjeda. Mogućno je da bi Ustavotvorna skupština i stanovništvo Berlina delili sudbinu dva pomenuta grada, ali bi slavno pali i ostavili bi iza sebe u svesti onih koji su ostali živu žudnju za osvetom, koja u revolucionarnim vremenima prestavlja jedan od najsnajnijih stimulusa za energičan i strastan rad. Neosporno, u svakoj borbi onaj koji prihvata bačenu rukavicu rizi-

kuje da bude pobeđen, ali zar je to razlog da se od samog početka prizna pobeđenim i da se potčini ne istrgnuvši mač?

U revoluciji svaki onaj koji preda odlučujući položaj koji drži, umesto da primora neprijatelja da odmeri snage u jurišu, uvek zaslužuje da se prema njemu postupi kao što bi se postupilo prema izdajniku.

Istim ukazom pruskog kralja, kojim je raspuštena Ustavotvorna skupština, proglašen je i novi ustav za čiju je osnovu poslužio projekt koji je izradila skupštinska komisija. Međutim, nekim tačkama tog ustava proširivana su prava krune, a drugima su dovedena u sumnju prava parlamenta. Prema tom ustavu uspostavljena su dva doma koji su se morali sazvati u kratkom roku da bi ga razmotrila i potvrdila.

Gotovo ne vredi ni postavljati pitanje o tome gde je bila nemacka Nacionalna skupština⁴⁾ za vreme »legalne i miroljubive borbe pruskih ustavobranitelja. Kao što je to bilo uobičajeno u Frankfurtu, ona se bavila time što je donosila blage rezolucije kojima se osuđuje rad pruske vlade i što je izražavala svoje divljenje »veličanstvenom prizoru pasivnog, legalnog i jednodušnog otpora gruboj sili, koji pruža ceo narod«. Centralna vlada je poslala u Berlin izaslanike koji su bili dužni da istupaju kao posrednici između vlade i Skupštine. Međutim, zadesila ih je ista subdina kao i njihove predhodnike u Olomoucu: učtivo su ih udaljili. Levo krilo Nacionalne skupštine, tzv. radikalna partija, takođe je poslalo svoje izaslanike, ali su oni, pošto su se dovoljno ubedili u potpunu nemoć Berlinske skupštine i u svoju sopstvenu, vratili u Frankfurt da izveste o svojim uspesima i posvedoče o izvanredno spokojnom držanju naroda u Berlinu. Štaviše, kada je g. Baserman, jedan od izaslanika centralne vlade, izjavio da nisu bile bez razloga nedavne oštре mere pruskih ministara, jer su se u poslednje vreme ulicama Berlina vrzmale razne ličnosti mračnog izgleda kakve se uvek pojavljuju uoči anarhističkih pokreta (otada se one i zovu »basermanski ti-

⁴⁾ Opštenemačka Narodna skupština otvorena je 18. maja 1848 u Frankfurtu na Majni, sa glavnim ciljem da se likvidira politička razjedinjenost Nemačke i da se izradi opštenemački ustav. Međutim, ova se skupština pretvorila u prost diskusioni klub koji je parlamentarnim naklapanjem odbio mase od revolucionarne borbe. Skupština nije imala stvarne vlasti, pošto je odustala od formiranja opštenemačkih oružanih snaga. Vlade nemačkih država malo su cenile kako Skupštinu tako i centralnu vladu, koju je ona obrazovala, na čelu sa kontrarevolucionarnim austrijskim nadvojvodom Jovanom, proglašenim za svenemačkog »carskog regenta«. Frankfurtska skupština je ispoljila krajnju slabost u trenutku nastupanja kontrarevolucionarnih snaga, ograničavajući se na posredovanje i slanje delegata (naprimjer, austrijskom caru u Olomouc za vreme ugušenja Oktobarskog ustanka u Beču) sa ciljem da postigne sporazum sa monarhističkim krugovima. Samo su pojedini pretstavnici leve manjine uzimali učešća u revolucionarnim borbama. Frankfurtska skupština je prestala da postoji u letu 1849 godine. — Prim. red.

povi«), tada su ovi uvaženi poslanici levice i energični branioci revolucije odmah ustali sa svojih mesta da svojom zakletvom potvrde kako ničega sličnog nije bilo! Na taj način se za dva meseca očigledno ispoljila potpuna nemoć Frankfurtske skupštine. Bilo bi nemoguće zamisliti jasniji dokaz o tome da je ta ustanova bila potpuno nedorasla za izvršenje svog zadatka, da ona čak i nema ni najmanju pretstavu o tome u čemu se zapravo i sastoje njen stvarni zadatak. Dovoljna je samo činjenica da je sudska revolucije bila odlučena u Beču i Berlinu, da su najvažnija i najživotnija pitanja rešena u te dve prestonice tako kao da Skupština u Frankfurtu uopšte i nije postojala — sama ta činjenica je dovoljna da potvrdi kako je ta Skupština bila naprosto debatni klub koji je sačinjavala gomila lakovernih prostaka. Oni su dopustili vladama da ih iskoriste kao parlamentarne marionete, prikazujući ih sitnim trgovcima i sitnim zanatlijama u malim državama i gradovima radi zabave, do onog momenta dokle su vlade smatrале za potreбно da se odvratи pažnja te publike. Do kog su vremena one smatrале potreбним да to čine, uskoro ћemo videti. Ali zaslужuje pažnju činjenica da se među svim »ugledним« ljudima te Skupštine nije našao nijedan koji bi imao makar i najmanju pretstavu o ulozi koju su im nametnuli da igraju, i da su čak i do današnjeg dana bivši članovi frankfurtskog kluba sačuvали u neizmenjenom obliku samo njima svojstvene organe za istorisko opažanje.

XVII — USTANAK

Neizbežan sukob između frankfurtske Nacionalne skupštine i vlada nemačkih država najzad je, prvih dana maja 1849 godine¹⁾), izbio u formi otvorenih neprijateljskih dejstava. Austrijski poslanici, koje je opozvala njihova vlada, napustili su Skupštinu i vratili se kući, izuzev neznatnog broja članova levice, odnosno demokratske partije. Ogomorna većina konzervativnih poslanika, videći kakav obrt uzimaju stvari, napustila je Skupštinu čak i pre no što su to od njih zahtevale njihove vlade. Na taj način, nezavisno od uzroka iznesenih u prethodnim člancima, a koji su pojačavali uticaj levice, već i samo deserterstvo poslanika desnice bilo je dovoljno da se predrašnja

¹⁾ Krajem marta 1849 godine Narodna skupština u Frankfurtu na Majni završila je izradu opštenemačkog carskog ustava, koji je sačuvao mnoge odlike partikularizma u državnom sistemu Nemačke i monarhistički oblik vladavine. Pa ipak taj ustav je bio korak napred u pogledu ujedinjenja zemlje. Carska kruna je ponudena pruskom kralju, ali ju je ovaj odbio, odbijajući da prizna i ustav. Njegovom primeru sledovali su i drugi nemački monarsi. U jeku sukoba između Frankfurtske skupštine i monarho-kontra-revolucionarnog tabora buknuli su narodni ustanci u Saksonskoj, Rajnskoj oblasti, Badenu i Pfalcu. Ustanici su dejstvovali pod parolom odbrane carskog ustava, dajući borbi revolucionaran karakter, uprkos željama većine članova Frankfurtske skupštine. Ta borba, koja se završila porazom ustanika, bila je poslednja etapa buržoasko-demokratske Revolucije 1848—1849 godine u Nemačkoj. — Prim. red.

manjina pretvori u većinu Skupštine. Pretstavnici nove većine, koja takvu sreću nikada dotada ni u snu nije mogla sniti, koristili su ranije svoj položaj na klupama opozicije da bi pričali o slabosti, neodlučnosti i inertnosti stare većine i njene carske vlade. A sada su oni odjednom pozvani da zamene staru većinu. Sada su oni morali da pokažu šta su sve sposobni da urade. *Njihov* rad, razume se, mora biti ovapločenje energije, odlučnosti i aktivnosti. *Oni, elita Nemačke,* ubrzo će biti u stanju da pokrenu senilnog carskog regenta i njegove neodlučne ministre, a ako se to pokaže nemogućim, onda, — ko sme sumnjati u to! — koristeći snagu narodnog suvereniteta, zbaciće tu nesposobnu vladu i zameniti je aktivnom, neu-mornom izvršnom vlašću, koja će omogućiti spasenje Nemačke. Bednici! *Njihova* vlasta, ako se uopšte može govoriti o vlasti, kada joj se niko ne pokorava — pokazala se čak još smešnijom od vlade njihovih prethodnika.

Nova većina je objavila da treba, bez obzira na sve prepreke, sprovesti u život carski ustav, i to *odmah*, da narod 15. jula treba da izabere poslanike za novi pretstavnički dom i da će taj dom biti dužan da se sastane 15. avgusta*) u Frankfurtu. To je već bila otvorena objava rata onim vladama koje nisu priznale carski ustav, pre svega, vladama Pruske, Austrije, Bavarske, koje su obuhvatale više od tri četvrtine čitavog stanovništva Nemačke — objava rata koju su vlade *odmah* prihvatile. Pruska i Bavarska su takođe opozvale poslanike koji su sa njihovih teritorija poslati u Frankfurt i ubrzale svoje vojne pripreme protiv Nacionalne skupštine. S druge strane, demonstracije demokratske partije (van parlamenta) u korist carskog ustava i Nacionalne skupštine dobijale su sve burniji i žešće karakter, a masa radnika, pod rukovodstvom pristalica najradikalnije partije, ispoljavala je spremnost da se lati oružja radi zaštite stvari koja istina, nije bila čisto radnička, ali koja im je, barem, oslobađajući Nemačku od starih monarhističkih okova, otkrivala mogućnost da se donekle približe ostvarenju svojih ciljeva. Na taj način su se narod i vlade na toj platformi svuda našli u najoštrijem sukobu jedni s drugima; eksplozija je bila neizbežna; mina je bila napunjena, te je samo jedna iskra bila dovoljna pa da eksplodira. Raspuštanje domova u Saksonskoj, poziv landvera (ratne rezerve) u Pruskoj, otvoreno protivljenje vlada carskom ustavu pretstavljalilo je tu iskru; ona je pala i čitava zemlja je bila odmah zahvaćena plamenom. U Drezdenu je narod 4. maja pobedonosno ovladao gradom i prognao kralja²⁾, a svi susedni okruzi poslali su pojačanja ustanicima. U Rajnskoj Pruskoj i Vestfaliji landver je odbio da istupi, dočepao se vojnih skladišta i naoružao se za zaštitu carskog ustava. U Pfalcu narod je uhapsio bavarske vladine činovnike, dočepao se blagajni i osnovao Komitet za odbranu koji je izdao proglašenje.

*) U ruskom prevodu стоји погрешно 22. avgusta. — Prim. red.

²⁾ Fridrik-Avgust II. — Prim. red.

o stavljanju ove pokrajine pod zaštitu Nacionalne skupštine. U Virtembergu je narod naterao kralja³⁾ da prizna carski ustav, a u Badenu je vojska u savezu sa narodom prinudila velikog vojvodu⁴⁾ na bekstvo i obrazovala privremenu vladu. U drugim delovima Nemačke narod je očekivao samo signal od Nacionalne skupštine pa da se digne na oružje i da joj se stavi na raspolaganje.

Položaj Nacionalne skupštine bio je mnogo povoljniji no što bi se moglo očekivati posle njene neslavne prošlosti. Zapadna polovina Nemačke latila se oružja za zaštitu Skupštine; vojska se svuda kolebala; u manjim državama trupe su nesumnjivo bile privržene pokretu. Austrija je bila dovedena u krajnje opasan položaj usled pobedonosnog nastupanja Mađara, a Rusija, taj rezervni bedem nemačkih vlada, naprezala je sve svoje snage da bi podržala Austriju protiv mađarskih trupa. Preostajalo je samo da se ukroti Pruska, a pošto su u toj zemlji postojale simpatije prema revoluciji, postizanje takvog cilja bilo je nesumnjivo moguće. Jednom reči, sve je zavisilo od držanja Skupštine.

Ustanak je veština isto tako kao i rat, isto kao i druge vrste veštine. On podleže izvesnim pravilima, čije zanemarivanje dovodi do propasti onu partiju koja ih se ne pridržava. Ta pravila, budući da logično proističu iz suštine partija, iz suštine onih uslova s kojima se u sličnom slučaju mora imati posla, tako su jasna i prosta da je kratko iskustvo 1848 dovoljno upoznalo Nemce sa njima. Prvo, nikada se ne treba igrati s ustankom, ako nema rešenosti da se ide do kraja. Ustanak je jednačina s veoma neodređenim veličinama, čija se vrednost može menjati svakog dana. Borbene snage protiv kojih treba dejstvovati imaju na svojoj strani sva preimcućstva organizacije, discipline i tradicionalnog autoriteta; ako ustanici ne mogu prikupiti jake snage protiv svoga protivnika, biće razbijeni i uništeni. Drugo, kad je jednom ustanak otpočeo, treba dejstvovati s najvećom odlučnošću i prelaziti u napad. Odbrana je smrt svakog oružanog ustanka; on će pri odbrani propasti pre no što odmeri svoje snage s protivnikom. Treba iznenaditi protivnika dok je njegova vojska još razbacana; svakodnevno treba postizati nove, makar i male uspehe; treba održavati moralnu nadmoćnost koju ti je pružio prvi uspešan ustanak; time treba pridobijati one kolebljive elemente koji uvek idu za jačim i uvek se stavljuju na sigurniju stranu; treba primorati neprijatelja na otstupanje pre no što je on u stanju da prikupi svoje trupe protiv tebe; jednom reči, dejstvuj po rečima najvećeg od dosada poznatih majstora revolucionarne taktike, Dantona: *de l'audace, de l'audace, encore de l'audace!* (smelo, smelo i još jednom smelo!).

Dakle, šta je trebalo da preduzme Frankfurtska narodna skupština da bi izbegla propast koja joj je neminovno pretila? Ona je, pre

³⁾ Viljem I. — Prim. red.

⁴⁾ Leopold. — Prim. red.

svega, morala jasno shvatiti svoj položaj i ubediti se u to da ona sada nema drugog izbora nego — ili da se bezuslovno potčini vladama, ili pak da odlučno, odbacujući svako kolebanje, pride oružanom ustanku. Drugo, ona je morala javno priznati sve ustanke koji su već buknuli, pozvati narod da se svuda lati oružja za odbranu narodnog pretstavništva i da stavi van zakona sve monarhe, ministre i druga lica koja bi se usudila da se protive suverenom narodu, predstavljenom svojim opunomoćnicima. Treće, ona je morala odmah ukloniti nemačkog carskog regenta⁵⁾, stvoriti jaku, aktivnu izvršnu vlast koja neće ni pred čim ustuknuti, pozvati u Frankfurt za svoju zaštitu oružane ustaničke snage, stvarajući samim tim u isto vreme legalni povod za proširenje ustanka, organizovati u jednu jedinstvenu celinu sve raspoložive borbene snage — jednom reči, brzo i bez kolebanja iskoristiti sva moguća sredstva, da bi učvrstila svoj položaj i oslabila položaj svojih neprijatelja.

Valjani demokrati Frankfurtske skupštine u svemu su postupili baš suprotno. Ne zadovoljavajući se time što su pustili da stvari idu svojim sopstvenim tokom, ta uvažena gospoda su došla do toga da su svojim otporom stvarno gušila sve pripreme ustaničkih pokreta. Tako je postupio, naprimjer, g. Karl Fogt u Nurnbergu. Oni su dopustili ugušenje ustanaka u Saksonskoj, Rajnskoj Pruskoj, Vestfaliji, jer im nisu pružili nikakvu drugu pomoć osim sentimentalnog protesta, posle njihove propasti, protiv bezdušne surovosti pruske vlade. Oni su tajno održavali diplomatske odnose s južnoumačkim ustancima, ali ih ni jednom nisu podržali javnim priznavanjem. Oni su znali da carski regent стоји на strani vlada i, pri svemu tome, pozivali su ga — na što ovaj nije obraćao nikakvu pažnju — da se odupire intrigama tih vlada. Carski ministri, stari konzervativci, na svakom zasedanju su obasipali potsmesima tu nemoćnu Skupštinu, a ona se sa tim mirila. A kada je Viljem Wolf, šleski poslanik i jedan od urednika *Neue Rheinische Zeitung*-a, zahtevao da Skupština stavi van zakona carskog regenta, koji je, kao što je Wolf istinito rekao, bio prvi i najveći izdajnik carstva, zaglušila ga je jednoglasna dreka »visokomoralnog« negodovanja tih demokratskih revolucionara! Kraće govoreći, oni su produžili da brbljaju, protestuju, objavljaju, proglašavaju, ali nikada nisu imali dovoljno ni hrabrosti, ni smisla za delovanje, dok su se neprijateljske trupe vlada sve više približavale, a njihova sopstvena izvršna vlast — carski regent — marljivo im organizovala podvale, pripremajući zajedno s nemačkim vladarima njihovo brzo uništenje. Na taj način, ta prezrena Skupština je izgubila poslednje ostatke svog prestiža; učesnici ustanka, koji su se podigli u njenu odbranu, prestali su da se brinu za njenu sudbinu, a kada su stvari, kako ćemo dalje videti, najzad, došle do sramnog kraja, ova Skupština je ispustila dušu, a niko nije ni obratio pažnju na njen neslavni nestanak.

⁵⁾ Nadvojvoda Jovan. — Prim. red.

XVIII — SITNA BURŽOAZIJA

U našem poslednjem članku pokazali smo kako je borba između nemačkih vlada, s jedne, i Frankfurtskog parlamenta, s druge strane, na kraju krajeva dostigla takav stepen ogorčenosti, da su prvih dana maja u znatnom delu Nemačke buknuli otvoreni ustanci: najpre u Drezdenu, zatim u bavarskom Pfalcu, u delu Ranjske Pruske i, najzad, u Badenu.

U svim slučajevima *istinske borbene snage* ustanika sastojale su se od *gradskih radnika* koji su se prvi latili oružja i stupali u borbu s vojskom. Deo najsironašnijih slojeva seoskog stanovništva — nadničari i sitni seljaci — priključivali su se radnicima, po pravilu, onda pošto je sukob već bio izbio. Većina omladinaca svih klasa, koje su bile niže od kapitalističke klase, bar privremeno se nalazila u redovima ustaničkih trupa, ali se ta dosta šarena gomila mladeži brzo proredila, čim su stvari uzele ozbiljniji obrt. Između ostalih, studenti, ti »pretstavnici intelektualaca«, kako su sebe rado nazivali, prvi su napuštali svoje zastave, samo ako ne bi uspelo da se zadrže proizvodstvom u čin oficira, za što su oni, razume se, samo u retkim slučajevima imali potrebnu kvalifikaciju.

Radnička klasa uzela je učešća u ovom ustanku, kao što bi ga uzela u svakom drugom od koga bi se moglo očekivati da će on ili ukloniti neke prepreke na njenom putu ka političkoj vlasti i socijalnoj revoluciji, ili bar naterati uticajnije ali manje smeće društvene klase da se pridržavaju odlučnijeg i revolucionarnijeg kursa od onoga koga su se dosada pridržavale. Radnička klasa se latila oružja potpuno svesna toga da to, prema svojim neposrednim ciljevima, nije jedino njeni lični borbi. Ali ona se pridržavala jedino za nju pravilne taktike: ni jednoj klasi, koja se podigla na njenim leđima kao što je to učinila buržoazija 1848 godine), ona nije htela dozvoliti da učvrsti svoju klasnu vladavinu ako ta klasa nije ostavila radničkoj klasi, barem, slobodno polje za borbu za njene sopstvene interese. U svakom slučaju, radnička klasa je težila da dovede stvari do krize koja bi ili otvoreno i neodljivo povukla naciju na revolucionarni put ili bi dovela do što potpunijeg uspostavljanja dorevolucionarnog *status quo-a* (postojećeg poretku) i na taj način neizbežno izazvala novu revoluciju. I u jednom i u drugom slučaju radnička klasa je zastupala stvarne i pravilno shvaćene interese čitave nacije u celini: ona je u skladu sa svojim snagama ubrzavala tok revolucije, koja je sada postala istoriska nužnost za stara društva civilizovane Evrope, bez koje ni jedno od njih ne može ni pomicati na dalji spokojniji i pravilniji razvitak svojih snaga.

Što se tiče seoskog stanovništva koje je prišlo ustanku, ono se, uglavnom, bacilo u naručje revolucionarne partije, delom zbog preteranog tereta poreza, a delom zbog feudalnih obaveza koje su ga

pritiskivale. Lišeno bilo kakve sopstvene inicijative, ono je išlo na repu drugih klasa, angažovanih u ustanku, kolebajući se između radnika i klase sitnih zanatlija i trgovaca. Skoro uvek je lični socijalni položaj svakog pojedinca odlučivao kojoj će strani pristupiti. Seoski poljoprivredni radnik obično je prilazio gradskim radnicima; sitni seljak-sopstvenik ispoljavao je sklonost da ide ruku pod ruku sa sitnim buržujem.

Ova klasa sitnih buržuja, na čiji smo veliki značaj i uticaj više puta ukazivali, može se računati rukovodećom klasom Majskog ustanka 1849 godine. Pošto ovoga puta među centrima pokreta nije bilo ni jednog od velikih gradova Nemačke, to je sitnoj buržoaziji, koja uvek preovladava u srednjim i malim gradovima, pošlo za rukom da uzme u svoje ruke rukovođenje pokretom. Osim toga, videli smo da su u borbi za carski ustav i za prava nemačkog parlamenta interesi baš te klase bili stavljeni na kartu. U svim privremenim vladama, koje su organizovane u ustaničkim oblastima, većina se sastojala od pretstavnika baš ovog dela naroda, zato se po razmerama njihove aktivnosti i može suditi o tome za šta je uopšte sposobna nemačka sitna buržoazija. Kao što ćemo videti, ona je sposobna samo za to da upropasti svaki pokret koji se poveri njenom rukovodstvu.

Sitna buržoazija, velika u hvalisanju, potpuno je nesposobna za dejstvo i plašljivo izbegava svaki rizik. Ništa bolje od *sitničarske* prirode njenih trgovачkih poslova i kreditnih operacija nije moglo da udari pečat na sav njen karakter, lišavajući ga energije i preduzimljivosti; zato je trebalo očekivati da će se takvim istim svojstvima odlikovati i njena politička delatnost. I, stvarno, sitna buržoazija je potsticala ustanački visokoparnim *Irazama* i neumerenim veličanjem podviga koje je nameravala da izvrši; ona je pohlepno žurila da se dočepa vlasti čim ustanački — sasvim protivno njenoj želji — izbije; ali se ona tom vlašću koristila samo radi toga da bi svela na nulu uspehe ustanka. Svuda tamo gde je oružani sudar dovodio do ozbiljne krize, sitne buržuje je spopadao najveći strah zbog opasnog položaja koji bi za njih nastao: strah od naroda koji je ozbiljno shvatio njihov hvalisavi poziv na oružje; strah od vlasti koja im je sada pala u ruke, i, pre svega, od posledica te politike u koju su se upleli — od posledica kako za njih same, tako i za njihov društveni položaj i za njihovu svojinu. Nije li se od njih očekivalo da će stvarno žrtvovati »život i imanje«, kao što su obično govorili, radi stvari ustanka? Nisu li bili prinuđeni da zauzmu zvaničan položaj u ustanku i, da li prema tome, nisu rizikovali, u slučaju poraza, da će izgubiti svoje kapitale? I kakvu su drugu perspektivu imali u slučaju pobede, ako ne uverenje da će ih pobedonosni proletari, koji čine glavnu masu njihovih borbenih snaga, proterati s položaja i na korenit način izmeniti njihovu politiku? Postavljena na takav način između oprečnih opasnosti, koje su joj pretile sa svih strana, sitna buržoazija je mogla iskoristiti svoju vlast samo za

to da sve prepusti proizvoljnosti sudsbine, zbog čega su, razume se, bile izgubljene one male šanse na uspeh na koje se još moglo računati, i da tako potpuno upropasti ustanak. Taktika sitne buržoazije, ili, tačnije, potpuno otsustvo svake taktike, svuda je bila jedna te ista, i zato su se ustanci u maju 1849. godine u svim oblastima Nemačke pokazali kao da su krojeni po jednom obrascu.

U Drezdenu je ulična borba trajala četiri dana. Sitni buržuji Drezdena, »gradska garda«, ne samo da nisu učestvovali u borbi, već su u mnogim slučajevima potpomagali dejstva trupa protiv ustanika. Osim toga, ovi poslednji su se skoro isključivo sastojali od radnika iz okolnih industrijskih rejona. Oni su našli sposobnog i hladnokrvnog komandanta u licu ruskog emigranta Mihaila Bakunjina, koji je posle toga bio zarobljen i sada se nalazi u zatvoru u tvrđavi Mohač u Mađarskoj. Kao rezultat angažovanja mnogobrojnih pruskih trupa došlo je do ugušenja ovog ustanka.

U Rajnskoj Pruskoj došlo je samo do beznačajnih sukoba. Pošto su svi veliki gradovi bili tvrđave nad kojima su dominirale citadele, to su se dejstva ustanika morala ograničavati samo na izolovane sudare. Čim je bio prikupljen dovoljan broj trupa, oružani otpor je bio slomljen.

U Pfalcu i Badenu, naprotiv, ustanici su zauzeli bogatu plodnu oblast, kao i celu državu. Tu je sve bilo pod rukom: novac, oružje, vojnici, vojni materijal. Vojnici regularne vojske su sami prišli ustanicima, štaviše, oni su u Badenu bili čak u prvim redovima. Ustanici u Saksonskoj i Rajnskoj Pruskoj žrtvovali su se da bi stvorili vreme za organizaciju južnonemačkog pokreta. Još nikada nije bilo tako povoljnih uslova za lokalni, u granicama provincije, ustanak, kao u ovom slučaju. U Parizu se očekivala revolucija; Mađari su stajali pred kapijama Beča; u svim državama srednje Nemačke odlučno su naginjali na stranu ustanika i narod i vojska, i samo su čekali zgodnu priliku da mu se otvoreno priključe. A pokret je, ipak, dopavši u ruke sitne buržoazije, od samog početka bio osuđen na propast. Sitnoburžoaski vlastodršci, naročito u Badenu na čelu sa g. Brentanom, nikako nisu mogli zaboraviti da nasilnim preuzimanjem položaja i prerogativa »zakonitog« suverena, velikog vojvode, vrše izdaju države. Oni su sedeli u svojim ministarskim foteljama, osećajući se u duši zločincima. A šta se moglo i očekivati od takvih kukavica? Oni su ne samo prepustili ustanak svome stihijnom toku, ostavljajući ga razjedinjenim, a zato i bez rezultata, nego su činili sve što je bilo u njihovo moći da bi pokretu oduzeli svaku energiju, oslabili ga i upropastili. I to im je pošlo za rukom благодareći usrdnoj podršci te klase dubokomislenih političara, tih »demokratskih« heroja sitne buržoazije, koji su bili zaista ubeđeni da »spasavaju otadžbinu«, dopuštajući da ih vuče za nos nekoliko prepednejih ljudi, kao što je Brentano.

Što se tiče vojne strane stvari, operacije se još nikada nisu vodile tako nemarno i tako glupo kao pod rukovodstvom badenskog glavnokomandujućeg Zihela, bivšeg poručnika regularne vojske. Svuda je nastao nered; propuštene su sve povoljne prilike; svi dragoceni momenti bili su utrošeni na izmišljanje grandioznih ali neostvarljivih planova, i kad je komandu, najzad, uzeo u svoje ruke daroviti Poljak Meroslavski, vojska je već bila dezorganizovana, razbijena, rđavo snabdevena, pala duhom i stajala pred četiri puta brojno jačim protivnikom. Meroslavskom nije ostalo ništa drugo sem to da kod Vaghojzela dâ slavnu, ali neuspešnu bitku, da izvrši vešto povlačenje, da stupi u poslednji beznadežni boj pod zidinama Raštata i da se odrekne komandovanja. U ovom, kao i u svakom drugom ustaničkom ratu, u kome trupe pretstavljaju mešavinu iskusnih vojnika i neobučenih regruta, revolucionarna vojska je ispoljila mnogo heroizma, ali se usto mnogo puta podavala vojnicima nesvojstvenoj i često zaista neshvatljivoj panici. Ali, i pored sveg svojeg neizbežnog nesavršenstva, ta vojska s pravom može smatrati da je zadovoljila, makar već i time što se neprijatelju učinilo da je i četvorostruka njegova brojna nadmoćnost nedovoljna da je do nogu potuče i što je za vreme operacija 100.000 vojnika regularne vojske u vojnem smislu pokazivalo takvo poštovanje pred 20.000 ustanika kao da je pred njima bila stara Napoleonova garda.

U maju je ustanak planuo, a sredinom jula 1849 godine bio je potpuno ugušen. Prva nemačka revolucija se završila. ¹⁾

*

IZ UVODA MARKSOVOM DELU »KLASNA BORBA U FRANCUSKOJ OD 1848 DO 1850 GODINE«*)

... Jer i ovde su se uslovi borbe bitno izmenili. Ustanak staraša tipa, ulična borba na barikadama, koja je do 1848 godine svuda igrala odlučujuću ulogu, u znatnoj meri je zastarela.

Nećemo se u tom pogledu zanositi iluzijom: stvarna pobeda ustanka nad trupama u uličnoj borbi, takva pobeda, kakva se događa u bici između dve vojske, čini najveću retkost. Ali su i ustanici isto tako retko računali na takvu pobedu. Za njih se čitava stvar sastojala u tome da pokolebaju duh trupa moralnim uticajem, koji u borbi između vojski dve ratujuće strane ne igra nikakvu ili u svakom slučaju igra znatno manju ulogu. Ako to podje za rukom, trupe će odbiti da gadaju, ili će starešine izgubiti glavu, i ustanak će pobediti. Ako pak to ne uspe, onda će se na strani trupa, čak i

*) Napisano na nemačkom jeziku 6 marta 1895 godine. Prvi put štampano (skraćeno) u časopisu *Die Neue Zeit*, 1894—1895, sv. 1, br. 10.

pri njihovoj manjoj brojnosti, ispoljiti preimrućstva boljeg naoružanja i obuke, jedinstva komandovanja, planske upotrebe borbenih snaga i discipline. Najviše što ustanak može postići u čisto taktičkom smislu to je — pravilna izgradnja i odbrana neke usamljene barikade. Uzajamno potpomaganje, razmeštanje i primena rezervi — jednom reči usklađivanje i jedinstveno rukovođenje dejstvima samostalnih odreda, što je neophodno čak i za odbranu bilo kog pojedinačnog gradskog rejona, akamoli za odbranu čitavog velikog grada — mogu se postići u veoma slaboj meri, a većinom su i sasvim nedostižni; koncentracija borbenih snaga na jednoj odlučujućoj tački ovde otpada sama po sebi. Zato se kao preovlađujući oblik borbe javlja pasivna odbrana; ako se ponegde i nastupa, ipak se to vrši samo izuzetno, pri slučajnim ispadima i bočnim napadima; nastupanje se, po pravilu, ograničava samo na zauzimanje položaja koje napuštaju otstupajuće trupe. Pored toga, trupe raspolažu artiljerijom i dobro opremljenim i obučenim inžinjeriskim jedinicama, dok kod ustanika ta borbena sredstva skoro uvek potpuno nedostaju. Zato nije čudo što su se čak i one borbe na barikadama, u kojima je bio ispoljen najveći heroizam — u Parizu u junu 1848, u Beču u oktobru iste godine, u Drezdenu u maju 1849 godine — završavale porazom ustanka čim bi rukovodioci nastupajućih trupa, odbacivši sve političke obzire, počeli dejstvovati rukovodeći se čisto vojnim obzirima, iako su se mogli osloniti na svoje vojnike.

Mnogobrojni uspesi ustanika do 1848 godine objašnjavaju se veoma različitim uzrocima. U Parizu je, u julu 1830 i u februaru 1848 godine, kao i u većini španskih uličnih borbi između ustanika i trupa, stajala nacionalna garda, koja je ili neposredno prelazila na stranu ustanika, ili je, pak, svojim mltavim i neodlučnim držanjem izazivala kolebanje i u trupama, i koja je uz to dostavljala oružje ustanicima. Tamo gde je ta nacionalna garda od samog početka istupala protiv ustanka, kao u Parizu u junu 1848 godine, ustanak je trpeo poraz. U Berlinu je 1848 godine narod pobedio delom zato što mu se noću i ujutru 19 marta pridružilo mnogo svežih borbenih snaga, delom zbog zamorenosti i slabog snabdevanja trupa, i, najzad, delom zbog naređenja koja su paralisala njihova dejstva. U svim slučajevima ustanici su odnosili pobedu zato što su trupe odbijale da gađaju, što su komandanti gubili odlučnost ili su im bile vezane ruke.

Prema tome, barikada je čak i u klasičnoj eposi uličnih borbi ispoljavala više moralno nego materijalno dejstvo. Ona je služila kao sredstvo za podrivanje istrajnosti trupa. Ako bi joj pošlo za rukom da se održi dotle dok se taj cilj postigne — pobeda je bila dobijena; ako ne bi u tome uspela — borba se završavala porazom. Eto, to je glavna stvar koju treba imati u vidu i pri ispitivanju izgleda u eventualnim budućim uličnim borbama.

Još 1849 godine izgledi su bili dosta rđavi. Buržoazija je svuda prešla na stranu vlada; pretstavnici »prosvećivanja i svojine« pozdravljali su i čaščavali trupe koje su istupile protiv ustanika. Barikada je izgubila svoju draž: vojnici nisu pozadi nje videli »narod« nego ustanike, buntovnike, pljačkaše, pristalice deobe, otpatke društva; oficiri su tokom vremena savladali taktiku ulične borbe: oni više nisu išli pravo i bez zaštite na improvizovani grudobran, već su ga obilazili kroz vrtove, dvorišta i kuće. I to je sada, pri izvesnoj umešnosti, uspevalo u 90% slučajeva.

Međutim, otada se dogodilo i mnogo drugih promena, i to sve u korist trupa. Ako su veliki gradovi jako narasli, to je još više porasla brojna jačina vojske. Stanovništvo Pariza i Berlina se nije od 1848 godine povećalo za četiri puta, a njihove posade su se povećale više od četiri puta. Zahvaljujući železničkim prugama, brojno stanje tih posada se može za 24 časa povećati više nego dva puta, a za 48 časova dovesti do ogromnih razmara. Ta neobično pojačana vojska je nesravnjeno bolje naoružana. 1848 godine — neizolučena puška (sa glatkom cevi), koja se punila spreda; sada — malokaliberna puška ostraguša sa magacinom za metke, koja gađa četiri puta dalje i deset puta tačnije i brže nego stara puška. Ranije — artiljerija s relativno slabim dejstvom zrna i karteča; sada razorne granate, od kojih je jedna dovoljna da poruši i najbolju barikadu. Ranije — pionirski pijuk za probijanje protivpožarnih kamenih zidova; sada — metak od dinamita.

Nasuprot tome, na strani ustanika su se svi uslovi pogoršali. Ustanak koji bi simpatisali svi slojevi naroda teško će se ponoviti, treba računati na to da se srednji slojevi u klasnoj borbi nikada neće svi bez izuzetka okupiti oko proletarijata u tolikoj meri da bi se reakcionarna partija koja podržava buržoaziju skoro istopila. Dakle, »narod« će uvek biti podeljen, pa, prema tome, neće biti one moćne poluge koja se pokazala toliko delotvornom 1848 godine. Ako se na strani ustanika nađe više lica koja su služila vojsku, to će ih zato biti teže i naoružati. Lovačke i amaterske puške iz radnji za prodaju oružja, čak i u slučaju ako ih po naređenju policije ranije ne onesposobe izvadivši ovaj ili onaj deo zatvarača, ne mogu se ni izdakle uporediti s vojničkom izolučenom puškom, čak ni u borbi na bliskom otstojanju. Do 1848 godine bilo je moguće da se od baruta i olova napravi odgovarajući metak, a sada svaka puška zahteva specijalne metke koji liče jedan na drugi samo toliko što su svi komplikovan proizvod krupne industrije, te se, prema tome, ne mogu odmah proizvesti, tako da će veliki broj pušaka ostati beskoristan ako ne bi imale metaka koji im specijalno odgovaraju. Najzad, dugačke, prave i široke ulice u novim, posle 1848 godine izgrađenim kvartovima velikih gradova kao da su narocito podešene za dejstvo novih oruđa i pušaka. Ludak bi bio onaj revolucionar koji bi za borbu na barikadama sam izabrao nove radničke kvartove u severnom i istočnom delu Berlina.

Znači li to da ulična borba neće ubuduće igrati nikakvu ulogu? Nikako. To znači samo da su uslovi od 1848 godine postali daleko nepogodniji za borce iz redova gradskog stanovništva i mnogo povoljniji za trupe. Buduća ulična borba, na taj način, može dovesti do pobjede samo u slučaju ako taj nepogodan odnos bude uravnotežen drugim elementima. Zato će se ulična borba ređe voditi u početku jedne velike revolucije nego u njenom daljem toku, i trebaće je izvoditi jačim snagama. A te snage, isto tako kao i u toku čitave velike Francuske revolucije, kao i 4 septembra i 31 oktobra u Parizu¹⁾), naravno, više cene otvoren napad nego pasivnu barikadnu taktiku.²⁾

Da li sada čitalac shvata zašto vladajući krugovi žele da nas obavezno namame tamo gde puška ubija i sablja seče? Zašto nas sada prekorevaju za plašljivost za to što ne želimo da odmah i bezobzirno izlazimo na ulicu, gde nas, što unapred znamo, očekuje poraz? Zašto nas tako istrajno preklinju da, najzad, pristanemo da poslužimo kao topovsko meso?

Ta gospoda potpuno uzalud upućuju svoje mnogobrojne molbe i pozive. Mi nismo toliko glupi. Oni bi s takvim istim uspehom mogli u najbližem ratu tražiti od svoga neprijatelja da postroji svoje trupe u liniju kao za vreme staroga Frica³⁾, ili u kolone od čitavih divizija kao u danima Vagrama i Vaterloa, i pritom s puškama kremenjačama u rukama. Ako su se izmenili uslovi za ratove među narodima, to se oni nisu ništa manje izmenili za klasnu borbu. Prošlo je vreme iznenadnih napada, revolucija, koje vrši malobrojna svesna manjina, koja stoji na čelu nesvesnih masa. Tamo gde se radi o potpunom preobražaju društvenog poretku, same mase moraju u tome učestvovati, one same moraju shvatiti zašto vode borbu, zašto prolevaju krv i žrtvuju život. Ali, da bi mase shvatile šta treba raditi, neophodan je dugotrajan istrajan rad, i mi upravo sada vršimo taj posao, vršimo ga s takvim uspehom koji će dovesti u očajanje naše protivnike.

¹⁾ Ima se u vidu 4 septembar 1870 godine kada je bila zbačena vladavina Luja Bonaparte i proglašena Republika, i 31 oktobar iste godine kada je propao pokušaj blankista da dignu ustank protiv vlade »narodne odbrane«. — Prim. red.

²⁾ Po zahtevu rakovodilaca nemačke socijaldemokratije ovaj deo teksta je bio ispušten prilikom objavlјivanja »Uvoda« 1895 godine. Ponovo je uveden prema Engelsovom rukopisu. — Prim. red.

³⁾ Pruskog kralja Fridriha II. — Prim. red.

ENGELS — EVGENIJI MARKS*)

Vevej, kanton Vo, 25 jula 1849

Draga gospođo Marks,

I Vi i Marks, verovatno, čudićete se što se nisam tako dugo javljaо. En voici les causes (Evo razloga za to). Istog dana kada sam pisao Marksu (iz Kajzerslauterna) stigla je vest da su Prusi zauzeli Homburg i da je na taj način prekinuta veza sa Parizom. Pošto više nisam mogao poslati pismo, otišao sam k Vilihu.¹⁾ U Kajzerslauternu sam izbegavaо svako učešće u soi-disant (tzv.) revoluciji; ali kada su se pojavili Prusi, nisam mogao odoleti iskušenju da ne učestvujem u ratu. Vilih je bio jedini oficir koji je nešto vredeo, te sam otišao k njemu i postao njegov adutant. Učestvovaо sam u četiri boja, od kojih su dva prilično ozbiljna, naročito onaj kod Raštata, i našao sam da je ta mnogo hvaljena hrabrost u napadu najobičnije svojstvo koje čovek može da ima. Fijuk zrna je sasvim ništavna stvar i za vreme čitave kampanje, i pored dosta plašljivosti, ja nisam video ni desetinu ljudi koji su se *u boju* kukavički držali. Ali utoliko više »hrubre ludosti! Enfin (jednom reči) svuda sam srećno prošao i, au bout du compte (na kraju krajeva), dobro je što je neko od saradnika »Novih rajnskih novina« učestvovaо, zato što je sav demokratički ološ bio u Badenu i Pfalcu i sada se hvali podvizima koje nije učinio. Opet bi se reklo da su gospoda iz »Novih rajnskih novina« isuviše plašljiva da bi se borila. Međutim, od sve te gospode demokrata niko se nije borio, osim mene i Kinkela. Kinkel se prijavio u naš odred kao strelac i sasvim se dobro pokazao; u prvom boju u kojem je učestvovaо ranjen je u glavu i bio zarobljen.

Pošto je naš odred zaštitio povlačenje Badenske armije, mi smo, 24 časa kasnije od svih ostalih, prešli u Švajcarsku i juče smo stigli ovde, u Vevej. Za vreme borbenih dejstava i dok smo išli kroz Švajcarsku apsolutno mi nije bilo moguće da napišem nijedan redak. Zato sad hitam da se javim i da Vam utoliko brže pišem pošto sam čuo — negde u Badenu — da je Marks uhapšen u Parizu. Nikako nismo dobijali novine, te nismo mogli ništa saznati. Nisam mogao saznati da li je to istina ili nije. Shvatićete koliko strahujem zbog toga i najsrdačnije Vas molim da me što je moguće pre oslobođite ovog nespokojsvta i izvestite me o Marksovoj sudbini. Pošto

*) Marx-Engels, *Briefwechsel*, I sveska, Berlin, 1949 godine, str. 131—133.

) U Pfalcu, gde su ustanici pokazali izuzetnu hrabrost, na čelu jednog dobrovoljačkog odreda, u čijim se redovima nalazio i Engels, bio je Avgust Vilih (1810—1878), član »Saveza komunista« (ranije pruski artiljerijski oficir). Bio je na čelu sitne buržoaske razbijачke frakcije u Savezu koja je istupala protiv Marks-a posle revolucije 1848 godine, zbog čega je izbačen iz Saveza. Učestvovaо je u Američkom građanskom ratu 1861—1865 godine na strani severnjaka. — Prim. red.

nisam čuo da je potvrđena ova vest o Marksovom hapšenju, još uvek se nadam da to nije istina. Da Dronke i Šaper sede, u to nimalo ne sumnjam. Ukratko, ako je Marks još na slobodi, pošaljite mu ovo pismo i zamolite ga da mi odmah piše. Ako se u Parizu ne oseća sigurnim, on bi ovde, u Vitlandu²), mogao živeti potpuno spokojno. Sama se vlada ovde naziva crvenom i partisane de la révolution permanente (pristalicom permanentne revolucije). Isto tako je i u Ženevi. Tamo se nalazi Šili iz Trira, koji je bio jedan od komandanta u Majnskom odredu.

Čim dobijem nešto novaca od kuće, otići će, verovatno, u Lozanu ili Ženevu i videti šta će dalje raditi. Naša kolona, koja se hrabro borila, ennyieret (dosadila) mi je i ovde se ne može ništa raditi. Vilih je u borbi hrabar, hladnokrvan, vešt i brzog, pravilnog shvatanja situacije, ali je izvan borbe plus au moins (više ili manje) dosadan ideolog i istinski socijalista. Veći deo ljudi iz odreda s kojima se moglo govoriti upućen je u druga mesta.

Samo kad bih pouzdano znao da je Marks na slobodi! Često sam mislio na to da sam pod pruskim kuršumima bio na daleko manje opasnom mestu nego drugi u Nemačkoj, a pogotovo Marks u Parizu. Dakle, brzo me oslobođite ove neizvesnosti.³) Tout à vous! (Vaš odani),

Engels

Adresa: F. Engels, refugié allemand (nemački izbeglica), Vevey, Švajcarska. (Ako je moguće u zatvorenom omotu do Tionvila ili Meca).

²) Kanton Vo. — Prim. red.

³) Engelsovo strahovanje za Marksovou sudbinu u Parizu, u koji je Marks stigao iz jugozapadne Nemačke početkom juna 1849 godine — nadajući se novom usponu revolucije u Francuskoj — imalo je ozbiljne razloge. Posle neuspjelog istupanja francuskih demokrata 13. juna 1849 godine francuska vlada je donela odluku o Marksovom progonstvu u nezdravu, močvarnu oblast Morbihan, tako da je boravak u njoj ugrožavao njegovo zdravlje i život. Taj prikriveni pokušaj ubistva prinudio je Marksа da se u avgustu 1849 godine preseli u London, gde je u novemburu iste godine stigao i Engels, prebacivši se iz Švajcarske preko Ŝenove u Englesku. — Prim. red.

DRUGI DEO
KRIMSKI RAT
(1853—1856)

(Skice br. 1, 2 i 3 u prilogu knjige)

MARKS — ENGELSU*)

London, 2 junia 1853

... *Journal des Débats* je prekjuče otkrio pravu tajnu zašto je Rusija tako drska. Ili, kaže on, kontinent mora izložiti svoju nezavisnost ruskoj opasnosti, ili se mora izložiti ratu, a to je »la révolution sociale« (socijalna revolucija). Samo bedni »Débats« zaboravlja da se Rusija isto toliko plaši revolucije kao i Mr. Berten, i da je čitav vic sada u tome ko će umeti da pokaže više »neplašenja«. Ali Engleska i France (Francuska) — zvanične — tako su mizerne da Nikola¹), ako se zainati, može sve da postigne.²⁾

K. M.

*) Marx-Engels, *Briefwechsel*, I sveska, Berlin, 1949 godine, str. 576.

¹⁾ Ruski car Nikola I. — Prim. red.

²⁾ *Krimski rat (1853—1856)* izbio je kao posledica sukoba zavojevačkih težnji na Bliskom Istoku i Balkanu od strane Engleske i Francuske, s jedne, i Rusije, s druge strane. Vladajući krugovi Engleske i Francuske težili su da istisnu Rusiju sa obala Crnoga Mora, da otrgnu od nje Kavkaz i Krim, da oslabi njene pozicije na Baltiku i Dalekom Istoku i da potpuno potčine Tursku. Ruski carizam je težio da osigura unosan režim plovidbe kroz crnomorske moreuze za ruske zemljoposednike i trgovce i da učvrsti svoj uticaj na slovensko stanovništvo u Turskoj. Ruski car Nikola I je u februaru 1853 godine poslao u Carigrad Menšikova sa misijom da izdejstvuje priznanje svojih pretenzija. Ali Menšikov nije dobio zadovoljavajući odgovor i objavio je prekid rusko-turskih odnosa. Engleska i Francuska su u februaru iste godine zaključile tajan sporazum o zajedničkim dejstvima protiv Rusije, a u maju su uputile svoje eskadre ka Dardanelima. Sa svoje strane, Nikola I, nadajući se da će izvršiti pritisak na Tursku, naredio je 14 juna da ruske trupe uđu u Vlašku i Moldaviju. Ali, blagodareći podršci Engleske i Francuske, Turska nije htela da popusti. Sultan je 27 septembra postavio zahtev da se napuste »dunavske kneževine«, a 4 oktobra objavio je rat Rusiji. U prvim sukobima ispoljila se vojna slabost Turske. Tako je 30 novembra 1853 godine eskadra ruske Crnomorske flote, pod komandom Nahimova, uništila tursku flotu u Sinopskom zalivu. To je pomrsilo račune Engleza i Francuza u vođenju rata s Rusijom na tuđ račun: njihova nada u Tursku pokazala se kao neosnovana. U decembru 1853 godine, ne objavljajući rat Rusiji (objavljen je tek 15 odnosno 16 marta 1854 godine), engleska i francuska vlada uputile su svoje flote u Crno More i istovremeno su počele koncentraciju svojih kopnenih snaga u Varni radi iskrcavanja na Krim. Oslanjajući se na ogromnu nadmoćnost pomorskih snaga (u anglo-francuskoj floti su više od polovine brodova bili parobrodi sa vijkom, dok je ruska Crnomorska flota imala samo nekoliko parobroda-fregata), 70.000 anglo-francusko-turskih vojnika iskrcalo se od 14—17 septembra 1854 godine u Evpatoriji i krenulo ka Sevastopolju. Prva krupnija bitka odigrala se 20

SVETI RAT*)

Najzad je otpočeo rat na Dunavu — rat obostranog verskog fanatizma, tradicionalne težnje Rusa za osvajanjem i rat Turaka na život ili smrt.¹⁾ Kao što se moglo i očekivati, Omer paša je prvi otpočeo sa otvorenim neprijateljstvima. Njegov je zadatak bio da izvrši neku demonstraciju kao da ima nameru da silom protera osvađača sa otomanske teritorije. Ali, nikako ne treba smatrati sigurnim da je preko Dunava uspeo da prebaci 30—50.000 ljudi, kako se o tome šire glasine iz Beča, a ako mu je to ipak pošlo za rukom, onda postoje razlozi za strahovanje da je učinio fatalnu grešku. Dok na obalama sa kojih polazi ima dovoljno sredstava za odbranu i dobar položaj, dotle bi na obali na koju se prebacuje raspolagao slabijim snagama za napad i ne bi imao otступnice u slučaju poraza. Zbog toga ne treba verovati vestima o prebacivanju tolikih njegovih snaga sve dotle dok o tome ne stignu tačni izveštaji.

Dok je borba u Evropi otpočela pod nepovoljnim uslovima po Turke, dotle je stvar drukčija u Aziji. Tamo se granične oblasti Rusije i Turske sa vojnog gledišta dele na gva potpuno odvojena operativna područja. Visoki greben ili, bolje rečeno, niz grebena, koji vezuje Kavkaz sa visoravnima Centralne Jermenije i koji pretstavlja vododelnicu između Crnog Mora i voda koje Araks odvodi u Kaspisko More ili Eufrat u Persiski Zaliv, dakle, greben koji je ranije delio Jermeniju od Ponta, danas obrazuje granicu ova dva različita područja koja će pretstavljati ratno poprište. Preko ovoga niza grebena sa strmim i uopšte uzev golin stenama prolazi veoma mali broj puteva, od kojih dva najvažnija vode od Trapezunta i Batumija za Erzerum. Prema tome se pomenuti visovi u vojničkom

---

septembra na reci Almi, u kojoj je prvi put u širokim razmerama primenjeno izolučeno oružje — koje je, u poređenju sa neizolučenim (kojim je većinom bila naoružana ruska vojska), imalo veći domet. Bez obzira na nadmoćnost svojih snaga, saveznici su, zbog mnogobrojnih ruskih protivnapada, pretrpeli tako velike gubitke da nisu ni pokušali da spreče povlačenje ruske vojske k Bahčisaraju, čime je bila stvorena realna opasnost za njihovu vojsku od bočnog udara. Ali glavnokomandujući Menšikov nije iskoristio povoljnu situaciju za nanošenje toga udara za vreme kretanja anglo-francuske vojske k Sevastopolju. Samo blagodareći odlučnosti i energiji ruskih mornaričkih komandanata (Kornilova, Nahimova i Istomina) i patriotizmu mornara i stanovnika grada, Rusima je pošlo za rukom da pripreme za odbranu ranije nezaštićeni Sevastopolj sa kopnene strane. Tako je odbrana Sevastopolja u toku 349 dana osuđila brz uspeh saveznika na Krimu, prikovala njihove glavne snage i doprinela propasti zavojevačkih planova anglo-francuskih snaga. — Prim. red.

*) Stampano bez potpisa kao uvodnik u *New York Daily Tribune*-u od 15 novembra 1853 godine.

¹⁾ U prvoj etapi Krimskog rata vođena je borba između Turske i Rusije na balkanskom i kavkaskom vojištu, a u drugoj etapi — počev od kampanje na Krimu — neposredna borba Rusije s Engleskom, Francuskom, Sardinijom i Turskom.

smislu mogu smatrati skoro neprohodnim, te su oba protivnika pri-nuđena da na obema stranama drže posebne jedinice koje će dej-stvovati manje-više nezavisno jedna od druge.

Zemljište na obali Crnog Mora ispresecano je nizom reka i planinskih potoka od kojih svaki obrazuje dobar odbranbeni položaj. I Rusi i Turci imaju utvrđenja na važnijim tačkama. Na ovom uopšte ispresecanom terenu (jedino dolina reke Rion obrazuje nešto što liči na ravnicu) mogao bi se voditi odbranbeni rat sa velikim uspehom i protiv nadmoćnije vojske (jer se zbog brda veoma mali broj položaja može obići sa kopnene strane), ukoliko pri tome ne bi po-stojala kooperacija sa odgovarajućim flotama. Dovođenjem, a ako je potrebno i iskrčavanjem trupa na bok neprijatelja, koji je sa fronta angažovan kopnenom vojskom, flota bi bila u stanju da sve ove jake položaje savlađuje jedan za drugim i da neutrališe — ako ne i uni-štava — utvrđenja, koja inače nisu naročito jaka ni s jedne ni s druge strane granice. Na taj način, obalama Crnog Mora vlada onaj koji gospodari morem; ili, drugim rečima, ako savezničke flote ne bi aktivno sarađivale sa Turcima, onda bi Rusi po svoj prilici gospodarili obalama.

U unutrašnjosti, sa kopnene strane planina, nalazi se teritorija na kojoj izviru Eufrat, Araks i Kura (Cirus); s jedne strane granice je turska pokrajina Jermenija, a sa druge ruska provincija Đurdijanska (Gruzija). I ova oblast je takođe veoma brdovita i uopšte neprohodna za trupe. Može se reći da Erzerum, sa turske, i Tiflis (Tbilisi), sa ruske strane, pretstavljaju dve neposredne operacijske osnovice čiji bi gubitak doveo do neminovnog gubitka cele susedne teritorije. Tako je Aziski rat 1829 godine bio rešen onda kada su Rusi na juriš zauzeli Erzerum.

Međutim, ono što za jednu stranu pretstavlja neposrednu operacijsku *osnovicu* (*basis*), to će za drugu istovremeno pretstavljati neposredan operacijski *cilj* (*object*). Tako će i putevi koji povezuju Tiflis sa Erzerumom biti operacijski pravci za obe zaraćene strane. Postoje tri druma: jedan gornjim tokom Kure i Akalzika, drugi gornjim tokom Araksa preko Erivana i treći koji vodi sredinom između ova dva preko planina za Kars. Svi su ovi drumovi i sa jedne i sa druge strane zaštićeni utvrđenim gradovima i karaulama, tako da je teško tvrditi koji bi od njih bio najpodesniji za Turke a koji za Ruse. Dovoljno je reći da bi se turska vojska drumom preko Akalzika najneposrednije približila ustaničkim oblastima Kavkaza, ali bi u tom slučaju jako istaknuti Turci bili izloženi udaru ruskih snaga, koje bi nastupale iz Batumijskog dolinom Čoroha preko Otija (Otti) u pravcu Erzeruma. Drum iz Batumijskog spaja se sa drumom iz Tiflisa na svega 15 milja ispred Erzeruma, tako da bi ruske trupe koje bi nastupale pomenutim pravcem mogle da preseku turski komunikacioni pravac i, ako bi bile dovoljno jake, da zauzmu i sam Erzerum, čija utvrđenja imaju azijatski karakter, te nisu sposobna za ozbiljan otpor.

Batum i je, dakle, ključ vojišta u Aziji, s obe strane planina. Zbog toga, kao i zbog njegove važnosti za trgovinu, ne treba da se čudimo što je car stalno ulagao napore da bi ga se dočepao. A Batumi je ključ ne samo vojišta, već i ključ celokupne Aziske Turske, jer on vlada jedinim prolaznim drumom od obale prema unutrašnjosti — drumom kojim se mogu obići svi turski položaji ispred Erzera. A od dve flote u Crnom Moru vladaće Batumijem ona koja potisne drugu u njene luke.

Rusi su potpuno svesni važnosti ove tačke. Oni su kopnenim i vodenim putevima poslali pojačanja na zakavkasku obalu. Done-davno se moglo verovati da su Turci, iako slabiji u Evropi, imali odlučujuću nadmoćnost u Aziji. Govorilo se da je komandant Aziske armije, Abdi paša, sakupio 60.000 ili 80.000, pa čak i 120.000 ljudi, i da se gomile beduina, Kurda i drugih ratobornih neredovnih boraca svakodnevno prikupljaju pod njegovom zastavom. Govorilo se da je u skladištima pripremljeno oružje i municija za kavkaske ustanike i da će odmah po objavi rata umarširati u samo srce ovih centara otpora prema Rusiji. Međutim, možda nije na odmet da se primeti da Abdi paša nikako ne može imati više od 30.000 ljudi regularnih trupa, i da pre no što s njima, i jedino s njima, stigne na Kavkaz, mora da savlada snažan otpor ruskih bataljona. Njegovi beduinski i kurdska konjanici mogu se odlično koristiti za planinsko ratovanje, primoravajući Ruse da odvajaju jače odrede i da time slabe svoje glavne snage; oni mogu naneti velike štete đurđijanskim naseljima i naseljima kolonista na ruskoj teritoriji, pa čak i uspostaviti neku vrstu potajne veze sa kavkaskim goršacima. Ali, ako regularne trupe Abdi-paše ne budu u stanju da zatvore drum koji vodi iz Batumija za Erzernum i da savladaju bilo koje jezgro operativne vojske koju Rusi budu mogli skupiti, onda će i uspeh neredovnih trupa biti veoma prolazne prirode. Danas je potpora regularne vojske potrebna za uspeh svakog ustaničkog ili neregularnog²⁾ ratovanja protiv moćne regularne (redovne) vojske. Položaj Turaka na ovoj granici bio bi sličan položaju Wellingtona u Španiji, ali ostaje još da se vidi da li će Abdi paša znati da ekonomično upotrebi svoja sredstva isto onako uspešno kao što je to činio britanski komandant u Španiji, i to protiv neprijatelja koji je nesumnjivo nadmoćniji u regularnom ratovanju, kao i u sredstvima kojima se ono vodi. 1829 godine ruske snage u Aziji pred Erzernom iznosile su svega 18.000 boraca, pa ako se uzmu u obzir poboljšanja koja su od toga doba učinjena u turskoj vojsci (mada se ta poboljšanja ni najmanje ne odnose na njihovu vojsku u Aziji), onda možemo reći da Rusi imaju priličan izgled na uspeh ako pred istim mestom budu mogli prikupiti 30.000 boraca.

²⁾ Neregularan u smislu nepravilan, protivan pravilima, protivpropisan. — Prim. red.

Ko danas može znati da li će oni u tome uspeti ili ne, kada čak ni činjenično stanje nije poznato, i kada se o ruskoj vojsci u Aziji šire neosnovaniji glasovi nego o njihovoj vojsci u Evropi? Zvanično se računa da Kavkaska armija, ako je punog sastava, ima 200.000 ljudi. 21.000 crnomorskih kozaka³⁾ već maršuje u pravcu turske granice; navodno, nekoliko divizija je već ukrcano u Odesi za Redut Kale, na južnoj kavkaskoj obali. Ali svakome je poznato da Kavkaska armija nema ni polovinu svoga punog sastava i da pojačanja koja su upućena iza Kavkaza očigledno ne mogu biti toliko jaka koliko javljaju ruske novine, a mi, na osnovu protivrečnih podataka koje primamo, ni približno ne možemo proceniti jačinu russkih snaga na Aziskom frontu. Ali, možemo reći da će snage obe strane (ne uzimajući u obzir neposredan opšti ustanak na Kavkazu) najverovatnije biti gotovo jednake, s tim što Turci, možda, mogu biti nešto jači od Rusa i što zbog toga imaju razloga da preduzmu ofanzivne operacije na ovom vojištu.

Izgledi Turaka u Aziji zaista su daleko bolji nego u Evropi. U Aziji oni imaju da čuvaju jednu važnu tačku — Batumi, a uspešnim nastupanjem u pravcu Kavkaza — svejedno iz Batumija ili iz Erzeruma — otvara im se neposredna veza sa njihovim saveznicima — goršacima i omogućava da od Rusije, bar sa kopnene strane, od jednom otseku rusku vojsku na jugu Kavkaza, što bi moglo dovesti do potpunog uništenja ove vojske. S druge strane, ako bi pretrpeli poraz, Turci se izlažu opasnosti da izgube Batum, Trapezunt i Erzrum; ali, ako bi se čak i to dogodilo, Rusi ne bi bili dovoljno jaki za produženje nastupanja. Pošto koristi daleko prevazilaze gubitke, koji bi nastali u slučaju poraza, Turci imaju jake i dovoljne razloge zbog kojih su, izgleda, odlučili da vode ofanzivan rat u ovome području.

³⁾ »Crnomorski kozaci« — raniji naziv kubanskih kozačkih trupa. Verovatno je da je Engels u ovih 21.000 ljudi ubrojio, pored kubanskih, i turske kozake. — Prim. red.

EVROPSKI RAT*)

Najzad, izgleda da je već odavno nerešeno pitanje Turske stiglo u stradijum u kome diplomacija više neće moći da monopolise teren za svoje večito prevrtljive, večito bojažljive i večito besplodne manevre. Francuska i britanska flota već su uplovile u Crno More da bi sprečile rusku flotu da nanese štetu turskoj floti ili turskoj obali. Car Nikola je već odavno izjavio da bi takav korak za njega bio znak za objavu rata. Da li će se on sada sa tim pomiriti?

*) Stampano bez potpisa kao uvodnik u *New York Daily Tribune*-u od 2 februara 1854 godine.

Ne treba očekivati da će sjedinjene flote odmah napasti i uništiti rusku eskadru ili utvrđenja i brodogradilišta u Sevastopolju. Naprotiv, možemo biti ubeđeni da su instrukcije koje je diplomatija dala obojici admirala tako podešene da se koliko je god moguće izbegava mogućnost sukoba. Ali kad se jednom izda naređenje za izvršenje pomorskih i vojnih pokreta, onda ti pokreti više ne podležu željama i planovima diplomatiјe, već njihovim sopstvenim zakonima koji se ne mogu kršiti, a da se time ne dovede u opasnost bezbednost celokupne ekspedicije.

Diplomatija nije uopšte imala namjeru da se Rusija tuče kod Oltenice; ali kada je jedanput Omer-paši bilo dato nešto malo slobode i kada su vojni pokreti jednom već otpočeli, tada su dejstva dva neprijateljska komandanta ušla u takvu sferu koja je u velikoj meri bila van uticaja ambasadora iz Carigrada. Tako, kada se flote jednom pokrenu iz svojih sidrišta kod Bejkosa, niko ne može reći kada se one mogu naći u položaju iz koga ih ne bi mogle izvući ni molitve za mir lorda Aberdina ni tajno dogovaranje lorda Palmerstona sa Rusima, i gde će morati da izvrše izbor između sramnog povlačenja ili odlučne bitke. Usko, kopnom zatvoreno more, kao što je Evksinsko¹⁾, u kome protivničke flote teško mogu uspeti da izmaknu jedna drugoj iz ugleda, upravo pretstavlja položaj na kome bi, pod takvim uslovima, neizbežno dolazilo do sukoba skoro svakog dana. A ne može se očekivati da će car, bez protivljenja, dozvoliti da se njegova flota blokira u Sevastopolju.

Ako, dakle, iz ovoga koraka ima da dođe do evropskog rata, onda će to, po svoj prilici, biti rat između Rusije, s jedne, i Engleske, Francuske i Turske, s druge strane. Taj događaj je dovoljno verovatan da nam daje pravo da uporedimo izglede na uspeh jedne i druge strane i da odmerimo njihove aktivne snage, ukoliko smo u stanju to učiniti.

Međutim, hoće li Rusija ostati usamljena? Na čiju će stranu u opštem ratu stupiti Austrija, Pruska i od njih zavisne nemačke i italijanske države? Govori se da je Luj Bonaparta nagovestio austrijskoj vlasti da će francuska vlada, u slučaju sukoba sa Rusijom i prelaska Austrije na stranu Rusije, iskoristiti ustaničke elemente u Italiji i Mađarskoj kojima je potrebna samo jedna iskra pa da se tamo opet rasplamsa požar ustanka, i da će Francuska posle toga pokušati da restaurira italijansku i mađarsku naciju. Možda će takva pretnja imati dejstva na Austriju; to može doprineti da ona ostane neutralna što je duže moguće, ali se ne može očekivati da će se Austrija moći dugo održati izvan ovog sukoba, ako bi do njega došlo. Sama ta činjenica da je došlo do ove pretnje može izazvati delimične ustanke u Italiji, koji bi doveli Austriju u još veću zavisnost od Rusije i učinili je njenim još poslušnijim vazalom. A,

¹⁾ Stari naziv za Crno More. — Prim. red.

uostalom, zar već jedanput nije igrana ova Napoleonova igra? Može li se očekivati da će čovek koji je ponovo postavio papu na njegov svećovni presto²), i koji već ima spremnog kandidata za napuljski presto, dati Italijanima jedinstvo Italije, koje oni isto toliko žele koliko i nezavisnost od Austrije? Može li se očekivati da će italijanski narod nepromišljeno jurnuti u takvu zamku? Njega, besumnje, jako ugnjetava austrijska vladavina, ali on neće rado doprinositi slavi jednog carstva čije se tle već ljulja u samoj Francuskoj, i slavi čoveka koji je prvi istupio protiv italijanske revolucije. Pošto je to sve poznato austrijskoj vlasti, možemo pretpostaviti da će na nju imati veći uticaj njene sopstvene finansijske teškoće nego ove bonapartističke pretnje. Isto tako, možemo biti sigurni da će u Beču u odlučnom času preovladati uticaj cara i da će uplesti Austriju na strani Rusije.

Pruska pokušava da igra isto onako kao što je igrala 1780, 1800 i 1805 godine. Njen je plan da obrazuje savez neutralnih baltičkih, odnosno severno-nemačkih država, na čijem bi čelu ona mogla da igra ne malu ulogu, i da se prikloni onoj strani koja joj bude ponudila najveće koristi. Skoro komična jednoobraznost, kojom su se svi ovi pokušaji završili bacanjem pohlepne, kolebljive i malodušne pruske vlade u naruče Rusije, postala je istoriska činjenica. Ne može se očekivati da će Pruska ovoga puta izbeći svoju uobičajenu sudbinu. Ona će pružiti pipke u svim pravcima, nuditi se na javnim licitacijama, intrigirati u oba tabora, »gutati kamile i goniti komarce«, izgubiti i ono malo karaktera koga kod nje, možda, još ima, dobijati batine i, najzad, pokleknuti pred onim koji najmanje nudi, koji će, u ovom i u svakom drugom slučaju, biti Rusija. Ona za Rusiju neće biti saveznik, već teret, jer će se ona pobrinuti da svoju vojsku prethodno uništi za svoje sopstvene račune i ambicije.

Dok u evropski rat ne bude uvučena bar jedna od nemačkih država, sukob može da besni samo u Turskoj, na Crnom Moru i na Baltiku. Za to vreme će biti najvažnije borbe na moru. Nema nikakve sumnje da savezničke flote mogu uništiti Sevastopolj i rusku Crnomorsku flotu, da saveznici mogu zauzeti i držati Krim, okupirati Odesu, zatvoriti Azovsko More i pustiti kavkaske gorštakе da dođu do izražaja. To se može najlakše postići brzom i energičnom akcijom. Ako pretpostavimo da je za ovo potreban prvi mesec aktivnih operacija, onda bi u toku narednog meseca parobrodi sjedinjenih flota mogli stići u Britanski Kanal (La Manš), ostavljajući jedrenjake da naknadno doplove, jer bi tada turska flota bila u stanju da obavlja sve potrebne zadatke u Crnom Moru. Za uzimanje uglja u Kanalu i izvršenje drugih priprema može im biti potrebno još

²) Dok je još bio presednik, Napoleon je u aprilu 1849 godine poslao francuske trupe u Rim radi uspostavljanja papine svetovne vlasti, koja je pod zaštitom Francuza postojala do pada Carstva 1870 godine. — Prim. red.

dve nedelje dana, a zatim bi se, ujedinjene sa Atlantskom i Kanalskom flotom Francuske i Britanije, krajem maja mogle pojaviti na prilazima Kronštata u takvoj jačini da bi uspešan napad bio osiguran. Samo po sebi je razumljivo da i na Baltiku treba preduzeti iste mere kao i u Crnom Moru. One se sastoje u zaključenju saveza sa Švedskom po svaku cenu; u aktu zastrašivanja Danske, u slučaju potrebe; u dizanju ustanka u Finskoj, koji bi izbio čim bi se iskrcao dovoljan broj trupa, i davajući garanciju da se neće zaključiti mirovni ugovor, sem pod uslovom da se ova provincija ponovo ujedini sa Švedskom. Iskrcone trupe u Finskoj ugrožavale bi Petrograd (Lenjingrad), dok bi flote bombardovale Kronstat. Istina, ova tvrđava je veoma jaka zbog svog položaja. Duboki plovni kanal koji vodi do luke jedva bi dopustio da dva ratna broda priđu uporedno, izlažući svoje bokove baterijama koje se nalaze ne samo na glavnom ostrvu, nego i na manjim hridinama, obalama i ostrvima oko njega. Izvesne žrtve su neizbežne ne samo u ljudstvu nego i u brodovima. Ali, Kronstat mora pasti ako se ovo predviđi u stvarnom planu za napad, ako se bude odlučilo da se ovaj ili onaj brod mora žrtvovati i ako se plan bude izvodio energično i nepokolebljivo. Zidovi utvrđenja ne mogu dugo izdržati koncentrisanu vatru teških Peksanovih topova³⁾, toga najrušilačkijeg oružja, kad se ono upotrebi protiv kamenih bedema. Veliki parobrodi sa pogonom na vijak, koji su naoružani tim topovima, brzo bi proizveli neodoljivo dejstvo, mada bi pri tome, naravno, izložili opasnosti i svoju vlastitu egzistenciju. Ali šta znače tri-četiri liniska parobroda sa pogonom na vijak u poređenju sa Kronštatom, ključem ruskog carstva, čijim bi zauzimanjem Petrograd ostao bez odbrane?

Šta bi Rusija značila bez Odese, Kronštata, Rige, Sevastopolja, sa oslobođenom Finskom i neprijateljskom vojskom na kapijama svoje prestonice, i sa svim svojim zatvorenim rekama i lukama? Džin bez ruku, bez očiju, kome ne ostaje ništa drugo sem težnja da smrvi svoje protivnike težinom svoga nespretnoga tela, bacajući ga nasumce tamo-amo, gde god se čuje neprijateljski bojni poklič.⁴⁾ Ako bi evropske pomorske sile dejstvovalе tako odlučno i energično, onda bi Pruska i Austrija mogле biti oslobođene od ruske kontrole u tolikoj meri da bi čak mogle pristupiti i saveznicima. Ako bi bile obezbeđene kod kuće, obe ove nemacke sile bile bi spremne da se koriste neprilikama Rusije. Međutim, ne može se očekivati da će lord Aberdin i g. Druen de Luis (Drouyn De L'Huys) pokušati da preduzmu tako energičan korak. Države, koje oni pretstavljaju, nisu sklone da nanose energične udarce, a ako bi izbio opšti rat, onda bi

³⁾ Engels ovde, očigledno, ima u vidu oruđa sa ubacnom putanjom. — Prim. red.

⁴⁾ Ovde Engels iznosi plan neobično brzog sloma Rusije, ali je kasnije, u svom članku »Vojne snage Rusije«, došao do drukčijeg zaključka. — Prim. red.

energičnost komandanata bila skučena, tako da bi postali bezopasni. Ako ipak dođe do odlučnih pobeda, pripisaće ih pukoj slučajnosti i paziti da njihove posledice budu što je moguće manje štetne za neprijatelja.

Rat na aziskoj obali Crnog Mora mogao bi se odmah završiti akcijom flota, dok bi rat u Evropi trajao relativno bez prekida. Ako bi bili izbačeni iz Crnog Mora i lišeni Odese i Sevastopolja, Rusi ne bi mogli da se prebacuju preko Dunava bez velike opasnosti (izuzev u pravcu Srbije radi podržavanja ustanika), ali bi mogli držati kneževine⁵⁾ sve dotle dok ih jače snage i opasnost od krupnih jedinica, koje bi se iskrcale na njihov bok i u pozadinu, ne bi potisnule iz Vlaške. Moldaviju bi morali evakuisati samo u slučaju opšte ofanzive, jer bi ovde demonstrativna dejstva u bok i pozadinu bila od malog značaja, sve dotle dok bi im Hotin i Kišinjev obezbeđivali sigurnu vezu sa Rusijom.

Ali, dokle god rat bude organičen na zapadne sile i Tursku, s jedne, i Rusiju, s druge strane, on neće biti onakav evropski rat kakav smo ga videli 1792 godine. Međutim, kad jedanput počne, onda će nehat zapadnih sila i aktivnost Rusije brzo prisiliti Austriju i Prusku da se odluče za samodršca. Pruska verovatno neće biti od većeg značaja, jer je više nego verovatno da će njena vojska, bez obzira na njene mogućnosti, biti proćerdana u nekoj drugoj Jeni. Austrija, i pored svog bankrotstva i uprkos ustanaka do kojih može doći u Italiji i Mađarskoj, nije protivnik koji se može potcenjivati. Sama Rusija moći će da odvoji vrlo male snage za ofanzivne operacije, pošto je prinuđena da drži svoje trupe u kneževinama i na Kavkaskom frontu, da drži Poljsku pod okupacijom, da raspolaže trupama za odbranu baltičke obale, a naročito za odbranu Petrograda i Finske. Ako bi Austrija, Rusija i Pruska (pod pretpostavkom da ova poslednja još nije potučena) mogle da postave na Rajni i na Alpima pet ili šest stotina hiljada ljudi, onda bi to bilo više no što se s pravom može očekivati. Ali se sa tih 500.000 savezničkih vojnika mogu nositi sami Francuzi, pod uslovom da im komanduju generali koji ne bi bili slabiji od protivničkih generala, od kojih samo Austrijanci imaju komandante koji stvarno zaslужuju taj naziv. Ruski generali nisu opasni, a što se tiče Prusa, oni ih uopšte nemaju; njihovi oficiri su rođeni za niže starešine.

Ali ne smemo zaboraviti da u Evropi postoji i šesta sila koja u izvesnim momentima obezbeđuje svoju prevlast nad svih tih pet tzv. »velikih« sila, i koja svaku od njih primorava da drhti. Ta sila je revolucija. Odavno mirna i povučena, ona je sada ponovo izazvana na akciju privrednom krizom i nestაšicom hrane. Ona je prisutna svuda od Mančestera do Rima, od Pariza do Varšave i Pešte, ona svuda diže glavu i budi se iz sna. Mnogobrojni su simptomi njenog buđenja, oni se svuda zapažaju u uzbudjenju i nemiru koji

⁵⁾ Misli se na Vlašku i Moldaviju. —Prim. red.

su obuzeli proletersku klasu. Potreban je samo jedan signal pa da ova šesta i najveća evropska sila istupi u blistavom oklopu i sa mačem u ruci kao Minerva sa vrha Olimpa. Ovaj signal daće pretstojeci evropski rat, a tada će svi računi u pogledu ravnoteže sila biti poremećeni novim elementom koji će većito mlad i gibak dovesti u zabunu i pobrkatи sve planove starih evropskih sila i njihovih generala, isto onako kao što je to učinio u vremenu od 1792 do 1800 godine.

ENGELS — MARKSU*)

Mančester, 9 maja 1854

... Saveznici su *moralni* preduzeti bombardovanje Odese zbog uvrede parlamentarne zastavice. Izgleda da ono nije učinilo mnogo štete, a pošto se nisu iskrcali i zauzeli grad, to je više poraz nego pobeda. Najlepša je obmana da su »odjedrili u pravcu Sevastopolja«. Uostalom, svakim *ruskim* aktom i odmazdama koje time postaju nužne ili se bar prividno pokušavaju, rat sve više izmiče iz ruku Aberdina i Palmerstona i postepeno dobija nešto ratoborniji razvoj. Bonaparta ionako uskoro mora steći nešto opipljiviju glorie (slavu), iako je njegov verni Fridolen Sent Arno baš onaj čovek koji će ga uvući u sos. Da ovaj pobožni nema nameru da opet dobije imanje — koje je od 1851 godine već više puta profućkao — on nikada ne bi otisao na Istok. A ovakva sorta ljudi i jesu baš oni pravi koji i najbolje trupe upropošćuju lažnim ugovorima o isporukama pa ih onda vojnim glupostima dovedu u bezizlazan položaj. Očekujem veoma lepe rezultate od operacija ovoga Bayard du bas-empire (viteza bez straha i mane propadajućeg carstva).

*) Marx-Engels, *Briefwechsel*, II sveska, Berlin, 1949, str. 41.

PODVIZI U BALTIČKOM I CRNOM MORU — ANGLO-FRANCUSKI SISTEM OPERACIJA*)

Od našeg sopstvenog dopisnika

London, utorak 23 maja 1854

Najzad, možemo podneti izveštaj o podvigu »britanskog mornara«.

Posle osmočasovnog bombardovanja, flota admirala Nepijera uništila je tvrđavu Gustavsvern (što u prevodu sa švedskog jezika

*) Stampano pod potpisom Karl Marks u *New York Daily Tribune*-u od 9 juna 1859 godine. Ovaj članak objavljujemo kao dopunu Engelsonih članaka o *Krimskom ratu*.

znači »Gustavova odbrana ili tvrđava« — *Gustavs-Wehr*) i zarobila njenu posadu u jačini od 1.500 ljudi.¹⁾

Ovo je prvi ozbiljan napad na rusku carsku imovinu, koji, u poređenju sa dremljivim i miltavim dejstvom kod Odese, u najmanju ruku pokazuje da Čarls Nepijer, ukoliko bude mogao, nije sklon da žrtvuje svoj glas i glas svoje porodice. Tvrđava Gustavsvern nalazi se na samom kraju poluostrva koje obrazuje jugozapadni ugao Finske, u neposrednoj blizini svetionika Hangeuda (*Hangöudd* ili *Tlangö-Udd*), koji je poznat kao orientaciona tačka svima moreplovцима koji plove po Finskem Zalivu. Njena vojna važnost nije tako velika; ona štiti vrlo malo područje kopna i vode, tako da bi je flota koja vrši napad mogla ostaviti u svojoj pozadini bez ikakve opasnosti. Sama tvrđava nije mogla biti velika, jer se to očigledno vidi po brojnoj jačini njene posade. Ali kad danas i u britanskom ministarstvu ratne mornarice i u ministarstvu rata caruje blaženo neznanje u pogledu stvarne jačine i važnosti ruske odbrane baltičke obale, može nam se oprostiti ako komentare o taktičkom značaju ovog događaja odložimo dok ne stignu potpuniji podaci.

Zasada možemo reći samo toliko da osmočasovno trajanje kanonade dokazuje da su Rusi pružili hrabru, iako ne suviše veštu odbranu i pretkazuje veću upornost nego što se mogla očekivati od odbrane prvorazrednih utvrđenja u ovom istom Zalivu. S druge strane, 1.500 zarobljenika ne predstavlja neki naročiti gubitak za Rusiju (to je prosečni dvodnevni gubitak usled bolesti na Dunavu), dok Nepijeru moraju pričinjavati ozbiljnu nepriliku. Šta će on, zaboga, učiniti sa njima? On ih ne može pustiti na slobodu na časnu reč ili bez nje, a nema gde da ih skloni bliže od Engleske. Za obezbeđenje transporta ovih 1.500 ljudi trebalo bi mu najmanje 3 bojna broda ili dvaput više parnih fregata. Sami plodovi njegove pobede osakatiće ga za vreme od 2—3 nedelje dana. Najzad, da li može održati oslojeno zemljište kad ne raspolaže desantnim trupama? Ja ne vidim kako bi mogao, a da pri tome smanjivanjem broja mornara i ostale posade na svakom brodu opet ne osakati svoju flotu, koja i inače raspolaže malobrojnom posadom. Ta okolnost nas dovodi na jedan problem o kome se sada diskutuje u britanskoj štampi sa velikom žestinom, ali, kao i obično, suviše kasno.

Britanska štampa je najedanput pronašla da je flota, ma koliko bila moćna; od male koristi ako na sebi nema dovoljno jake trupe koje bi izvršile desant na kopno i dovršile pobedu koju brod-

¹⁾ Netačne su novinske vesti, koje je Engels koristio, o tome da je saveznička flota porušila tvrđavu Gustavsvern, kao i o zarobljavanju njene posade u jačini od 1.500 ljudi. Ustvari, na jednom od malih ostrva ispred Hangeuda nalazio se zastareli fort Gustavsvern u vidu zamka, koji je sačuvan još iz švedskih vremena. Posedala ga je omanja posada, a tukao ga je engleski parobrod pet časova. Na tu vatru fort je mogao odgovarati samo vatrom iz dva stara topa. Tom prilikom Rusi su imali samo 9 ranjenih. — Prim. red.

ska artiljerija, u najboljem slučaju, može ostvariti samo veoma nepotpuno kad se radi o kopnenoj odbrani. Izgleda da ne postoji nijedan čovek u britanskim zvaničnim krugovima, koji rukovode ratom, niti u zvaničnim krugovima koji rukovode britanskim javnim mišljenjem, kome bi pre kraja prošlog meseca pala na um ova pomoćao. Sada su sve raspoložive trupe i transportna sredstva angažovani u Crnom Moru, a sve kopnene snage, koje su predviđene za Baltik i od kojih još nijedan čovek nije upućen, sastoje se od jedne brigade od 2.500 ljudi čiji štab dosada još nije ni organizovan.

Što se tiče Francuza, oni bedno oklevaju. Njihova Baltička flota — sećate se oholog izveštaja sekretara Dika (Dukas): »Vaše Veličanstvo je naredilo da se opremi Treća flota; naredba Vašeg Veličanstva je izvršena«. Ova sjajna armada, koja je trebala da bude spremna da otplovi sredinom marta i da se sastoji od 10 bojnih brodova, ustvari, nikada nije imala više od pet, koji, sa jednom fregatom i manjim brodovima, sada polagano mile duž Velikog Belta, do kojega im je iz Bresta trebalo pune tri nedelje, iako su za celo to vreme duvali zapadni vetrovi. Veliki logor Sent Omer, u kome je trebalo da bude 150.000, a u slučaju potrebe i 200.000 ljudi, namenjenih za Baltičku ekspediciju, postoji formiran na papiru već 3 do 4 nedelje, ali u njemu još nije koncentrisana nijedna brigada. Međutim, Francuzi bi mogli lako da odvoje 10—15.000 pešaka i poslužilaca poljske artiljerije iz svojih obalskih garnizona, ne dižući veliku galamu oko stvaranja nekih velikih teatralnih logora, ali gde su transportna sredstva? Trebalo bi uzeti pod najam britanske trgovачke brodove kojima bi, prema brzini plovidbe francuske flote, trebalo od 4 do 6 nedelja da jedan po jedan stignu na mesto akcije. A gde će se iskrpati trupe, gde će se izvršiti koncentracija brigada i divizija i organizovati štabovi i intendanture? Eto, to je začaranji krug u kome se kreću saveznici. Da bi se mogli iskrpati u Baltiku, prvo moraju osvojiti neko ostrvo ili poluostrvo gde bi se izvršila koncentracija i organizacija za napad; a da bi osvojili takvo mesto, oni moraju najpre imati na licu mesta desantne snage. Oni bi lako izašli iz ovog škripca kad bi raspolagali dobrim admiralom koji dovoljno poznaje ratovanje na kopnu da bi mogao komandovati kopnenim snagama. Nema sumnje da je Čarls Nepijer za to sposoban, pošto je vodio mnoge borbe na obali. Međutim, kako se može očekivati jedinstvo akcije kada Aberdin i Palmerston suvereno vladaju, kada se četiri razna ministarstva mešaju u poslove borbenih snaga, kada postoji večiti antagonizam između vojske i mornarice i kada francuske i engleske snage zajednički dejstvuju, zavideći jedna drugoj na slavi i počastima? Osim toga, sada je nemoguće pre kraja juna dovesti na Baltik neke jače kopnene snage, i, ukoliko se rat ne reši i mir ne zaključi u roku od 4 meseca, sve što je osvojeno moraće se napustiti, a trupe, topovi, brodovi i namirnice moraće se povući ili napustiti, dok će u toku 7 zimskih meseci Rusi opet zauzeti

sve svoje primorske teritorije. Ovo dovoljno jasno pokazuje da u tekućoj godini ne može biti ni govora o bilo kakvim ozbiljnijim i odlučnijim napadima na pribaltičke oblasti Rusije. To je suviše kasno, izuzev ako Švedska pristupi zapadnim silama; tada će one imati operacisku osnovicu na Baltiku, koja će im omogućiti da vode zimski rat u Finskoj. Ali se i ovde ponovo javlja začaran krug — istina, kao i prvi — začaran za malodušne. Kako se od Švedske može očekivati da će pristupiti saveznicima dok je na delu ne ubede u ozbiljnost svojih namera time što će poslati kopnene snage i zauzeti Finsku? A, s druge strane, kako se tamo može uputiti ta snaga ako se Švedska prethodno ne obezbedi kao operaciska osnovica?

Zaista, Napoleon Veliki, taj »ubica« mnogih miliona ljudi, sa svojim brzim, odlučnim i uništavajućim načinom vođenja rata, bio je uzor humanosti u poređenju sa neodlučnim »državnicima« koji rukovode ovim ruskim ratom, ali koji neće moći da izbegnu još veće gubitke u ljudskim životima i novcu ako nastave onako kako su počeli.

Ako se sada opet vratimo na Crno More, videćemo kako se savezničke flote pred Sevastopoljem zabavljaju bezopasnim gađanjem dva veoma slaba spoljna utvrđenja ove tvrđave, i to sa velikog otstojanja. Obavešteni smo da ovu bezazlenu igru već četiri dana vodi većina brodova, a da se Rusi, koji su raspolagali samo sa 12 bojnih brodova spremnih za plovidbu, za celo to vreme, na veliko iznenađenje admirala Hamelina, nisu pokazivali van luka (vidi izveštaj od 1—5 maja). Međutim, taj junački moreplovac dovoljno je star da bi se mogao setiti onog vremena kada je znatno slabija engleska flota ne samo blokirala francuske eskadre nego ih čak i napala u njihovim lukama, te bi svakako bilo i suviše očekivati da će slabija ruska flota isploviti iz Sevastopolja da bi bila smrvljena i potopljena od strane brojno dvaput jačih brodova i da bi time iskupila »odvratan sinopski zločin«.²⁾

U međuvremenu dva parna bojna broda i sedam parnih fregata nalazilo se na putu za Krim. Njihov je zadatak bio da izvide obale Krima i unište utvrđenja na čerkeskoj obali. Dok su u ovom poslednjem napadu imale da uzmu učešća samo tri parne fregate, dotle su ostale četiri doibile naređenje da se vrate i priključe glavnini flote čim budu izvršile izviđanje Krima. Međutim, tri tvrđave, koje Rusi još drže na čerkeskoj obali, i to: Anapa, Sukum Kale i Redut Kale, koliko nam je poznato, dosta su jako utvrđene i izgrađene su na visovima koji potpuno dominiraju pribrežnom pučinom (izuzev Redut Kale). Stoga je sumnjivo da li će upućene snage biti dovoljne da izvrše postavljeni zadatak, tim pre što ih ne prate desantne trupe.

²⁾ U Sinopskom Zalivu, 18 novembra 1853 godine, ruski admiral Nahimov unišio je tursku eskadru od 7 fregata, 3 korvete i 2 parna broda, koja su stajala pod zaštitom obalskih baterija. Neki organi evropske štampe prikazali su tu pobedu ruske flote kao »krvavi zločin«. — Prim. red.

Eskadra pod komandom kontra-admirala Lajonsa (Lyons) takođe je dužna da stupa u vezu sa Čerkezima, naročito sa njihovim komandantom Šamilom. U izveštaju se ne kaže šta kontra-admiral Lajons ima da mu saopšti, ali je sigurno da mu ne može doneti ono što mu je najpotrebnije, tj. oružje i municiju, jer ratni brodovi za vreme operacija nemaju prostora za prevoz robe. Dva neznatna trgovačka broda (briga ili škunera) natovarena ovim dragocenim teretom bila bi mnogo korisnija od moralne, inače savršeno beskorisne, potpore pet ratnih brodova. U isto vreme saznajemo da je i turska flota otplovila za isto mesto opredeljenja, noseći materijal koji je potreban za naoružanje Čerkeza. Na taj način, dve savezničke flote plove po istom zadatku — ne znajući jedna za drugu. Čudnovato je da se to naziva jedinstvom plana i akcije, kad one mogu jedna drugu smatrati kao rusku flotu, tako, da bi Čerkezi imali divan prizor ako ove dve eskadre otvore vatru jedna na drugu!

Za to vreme savezničke kopnene snage bratime se na svoj način u Galipolju i Skutarima (İskidar)³⁾, uništavajući ogromne količine jakog i slatkog vina domaće proizvodnje. One od njih koje su slučajno ostale trezne rade na izgradnji poljskih utvrđenja, koja su tako raspoređena i izgrađena da nikada neće biti predmet napada ili odbrane. Ako bi bio potreban dokaz o tome da ni francuska ni engleska vlada nemaju nameru da nanesu ma kakvu štetu prijatelju Nikolaju, onda takav dokaz čak i slepcu vide u načinu na koji te vlasti traće vreme svojih trupa. Da bi imali izgovor za držanje svojih trupa dalje od vojišta, saveznički komandanti stavili su im u zadatak da izgraduju neprekidnu liniju poljskih utvrđenja preko grla Trakiske prevlake (Thracian Chersonesus). Iako svako, a naročito francuski inžinjerac, zna da neprekidna odbrambena linija, koja je utvrđena u poljskom tipu, nije pogodna u svima okolnostima, ipak je Galipolska anglo-francuska armija dobila zadatku da izgradi neprekidnu liniju na takvom mestu gde visovi — koji se nalaze na strani sa koje se neprijatelj očekuje — dominiraju nad dve trećine te linije. Međutim, kako se i sporo kretanje, makar koliko se težilo da bude još sporije, ne može vršiti a da se ne postigne bar neki napredak, to se, kako smo obavešteni, šalje 15.000 Francuza u Varnu da tamо obrazuju posadu tvrđave, — a što će tamo da rade? Da umiru od malarije i groznice.

Kad bi ovo ratovanje imalo ikakvog smisla, onda bi rukovođiocima moralо biti jasno da Turcima upravo nedostaje veština manevrovanja na otvorenom polju, tj. ono u čemu su anglo-francuske trupe pravi majstori, a, s druge strane, i to da su Turci u tolikoj

³⁾ Savezničke trupe, koje su bile namenjene za dejstvo protiv Rusije, bile su prethodno u aprilu i maju 1854 godine iskrcale na Galipolsko Poluostrvo, odakle su u junu i julu bile prevezene morem u Varnu. Jedna francuska divizija prošla je iz Galipolja u Varnu u marševskom poretku kroz Jedrene. — Prim. red.

meri sposobni za odbranu bedema, zidova, pa čak i breša kroz koje neprijatelj vrši juriš, da se ni Francuzi ni Englezi ne mogu sa njima takmičiti. *Radi toga i zbog toga* što je Varna sa turskom posadom uspela da postigne ono što nijedna tvrđava dotada nije učinila, a to je da se održi 29 dana posle *probijanja tri breše u njenim zidovima koje su pogodne za juriš* — *zbog toga* se, dakle, poludisciplinovani Turci uzimaju iz Varne i šalju na otvoreno polje u susret Rusima, dok se dobro uvežbani Francuzi, sjajni u napadu, ali nepostojani u dugoj odbranbenoj borbi, upućuju da čuvaju bedeme Varne.

Iz drugih izveštaja vidi se da svi ovi pokreti nisu ništa drugo do prosta igra. Govori se da su u pripremi veliki događaji. Kombinovane trupe nisu namenjene za akciju u Baltičkom Moru nego za to da uz pomoć flotâ izvrše velike poduhvate u pozadini Rusa. One imaju da se iskrcaju u Odesi, da preseku otstupnicu neprijatelja i da se spoje sa Austrijancima u Transilvaniji. Pored toga, one imaju da upute izvesne trupe i u Čerkesku. Najzad, one su dužne da izdvoje 15—20.000 ljudi za napad na Sevastopolj s kopna, dok bi flote zauzimale sevastopoljsku luku.

Ako bacite pogled na celu prošlu istoriju rata i diplomatsku delatnost koja mu je prethodila, nema nikakve sumnje da će ove vesti odmah odbaciti. One su potekle iz Carigrada odmah po dolasku maršala Leroa, koji se obično naziva Sent Arno. Ko god poznaje prošlost ovog dostojanstvenika (ja ću vam je ovih dana poslati) prepoznaće u tom hvalisanju čoveka koji se dokopao visokog položaja na kome se sada nalazi, iako je kao oficir tri puta smenjivan sa dužnosti.

O ovom se ratu može ukratko reći ovo: Engleska, a naročito Francuska, »njeizbežno« su prinuđene, »iako u tome vešto oklevaju«, da angažuju veliki deo svojih snaga na Istoku i na Baltiku, tj. na dva isturena krila vojnog položaja, kome nema bližeg centra od Francuske. Rusija žrtvuje svoje obale, svoju flotu, deo svojih trupa da bi konačno navukla zapadne sile da se potpuno angažuju u ovom antistrategiskom poduhvatu. Čim se ovo dogodi, čim se potreban broj francuskih trupa otpremi u daleke zemlje, odmah će se Austrija i Pruska izjasniti u prilog Rusije i sa nadmoćnjim snagama krenuti na Pariz. Ako ovaj plan uspe, na raspoloženju Luja Napoleona ne postoje snage koje bi se mogle odupreti ovom udarcu. Ali postoji jedna sila koja se može »mobilisati« u slučaju svake opasnosti i koja takođe može »mobilisati« i Luja Bonapartu i njegove podmitljive sluge, kao što je ranije »mobilisala« i mnoge druge vladare. Ta je sila sposobna da se odupre svim ovim osvajanjima, kao što je već jedanput pokazala objedinjenoj Evropi. Ova sila — Revolucija — budite uvereni, neće zatajiti onoga dana kada njena akcija bude potrebna.

OPSADA SILISTRIJE*)

Posle vremenskog razmaka, koji je bio ispunjen vojnim pokretima ispod svake kritike, zato što nisu vršeni iz strategiskih i taktičkih razloga nego iz diplomatskih i parlamentarnih obzira, — opsada i napad na Silistriju, najzad pretstavljaju događaj od vojničkog interesa.

Ovaj napad pokazuje da Rusi još uvek imaju inicijativu i da su se dosada Turci, savezničke kopnene snage i savezničke flote upravljali prema impulsu koje im daje neprijatelj. Ruska flota u svojoj sigurnoj luci u Sevastopolju instinkтивно i neodljivo privlači savezničke flote. Pošto nisu u stanju da ovu tvrđavu napadnu bez kopnenih snaga, one stoje neaktivne i paralizovane od strane daleko slabije flote kako po kvalitetu, tako i po broju brodova. Čak i evakuacija utvrđenja na kavkaskoj obali, koja je izvršena i pravo vreme i pred nosom britanskih i francuskih brodova, pokazuje rešenost Rusa da u svojim rukama zadrže inicijativu dokle god to bude moguće. A u ratu je to velika stvar. To je dokaz nadmoćnosti, bilo u brojnoj jačini ili kvalitetu trupa, bilo u rukovođenju. Time se održava moral boraca, bez obzira na sve neuspehe i povlačenja, pa skoro i na gubitak odlučne bitke. Ta inicijativa je održala na okupu malu Wellingtonovu armiju usred stotine hiljada Francuza u Španiji. Ona je od nje stvorila centar oko koga su se vrteli svi događaji toga petogodišnjeg rata. Možete biti prisiljeni na otstupanje, možete pretrpeti neuspeh, ali dokle god ste u stanju da neprijatelju zadajete udare, da ih od njega primate, vi ste još uvek u izvesnom stepenu nadmoćniji od njega; štaviše, vaši borci će se i pojedinačno i kolektivno osećati nadmoćnjim od neprijateljskih. Napad na Silistriju, pored toga, pretstavlja i prvi pokret Rusa posle dovršenja okupacije Dunava. Ulazak u Dobrudžu bio je izvrsna defanziva; to je istovremeno značilo skraćivanje njihovog fronta i korak za obezbeđenje ušća Dunava. Ali napad na Silistriju nije samo odvažan već i izvanredno dobro sračunat potez.

Rusi su 1828—1829 godine, kada su bili gospodari Crnog Mora, sasvim pravilno zanemarili Silistriju da bi najpre obezbedili Varnu, jer im je Varna otvarala novi pomorski komunikacijski pravac sa Rusijom. Pa ipak je Silistrija bila dovoljno važna da ih privuče da je zauzmu pre nego što su prešli preko Balkana. Sada, kada saveznička flota gospodari Crnim Morem, Varna uglavnom gubi svoju važnost za Ruse, a Silistrija i Šumen (Kolarograd) postali su glavni ciljevi njihovog napada. Za njih Varna sada može imati samo relativan značaj; ako je zauzmu, oni time ne dobijaju bolju operacionu osnovicu, već samo lišavaju neprijatelja nečega što se može nazvati

*) Stampano bez potpisa kao uvodnik u *New York Daily Tribune*-u od 26 juna 1854 godine.

pomorskim mostobranom, pod čijom bi zaštitom svojim brodovima mogao da izvrši iznenadnu koncentraciju izvesnog broja trupa za neku specijalnu operaciju. Tako su Danci 1849 godine, pošto su pri-vukli ruske trupe na Jutland (Filand), brodovima iznenada prevezli znatne snage na svoj pomorski mostobran Frederisiju, i u jednom jurišu uništili sjajne, ali daleko slabije, trupe Šlezvig-Holštajna, koje su bile ostale da vrše opsadu. Ako zbog toga Rusi, proterani iz Crnog Mora, ni pod kakvim uslovima ne mogu preći Balkan pre no što zauzmu Varnu, oni ne mogu nastupiti ka Varni pre no što zauzmu bar Silistriju.

Ali sada ti razlozi imaju samo drugostepen značaj. Bez pomoći Austrije, Rusija ne može ni pomicati o prelasku Balkana pred nosom svojih sadašnjih neprijatelja. Odbranbena važnost Silistrije za Ruse u ovom momentu ima prvorazredni značaj; njena važnost je tako velika da Rusi mogu smatrati da bi propale njihove operacije u toku cele godine ako je ne zauzmu. Silistrija se nalazi tačno ispred centra ruskog položaja koji se proteže od Đurđeva preko Kalarišija i Černe Vode do Kustende. Kod postoji jak sistem utvrđenja ispred tega položaja, kad je Omer paša u Šumenu, gde se kao pauk nalazi u sredini svoje mreže, vrebajući na svaki pokret svoje žrtve, i kad se savezničke snage očekuju na Kamčiji i Devni (Provadiska Reka), onda su veoma mali izgledi da će snage koje Rusija može odvojiti za rat na Dunavu, same, bez ičije pomoći, ikada ugledati trakiske doline, čije je zelenilo mamilo umorne Dibićeve vojниke sa visova Balkana. Rusija, bar za ovu godinu, mora računati sa prostom odbranom onoga što je dosada osvojila, dok joj Austria ne pristupi ili dok neke druge okolnosti onesposobe ili uklone njenog najozbiljnijeg protivnika — anglo-francusku vojsku. Odbranbeni rat pretpostavlja primenu sistema poljskih ili, po mogućnosti, stalnih utvrđenja. Međutim, pošto se Silistrija nalazi u neprijateljskim rukama, to Rusi nemaju pri ruci stalnih utvrđenja, izuzev manjih forova u Dobrudži, koji će postati potpuno beskorisni onoga momenta kada Vlaška bude izgubljena. Oni su možda izvršili rekonstrukciju nekih utvrđenja Braile i Ruščuka (Ruse) i obrazovali utvrđen logor u Bukureštu, ali sve dotle dok ne zauzmu Silistriju, njihova prva ozbiljna odbranbena linija nalaziće se daleko pozadi, tj. na liniji Seret — Fokšani — Galac — Izmail.

Ali, ako pretpostavimo da se Silistrija nalazi u ruskim rukama, onda se ratna situacija odmah menja. Silistrija pretstavlja sjajnu tačku za ruski mostobran na Dunavu. Ona se nalazi na upadnom uglu koji obrazuje jedna krivina Dunava, tako da, upravo, pretstavlja položaj kakav najbolje odgovara pomenutom cilju. Na severozapadu nalazi se veliko ostrvo, koje preseca kanal prema Kalarišiju, i koje dominira ravnicom zapadno od tvrđave na otstojanju od 1.000 jardi — taman na dovoljnoj blizini za uzdužno gađanje rovova ili za tučenje kolona granatama. Na istoku se nalaze dva

mala ostrva koja dominiraju istočnim prilazima, tako da bi privremene baterije, koje bi bile postavljene na njima, pri niskom vodoanstavu mogle veoma ozbiljno da uznemiravaju opsadivače. Na taj bi način deo zemljišta, koje napadnuti Turci sa severa ne mogu koristiti u odbrani i koje zbog toga moraju prepustiti neprijatelju, dao Rusima odlične položaje za baterije, koje bi tukle u bok napadača koji napada sa juga. Time bi napadu izloženi front bio sveden na osnovicu trougla, na čijem se temenu nalazi Silistrija ili, drugim rečima, na njen južni, odnosno kopneni front; a turska ili saveznička vojska ne bi mogla ni pomicati na ozbiljan način na Silistriju pre nego što se bar Vlaška ne otme od Rusa.

Međutim, glavna preim秉stva ne bi bila toliko taktičke koliko strategiske prirode. Kada bi držala Dobrudžu i Silistriju, Rusija bi vladala Dunavom, i, prema datim okolnostima, mogla bi preduzimati brze ofanzivne akcije bilo iz Trajanovog Bedema bilo iz Silistrije. Neprijatelj ne bi mogao — a da ne izloži opasnosti Šumen — da se prebaci preko Dunava ni na jednoj uzvodnoj tački ako ne bi raspolagao dvaput jačim snagama od ruskih. Njegovo prebacivanje nizvodno od Silistrije ne dolazi u obzir; za prebacivanje nema podesne tačke bliže od Hršova, a da se stigne do ovoga mesta trebalo bi najpre zauzeti položaj Kara-su, a zatim samo Hršovo, koje je za napad s kopna isto toliko jako, koliko je slabo za napad sa strane reke. Tako, posle zauzimanja Silistrije, forovi u Dobrudži postaju veoma značajni za Ruse. Njihova bi vojska dobila dvostruki oslonac, oko koga bi mogla slobodno manevrovati bez opasnosti po svoje komunikaciske pravce. A čak i onda kada bi dvostruka nadmoćnost omogućila neprijatelju da se prebaci kod Oltenice ili Đurđeva, da bi zauzeo Bukurešt i potisnuo Ruse s one strane Jalomice, opsada Silistrije pretstavljalata bi neophodnu operaciju pre no što bi se moglo smatrati da je odlučno nastupanje u Besarabiju bezopasno. Prema tome, dokle god Silistrija ne padne, Rusi mogu smatrati da drže Vlašku, čak i onda ako u njoj nemaju nijednog vojnika. Jednom rečju, držanje Silistrije značilo bi za Ruse isto što i šestomesečno držanje Vlaške, a šest meseci, koji bi nas uveli u zimu, kad se u ovoj oblasti ne mogu vršiti opsade, produžili bi se još za četiri meseca. Zauzimanje Silistrije značilo bi dobitak kampanje, a odbijanje od nje — skoro što i gubitak kampanje.

Najzad, uprkos diplomaciji, mitu, kukavičluku i neodlučnosti, mi smo odjednom, po neumitnim zakonima rata, stigli na odlučnu prekretnicu. Ili će Silistrija biti prepuštena svojoj sudbini, a tada je njen pad više nego matematički izvestan, ili će joj saveznici priteći u pomoć, u kome će slučaju doći do odlučne bitke, jer se, bez demoralisanja svoje vojske i potpunog gubljenja prestiža, Rusi bez borbe ne mogu povući ispod Silistrije, niti izgleda da su voljni da tako nešto učine.

Silistrija je doživela različitije sudsbine od ma koje druge tvrđave. 1810 godine Rusi su je zauzeli posle devetodnevne opsade i posle petodnevnih teških napada. Oni su 21. juna 1828. godine kopnenim snagama opsedali tvrđavu, koja se nalazila tačno u onakvom stanju kao što je bila i ranije, a 10. avgusta još i sa 36 topovnjača. Međutim, njihova opsadna artiljerija stigla je tek u septembru, i to bez municije, tako da nije bilo moguće izvršiti pravi napad. Oni su 10. novembra morali dići opsadu zato što je nastupila zima i što su se na Dunavu pojavile ledene sante. Povlačenje dezorganizovanih i obeshrabrenih Rusa bilo je praćeno veoma energičnim gonjenjem od strane posade; deo ruske opsadne artiljerije ostao je na položajima, a ostatak su Turci zaplenili za vreme gonjenja u pravcu Rašove. Sledeće godine Dibič je ponovio napad, 7. maja opkolio tvrđavu, pošto je izbacio Turke sa položaja i iz rovova koje su Rusi bili izgradili ranije godine, i otvorio vatru iz 31 teškog topa, koji su, kako izgleda, bez ikakvih priprema bili postavljeni na jednoj uzvišici, na oko 900 jardi od grada. 26. maja postavljene su rušeće baterije na oko 600 jardi od bedema. U isto vreme bila je gotova druga paralela; treća je završena 4. juna, a 12.-og je počeo pokret ka grebenu glasije. Glasija je 17. juna bila zauzeta na jednom mestu, ali je ta operacija bila završena tek 26. juna, kada je pet baterija postavljeno na samu ivicu rova, na 30 jardi od glavnog bedema. U isto vreme general Šilder, taj isti general koji sada rukovodi inženjeriskim delom opsade, izvršio je svoje omiljene opsežne minskе radove. Velike mine, postavljene ispod kontraeskarpe i glavnog bedema, upaljene su 21. juna (čime je odmah stvorena potrebna breša), zatim 25., 27., 28. i 29. juna, kada se tvrđava konačno predala. Izgleda da čak ni tada nije bilo nikakve nužde za predaju, osim straha koji su podzemne eksplozije proizvele među sujevernim neredovnim trupama. Iza celog napadnutog fronta i drugog bedema bio je izgrađen *kupir* (*coupure*) ili novi rov, za čije bi zauzimanje bilo potrebno ponovno miniranje ili artiljerisko bombardovanje. Tako je ova jednostavna tvrđava, čije stanje nije bilo niukoliko poboljšano u odnosu na njeno stanje iz 1810. godine, izdržala 35 dana posle izrade rovova i 9 dana posle probijanja breše na glavnom bedemu; ona je prisilila Ruse da utroše 30.000 zrna i granata u artiljeriskom napadu i 336 centi¹⁾ baruta u minskom napadu.

Finansiske teškoće i egipatski ratovi prisilili su Turke da posle Jedrenskog mira zapostave ovu važnu tačku u takvoj meri da do 1836. godine nisu potpuno popravili ne samo breše iz 1829. niti raščistili rovove, nego su čak i tragovi napada iz 1810. bili još uvek vidljivi. Tada je sultan nameravao da izgradi odvojena utvrđenja, ali za izvesno vreme ta namera nije bila ostvarena. Zahvaljujući naporima jednog pruskog oficira u turskoj vojsci, pukov-

¹⁾ 1 centa = 50,802 kg. — Prim. red.

nika Graha, danas je Silistrija u daleko drukčijem stanju. Iako prvobitni nedostaci izgradnje ove tvrđave, možda, skoro ne dopuštaju da se izvrše neka veća poboljšanja, ipak su odvojena utvrđenja, koja su izgrađena na visovima, već pokazala svoja preimucestva. Ova tvrđava obrazuje polukrug čiji prečnik, dužine oko 1.800 jardi, ide duž obale Dunava. Ona ima 10 bastionskih frontova, prosečne dužine po 500 jardi. Kao i kod svih turskih utvrđenja iz XVI i XVII veka, konstrukcija obiluje svim slabostima starih italijanskih tvrđava: dugim kurtinama, malim i uskim bastionima, kratkim flankama, koje skoro ne štite ni sam rov, plitkim glasijama, čiji se greben ili najviši deo izdiže jedva 4 stope iznad vrha kontraeskarpe. Sam bedem od 8 stopa visine i 20 stopa debljine izgrađen je od zemlje, dok su eskarpa i kontraeskarpa bile obložene do visine rova, tj. 8 stopa. Zbog visine svoje horizontalne površine, sam rov je bio suv. Ispred kurtina nije bilo čak ni lineta. Silistrija je bila takva do 1836 godine. A ove slabosti njenih odbranbenih postrojenja potencirane su time što se na otstojanju od 600 jardi od bedema proteže niz visova koji sa juga dominiraju tvrđavom. Ovi visovi se nalaze na ivici Bugarskog platoa koji se sa svojom savršeno ravnom površinom prostire do na 1.500 jardi ispred grada, a zatim spušta prema reci, pružajući sjajne uslove za terasasto postavljanje baterija za frontalnu i bočnu vatru, sa uskim rukavcem reke na jednoj, i visovima na drugoj strani. Major Moltke, koji je obišao ovu tvrđavu 1836 godine i čijem delu o ratu 1829²⁾ godine dugujemo gornje podatke, smatra »da se Silistrija ne može ospozobiti za ozbiljnu odbranu bez četiri odvojena utvrđenja (fora) na visovima i bez mostobrana na velikom ostrvu koje leži prekoputa«. Taj mostobran se nije mogao uspostaviti, jer je ostrvo pripadalo Vlaškoj, iz koje su Turci bili udaljeni na osnovu mirovnog ugovora; međutim, forovi već postoje, i to, ako smo tačno obavešteni, približno na onim mestima na koja je major Moltke ukazao.

Nije nam poznato koliko je pukovnik Grah uspeo da otstrani nedostatke glavnog bedema. Međutim, teško bi se moglo posumnjati da nije izgradio barem skriveni put i uveo puškarnice za uzdužno gađanje rova na sredini kurtine svakog najugroženijeg i najmanje branjenog fronta. Što se tiče četiri odvojena fora, još nam ništa nije poznato o karakteru njihove konstrukcije, ali, s obzirom na to da je pukovnik Grah Prus i na činjenicu da se Porta znatno rukovodi štednjom, mogli bismo reći da su najverovatnije izgrađeni po sistemu koji se danas skoro redovno primenjuje na Kontinentu, a naročito u Pruskoj, tj. kao jednostavni četvorougli ili osmougli reduti sa puškarnicama na svakom drugom uglu. Njihov položaj su predodredila četiri grebena, koji obrazuju krajnje izbočine platoa u pravcu grada, i koji su razdvojeni sa tri jaruge. Njihovo otstojanje od glavnog bedema, prosečno, iznosi 1.500 jardi, tako da se

²⁾ U originalu pogrešno стоји 1849. — Prim. red.

ne mogu dobro štititi sa tvrđave. Ali za to i ne postoji apsolutna potreba. Izgleda da na strmini, bliže gradu, ne postoji nijedna tačka gde bi for mogao biti zaklonjen od dejstva sa nadvišavajuće ivice visoravni.

Pored ovih stalnih utvrđenja, pukovnik Grah je na samoj visoravni izgradio privremeno zemljano utvrđenje, nazvano Arab Tabija (*Fort Arabia*), koje se nalazi ispred dva centralna fora na otstojanju od oko 1.000 jardi. Prema nekim izveštajima moglo bi se zaključiti da su izgrađena i druga poljska utvrđenja, koja obrazuju spoljnu utvrđenu liniju, čime su stvorene tri uzastopne odbrane bne linije. Ipak se for Arab Tabija, koji pretstavlja ključ ovog položaja, mora osvojiti pre no što bi se moglo približiti unutrašnjoj liniji utvrđenja. Takav raspored utvrđenja daje Silistriji veliku defanzivnu i ofanzivnu snagu. Pošto pravilan napad može dovesti do odlučnih rezultata samo sa južne strane, to posada od 15.000 do 18.000 ljudi može izdvojiti velike snage za ispade. Trupe koje vrše ispade naći će odlično zaštićen položaj na strmini iza odvojenih forova, odakle mogu neprimetno nastupati jarugama sve dotle dok se ne približe neprijatelju. Zbog toga, u slučaju juriša na Arab Tabiju, sama posada ovog fora ne bi toliko odlučila ishod borbe koliko jurišne trupe iz Silistrije. A sada da pređemo na samu opsadu.

Od kraja aprila Rusi su povremeno otvarali vatru na Silistriju sa položaja s one strane Dunava. Oni su u maju počeli da izgrađuju pravu približnicu na velikom ostrvu nasuprot gradu, u blizini kanala koji vodi prema Kalarašiju, a već 10 maja dovršili su postavljanje baterija duž rečne obale. 11 maja izvršeno je žestoko bombardovanje grada i otvorena razantna vatra po severnom foru. To je ponovljeno 12 maja, što je poručnik bengalske artiljerije Nasmit, koji je upravo bio stigao, kao očeviđac opisao u svom izveštaju u *The London Times-u*. Glavna meta za gađanje bio je severoistočni ili Čengelski bastion, odakle su Turci odgovarali veoma žestokom i preciznom vatrom. Nasuprot tome, rusko gađanje je prikazano kao osrednje. U varoši je pronađen veliki broj granata sa kojih kapice upaljača nisu bile skinute prilikom gađanja, tako da nisu mogli da se aktiviraju i da eksplodiraju. Iako takav propust pretstavlja običnu pojavu prilikom brze paljbe u početku rata, on je neshvatljiv pri opsadi gde je gađanje uvek srazmerno sporije. To pokazuje koliko su se Rusi trudili da se što pre reše svoje municije. Pored toga, Rusi su u toku noći postavili jednu bateriju na ostrvo Šiblak istočno od Silistrije (na tom istom mestu su 1829 godine imali dve baterije). Četiri topa ove baterije bila su sigurno namenjena za uzdužno gađanje celog severnog fronta.

Izgleda da od 13 do 16 maja nije ništa naročito preduzimano; u svakom slučaju, u izveštajima o tome nema ni pomena. Nije neverovatno da su ruski generali, kada su došli do saznanja — kao što

su to lako mogli očekivati — da je uzaludno bombardovanje turske tvrđave, pristupili pripremama za napad sa desne obale reke. S tim u vezi je 16 maja dovršen most nizvodno od Silistrije, preko koga se prebacilo 20.000 ljudi, a ovima se, kako se tvrdi, priključilo još 20.000 iz Dobrudže. Rusi su preduzeli opšti pokret za koncentraciju prema Silistriji i Tutrakanu zato što je bila potrebna izvesna snaga za obezbeđenje napada na desnoj obali čim bi ovaj napad otpočeо, i to za obezbeđenje od Omer-paše iz Šumena i anglo-francuskih trupa koje bi se mogle iskrcaći u Varni.

Prvo izviđanje Arab Tabije izvršeno je 19 maja; izvršena je koncentracija velikih snaga upravo do krajnje granice dometa topova, dok je streljački stroj krenuo napred. Posle kraće artiljeriske vatre, Musa paša je uputio na plato nešto bašbozuka, koji su potisnuli strelce. 20 maja Rusi su ponovo krenuli u napad, koji je bio isuviše ozbiljan da bi se mogao smatrati jednostavnim izviđanjem, ali i nedovoljno ozbiljan da bi se mogao smatrati pravim napadom. Prvi napad na Arab Tabiju izvršen je 21 maja: pojedinosti o tome nemamo, ali su Rusi bili odbijeni sa velikim gubicima. Dva ruska oficira, koji su prešli Turcima, izjavili su da neprijateljske snage iznose 90.000 ljudi formiranih u 3 armiska korpusa (3, 4 i 5 korpus, što je tačno) pod komandom velikog kneza Konstantina. Ovaj zadnji podatak očigledno je pogrešan, jer je poznato da Konstantin komanduje flotom, trupama i obalskom odbranom Finske. Događaji nisu potvrdili ni podatak o tome da će se napad ponoviti idućeg dana. Rusi su bili spremni za borbu, ali se nisu približavali tvrđavi. Posle toga, opet nismo imali vesti o toku događaja sve do 26 maja. U zoru 27 maja Rusi su izvršili napad sa znatnim snagama na Arab Tabiju. Napad je ponovljen triput i napadači su triput odbijeni sa ogromnim gubicima. Turski izveštaji pominju 1.500 mrtvih i 3.000 ranjenih Rusa, što može biti malo uvećano, ali nije daleko od verovatnoće. Rešen da zauzme fort *à la Suvorov*, Paskijević je idućeg jutra ponovo pripremio svoje kolone za napad. Kaško izgleda, došlo je do užasnog krvoprolića: general Siljvan je poginuo, pukovnik grof Orlov mlađi ranjen je u oko i docnije podlegao ranama. Jedan drugi pukovnik teško je ranjen. Sami Rusi priznaju da su izgubili 186 mrtvih i 379 ranjenih, ali očigledno ovo ne predstavlja ni jednu trećinu gubitaka koje su morali pretrpeti. S obzirom na mase koje su poveli u napad, morali su izgubiti najmanje 2.000 ljudi.

Sledeće noći Turci su izvršili masovan ispad, iznenada upali u ruske redove i potisnuli ih sa velikim gubicima (prema izveštajima 1.500 do 1.800 ljudi). Ovaj uspeli ispad, kao i okolnost da se prilikom poslednjeg juriša trupe nisu mogle dovesti do borbe prsa u prsa, iako je bila upotrebljena sa ciljem da ih podagna i spreči im otstupanje, prinudili su kneza Paskijevića da odustane od pokušaja zauzimanja ovog mesta jurišem na nož. Nema sumnje da odbrana ovog

reduta pretstavlja jedan od najslavnijih ratnih podviga ne samo u ovom nego čak i u svim rusko-turskim ratovima. Zemljište je dopušтало izvođenje napada jakim snagama, a Rusi ne propuštaju priliku da u napad pošalju što je moguće veće snage. Prema tome, brojna nadmoćnost na njihovoј strani morala je biti veoma velika, tako da je zahtevala ne samo sjajnu odvažnost nego i dobro smisljena i usklađena dejstva Turaka prilikom izvođenja ispada u cilju odbijanja napada. Nema skoro nikakve sumnje da bi Rusi zauzeli ovu tvrđavu da su prema sebi imali Turke iz 1829 godine. Njihovi sadašnji uzastopni porazi pokazuju da su se Turci, bar jednim svojim delom, usavršili u taktici i vojničkim znanjima, ne gubeći pri tome ništa od svoje hrabrosti. U ovom pogledu odbrana Arab Tabije i boj kod Četata pretstavljaju najznamenitije događaje operacije.

Što se tiče ruskog napada, o njemu se ne može reći ništa dobro. Izgleda da se Paskijević tako žuri da zauzme Silistriju da čak nema vremena ni za mere koje su najneophodnije za ostvarenje toga cilja. Njegova neodlučnost potpuno se odaje. On je najpre pokušao bombardovanje, iako je mogao znati da je to uzaludno kad se radi o turskom gradu. Bombardovanje ne može dovesti ni do čega drugog nego do velikog utroška municije od strane Rusa, i do eventualnog probijanja breša na bedemu sa strane rečnog fronta, gde blizina Dunava, koji ustvari pretstavlja prirodan rov širine 1.000 jardi, isključuje svaku pomisao o jurišu. Zatim je bio izvršen napad na kopneni front, ali, kako izgleda, artiljerija na Arab Tabiji nije uopšte bila učutkana niti su vršeni ozbiljni pokušaji da se njena odbrambena postrojenja unište. Sve to nije bitno za Suvorov-ljevog naslednika. »Zrno je luda, a bajonet pravi junak« (Пуладура, а штык-молодец) govorio je taj arhi-ruski general. Ako je to tačno, kad je reč o ruskom bajonetu, koji — prema istom autoritetu — probija Alpe, onda je to svakako još tačnije za ruska zrna koja pokazuju stalnu i neodoljivu težnju za skretanjem. Na taj način, juriš je naređen, izvršen, još dvaput ponovljen, ali sve uzalud. Izgleda da su zemljani grudobrani jednog malog ali čvrsto građenog turskog fora tvrđi od alpiskog granita, protiv koga se Suvorov borio, i da turske granate i zrna nisu »ludi« kao ruska zrna. Paskijević će, najzad, morati opet pribeti starom načelu: »nikada ne vrši juriš na utvrđenje dok ne učutkaš njegovu artiljerisku vatru i ne uništiš njegova zaštitna postrojenja«. Tako, oko 30 ili 31 maja otpočinje prava opsada, i Paskijević, napokon, pribegava »ludom zrnu«.

Ali ne! I to je samo varka. Tu je general Šilder, poznata ličnost iz 1829 godine, koji obećava da će razrušiti tvrđavu svojim večitim minama, i to u roku od nekoliko dana. Mine protiv poljskog utvrđenja pretstavljaju poseban izraz vojničkog očajanja, neznalačkog besa, koji je dopao u bezizlazan položaj. Ako se mora pribeti upo-

trebi mina, onda je zauzimanje *glasije* prvi uslov za njihovo uspešno dejstvo. Ali pre zauzimanja glasije potrebno je da se učutka neprijateljska vatra; to znači da se moraju izraditi jedna, dve, tri paralele sa svim svojim odgovarajućim baterijama. Ustvari, mine pretstavljaju završnu, a ne početnu fazu opsade. Šilder ne može izbeći neminovnost pravilne opsade ako ne misli da izvrši minske radove na zemljištu od nekih 20 kv. milja površine ili da prokopa tunel ispod Dunava. Prema tome, zrna su neophodna, uprkos Suvorovu.

Međutim, prava opsada Arab Tabije mogla bi se sigurno privesti kraju za nekoliko dana, jer je utvrđenje gotovo u potpunosti ispunilo svoj zadatak, a nastavljanje odbrane moglo bi preterano oslabiti posadu. Ali, trebalo bi izvršiti pravilnu opsadu barem dva fora, a posle toga i opsadu samog grada. Nesumnjivo je da je pet nedelja *najkraće vreme* u kome to Rusi mogu ostvariti, ako se ima u vidu njihova aljkavost u opsadnim dejstvima. Ako bi, dakle, Turci raspolagali dovoljnog količinom namirnica i municije, i ako ne bi došlo do nepredviđenih slučajeva, može se smatraći da je tvrđava osigurana do početka jula. Pri tome, naravno, pretpostavljamo da su forovi osrednje jačine i da bedemi nisu suviše mnogo dotrajali. Međutim, ako je Silistrija mogla da izdrži 35 dana u otvorenim rovovima 1829 godine, onda je sigurno da će sa novim dopunama, sa hrabrim i inteligentnim komandantom, iskusnim rukovodiocem artiljerije i prvaklasnom posadom i u 1854 godini moći da izdrži bar toliko. Zbog toga, kad bi se moglo računati na saveznike, mogli bi smo sa sigurnošću tvrdili da ova operacija mora pokazati potpun neuspeh Rusa, ako ne i nešto mnogo gore.

STANJE RUSKOG RATA*)

Naša evropska korespondencija i časopisi, koji su sinoć primljeni prilikom dolaska američke pošte, potpuno potvrđuju već objavljenu vest o izbacivanju Rusa iz rovova pred Silistrijom i o njihovom kasnjem povlačenju iz Vlaške na liniju Sereta. Takođe saznajemo da više nema nikakve sumnje o neposrednom ulasku Austrije u evakuisanu Vlašku, saobrazno ugovoru zaključenom u Carigradu 14 pr. m. — događaj koji pod ovakvim okolnostima nije od malog značaja za cara, a do koga je došlo, kako saznajemo, pod neposrednim rukovodstvom kneza Meternihá, koji, ustvari, opet upravlja spoljnom politikom Habzburgovaca.¹⁾

Pored čudne podudarnosti između ruske evakuacije i austrijske okupacije Vlaške, sam način na koji je preduzeta opsada Sili-

*) Stampano bez potpisa kao uvodnik u *New York Daily Tribune*-u od 8 jula 1854 godine.

¹⁾ Ovaj pasus dodala je redakcija *New York Tribune*-a. — Prim. red.

strije, na koji je vođena i konačno napuštena, ukazuje da su ovde delovali faktori koji potpuno odudaraju od pravih vojnih obzira. Prema zvaničnim ruskim izveštajima, kojima raspolažemo do noći 28 maja, i koji se od turskih biltena razlikuju samo u pogledu podataka o broju mrtvih i ranjenih, izgleda da su se ove operacije odlikovale čudnom užurbanošću, da nisu vršeni ni najprostiji pokušaji da se sruše spoljna utvrđenja sve dok nije praktično uočena nemogućnost zauzimanja ove tvrđave na juriš, i da je napad imao neuredniji i nenaučniji karakter od ijednog napada poznatog čak i u analima ruskih opsada. U pogledu operacija između 28 maja i 15 juna postoje isuviše fragmentarni izveštaji da bi se na osnovu njih mogao dati podrobniji opis. Međutim, činjenica da su u toku ponavljanih očajničkih napada skoro svi komandanti bili ranjeni ili onesposobljeni — Paskijević, Šilder — kome je zatim amputirana noga — Gorčakov, Liders i Orlov — koji je pogoden u oko — jasno dokazuje da su Rusi imali naređenje ne samo da zauzmu ovu tvrđavu po svaku cenu, nego da je zauzmu u izvesnom određenom roku. Ustvari, oni su vršili čitav poduhvat na jedan način koji pre potseća na varvarske metode osvajanja kurdistanskih gradova od strane Timura Tamerlana, nego na pravo vođenje modernog rata. S druge strane, očigledno je da je junačka i umešna odbrana Silistrije predstavljala podjednako iznenadnje kako za savezničke sile tako i za otomanski Divan.²⁾ Naši će se čitaoci možda setiti da su se saveznički komandanti otprilike pre 6 nedelja sastali u Varni, da su utvrdili da lanac Balkanskih planina predstavlja prirodnu zaštitu Turske i da sada mnogi britanski časopisi ne samo priznaju nego i veličaju činjenicu da u borbama za oslobođenje Silistrije od opsade nije učestvovao nijedan francuski ni engleski vojnik. Najzad, ne može se poricati da je Silistrija bila tačka od velikog vojnog značaja, da budbina ove tvrđave rešava sudbinu kampanje i da napuštanje njene opsade i iznenadno povlačenje Rusa na Seret znači da su Rusi izgubili svu teritoriju koju su bili osvojili ove i prošle godine.

Pa ipak, mora se reći da mnogi naši savremenici u Engleskoj u velikoj meri preuveličavaju sadašnje neuspehe Moskovita. Svakako, potreban je visoki stepen lakovernosti da bi se moglo poverovati da su ispad, koji je 13. junā izvršila posada Silistrije, i pojačanje od 2.000 ljudi, koje je ona, navodno, dobila od Omer-paše, doveli do potpunog poraza Rusa i prisilili 90.000 do 100.000 ljudi da beže pred neprijateljem od 15.000 ljudi. Ukoliko možemo da ocenimo, iznenadno povlačenje Rusa karakteriše se istom onom tajanstvenošću kojom se odlikovao i njihov napad. Ono se može objasniti samo ranije postignutim sporazumom sa Austrijom, koji je predviđao okupaciju Vlaške od strane austrijskih trupa. Pod ovakvim okolnostima, naročiti interes predstavlja sledeći stav na koji nailazimo u

²⁾ Tajni savet sultana, pod pretdsedništvom velikog vezira. To je isto što i Visoka porta. — Prim. red.

pismu carigradskog dopisnika lista *The Morning Chronicle*-a, koji istovremeno otkriva tu zaveru od 10 juna, dakle, već 4 dana pre zaključenja austro-turskog sporazuma:

»Turci misle da se diplomacija igra s njima i da je njihova (saveznika) namera da puste da Silistrija padne u ruske ruke. Ova sumnjičenja nalaze svoju potvrdu u vestima, koje su ovde primljene, o pripremanju novog protokola u Beču, u kome se o padu Silistrije, kako saznajemo, govori kao o već svršenom činu, i, da bi Austrija — ako bi bilo zadovoljeno rusko častoljublje — smatrala da je došlo vreme za njenu oružanu intervenciju, kako bi se njenom saradnjom postigao sporazum — okupiranje dunavskih kneževina koje ruska vojska bude evakuirala.«.

Prema tome, da su Rusi na vreme zauzeli Silistriju, sve bi bilo u redu. Ali, iako im nije pošlo za rukom da zadovolje vojničku čast cara, oni su, prema kompromisu sa Austrijom, morali da se povuku na prilično neslavni način. Rusi se povlače iza Sereta, a Austrijanci nastupaju ka Seretu i Dunavu i tako se postavljaju između Moskovita i Turaka i njihovih saveznika. Na tom položaju Austrijanci se pojavljuju kao arbitri u ovom sporu, sprečavajući obe strane da krenu napred. Rusi ostaju u Moldaviji, dok će Bečka konferencija više nego ikada biti zaposlena na izradi protokola i tako će se zima dobiti. Ako Konferencija ne dovede ni do kakvih rezultata — a sa takvim ishodom se sigurno može računati, jer je ruski car dobio novac na osnovu novih zajmova u iznosu od 37 miliona dolara od firme Houp i Ko. iz Amsterdama — položaj ruske vojske iza Dunava i Sereta biće dvaput jači od njenih položaja na liniji između Bukurešta i Kustende. Pored toga, ako razmotrimo odnos snaga Rusa pred Silistrijom i u Bugarskoj, sada posle njihovog povlačenja iza Sereta, i savezničkih snaga, ukoliko one — s obzirom na njihov oštouman raspored — mogu uopšte da se bace na vagu, jasno će se uočiti da ove poslednje, uprkos njihovih najboljih namera, neće moći da osujete tu kombinaciju Austrije sa Rusijom.

Ruske snage, koje su upotrebljene protiv Turaka i saveznika na evropskim obalama Crnog Mora, iznose 13 divizija pešadije, i to: tri divizije 3-ćeg, tri 4-og, jedna 5-og i tri 6-og armiskog korpusa i tri rezervne divizije. Pored toga, tu se još nalazi 3, 4, 5 i 6 divizija lake konjice i 3, 4 i 5 artiljeriska divizija. Prema zvaničnim podacima, trebalo bi da ove trupe, koje čine skoro polovinu Velike operativne armije, imaju po 16.000 ljudi u svakoj pešadijskoj diviziji, po 5.000 u konjičkoj i 160 oruđa u svakoj artiljeriskoj diviziji, tj. svega nešto oko 250.000 do 260.000 ljudi, zajedno sa komorama i logorskom pratnjom. Ali, ako cenimo snagu ruske vojske prema onome što je ona stvarno bila u Mađarskom ratu, onda ruske pešadijske divizije ne mogu imati više od 13.000 do 14.000 ljudi, a u istoj razmeri takođe moramo smanjiti brojno stanje konjice i artiljerije. Na osnovu toga, stvarne snage koje su Rusi postepeno uvodili u kne-

ževine, smanjile bi se na oko 210.000, s tim da se čak i od ovog broja mora odbiti još 20.000 do 25.000 na račun gubitaka u borbi i od bolesti. Imajući u vidu pustošenje malarije u redovima ruske vojske u toku 1828—1829 godine i upoređujući izveštaj jednog ruskog lekara u bečkom *Medical Journal-u* ne možemo smatrati da je preteran gubitak od 8—10% od ukupnog broja. Tako bi od ove vojske ostalo oko 180.000 Rusa.

Bilo bi zanimljivo sazнати koji je deo ovih snaga mogao biti upotrebljen u operacijama protiv Silistrije. Veliki broj trupa bio je potreban za čuvanje komunikacija i skladišta u pozadini borbenih linija. Bukurešt i front u Dobrudži morali su biti zauzeti. Bilo je potrebno nekoliko odreda za zaštitu bokova, a delom i za zaštitu s fronta; ako odbijemo 60.000 ljudi za ove razne zadatke, onda bi za opsadu Silistrije i za obezbeđenje ove operacije ostalo na raspoloženju 130.000 ljudi. Ova ocena može biti pre previsoka nego preniska. Međutim, položaj Silistrije na velikoj reci neizbežno nameće podelu opsadnih trupa u cilju opkoljavanja tvrdave sa svih strana. Da lije, to je uslovilo postavljanje jakih rezervi na severnoj obali radi prihvata trupa koje bi u slučaju poraza bile potisnute sa južne obale. Najzad, trupe koje drže južnu, odnosno desnu obalu morale su se i same deliti na dve grupe: jednu za vršenje opsade i za odbijanje eventualnih ispada opsednutog neprijatelja, i drugu za zaštitu opsade i odbijanje bilo kojih snaga koje bi tvrđavi došle u pomoć radi njenog oslobođenja od opsade. Bilo je potrebno oko 35.000 do 40.000 ljudi za zauzimanje desne obale i za vršenje opsade s leve obale. Na taj način, za aktivne operacije protiv snaga koje bi dolazile u pomoć za oslobođenje tvrdave od opsade ostalo bi 80.000 ljudi, a to su i najveće snage koje bi Rusi mogli staviti u borbu na bugarskoj teritoriji na udaljenosti od 10 do 20 milja od Silistrije.

A sad da vidimo koliko snaga Saveznici imaju da suprotstave prema svega 180.000 ljudi kojima Rusi raspolažu u ovom momentu. O turskoj vojsci u Šumenu bilo je javljeno pre izvesnog vremena da ima oko 80.000 ljudi, ali da joj nedostaje sve što je potrebno za vođenje operacija na otvorenom polju, da — prema izveštaju lorda Raglana i francuskih generalstabnih oficira — ima rđav oficirski kadar i da se nalazi u takvom stanju koje joj sasvim onemogućava preduzimanje ofanzivnih operacija. Nije nam cilj, a sada nemamo ni mogućnosti, da proveravamo tačnost ovog izveštaja. Dovoljno je da konstatujemo da je takvo zvanično mišljenje saveznika o karakteru glavnine turske vojske. U međuvremenu su trupe iz Kalafata povučene u Ruščuk, gde se, navodno, izgrađuje logor za 40.000 ljudi. Teško bi bilo shvatiti politiku koja na ovaj način paralizuje jedan korpus takve jačine, koji bi, da je upućen prema Bukureštu umesto prema Ruščuku, mogao prisiliti Ruse da smesta napuste opsadu Silistrije, da nije po sredi činjenica da se rukovodenje ratom nalazi potpuno u rukama diplomatičke. Ako ne računamo sadašnju posadu u

Ruščuku i posadu i rezervu u Šumenu, sasvim je sumnjivo da li bi Turci mogli prikupiti 50.000 ljudi na otvorenom polju, koji bi bili sposobni da izvrše zadatak koji se pred njima nalazi. Pošto je anglo-francuski vojnik, prema oceni zapadnih vojnih autoriteta, ravan bar dvojici ruskih, to bi ipak trebalo 65.000 savezničkih vojnika da bi se saveznici izjednačili sa snagama ruske operativne vojske. Ukoliko, dakle, saveznici ne bi mogli da prikupe ovu snagu u Varni, oni bi se teško odlučili da prime bitku, i to samo u slučaju krajnje nužde.

Međutim, saveznici su se mnogo čuvali od toga da na otvoreno polje odjednom bace takve snage koje bi im onemogućile da se i dalje izgavaraju za uzdržavanje od aktivnih operacija. Pored 15.000 do 20.000 ljudi, koji se sada nalaze na putu za Tursku, sve anglo-francuske snage u Turskoj ne premašuju 80.000 ljudi, računajući tu gotovo celokupnu konjicu i artiljeriju. Raspoloživa transportna sredstva u Bosforu — bilo namerno ili nenamerno — veoma su ograničena, tako da bi bilo potrebno mnogo putovanja tamo i natrag ako bi se ove snage morale transportovati za Varnu isključivo morskim putem. Ali, »prema poslednjim i najtačnijim izveštajima« — kaže pomenući dopisnik — »dosada je svega 12.000 britanskih i francuskih vojnika transportovano morem, dok glavnina francuske vojske polaganom napreduje od Galipolja u pravcu Carigrada i Jedrenja«. Pošto su putevi sasvim rđavi, a snabdevanje hranom skopčano sa krajnjim teškoćama, to ovakvo uređenje omogućuje njihovom slavnom generalu Sent Arnou (St. Arnaud) da bude pod punom parom između Varne i Carigrada, gde — u to možemo biti potpuno sigurni — ne propušta ni jednu priliku da svaku intrigu na Divanu pretvori u korist svoje bezdane kese. Što se tiče dve britanske divizije koje se još nalaze u Skutarima, kako smo obavešteni od istog dopisnika, »izgleda da još nisu spremne za pokret, iako čitava flota transportnih brodova i parobroda stoji na sidru, čekajući da ih ukrcaju«.

Iz ovih činjenica svakome je dovoljno jasno da su se savezničke sile u svemu pobrinule da ne bi došle u položaj da neposredno osuđete sadašnji ugovor između Rusije i Austrije, jer, ako bi se htelo ići za ostvarenjem suprotnog cilja, on bi se prosto mogao postići: bilo anglo-švedskim savezom na Baltiku, koji bi obezbedio operacisku osnovicu za pomoćne trupe, olakšavajući upad u Finsku i obilazeći sa kopnene strane tvrđave Svilborg i Kronštat, bilo kombinovanim napadom s mora i s kopna na Krim i Sevastopolj. Što se tiče prve pretpostavke, zanimljivo je videti kako *The London Times*, koji je tek pre tri nedelje propovedao potrebu slanja Crnomorske eskadre u Baltičko More, sada preporučuje jednostavnu blokadu baltičkih luka, i hitno vraćanje većeg dela Baltičke flote u Crno More, gde se odjedanput zalaže za zauzimanje Krima. Ovo je onaj isti list koji se pretvarao da žali što Nepijer nije bio u mogućnosti da ma šta preduzme pre nego što mu se francuska flota priključi. A sada,

kada je to ostvareno, polazi se od pretpostavke da, na kraju krajeva, neće biti ništa učinjeno i da je bolje da francuska i britanska flota pođu na još jednu ekskurziju kroz Kategat, Lamanš i Gibraltar za Crno More. Uzimajući u obzir vreme koje je bilo potrebno da se izvrši spajanje ovih flota, kao i vreme koje bi bilo potrebno za njihovo spajanje sa snagama pod komandom admirala Dandas (Dundas), postaje jasno da je glavni cilj ovih predloga da ne dođe ni do kakvih akcija ni u Baltičkom ni u Crnom Moru.

Kavkaz je jedina tačka na kojoj su Rusi — izuzev nepredviđenog i neočekivanog poraza kod Silistrije³⁾ — pretrpeli osetne gubitke, i na kojoj su izloženi opasnosti — mada ni to nije potpuno sigurno. Oni ni izdaleka nisu napustili sve svoje tvrđave na istočnim obalama Crnog Mora iz nekog straha od savezničkih flotâ, već zato da bi pojačali svoje snage u Đurđijanskoj (Gruziji). Javljuju da su prilikom povlačenja preko Darijalskog prevoja bili iznenada napadnuti sa fronta i iz pozadine od velikih snaga gorštaka, da je njihova prethodnica bila potpuno razbijena i da su se njihova glavnina i zaštitnica morale povući sa teškim gubicima.⁴⁾ U isto vreme, armija Selim-paše napredovala je od Sv. Nikole ka Usurgetiju, odakle su Rusi često uznemiravali i ugrožavali Turke, i sada prisilila Ruse da napuste tu tvrđavu, čime su bile obezbeđene komunikacije između Selim-paše i glavnih turskih snaga u Karsu. Ako se uzme u obzir da je čak i ova armija preko cele zime i proleća bila u bednom stanju neaktivnosti, to manevar Rusa u najmanju ruku pokazuje da su i oni shvatili da njihov položaj u Đurđijanskoj nije bio ništa sigurniji i da su im pojačanja sa obale bila veoma potrebna. Ako je, dakle, vest o navodnom porazu na Darijalu tačna, ili čak delimično tačna, to bi imalo za posledicu otsecanje Voroncovljeve armije, koja bi morala pokušati bilo da obezbedi bazu u Tiflisu i da izdrži do iduće zime — što bi bilo skopčano sa prilično velikim teškoćama — bilo da se, bez obzira na žrtve, probije preko ovog prevoja. U svakom slučaju, ova bi operacija bila celishodnija od povlačenja ka Kaspijskom Moru, jer je prevoj koji vodi u tom pravcu nesravnjeno opasniji od Darijalskog prevoja. Međutim, o ovome ćemo moći pozitivnije govoriti tek po prijemu potpunijih i autentičnijih obaveštenja iz tih mesta. Dosada možemo konstatovati da je Rusija, blagodareći skorašnjim operacijama, nesumnjivo izvojevala dve pobeđe — jednu zajmom od firme Houp i Ko. i drugu austrijskim sporazumom sa Portom, i da je pretrpela jedan poraz — onaj kod Silistrije. Da li

³⁾ Rusi su otstupili od Silistrije zbog toga što je Paskijević, koji se nalazio u Jašu, poslao zapovest da se odmah skinе opsada i da se prede na levu obalu Dunava. Posle toga, car Nikola je pisao Gorčakovu da se opsada morala skinuti zbog »opasnosti koja je pretila vojsci od verolomstva Austrije koju smo spasili«. — Prim. red.

⁴⁾ Ovi podaci svakako potiču iz pogrešnih izvora. — Prim. red.

će ove pobeđe imati trajnih prednosti koje će biti dovoljne da se kompenzira sramota pomenutog poraza — pokazaće jedino budućnost.

RAT NA DUNAVU*)

Otprilike pre 80 godina, kada su pobedonosne armije Katarine II otimale od Turske jednu provinciju za drugom, pre no što su bile pretvorene u ono što se sada zove južna Rusija, pesnik Deržavin, u jednom od izliva svog lirskog zanosa, kada je bio sklon da veliča slavu, ako ne i vrline ove carice, i buduću veličinu njenog carstva, napisao je dva nezaboravna stiha, u kojima još i danas možemo naći sažetu prkosnu smelost i samopouzdanje carske politike:

»A šta će ti saveznik, o Rusu?

Napred, i ceo svemir je tvoj!«

Ovo bi i danas moglo da bude istina, samo kada bi Rus mogao krenuti napred, ali je tom napredovanju prilično odlučno stavljena prepreka. Zbog toga je on prisiljen da bar zasada odloži osvajanje svemira. Ali ono što veoma mnogo vređa njegov ponos jeste to što, vraćajući se natrag, ne uspeva ne samo da održi svoju reč o gospodstvu nad svemirom, nego je čak prisiljen da za sobom ostavi i ključeve jednostavne tvrđave Silistrije na Dunavu, uprkos svoje zakletve da će je osvojiti. Što je još bolnije, on ostavlja i nekih 50.000 leševa svoje braće koji su pali kao žrtva bolesti i borbe u toku ovog u svojoj vrsti jedinstvenog rata.

Nesumnjivo je da opsada Silistrije u vojničkom pogledu predstavlja najvažniji ratni događaj od početka rata. Zbog neuspeha u zauzimanju ove tvrđave cela kampanja se pretvorila u neuspeh Rusa, a povlačenje koje sada vrše iza Sereta povećava sramotu i izaziva carevo negodovanje. O ranijim fazama ove opsade mi smo našim čitaocima već dali pažljivu i, nadamo se, jasnou analizu; a sada, kada smo, najzad, brodom *Pacific* dobili zvanične ruske izveštaje, možemo pratiti celu operaciju do njenog završetka, a da pri tome ne učinimo nepravdu ni jednoj ni drugoj strani. Pored ruskih izveštaja, koji su određeni, jasni i realni u onome o čemu govore, ali koji obiluju greškama i propustima, danas raspolažemo izveštajima koje je poručnik Nasmit (iz bengalske artiljerije) podneo *The London Times*-u, tj. potpunim dnevnikom opsade, koji daje neke zanimljive pojedinitosti, ali koji je napisan prilično aljkavo, a često i sa netačnim datumima. Samo je pravo da kažemo da su ovi docniji i podrobniji podaci potpuno potvrdili naše poglедe i zaključke koje smo ranije izneli u pogledu opsade, izuzev samo to što Turci nisu odustali od

*) Stampano bez potpisa kao uvodnik u *New York Daily Tribune*-u od 25 jula 1854 godine.

odbrane fora Arab Tabije, kao što smo prepostavljali da će u docnijoj fazi opsade biti primorani da to učine. Takođe, izgleda da su Rusi dejstvovali još nesmotrenje nego što smo mislili. Prvo, oni su izvršili pravilan napad na tvrđavu sa istočne strane Dunavske nizije, nadajući se da će moći potpuno obići odvojene forove i odmah zatim napraviti brešu u glavnom bedemu Silistrije. Ako se ovaj pokušaj odlikovao originalnošću, on se ničim drugim nije odlikovao. On možda pretstavlja prvi primer da su rovovi i prilazi za opsadu tvrđave izgrađeni na zemljištu koje je bilo ne samo izloženo bočnoj vatri nego i iz pozadine nadvišavano visovima utvrđenim od strane neprijatelja. Posle toga usledio je jedan drugi, improvizovan napad baš na te visove. Taj napad je bio tako vešt kombinovan da se posle četrnaestodnevnih izviđanja i juriša, u kojima je poginulo ili onesposobljeno hiljadama Rusa, moralo pribeti i pravilnoj opsadi tih visova. Toliko o veštini koju su Rusi pokazali. A sada pređimo na pojedine detalje opsade.

Rusi su 1. juna sa leve obale Dunava doveli novi transport opsadne artiljerije, koju su postavili na bateriske položaje prema Arab Tabiji. Turci su iskopali minske komore i postavili mine ispod kontraeskarpi i glasija toga fora. 2. juna od granate je poginuo komandant Silistrije Musa paša, a predveče su Rusi upalili minu ispod jednog od bastiona Arab Tabije. Pošto do tog vremena još nisu mogli stići na greben glasije, to je nesumnjivo da ova mina nije mogla biti tačno postavljena. Ostojanja i linija najmanjeg otpora bili su, izgleda, pogrešno ocenjeni, tako da je mina, umesto da ošteti turska odbrambena postrojenja, kad je došlo do eksplozije, obasula ruske rovove gradom kamenja i zemlje, jer je eksplodirala više unazad no što je trebalo. Međutim, pošto su tu bile postrojene jurišne kolone spremne za napad, lako se može pretpostaviti kako se na njih odražila ova kiša kamenja. U kojoj je meri Rusima pošlo za rukom da izvrše stvarnu blokadu tvrđave pokazuje činjenica da je toga dana 5.000 vojnika turskih neredovnih trupa iz Razgrada, zapadno od Silistrije, uspelo da se probije i stigne u opsednuti grad.

Od 4 do 8. juna nastavljeni su radovi na izradi rovova protiv Arab Tabije. Rusi su stigli do glasije i hrabro produžavali približnicu u pravcu njenog grebena, ali je ona veoma slabo podržavana vatrom njihove artiljerije. Oni su počeli da ukopavaju minu ispod rova i uvukli su je ispod eskarpe bastiona. Dok se ovo odigravalo, maršal Paskijević je 9. juna izvršio još jednu od svojih nepojmljivih parada oružanim snagama u vidu nasilnog izviđanja tvrđave, u kome je učestvovalo: 31 bataljon, 40 eskadrona i 144 poljska topa. Niko ne zna šta je on želeo da postigne ovom ekshibicijom. Izgleda da se radilo o jednoj od onih demonstracija koje se vrše jedino u nadi da će se pružiti prilika za eventualnu ozbiljnu akciju ili da se bar učini utisak na neprijatelja da se neće moći odupreti. Ali Turci nisu dobili takav utisak. Naprotiv, oni su ususret Rusima uputili 4.000

konjanika koji su, prema ruskom *biltenu* (*bulletin*), bili žestoko potučeni. Međutim, Nasmit tvrdi da su oni doveli 60 ruskih konja koje su zaplenili u ovom okršaju. U isto vreme, umesto da izvrši izvidanje u svoju korist, Paskijevića je, prema izveštaju, »izvidelo« jedno topovsko zrno koje ga je *izbacilo iz stroja*, tako da je bio pri-nuđen da se transportuje u Jaši.

10 juna opsada je dostigla svoj vrhunac. Velika mina, poslednja Šilderova nada, upaljena je. Ona je zaista stvorila potrebnu brešu u prednjem bastionu Arab Tabije. Ruske kolone krenule su na juriš; ali, kao što su mogle i očekivati, Turci su već ranije bili izgradili *kupir* (*coupure*) ili drugi bedem sa rovom malo pozadi glavnog bedema, tako da su se Rusi — kad su se približili — morali zaustaviti, izloživši se ubitačnoj vatru. A kad se napadna kolona jednom zaustavi, ona je samim tim poražena, jer vatra zaklonjenog neprijatelja iza bedema, potpomognuta artiljeriskom vatrom koja dejstvuje na otstojanju na kome svaki metak pogda cilj, prisiljava je da se povuče posle nekoliko minuta. Zbog toga su Rusi — kako su najbolje znali i umeli — morali da se povuku kroz brešu, a Turci su ih gonili sve do njihovih rovova, uništavajući jedan deo opsadnih postrojenja. Ovaj juriš pretstavlja poslednji ozbiljniji ruski poduhvat protiv Silistrije. Što je opsada prividno i nominalno produžena dok nije stiglo naredenje o njenom obustavljanju, bilo je samo radi čuvanja obrazza. 12 juna blokada je bila toliko oslabljena da su evropski oficiri iz Šumena bez teškoća ušli u tvrđavu.

19 maja Rusi su otpočeli da kopaju rovove na niskom terenu. Njihovih sedam baterija, koje su bile postavljene prema Arab Tabiji, počele su da dejstvuju 22 maja. Sledećeg dana dovedeno je još 15 topova protiv ovog fora. Pa ipak, prema ruskim podacima, pravilan napad na Arab Tabiju nije usledio sve do 31 maja. To, kako izgleda, pokazuje da su baterije, koje su postavljene 21 i 22 maja, služile samo za prvu paralelu i da su se sastojale od teških poljskih oruđa za uzdužno gađanje fora. Od 31 maja do 10 juna ruske baterije su se približile do na 100 jardi od fora, tj. sa prve na treću paralelu u podnožju glasije. Glasija nije bila osvojena, niti su bile postavljene rovovske baterije, nego je, kao što je već rečeno, izrađena jedna približnica preko nagiba glasije da bi se iskopala minska komora na njenom vrhu.

Pošto se svi izveštaji slažu u tome da Arab Tabija nije bila ništa drugo do poljsko utvrđenje velikih dimenzija, ali nesposobna da daje dug otpor, to držanje njenih branitelja, koje su sačinjavali 4 bataljona i 500 neredovnih vojnika, pod komandom Husein-paše, svakako zasluguje najveće priznanje. U istoriji ratova ne možemo naći nijedan drugi primer u kome je jedno spoljnje utvrđenje tipa Arab Tabije toliko dugo izdržalo — 9 dana bombardovanja dalekometnim topovima, 11 dana rovovske borbe, 2 minska napada i 4 ili 5 juriša — i da se na kraju sve završilo porazom neprijatelja. Naj-

približniji primeri, koji bi se sa njim mogli uporediti, bili bi odbrana Kolberga od strane Prusa 1807 i Danciga (Gdansk) od strane Francuza 1813 godine.

Izgledalo je vrlo čudno da Omer paša za celo vreme trajanja opsade nije ništa preduzimao da pojača ili osloboди jednu tako važnu tačku. Međutim, iz njegovog pisma upućenog Sami-paši, guverneru Vidina, saznaće se da se spremao da pomogne Silistriji upravo u času kad su se Rusi povukli na levu obalu Dunava. »Vi znate«, — kaže se u ovom pismu, — »da sam bio prikupio sve naše snage ispred Šumena i da sam se pripremao da krenem upomoći tvrđavi radi njenog oslobođenja od opsade. U tom cilju već je bilo krenulo 6 pukova konjice i 3 baterije. A kad su Rusi saznali za ovaj pokret, oni su se naglo prebacili na levu obalu sa celokupnom svojom artiljerijom. Za 40 dana opsade Rusi su izgubili u mrtvima 25.000 ljudi.«.¹⁾

Nemoguće je utvrditi šta Rusi sada nameravaju da preduzmu. Prema nekim bečkim novinama, oni imaju nameru da posednu položaje iza Buzeua, ali ti isti listovi navode da se Rusi povlače iz straha od Austrije i da je Buzeu već zaobiđen od strane Austrijanaca. Ako bi Rusi pokušali da drže Moldaviju, Austrijanci bi ih obišli iz Galicije i Bukovine. Međutim, blagovremeno spajanje ruskih trupa u Poljskoj sa bivšom Dunavskom armijom u Podoliji i Voliniji takođe bi dovelo do obilaska Austrijanaca, izlažući ih opasnosti da izgube severoistočni deo Galicije sve do Sana i Dnjestra.

Ako za momenat ostavimo po strani političke obzire i pretpostavimo da je Austrija spremna da se priključi savezničkim snagama u napadu na Rusiju, onda bi stvari stajale ovako: Austrija bi mogla dati od 200.000 do 250.000 ljudi za operacije u sastavu savezničkih snaga koje same iznose nešto više od 160.000 ljudi: 100.000 do 120.000 Turaka i 60.000 anglo-francuskih vojnika. Ovim snagama Rusija bi mogla suprotstaviti četiri korpusa Dunavske armije, sa rezervama, čija jačina — kad se odbije odgovarajući broj na račun gubitaka — iznosi oko 200.000 ljudi. Drugi korpus, pod komandom Panjutina, i tri konjička rezervna korpusa, sa još nekim pešadijskim rezervama i pojačanjima koja će se dobiti mobilizacijom novih klasa, mogao bi sve u svemu imati oko 180.000 ljudi, tako da bi se celokupna vojna snaga Rusije sastojala od 350.000, od kojih se mora odbiti posada potrebna za zaštitu Krima i delova južne Rusije. Još uvek bi ostale na raspoloženju snage garde, grenadira i 1-og armijskog korpusa za odbranu Poljske i Baltičkih oblasti, a da i ne pomisnjemo Finski korpus od oko 15.000 ljudi. Ako se sve to ima u vidu, onda razlika između zaraćenih snaga ne bi bila tako velika da bi mogla sprečiti Rusiju da računa na umeren uspeh, ako bi se ograničila na čistu odbranu.

¹⁾ Omer paša je dao pogrešne podatke, jer su opsadne trupe za sve vreme opsade izgubile samo 85 oficira i 2.122 vojnika. — Prim. red.

Ako Austrija, kako bi se moglo zaključiti po najnovijim diplomatskim vestima i po njenoj potpunoj neaktivnosti na granicama Moldavije, nema drugih namera nego da posreduje između zaraćenih strana, onda možemo slobodno pretpostaviti da nema nikakvog izgleda da će doći do nekih događaja u toku ove godine ni u Moldaviji ni u Besarabiji.

TAJ DOSADNI RAT*)

Prošlo je skoro 12 meseci otkako je jedan mali turski odred od dva bataljona uspeo da se prebaci preko Dunava kod Tutrakana, prema Oltenici, tamo se utvrdio i odbio napad Rusa u jednom kratkotrajnom, ali veoma žestokom okršaju, koji je nazvan bitkom kod Oltenice, pošto je to bio prvi sudar u ovom ratu. Tu su se Turci sami oduprli Rusima, jer iza njih nije bilo rezervi britanskih i francuskih trupa, a ni od savezničkih flota nisu mogli očekivati nikakvu pomoć. Pa ipak, oni su se održali na vlaškoj strani reke kod Oltenice za vreme od dve nedelje dana, a kod Kalafata preko cele zime.

Posle toga, Engleska i Francuska objavile su rat Rusiji; izvedeni su razni poduhvati, doduše sumnjive prirode. Crnomorenska i Baltička flota i anglo-francuska vojska od skoro 100.000 ljudi pohitale su da pomognu Turcima ili da u njihovu korist vrše diverzije. A jedini rezultat svega toga sastoji se samo u ponavljanju olteničke akcije u većim razmerama, ali sa znatno manjim uspesima nego prošle godine.

Rusi su opsedali Silistriju. Oni su pri tome dejstvovali glupo, ali hrabro. Iz dana u dan i iz noći u noć trpeli su poraze, ali ne zato što je neprijatelj bio superiorniji u pogledu znanja, niti zbog prisustva dva britanska oficira — kapetana Batlera i poručnika Nassmita — koji su, po rečima *The Times-a*, spasli Silistriju. Oni su bili poraženi neznanjem Turaka, neznanjem koje je išlo dotle da nisu znali kada neki for ili bedem postaje neodbranjiv, i upornim držanjem svake stope zemlje i svakog krtičnjaka koga je neprijatelj težio da zauzme. Pored toga, oni su bili poraženi blagodareći tuposti svojih vlastitih komandanata, groznici i koleri i, najzad, blagodareći moralnom dejstvu savezničke vojske koja im je ugrožavala levo i austrijske vojske koja im je ugrožavala desno krilo.

Kad je rat počeo, tvrdili smo da ruska vojska nije nikada uspevala da izvrši pravilnu opsadu, a rđavo vođene operacije kod Silistrije pokazuju da otada Rusi u tome još ništa nisu naučili. Dakle, oni su bili poraženi; oni su se morali povući na najsramniji način koji se može zamisliti; oni su usred najlepšeg doba godine morali napustiti opsadu jedne nekompletne tvrđave, iako njenoj posadi nikakve

*) Stampano bez potpisa kao uvodnik u *New York Daily Tribune-u* od 17 avgusta 1854 godine.

trupe nisu dolazile u pomoć. Tako nešto dešava se samo jednom u sto godina, i, bez obzira na to šta će Rusi pokušati ujesen, oni su ovu kampanju izgubili, sramno izgubili.

A sad pogledajmo drugu stranu medalje. Silistrija je slobodna. Rusi se povlače na levu obalu Dunava. Oni se čak pripremaju za evakuaciju Dobrudže i postepeno je vrše. Hršova i Mačin (Mašin) su razrušeni. Izgleda da će Seret biti odbrambena linija koju su Rusi izabrali za zaštitu sopstvene, a ne osvojene teritorije. Omer paša, stari lukavi Hrvat, koji zna da drži jezik za Zubima ili da laže kao i svaki drugi »pri vršenju svoje dužnosti«, u isto vreme šalje jedan korpus u Dobrudžu, a drugi u Ruščuk, tako da jednovremeno napadnu oba ruska krila. Istina, u to vreme je postojala mogućnost za izvođenje daleko boljih manevara, ali izgleda da siromah stari Omer bolje poznaje i Turke i saveznike nego što ih mi poznajemo. S vojničke tačke gledišta bilo bi najcelishodnije da se preko Dobrudže ili Kalarašija izvrši udar na neprijateljske komunikacije. Ali, posle svega što smo videli, ne možemo kriviti Omer-pašu što je propustio dobru priliku. Znamo da je njegova vojska veoma rđavo snabdevena — nije snabdevena gotovo ničim — i da zbog toga ne može vršiti brze pokrete, koji bi je udaljili od njenih baza ili doveli na nove operacijske pravce. Takvi pokreti, odlučni po svojim posledicama kad se preduzimaju dovoljnim snagama, nedostizivi su za vojsku koja živi od danas do sutra i koja mora da prolazi siromašnom teritorijom. Znamo da je Omer paša odlazio u Varnu i preklinjaо savezničke komandanте za pomoć, koji su u to doba imali 75.000 odličnih boraca na četiri dana marša od Dunava. Ali ni Sent Arno ni Raglan nisu ni pomisljali da podu tamо где bi se mogli sukobiti sa neprijateljem. Zato Omer nije mogao učiniti ništa više od onoga što je učinio. On je uputio 25.000 vojnika u Dobrudžu, a sa ostatkom svojih snaga krenuo ka Ruščuku. Tu su se njegove trupe prebacivale od ostrva do ostrva dok nisu prešle Dunav, a zatim iznenadnim maršem ulevo zauzele Đurđevo iz pozadine i prinudile Ruse da ga napuste. Sledećeg dana Rusi su se povukli na neke visove severno od Đurđeva gde su ih Turci napali. Nastalo je krvavo rvanje koje je značajno po tome što se veliki broj engleskih oficira sa izvanrednim uspehom časno takmičio ko će prvi poginuti. Svaki od njih je dobio svoj metak, ali bez ikakve kloristi za bilo koga, jer bi zaista bilo nerazumno i pomisliti da bi prizor ubijenog britanskog oficira mogao oduševiti turskog vojnika da postane nepobediv. Međutim, pošto su na tome mestu imali samo pretstražu — jednu brigadu od dva puka (pod komandom Količanskog i Tomskog) — Rusi su bili potučeni, a Turci su se učvrstili na vlaškoj obali Dunava. Oni su odmah pristupili utvrđivanju zemljišta, a kako su se među njima nalazili britanski inžinjeri i kako su i sami dobro radili kao kod Kalafata, oni bi nesumnjivo izgradili jake položaje. Ali, njima je bilo dozvoljeno da idu samo dovde, a nikako dalje.

Austriski car, koji je već 8 meseci uporno pokušavao da igra ulogu nezainteresovanog čoveka, iznenadno se umešao. Pošto su mu kneževine bile obećane za snabdevanje njegovih trupa, on je htio da ih ima. Šta će tamo Turci? Neka se vrate u Bugarsku. I tako stiže naređenje iz Istanbula da se turske trupe povuku s leve obale Dunava i da se »sav taj komad zemlje« prepusti na milost i nemilost austrijskih vojnika. Diplomatija je iznad strategije. Bez obzira na posledice, Austrijanci hoće da osiguraju svoje granice zauzimanjem nekoliko koraka zemljista s druge strane; a za ovaj važan cilj moraju se izložiti čak i opasnostima rata. Osim toga, zar Omer paša nije austrijski dezerter? A Austrija ništa ne zaboravlja. Ona je prekinula njegovu sjajnu karijeru u Crnoj Gori, a sad opet ponavlja isti postupak kako bi renegat osetio da još nije razrešen zakletve prema svome zakonitom suverenu.

Bilo bi sasvim beskorisno ulaziti u vojne pojedinosti u sadašnjoj etapi rata. Akcije su od malog taktičkog interesa, pošto se svode na proste, jednostavne frontalne napade. Pokreti trupa jedne i druge strane upravljeni su se više prema diplomatskim nego prema strategiskim motivima. Najverovatnije je da će se kampanja završiti bez nekog većeg poduhvata, jer na Dunavu nisu izvršene nikakve pripreme za veliku ofanzivu, a što se tiče zauzimanja Sevastopolja, o kome toliko mnogo slušamo, verovatno je da će se početak te akcije odložiti dok vreme ne odmakne toliko da će se ona morati odložiti za iduću godinu.

Izgledalo bi da će svako u Evropi, ko može imati bilo kakva konzervativna shvatanja, morati da ih izgubi kad pogleda ovo večito Istočno pitanje. Eto, čitava Evropa je nesposobna i osuđena zbog te nesposobnosti da u toku poslednjih šezdeset godina rešava ovaj sitni spor. Eto, Francuska, Engleska i Rusija stvarno pribegoše ratu. Ratuju već 6 meseci, a između njih još nije došlo ni do sudara, izuzev greškom ili u beznačajnom obimu. Eto, u Varni se nalazi 80 000 ili 90.000 engleskih i francuskih vojnika pod komandom bivšeg vojnog sekretara starog Velingtona i maršala Francuske (koji je, doduše, izveo najveće podvige u londonskim zalagaonicama), — eto, Francuzi ništa ne rade, a Englezi im u tome pomažu koliko god mogu; a pošto mogu pomisliti da takav posao nije potpuno častan, flote su doplovile na prilaze Balčika da ih pogledaju i da vide koja od ove dve vojske ume dostojanstvenije da uživa u *blaženom neradu* (*dolce far niente*). Pa ipak, iako su saveznici dosada samo trošili zalihe na koje je računala turska vojska, besposličeći u Varni iz dana u dan u toku poslednja dva meseca, oni još nisu sposobni za svoje zadatke. Oni bi polovinom maja iduće godine oslobodili Silistriju od opsade da je to od njih traženo. Trupe koje su osvojile Alžir i izučile teoriju i praksu rata na jednom od najtežih postojećih ratišta, vojnici koji su se borili protiv Sika u Peščanoj pustinji Indi i protiv Kafra u trnovitom šipražju Južne Afrike, u zemljama daleko

divljjim od Bugarske — sada su bespomoćni i beskorisni i nizasta upotrebljivi u zemlji koja čak izvozi žito!

Ali ako se saveznici ne mogu pohvaliti svojim delima, to takođe važi i za Ruse. Rusi su imali dovoljno vremena da se pripreme. Oni su i učinili sve što su mogli, jer su još od samog početka znali na kakav će otpor naići. Pa ipak, šta su mogli učiniti? Ništa. Od Turaka nisu mogli zauzeti ni pedalj sporne teritorije, nisu mogli zauzeti ni Kalafat, a Turke nisu mogli tući ni u jednom okršaju. A ipak, to su oni isti Rusi koji su pod Minihom i Suvorovom osvojili obale Crnog Mora od Dona do Dnjestra. Ali Šilder nije Minih, niti je Paskijević Suvorov. I, mada ruski vojnik može da izdrži više batina nego svaki drugi, on ipak, kao i svi ostali vojnici, gubi svoju čvrstinu kad dođe do neprekidnog otstupanja.

Činjenica je da konzervativna Evropa — Evropa »reda, svojine, porodice i religije« — Evropa monarha, feudalnih gospodara i kapitalista, bez obzira kako su različito razvrstani u raznim zemljama — još jedanput pokazuje svoju krajnju nemoć. Evropa može biti trula, ali je trebalo da rat trgne zdrave elemente; trebalo je da rat probudi latentne snage, a sigurno je da bi se među 250.000.000 ljudi moglo naći toliko odvažnosti da se povede pristojna borba u kojoj bi se obe strane bar donekle mogle istaći, jer se odvažnost i snaga mogu pokazati baš na bojištu. Ali ne. Ne samo da ni buržoaska Engleska, ni bonapartovska Francuska nisu sposobne da povedu pristojan, srčan i čvrsto vođen rat, nego čak ni Rusija, kao evropska zemlja, koja je najmanje zaražena verolomnom i istrošenom civilizacijom, nije u stanju da dâ nešto slično. Turci su sposobni za iznenadne ofanzivne akcije i snažan otpor u odbrani, ali izgleda da nisu stvorenii za velike kombinovane manevre jakim snagama. Na taj način, sve je osuđeno na izvestan stepen nemoći i na uzajamno priznanje slabosti, a igleda da nijedna strana ne očekuje od druge ništa drugo. Sa vladama kakve su danas, ovaj Istočni rat može trajati i 30 godina, a da ipak ne dođe ni do kakvog rešenja.

Ali dok se nesposobnost zvaničnih krugova na taj način manifestuje u čitavoj Evropi, na jugozapadnom uglu toga kontinenta izbjiga pokret koji odmah pokazuje da postoje još i druge snage, aktivnije od zvaničnih. Kakav god bio stvarni karakter i krajnji ishod Španskog ustanka, može se tvrditi da on u najmanju ruku stoji u istom odnosu prema budućoj revoluciji kao što su švajcarski i italijanski pokreti 1847 stajali prema Revoluciji 1848 godine. U tom ustanku se vide dve krupne činjenice: prvo, vojni krugovi (the military) — stvarni gospodari kontinenta od 1849 godine — međusobno su se pocepali i odrekli se svoga poziva čuvara poretku, da bi u opoziciji prema vlasti sprovodili u život svoje mišljenje. Njihova disciplina ih je naučila da budu svesni svoje vlasti, a ta vlast je olabavila njihovu disciplinu. Drugo, mi smo već imali priliku da vidimo uspešne borbe na barikadama. Barikade su se pokazivale

beskorisne svuda gde god su bile podizane, počev od juna 1848, pa sve dosada. Izgledalo je da barikade, kao sredstvo za otpor naroda velikih gradova protiv vojske, nisu imale nikakvog dejstva. Ali, sada je ta predrasuda oboren. Opet smo videli pobedonosne, neosvojive barikade. Opsena je razbijena. Nova revolucionarna era je postala moguća, a značajno je i to da su se trupe zvanične Evrope pokazale kao neupotrebljive u ovom ratu i da su u isto vreme pretrpele poraz u sukobu sa ustanicima grada.

ZAUZIMANJE BOMARSUNDA*)

London, 21 avgusta 1854 godine

U engleskoj štampi možete čitati o prvim herojskim podvizima engleske vojske kod Bomarsunda. Te bedne novine, koje još nije danput nisu imale priliku da saopšte bilo šta što bi stvarno trebalo istaći, ispunjene su ushićenjem povodom uspeha koje su 10.000 Francuza postigli protiv 2.000 Rusa.¹⁾ Preći ću preko tih likovanja, jer je bolje da razmotrim kakve će posledice imati zauzimanje toga ostrva, koje ne pretstavlja predvorje Petrograda (Lenjingrada) nego Stokholma. Francuski list *Siecle* doneo je vest, a mnoge novine su je preštampale, da će Švedska odmah pristupiti zapadnim državama u njihovojoj borbi protiv Rusije. Istinitost toga saopštenja može se oceniti ako se uporedi sa činjenicom da je Švedska zaključila ugovor o oružanoj neutralnosti upravo u ono vreme kada je sa uspehom mogla da izvodi operacije protiv finskih ritova i šuma. Da li će ona izmeniti svoju politiku sada kada je prošlo vreme za te operacije? Engleska i Francuska odbole su novčane i teritorijalne garantije koje je kralj Oskar tražio. A da li bi se moglo objasniti naređenje švedske vlade o demobilizaciji cele eskadre ako se Švedska stvarno spremala da stupi u rat? Ta demobilizacija obuhvata bojne brodove *Karlo XII*, *Princ Oskar*, fregatu *Željeni* i korvete *Gelfe* i *Thor*.

Zauzimanje Bomarsunda u ovo vreme, kada će se more na toj geografskoj širini uskoro pokriti ledom, ne može biti od značaja. U Hamburgu su ubedeni da posle njegovog zauzimanja mora sledovati zauzimanje Rige. Ovo se gledište temelji na pismu kapetana Getkota, komandanta *Archer-a*, engleskom konzulu u Memelu, g. Gertsletu, u kome se kaže da svi inostrani brodovi moraju napustiti rišku luku od 10 ovog meseca.

*) Stampano bez potpisa u *New York Daily Tribune*-u od 4 septembra 1854 godine.

¹⁾ Tvrđava Bomarsund na Olandskim Ostrvima još se nalazila u stadijumu izgrađivanja. Bili su gotovi samo odbrambena kasarna i tri odvojene kule. Njena posada imala je 1.700 ljudi zajedno sa neborcima. Saveznici su iskrcaли desant u jačini 12.000 ljudi i počeli bombardovanje s mora i sa suva. Posle pet dana Bomarsund se predao. — Prim. red.

Pruska, očigledno, energično podupire vojno krijumčarenje na svojim granicama sa Rusijom i u isto vreme priprema prekid sa zapadnim državama. Komandanti pristaništa u Kenigzbergu (Kalinjingrad), Dancigu (Gdansk), Kolbergu (Kolobžeg) i Svinemindu (Svinaujsće) dobili su naređenje da ta pristaništa drže u pripravnosti.

Najuticajnije novine Švedske i Norveške javljaju: »Bilo bi više nego bezumlje združiti se sa saveznicima i izložiti se užasnim žrtvama sve dotle dok ne bude postojalo jasno i bezuslovno uverenje da će Rusija biti do nogu potućena a Poljska uspostavljena. U protivnom slučaju, čak i prisajedinjenje Finske Švedskoj bilo bi samo obmana i zamka«.

Pri tome treba imati na umu da se sve te severne vlade nalaze u sukobu sa svojim sopstvenim narodima. Naprimer, u Kopenhagenu stvar stoji tako da su Šlezvig-Holštajnci odlučili da se potpuno uzdrže od izbora za Rigsdag²⁾, dok su se kopenhagenski birači u isto vreme obratili doktoru Madvigu, članu Landstinga, sa pretstavkom da odbije mandat u Rigsdagu, pošto kraljev ukaz krši danski Ustav i prava danskog naroda.

²⁾ Naziv danskog Parlamenta. Sastojao se iz Donjeg doma (Folketing) i Gornjeg doma (Landsting), koji je ukinut 1953 godine. — Prim. red.

NAPAD NA SEVASTOPOLJ*

Najzad, izgleda moguće da će Francuzi i Englezi naneti ozbijljan udarac sili i prestižu Rusije, i mi u ovoj zemlji¹⁾ sa ponovnim interesovanjem očekujemo pokret ka Sevastopolju, o čemu se u drugom stupcu donose najnovije pôdrobnije vesti. Naravno, britanski i francuski listovi naveliko paradiraju sa tim poduhvatom i, ako im se može verovati, nikada se nije čulo o nečemu grandioznijem u vojnoj istoriji. Ali oni koji poznaju prave činjenice — nepojmljivo oklevanje i besmislene izgovore u vezi ove ekspedicije, kao i sve okolnosti koje je prate i koje su joj prethodile — neće dozvoliti da ih obmanu. Konačan ishod ovog poduhvata može da bude i slavan, ali je njegov početak nosio prilično sraman karakter.

Pogledajte prošlu istoriju savezničkih snaga u Turskoj. Najpre su ovi veoma hrabri, ali u isto vreme i vanredno oprezni ratnici nameravali da se iskrcaju kod Enosa (Enez) na ovoj strani Dardanelia i da se ovom poluostrvu približe tek pošto se utvrdi da se neće izložiti nikakvoj opasnosti. Međutim, pre no što je izvršen ovaj odvažni podvig, oni su se osmeliли do nečuvenog stepena i rizikovali da se iskrcaju u Galipolu na Trakiskom Hersonesu (Galipolsko Poluostrvo). Ali ovo je učinjeno prosti zato da bi se za što kraće vreme preko celog poluostrva dovršili odbranbeni radovi i na taj

* Stampaоo bez potpisa kao uvodnik u *New York Daily Tribune*-u od 14. oktobra 1854 godine.

¹⁾ U Engleskoj. — Prim. red.

način obezbedila najbitnija od svih potreba — operaciska osnovica. Za celo to vreme Turci su se na Dunavu odupirali onome strašnom protivniku čije je prisustvo u Vlaškoj služilo kao izgovor za ovakve vešte manevre saveznika, i odupirali su mu se sa znatnim uspehom. Ali, ukoliko su brodovi i trupe sve više i više pristizali, utvrdilo se da ih Dardaneli i poluostrvo ne mogu sve prihvatići. Na taj način, stvorena je još jedna pukotina u naučnim (scientific) aranžmanima Pariza i Londona. Jedan deo trupa se stvarno morao izložiti opasnosti i riziku iskrcavanja na veoma izloženoj tački — u Carigradu!... Da bi se ovo popravilo, odmah se pristupilo utvrđivanju ovog grada. Srećom, u tim mnogobrojnim poslovima utrošeno je dosta vremena, tako da je glavni cilj bio postignut — ne dobitak u vremenu, nego njegov gubitak. Zatim je utvrđeno da bi se sa malim rizičkom mogla uputiti jedna divizija u Varnu kao posada ovog važnog mesta, jer su Turci, koji su ga tako slavno branili 1828 godine, otada svakako toliko napredovali u pogledu usvajanja evropske discipline da im se odbrana takvog mesta ne bi više smela poveriti. Dosledno tome bila je najpre upućena jedna, a zatim još jedna ili dve divizije. Kada, najzad, više nije bilo nikakvog izgovora za zadržavanje trupa na Bosforu, natenane je izvršena koncentracija velike savezničke vojske u Varni. Ovo se odigravalo u isto vreme kada se austrijska vojska, kao preteći veliki crni oblak, pojavila na boku i u pozadini Rusa, i kada je, na taj način, političkim kombinacijama, baza savezničkih operacija iznenada bila premeštena iz Carigrada u Transilvaniju i Galiciju. Da se to nije dogodilo, postoje svi razlozi za verovanje da saveznička vojska nikada ne bi ni došla u Bugarsku. Kao dokaz za to može poslužiti njihovo ponašanje za vreme opsade Silistrije. Svакome je poznato da se tu radilo o prekretnici ove kampanje i da bi u takvoj nevolji — kada su obe strane napregle svoje snage do krajnjih granica — u 9 od 10 slučajeva i najmanji teg bačen na jednu stranu prevagnuo u njenu korist. Pa ipak, za vreme te odlučne opsade 20.000 engleskih i 30.000 francuskih vojnika, »cvet dve vojske«, stajalo je na nekoliko dana marša od ove tvrđave, pušeći svoje lule i spremajući se spokojno za doček kolere. I da među Rusima nije bilo haranja te bolesti i čudne hrabrosti šake Arnauta ušančenih u rovu i zasipanih granatama sa svih strana, Silistrija bi bila pala u ruke neprijatelja. Nema primera u istoriji ratova da je jedna vojska, koja je tako lako mogla priskočiti u pomoć, tako kukavički ostavila svoje saveznike njihovoj sudbini. Nikakva ekspedicija na Krim i nikakva победа neće nikada ukloniti ljagu sa časti francuskih i engleskih komandanata. Šta bi bilo sa Englezima na Vaterlou da je stari Bliher posle svoga poraza kod Linjija, dva dana pre toga, postupio onako savesno kao što su to učinili Raglan i Sent Arno?

Šaka Arnauta u streljačkom rovu Arab Tabije pokazala se do raslom veštini, intelektu i vojnoj snazi Rusa. Ruse nije proterala preko Dunava nikakva vojska koja je došla u pomoć; njihova sopstvena ludost, hrabrost branilaca, malarija, pasivni pritisak Austri-

janaca na Dnjestru i saveznika na Devni (jer, ko je mogao predvideti da će oni postupiti onako kako su postupili?) — učinili su da konačno prekinu opsadu i da se odreknu i kneževina, i Dobrudže, i cele kampanje. Posle ovog velikog uspeha saveznički generali su, naravno, nameravali da nastave istim stopama — uvek po pravilima onog strategiskog sistema koji su dotada primenjivali sa toliko uspeha. Sledstveno tome, lord Kardigan je poveo britansku konjicu na Dunav u izviđačku akciju, u kojoj nije video nijednog Rusa, ali je zato izgubio veliki broj konja i jedino se izložio bolesti i potsmehu. Za to vreme, general Lespinas (L' Espinasse), koji je najviše poznat po svojoj izdaji prema Narodnoj skupštini 2 decembra 1851 godine, poveo je svoju diviziju u Dobrudžu, što nije imalo nikakvog drugog rezultata osim toga što je kolera uništila polovinu brojnog stanja njegova dva elitna puka i što su ovi pukovi preneli klicu zaraze u saveznički logor. Velika epidemija kolere, koja je zavladala među saveznicima u Varni, bila je, dakle, zaslужeni proizvod njihovih prepednih strategiskih kombinacija. Vojnici su nestajali na hiljade, čak i pre no što su ugledali neprijatelja. Oni su umirali kao muve u logoru gde im je bilo omogućeno da spokojno i mirno provode svoj život u priličnoj raskoši. Zbog toga je došlo do pada morala, nepoverenja u komandante i do dezorganizacije, ali ne toliko među Englezima, koji su manje stradali i koji su otporniji, koliko kod Francuza, koji su po svojim nacionalnim osobinama skloni da podlegnu takvim uticajima, naročito u vremenu kada ih njihovi komandanti drže u stanju neaktivnosti. Ali, tu je bilo očevidno da su nemiri, koji su stvarno izbili među francuskim trupama, nastali kao prirodna posledica nenormalnih uslova u kojima su one živele još od 1849 godine. Buržoazija je naučila francuskog vojnika, koji ju je spasao od užasa revolucije, da u sebi gleda spasioca svoje zemlje i društva uopšte. Luj Bonaparta ga je mazio da bi pomoću njega restaurirao carstvo. Prema njemu se stalno postupalo tako da je navikao da zapoveda i zaboravio da sluša. Pošto su ga učili da sebe smatra, kao da je iznad građana, on je uskoro stekao uverenje da je u najmanju ruku ravan svojim komandantima. Ulagani su svi naporci da se od njega stvori pretorijanac, a cela nam istorija pokazuje da su pretorijanci degenerisani vojnici. Oni najpre počinju da zapovedaju građanima, zatim prelaze na diktiranje svojim generalima i, najzad, završavaju svojim potpunim porazom.

A sad pogledajmo šta se odigralo u Varni. Kada su čitavi bataljoni padali na užareni pesak, grčeći se u agoniji od kolere, stari vojnici počeli su da upoređuju pustolove koji im sada komanduju sa starim komandantima koji su ih uspešno vodili u onim pravim afričkim pohodima na koje junaci modernog »Nižeg Carstva« gledaju sa toliko prezira. Afrika je toplija od Bugarske, a Sahara mnogo neprijatnija čak i od Dobrudže, ali nikada ovakva smrtnost nije obeležavala puteve afričkog osvajanja kao za vreme mirovanja na Devni ili za vreme lakih izviđačkih dejstava oko Kustende. Kave-

njak, Bedo, Šangarnije i Lamorisjer proveli su ih kroz veće opasnosti sa daleko manjim gubicima u vreme kada su se Lespinas i Leroa Sent Arno još nalazili u tami neizvesnosti, iz koje ih je moglo izvući samo političko beščašće. Prema tome, zuavi, glavni pretstavnici te afričke vojske, ljudi koji su najviše učinili i duže od svih mirisali barut, ustali su kao jedan čovek sa poklikom: »*A bas les singes! Il nous faut Lamoricière!*« (Dole majmuni, dajte nam Lamorisjera!). Njegovo carsko veličanstvo Napoleon III, glava i duša ovog savremenog zvaničnog majmunisanja velike prošlosti, kada je saznao o toj pobuni, morao je osetiti da taj povik zuava za njega znači »početak kraja«. U Varni je taj poklik imao čarobno dejstvo. Može se reći da je to bio osnovni uzrok ekspedicije na Krim.

Posle iskustva sa letošnjim ratovanjem ili, bolje rečeno, sa šetanjem od Galipolja do Skutara, od Skutara do Varne, od Varne do Devne i Aladina i natrag, niko ne može očekivati da ćemo ozbiljno shvatiti izgovor koji daju saveznički komandanti zašto je ova ekspedicija, koja je bila toliko odlagana, najzad preduzeta u takvoj žurbi. Samo jedan primer dovoljno će pokazati koliko vrede njihovi razlozi. Govorilo se da je do odlaganja došlo zbog toga što francuska opsadna artiljerija nije bila stigla. No, kad je došlo do nemira zbog kolere i kada je Leroa Sent Arno uvideo da mora igrati svoju najbolju kartu, i to bez odlaganja, on je poslao u Carograd po tursku opsadnu artiljeriju i municiju, koja je pripremljena i ukrcana u veoma kratkom roku; a da francuska opsadna artiljerija nije stigla u međuvremenu, oni bi otplovili i bez nje. Ali, pošto je turska opsadna artiljerija bila spremna još pre više meseci, može se smatrati dokazanim da je svako odlaganje, do koga je dolazilo, bilo sasvim izlišno.

Tako, umesto da vidimo da je ova mnogo hvaljena ekspedicija na Krim sa 600 brodova i 60.000 ljudi, sa 3 sastava²⁾ opsadne i bog zna koliko poljske artiljerije, nastala kao rezultat dobro promišljenih, veštih i blagovremeno naučno pripremljenih vojnih operacija, ona ustvari nije ništa drugo do užurbani lakouman postupak (*coup de tête*), preduzet u cilju spasavanja Leroa Sent Arnoa da ga ne bi masakrirali njegovi vlastiti vojnici. Siromah stari i popustljivi lord Raglan nije bio čovek koji se tome mogao odupreti, naročito zbog toga što bi svako dalje odlaganje i njegove trupe doveo u isto stanje nedisciplinovanosti i očajanja koje je već bilo zahvatilo francuske trupe.

Ironija događaja (irony of events), kako kaže jedan nemački pisac, još uvek deluje u savremenoj istoriji isto onako kako je delovala u prošlosti, pa je i siromah lord Raglan sada njena žrtva. A što se tiče Leroa Sent Arnoa, njega nikad niko nije tretirao kao komandanta. On je član lopovske bande visokog ranga — taj notorni stari ortak kradljivaca i varalica — taj dostojni sledbenik čoveka koga je

²⁾ Verovatno se misli na tri opsadna artiljeriska parka: francuski, engleski i turski. — Prim. red.

»dug, a ne sudbina« gurnuo u Bulonjsku ekspediciju. Uprkos cenzure, njegov karakter i prošlost su sasvim dobro poznati u brbljivom Parižu. Tamo sasvim dobro poznaju toga poručnika koji je dvaput smenjen sa dužnosti, odnosno kapetana, koji je za vreme službovanja u Africi, kao blagajnik, pokrao pukovsku kasu. Ali, bez obzira na to kakav će uspeh postići na Krimu, njegova uspela ekspedicija sa čebadima svoje gazdarice u jednu londonsku zalagaonicu, posle čega je sledilo vešto povlačenje u Pariz, zauvek će ostati glavna sadržina njegove vojničke slave. A, nema sumnje da siromah Raglan, bivši general-adutant vojvode od Velingtona, čovek koji je osedeo u teoriskim radovima i sitnim detaljima skopčanim sa generalstabnim poslovima, stvarno veruje u pobude kojima on objašnjava svoje postupke. I na njega pada sva težina odgovornosti što je cela ova kampanja bila tako naučno planirana, tako vešto sprovedena da su 10.000 ljudi, tj. svaki sedmi čovek, umrli pre nego što su i videli neprijatelja, i da su sve te pažljivo sprovedene pripreme poslužile jedino zato da se ekspedicija na Krim izvrši navrat-nanos na samom kraju sezone. Nema ničega bolnijeg od ove »ironije događaja«.

Uprkos svemu tome, ekspedicija se može uspešno završiti. To saveznici gotovo i zaslužuju, jer ništa ne bi izložilo većem preziru takav način vođenja rata na koji su ga dosada vodili. Toliko mnogo buke, takva opreznost i takvo razmetanje naukom, a protiv neprijatelja koji trpi poraz u jednom pothvatu koji oni nisu preduzeli sa ciljem da ga unište, već da sačuvaju svoje sopstvene snage; to bi bila najveća osuda koju bi saveznici sami sebi mogli izreći. Ali se oni još ne nalaze u Sevastopolju. Oni su se iskrcaли u Evpatoriји i u Starom utvrđenju (Staroye Kreplenie). Odatle imaju da maršuju 50, odnosno 20 milja do Sevastopolja. Njihova teška artiljerija treba da se iskrca u blizini ovog poslednjeg mesta da bi se izbegle nezgode kopnenog transporta; to znači da se iskrčavanje neće još za dugo vremena završiti. Jačina ruskih snaga još nije tačno poznata, ali nema sumnje da su dovoljno jake, tako da će im to omogućiti da budu jači od saveznika na najvećem broju tačaka u neposrednoj blizini Sevastopolja. Brdotit teren i zaliv koji se useca u kopno nekih deset milja primoraće saveznike da se rastegnu na veoma širokom frontu od samog početka pokušaja opkoljavanja tvrđave. Zato za odlučnog komandanta proboj njihovog fronta ne može pretstavljati veliku teškoću. Naravno, nije nam poznato kakva je kopnena obrana ove tvrđave, ali ono što znamo o starom Menšikovu navodi nas da prepostavimo da on nije uzalud trošio svoje vreme.

Na osnovu izveštaja u britanskim časopisima i operaciskog pravca koji su saveznici izabrali možemo verovati da će prvi napad biti izvršen na for koji je podignut na severnoj strani jednog brda koje dominira gradom. Rusi ga zovu Sievernaya Krepost (Severna tvrđava).³⁾ Ako je ovaj for solidno izgrađen, onda on može pružati

³⁾ Rusi su ga stvarno nazivali »Северное укрепление«. — Prim. red.

duži otpor. To je prostrani četvorougli redut, izgrađen po Montalamberovom poligonalnom ili *caponière* sistemu, čiju bočnu odbranu obrazuje niski kazemat koji se nalazi na dnu rova u sredini svake strane kvadrata radi brisanja rova desno i levo. Ova utvrđenja imaju to preim秉stvo što nisu izložena neposrednoj vatri neprijatelja sve dotle dok on svojim fortifikaciskim radovima ne stigne do same ivice rova. Blizina ovog utvrđenja glavnoj tvrđavi omogućava da se može ofanzivno upotrebiti kao podrška i baza za jače ispadne, a već i samo njegovo postojanje mora prisiliti saveznike da svoje glavne operacije ograniče na severnu obalu zaliva.

Ali iskustvo Bomarsunda nas je naučilo da se o ruskim tvrđavama ništa sigurno ne može tvrditi sve dok se stvarno ne isprobaju.⁴⁾ Zbog toga se sada ni izgledi ekspedicije na Krim ne mogu utvrditi sa nekom verovatnoćom. Ali gotovo je sigurno da će francuska, a najverovatnije i turska vojska zapasti u onakvo stanje raspadanja kakvom je prva bila izložena u Varni i kakvo je druga više puta doživela u Aziji, ako se operacije dugo otegnu, ako nastupanje zime dovede do novog izbijanja bolesti i ako se trupe budu iznuravale u užurbanim i nepripremljenim napadima, kao što je to bilo pri napadima Rusa na Silistriju. Sigurno je da će se Englezi duže održati na okupu, ali postoji jedan trenutak kada i najdisciplinovanije trupe popuštaju. U tome se sastoji stvarna opasnost za saveznike, i ako ruski otpor dovede do toga, ponovno ukrcavanje ispred pobedonosnog neprijatelja biće veoma opasan posao. Ekspedicija se najverovatnije može pokazati uspešnom, ali, s druge strane, ona može postati drugi Valheren.⁵⁾

⁴⁾ Iako je u Bomarsundu bila izvršena samo 1/5 radova, on se ipak ubrojavao u red ruskih tvrđava. — Prim. red.

⁵⁾ Za vreme ekspedicije 1809 godine u Holandiju Englezi su se iskricali na ostrvo Valheren prema ušću Šelde. Francuzi su okružili ostrvo baterijama tako da su se Englezi, na kraju krajeva, pod jakom artiljeriskom vatrom, morali ponovo ukrcati na brodove. — Prim. red.

BITKA NA ALMI*)

Najzad su prispeli i zvanični izveštaji o bici na Almi, a depeše komandanata i izveštaji engleskih novinara koji su bili prisutni i mnogih pomorskih oficira opširno su objavljeni u našem jutrošnjem izdanju. Svi ti izveštaji potvrđuju u svim glavnim tačkama one zaključke koje smo bili izveli na osnovu prvih telegrafskih izveštaja o ovoj akciji. Kako igleda, događaji su se ovako odvijali:

Otprilike na 3 milje udaljenosti od morske obale reka Alma pravi krivin u obliku polumeseca čija su oba kraka okrenuta prema severu. Južna obala reke, koja se uglavnom sastoji od litica visokih

*) Stampano bez potpisa kao uvodnik u *New York Daily Tribune*-u od 26. oktobra 1854 godine.

oko 300 stopa, na ovom mestu obrazuje amfiteatr koji se sa manjeviše postepenim nagibom spušta u pravcu reke. Rusi su za svoj položaj izabrali ovu padinu koja se levo i desno oslanja na strme i visoke litice, čiji gornji krajevi obrazuju ivice ove visoravni. Ako bi bili potisnuti, njihova bi nadmoćnija konjica bila u stanju da im u svakom slučaju štiti otstupnicu na ravnom zemljištu platoa, koje takođe skoro na celom svom prostranstvu olakšava prevoženje artillerije. Na jednoj vrsti terase na sredini između platoa i doline reke Rusi su bili postavili glavninu svoje pešadije, zaštićene s leve strane liticama koje su smatrane neprohodnim, a sa desne isto tako liticama, zatim redutom na terasi i teškom baterijom koja je za uzdužno gađanje bila postavljena na dominirajućim visovima. Admiral Hamelin tvrdi da se ova baterija sastojala od 12 oruđa od 32 funte¹⁾, ali kako su toliko teška oruđa mogla da budu odvučena za vreme povlačenja — do čega je svakako došlo — ostaje tajna koju bi ovaj oficir imao da objasni. Zemljište ispred ruskih položaja, ispresecano vinogradima i stenjem, bilo je povoljno za odbranu, a ojačavale su ga gomile oborenog drveća (*abattis*) i druge veštačke prepreke, koje, međutim, nisu mogle biti naročito strašne pošto su ovi predeli siromašni u šumama. Na visoravni u pozadini Rusa i na oba njihovih krila nalazile su se ruske rezerve i konjica. Ispred njih, s one strane reke Alme, bili su raspoređeni njihovi čarkaši (*strelci*) koji su zauzeli sela Almu i Burljuk.

Saveznici su 20-og krenuli u napad na ovaj jak položaj, i to Francuzi na desnom, a Englezi na levom krilu. Rano ujutru Francuzi su duž morske obale uputili diviziju (drugu) generala Boskea sa 8 turskih bataljona, sa zadatkom da se pod zaštitom brodske artillerije sa te strane popnu na litice i na taj način obidu rusko levo krilo. Englezi su imali zadatak da izvrše sličan manevr protiv neprijateljskog desnog krila. Međutim, pošto ih brodska artiljerija nije mogla štititi i pošto su na visoravni prema njima stajale glavne snage neprijateljske konjice, ovaj deo plana napada nije bio izведен. Za to vreme Francuzi su pod voćtvom Boskea uspeli da se popnu na stenovitu ivicu platoa i za vreme dok su ruske trupe na toj visoravni bile izložene dejству teških brodskih topova, 3 francuska divizija, pod komandom princa Napoleona, napala je rusko levo krilo. Malo dalje, Englezi su napali ruski centar i desno krilo. Do divizije princa Napoleona nalazila se 2 engleska divizija ser De Leisi Evansa, komandanta Britanske legije u Španiji za vreme Karlističkog rata. Ovu diviziju potpomagao je general Ingland (3 divizija) dok je krajnje levo savezničko krilo obrazovala britanska laka divizija pod komandom ser Dž. Brauna, potpomognuta gardiskom divizijom pod komandom vojvode od Kembridža. Rezerva (4 divizija ser Dž. Ketkarta i konjička divizija Erla od Lukena) kretala se pozadi levoga

¹⁾ 1 funta = 0,453592 kg. To znači da je težina zrna ovih oruđa iznosiла oko 14,5 kg. — Prim. red.

krila sa ciljem da spreči svaki eventualni neprijateljski pokušaj da izvrši napad s boka.

Karakteristična crta ove bitke, kako izgleda, sastojala se u tome što je njena prva faza — uvodna borba prednjih delova duž celog fronta, pod čijom zaštitom su se izvodili stvarni odlučujući manevri — bila veoma skraćena. Ruski položaj je zaista bio tako dobro izabran, a njihova snažna artiljerija tako postavljena da bi svako produžavanje uvodne borbe za saveznike bilo ne samo nekorisno, nego i nesumnjivo štetno. Izgleda da su samo Francuzi neko vreme bili izloženi dejstvu ove ubitačne vatre, jer su se Englezi nalazili pozadi, ali su kasnije francuske kolone i engleske razvijene vrste energično krenule napred, savladale prepreke ispred sebe, izbacile Ruse iz sela Alme i Burljuka (ovo poslednje su spalile otstupajuće trupe da ga saveznici ne bi mogli koristiti kao zaklon), prošle reku i bez ikakvog zadržavanja izvršile pritisak na visove. Mnoge borbe na ovom terenu, u vinogradima, između stenja i oborenog drveća ličile su na borbe između Verone i Kastiljone 1848 godine. Normalno napredovanje nije bilo moguće; gust roj strelaca, koji su većinom dejstvovali nezavisno jedan od drugoga, prokrčio je sebi put do prve terase, gde su ga očekivale ruske trupe. Za to vreme generalu Boskeu je pošlo za rukom da sa jednom od svojih brigada izbije na visoravan, odakle je ugrožavao rusko levo krilo; jedna brigada 4 (Forejove) divizije poslata mu je u pomoć, dok je druga brigada iste divizije podržavala Napoleonovu diviziju. Na taj način, Francuzi su zauzeli dobar položaj sa koga je rusko levo krilo bilo ozbiljno ugroženo. Ser Džordž Braun je na ruskom desnom krilu zauzeo redut — ključ toga dela njihovog položaja na terasi — i, mada je za momenat iz njega bio izbačen dejstvom ruskih rezervi sa visova, njegovo konačno zauzimanje bilo je osigurano napadom Hajlendra (Kembridžove divizije). Tako je rusko levo krilo bilo obideno, a desno slomljeno. Ruski centar, koji je bio angažovan duž celog fronta, mogao se povući jedino uz nagib u pravcu visoravni, a kada je na nju jedanput stigao, on je bio obezbeđen od svakog ozbiljnijeg napada, blagodareći prisustvu ruske konjice i konjičke artiljerije na veoma povoljnom zemljištu za dejstvo ova dva roda vojske. Pa ipak, na levom krilu ruskih trupa morao je nastupiti izvestan nered kada ih je Boske natkrilio; u tome su francuski izveštaji jednoglasni, a to potpuno dokazuje i činjenica da su tu i Menšikovova kola pala Francuzima u ruke. S druge strane, povlačenje njihove celokupne artiljerije, čak i teških opsadnih topova iz baterije sa desnog krila (Francuzi nisu zaplenili nijedan top, a Englezi svega tri, i to, verovatno, oštećena), pokazuje da je povlačenje, uopšte govoreći, bilo izvršeno u potpunom redu i da je Menšikov doneo pametnu odluku za prekid borbe čim je ravnoteža snaga bila poremećena na njegovu štetu.

Izgleda da je i hrabrost savezničkih trupa bila na veoma velikoj visini. Ima mali broj primera bitaka koje su se, kao ova na

Almi, sastojale od skoro neprekidnog, sporog, ali nepokolebljivog napredovanja, bez onih preokreta i slučajnosti koji daju toliko dramatičnu interesantnost većini drugih velikih bitaka. Sama ova činjenica dovoljan je dokaz bar o tome da su Saveznici bili brojno znatno nadmoćniji i da su saveznički generali u svojim izveštajima daleko precenjivali ruske snage. Na ovo ćemo se odmah vratiti.

Taktika saveznika bila je dobra, ali ona svedoči više o poverenju u hrabrost njihovih trupa i u pomoć flote nego o stvaralačkim sposobnostima samih generala. Tu se, takoreći, radilo o jednostavnoj, običnoj vrsti borbe čisto taktičke prirode, bez ikakvog strategiskog obeležja, što je inače vrlo redak slučaj. Bočni Boskeov manevr prestavljao je sasvim prirodnu zamisao. Njega su dobro izveli afrički vojnici koji su u klancima Atlasa naučili kako treba vršiti takav posao. Britanci su razbili rusko desno krilo u jednostavnoj teškoj borbi, koja je, vrlo verovatno, bila olakšana dobrim manevrovanjem pukova i brigada; međutim, jednoličnost britanskog nastupanja u dve uzastopne duge linije bila je narušavana jedino terenskim preprekama, a ne velikim manevrima sračunatim na to da se neprijatelj obmane ili iznenadi.

Knez Menšikov je dobro izabrao svoj položaj. Međutim, izgleda da nije iskoristio svoju konjicu u onoj meri u kojoj je mogao. Zašto nije bilo konjice na levom krilu da niz litice zbaci Boskeovu usamljenu brigadu čim bi pokušala da se postroji u borbeni poredak? Prekidanje borbe, izvlačenje trupa ispod udara vatre, povlačenje artiljerije i otstupanje uopšte, kako izgleda, izvršeno je na veoma zadovoljavajući način i čini veću čast njegovoj taktici nego što pobeda čini čast taktici savezničkih generala.

Što se tiče snaga koje su učestvovalo u ovoj bici, saveznici su pored artiljerije imali tri francuske i četiri engleske divizije, dok su u rezervi ostavili po jednu francusku i englesku diviziju i celokupnu konjicu, pored 8 turskih bataljona koji su bili upućeni u pomoć Boskeu, ali koji su stigli tek po završetku bitke.

Pošto su Francuzi u pozadini ostavili jače snage i u Varni pretrpeli veće gubitke nego Britanci, to se može smatrati da su njihove divizije na dan bitke bile skoro jednakе jačine — francuske oko 6.000, a engleske oko 5.500 ljudi. U takvom slučaju, stvarno se tuklo oko 40.000 pešaka, sa rezervom od oko 16.000, računajući tu i Turke, što, izgleda, odgovara izveštajima koji se odnose na jačinu snaga ekspedicije kad se odbiju bolesnici i otkomandovani delovi.

Prema izjavi maršala Sent Arnoa, Rusi su bili prikupili 16 i 17 diviziju linske vojske, zatim 14 i 15 rezervnu brigadu (vojnici iz rezerve pozvani na dužnost) i osim toga 6-ti bataljon strelaca. To bi bilo 49 bataljona kada bi brigade imale pun broj bataljona. Ako se računa da svaki bataljon broji po 700 ljudi (u ovom ratu nikada nisu imali više od toga, mada su njihovi bataljoni u Mađarskom ratu bili jači za 50 ljudi), dobilo bi se ukupno 34.300 ljudi. Ali, koliko nam je poznato, sem gore navedenih jedinica u Sevastopolju i nje-

govoj okolini nije bilo drugih regularnih trupa, te je veoma verovatno da je bilo ostavljeno bar 5 ili 6 bataljona kao posada ove tvrđave. Time bi se broj ruskih snaga sveo na 30.000 pešaka, što se može smatrati približno tačnim brojem. Govori se da je njihova konjica prikupila 6.000 konjanika, od kojih je, naravno, priličan broj kozaka. Zbog te izrazite nadmoćnosti saveznika ova pobeda ne zasljuje onu preteranu slavu koju joj pokušavaju pripisati, kako će to naši čitaoci videti iz izvoda koje smo izvukli iz engleskih novina. Izgleda da su obe strane pokazale podjednaku hrabrost; a sigurno je da saveznički generali, ma koliko bili ozareni pobedom, uopšte nisu ni pomisljali da posle svoga uspeha bez ikakvog daljeg odlaganja i otpora uđu u Sevastopolj sa razvijenim zastavama i muzikom.

Iako rezultati ove bitke imaju veliki moralni značaj za saveznike, pitanje je da li oni mogu proizvesti jako obeshrabrenje u redovima ruske vojske. To otstupanje je bilo slično onome kod Licena i Baucena; a ako Menšikov sa svojim bočnim položajem kod Bakšisaraja bude umeo da namami saveznike tako vešto, kao što je to Bliher učinio pred bitkom na Kacbahu, onda se oni još mogu ubediti da takve besplodne pobede ne donose veliku korist pobediocu. Menšikov još uvek ugrožava njihovu pozadinu jakim snagama, i dokle god ga još jednom ne potuku i konačno ne suzbiju, on će im biti veoma opasan. Sada će sve zavisiti od pridolaska pojačanja — s jedne strane, rezervi saveznika, a, s druge, ruskih trupa iz Pere-kopa, Kerča i Anape. Ona strana koja *prva* uspe da dobije brojnu nadmoćnost, može naneti ozbiljan udar. Međutim, Menšikov ima to preimunstvo što u svako vreme može otstupiti i time izbeći udar neprijatelja, dok su saveznici prikovani na mestu gde se nalaze njihova skladišta, logori i komora.

Kako izgleda, Sevastopolju zasada ne preti opasnost, iako je opsednut sa jedne strane, jer saveznici nemaju takvu nadmoćnost snaga da bi mogli nastupati u dva pravca. Ali, ako saveznici — kako to izgleda skoro sigurno, sudeći po »Nijagarinim« depešama koje smo telegrafskim putem sinoć primili iz Halifaksa — dobiju svoja pojačanja od 20.000 ljudi pre no što Menšikovu stigne popuna, onda je moguće da će se mnogo štošta rešiti skorih dana. Kad bi takva tvrđava, kao što je Sevastopolj, bila snažno napadnuta, onda se ne bi moglo očekivati da će moći izdržati dve nedelje protiv opsade sa izrađenim rovovima. Pošto su sve rezerve otplovile iz Varne, trebalo bi da stignu 4-og ili 5-og, iako se u našoj depeši iz Halifaksa ništa ne pominje o njihovom dolasku. Zbog toga se, u svakom slučaju, teško može očekivati da će Sevastopolj pasti do 16-og ili 18-og. Moguće je da će aktivne operacije na otvorenom polju uneškoliko odložiti njegov pad; no, ako Menšikov sa svojom pokretnom armijom, kojom raspolaze u pozadini saveznička, ne odnese odlučnu pobedu nad njima, ili ako saveznička vojska ne bude desetkovana od bolesti, on mora neizbežno pasti. Međutim, sudeći po pripremama Rusa i njihovom temperamentu, možemo biti sigurni da on neće biti osvojen bez

očajnog otpora i užasnog krvoprolīća; krvave pojedinosti bitke na Almi svakako će biti nadmašene užasima juriša i zauzimanja Sevastopolja.

VOJNA SNAGA RUSIJE*)

Spokojno možemo dopustiti Džon Bulu i Žak Bonomu da se privremeno raduju »slavnoj pobedi« na Almi i da očekuju pad Sevastopolja. Rat na Dunavu i Krimu, bez obzira na to kakav bi značaj mogao imati u očima saveznika i ujedinjenog buržoaskog liberalizma u Evropi, ima veoma mali značaj za Rusiju. Njegov ishod, ma kakav on bio, ne bi imao nikakvog uticaja na državno težište ove zemlje, dok bi poraz na Krimu ili prinudno povlačenje saveznika za duže vreme ukočili njihove kopnene operacije i zadali im moralni udar od koga bi se mogli oporaviti jedino krajnjim naporima.

Pošto nam je u poslednje vreme došlo do ruku nekoliko autentičnih izveštaja o rasporedu i poslednjim pokretima ruskih snaga, može biti korisno da ih ukratko izložimo, da bi smo time pokazali kako je dosad angažovan mali deo ruskih snaga u odnosu na njihove celokupne snage, i kakve uspehe možemo očekivati od njihovog preostalog dela. Kao što je dobro poznato, ruska vojska, koliko se to najtačnije može utvrditi, sastoji se od sledećih delova:

I. *Velika operativna armija:*

- 2 korpusa *elitnih trupa* — Gardiski i Grenadirski — koji se sastoje od 76 bataljona, 92 eskadrona i 228 topova;
- 6 liniskih korpusa, sastava: 300 bataljona¹⁾, 192 eskadrona i 672 topa;
- 3 konjička korpusa, tj. 176 eskadrona, 96 topova.
Ukupno: 376 bataljona, 460 eskadrona, 996 topova.

II. *Specijalni korpsi:*

- Finski korpus od 12 bataljona;
  - Orenburški korpus od 10 bataljona;
  - Sibirski korpus od 15 bataljona;
  - Kavkaski korpus sastava: 55 bataljona, 10 eskadrona i 180 topova;
  - Rezervni kavkaski korpus od 36 bataljona i 2 eskadrona;
  - 47 kavkaskih liniskih bataljona.
- Ukupno: 175 bataljona, 12 eskadrona i 180 topova.

*) Stampano bez potpisa kao uvodnik u *New York Daily Tribune*-u od 31. oktobra 1854 godine.

¹⁾ U originalu стоји 3.900 bataljona, što je očigledna greška. — Prim. red.

III. Kozaci i druge neregularne trupe:

Oko 700 eskadrona, 32 bataljona i 224 topa.

IV. Rezerve:

1) Oko 50 bataljona unutrašnje straže²⁾), ne računajući invalide i 77 kažneničkih četa;

2) Rezerva Velike armije ili 4-ti, 5-ti i 6-ti bataljoni garde i grenadira, 5-ti i 6-ti liniski bataljoni, tj. za 24 puka po tri, a za 72 puka po dva bataljona ili ukupno 216 bataljona.

Pošto su sve rezerve pozvane i već potpuno organizovane, tako da je od nedavno pozvanih 300.000 ljudi već otpočelo *formiranje sedmih i osmih bataljona* svakog puka, to se gornjih 216 bataljona mogu uračunati u ukupan zbir, koji iznosi 726 bataljona, 472 eskadrona regularne i 700 eskadrona neregularne konjice i znatno više od 1.000 topova. A kako organizacija rezervne konjice i artiljerije nije dobro poznata van granica Rusije, to ona nije ni uračunata u gornjem zbiru.

Srećom, ova masa izgleda strašnija nego što je u stvari. Da bi se dobila stvarna brojna jačina trupa koje stoje na raspoloženju za evropski rat, od te mase moraju se odbiti Sibirski korpus, unutrašnje straže i bar jedna polovina kozaka; na taj način, na raspaganju bi ostalo oko 650 bataljona, 472 eskadrona regularne i 350 eskadrona neregularne konjice sa oko 1.200 topova. Može se računati da ove trupe, ako se uzmu najniže cifre, imaju 520.000 pešaka, 62.000 konjanika i 30.000 kozaka, tj. svega nešto više od 600.000 ljudi, razvučenih na dugačkoj liniji od Kaspiskog Mora, duž obala Crnog i Baltičkog, pa sve do Belog Mora.

Od početka rata sa Turskom Rusi su na južnim granicama carstva protiv saveznika postepeno angažovali sledeće trupe:

1) 3, 4 i 5 liniski korpus sa delom svojih rezervi, od kojih se, međutim, veći deo još uvek nalazi na maršu;

2) tri kavkaska korpusa u celini;

3) dve divizije (dve trećine) 1-og liniskog korpusa bez rezervi i

4) deo 3 konjičkog korpusa (dragona) na Krimu, tj. ukupno oko 240.000 ljudi pre stupanja u rat. Ali, sada je taj broj smanjen na najviše 184.000, od čega se 84.000 mogu računati kao snage za ojačanje trupa u Besarabiji, 54.000 su na Krimu ili na maršu u tom pravcu, i 46.000 ljudi na Kavkazu. Do kraja avgusta na Baltiku se nalazilo:

²⁾ Od 1811—1864 godine u Rusiji je postojao posebni korpus unutrašnje straže, sastavljen od gubernijskih bataljona i invalidskih četa, koji je bio predviđen isključivo za stražarsku službu i sprovođenje transporta. — Prim. red.

— U Finskoj — rezerva 6-og korpusa	— —	16.800	ljudi
— Finski korpus	— — — — —	12.000	"
— Garda i njena rezerva	— — — — —	66.800	"
— od Grenadirskog korpusa u Revalu (Talinu)	— — — — —	10.000	"

Svega — — — — — 105.600 ljudi

U Poljskoj ili na maršu za Poljsku bili su:

— ostatak grenadira i njihova rezerva	— —	55.000	ljudi
— 1 i 2 korpus sa svojim rezervama	— — —	120.000	"
— kozaci i konjica raznih korpusa	— — —	30.000	"
— razne rezerve	— — — — —	25.000	"

Svega — — — — — 230.000 ljudi

Ako saberemo sve te snage, dobićemo oko 575.000 ljudi, što sa Orenburškim korpusom (u Astrahanu), rezervnim konjičkim korpusom i posebnim odredima na Belom Moru i drugim mestima daje ranije navedeni ukupan broj. Od trupa u Poljskoj oko 30.000 ljudi nalazilo se na maršu, oko 20.000 sačinjavalo je posadu Varšave, oko 100.000 držalo je desnu obalu Visle u bivšoj kraljevini Poljskoj, a oko 80.000 ostalo je kao rezerva u Voliniji (Voljin) i Podoliji (Podolje), na obalama Buga i Dnjestra.

Na taj način, glavne snage ruske vojske, sa najboljim pukovima garde i grenadira, bile su koncentrisane na liniji Petrograd — Hoćin ili duž zapadne³⁾ granice carstva. Međutim, ovi položaji nisu izgledali dovoljno značajni. Pošto ih je smenila gardiska divizija, grenadiri su napustili Reval (Talin) i zajedno sa ostale dve gardiske divizije odmaršovali za Poljsku; ove dve divizije sastojale su se od četiri bataljona, odnosno puka, jer su u Petrogradu ostavili samo pete i šeste bataljone. Tako je Zapadna armija povećana na oko 270.000 ljudi, a veći deo tri rezervna konjička korpusa, koji dotada uopšte nisu učestvovali u borbi, odmaršovao je da se sa njom sjedini. Time će se Zapadna armija povećati na nekih 300.000 ljudi.

Sada su položaji izmenjeni. 100.000 ljudi koji drže jugoistočni deo kraljevine Poljske prešli su preko Visle i zauzeli položaje duž austrijske granice. 80.000 ljudi krenulo je iz Volinije za Poljsku i produžuje front duž te granice. Garda, grenadiri — a verovatno i konjički korpsi, kada stignu — zauzeće centralni položaj u pozadini. Za vreme zime može se uštedeti mnogo trupa na račun zaledenog Baltika. Novi regruti, od kojih se formiraju sedmi i osmi bataljoni, odnosno novi bataljoni za razne pukove, u ukupnoj jačini

³⁾ U originalu стоји истоčне, што је очевидно погрешно. — Prim. red.

od 192 bataljona (130.000 — 140.000 ljudi), biće do maja toliko obučeni da ih (te trupe) mogu zameniti.

Dakle, nema sumnje da je Nikoli relativno malo stalo šta se dešava na jugu njegovog carstva sve dotle dok može da koncentriše preko 300.000 ljudi na sjajnom strategiskom položaju u Poljskoj. A to je zaista sjajan položaj. On se kao klin uvlači između Pruske i Austrije i obadve ih natkriljuje, dok je sam zaštićen najjačim sredstvima otpora koje udružena veština i priroda mogu da pruže. Napoleon je poznavao vojni značaj teritorije u zahvatu Visle i njenih pritoka. On je od nje stvorio svoju operacisku osnovicu za rat 1807 godine, dok nije zauzeo Dancig. Ali on je stalno zanemarivao njenо utvrđivanje, što je skupo platio posle povlačenja 1812 godine. Rusi su, naročito posle 1831 godine, učinili ono što su njihovi prethodnici propustili da učine. Modlin (Novo-Georgijevsk), Varšava, Ivangorod i Brest-Litovsk obrazuju sistem tvrđava, koji je po svujim strategiskim kombinacijama jači od ijednog drugog sistema na svetu. Ovaj sistem pruža takav položaj na kome jedna poražena vojska, ako ima dovoljno hrane, može da se odupre brojno dvostrukou jačem neprijatelju; a otsecanje jedne cele zemlje od svih veza pretstavlja nešto što još нико nije ni pokušavao. Jedan nemački vojni pisac, koji dobro poznaje ovu zemlju, kaže da čitav ovaj složeni sistem tvrđava više ispoljava agresivni nego defanzivni duh. On nije zamišljen toliko da čuva teritoriju na kojoj se nalazi, koliko da posluži kao baza za ofanzivne operacije prema Zapadu.

A ima ljudi koji veruju da će Nikola tražiti mir ako Sevastopolj bude zauzet! Pa Rusija još nije odigrala ni jednu trećinu svojih aduta, a momentalni gubitak Sevastopolja i flote skoro uopšte ne bi ni osetio džin kome su i Sevastopolj i flota bili samo igračka. Rusija sasvim dobro zna da se njene odlučne operacije neće odigravati duž morskih obala, niti na domaku desantnih trupa, nego, naprotiv, u prostranoj unutrašnjosti kontinenta, gde se mase trupa mogu dovesti za koncentrično dejstvo na jedno mesto, ne rasipajući svoje snage na besplodnu obalsku odbranu protiv neprijatelja koji izbegava borbu. Rusija može izgubiti Krim, Kavkaz, Finsku, Petrograd i sve takve prepreke, ali dok god njenо telо, sa Moskvom kao srcem i utvrđenom Poljskom kao rukom sa mačem, stoji nedirnuto, ona ne mora popustiti ni za jotu.

Usuđujemo se da kažemo da velike operacije u 1854 godini predstavljaju samo nezнатне predigre bitaka naroda koje će zabeležiti anali iz 1855 godine. Tek kada velika Zapadna ruska armija i austrijska vojska stupe na scenu, bez obzira na to da li će biti jedna protiv druge ili udružene, tek tada ćemo videti pravi rat velikih razmara, nešto slično velikim Napoleonovim ratovima. A, možda će ove bitke biti samo predigra drugih, žešćih i odlučnijih borbi evropskih naroda protiv sada pobedonosnih i bezbrižnih evropskih despota.

OPSADA SEVASTOPOLJA*)

Pored bitke na Almi, glavni podvig saveznika na Krimu bio je čuveni bočni marš lorda Raglana od Alme ka Balaklavi, kojim je on izmenio očigledni cilj rata — zauzimanje i okupacija Sevastopolja — i umesto toga izvršio prepad (*coup de main*) na jedan, i to slabiji deo utvrđenja, uključujući, naravno, uništenje ruske flote, brodogradilišta i arsenala. Međutim, sa tim je bilo skopčano i povlačenje savezničkih snaga odmah posle izvršenja zadatka. Da je do toga moralo doći, jasno proizilazi iz cele ove operacije. To je značilo napuštanje ideje za izvršenje napada na severni — dominirajući — front tvrđave, na kome je jedino moglo doći do stvarne odluke. Na taj način, to je značilo jasno priznanje da ekspedicija nije sposobna da izvrši ono što joj je bilo stavljen u zadatak — da potpuno osvoji i okupira tvrđavu. Pa ipak, kao što smo već rekli, sam ovaj marš se u mnogobrojnim stupcima visokozvučnih fraza i retorskog blebetanja glorifikuje kao najsajniji potez vojnog rukovodstva; čak su i veliki londonski listovi, koji imaju svoje dopisnike na licu mesta, otkrili istinu tek posle mesec dana, kada su od vlade, kako izgleda, dobili izvesna objašnjenja. Tako *The London Times* od 28. oktobra, koji je sada prvi put pogledao istini u oči, oprezno nagoveštava da je mogao biti ostvaren samo manji deo ratnog cilja i da će se forovi na severnoj strani zatona jedva moći osvojiti, ukoliko se dobrovoljno ne predadu. Ali *Times* se nada da će se oni pristojno ponašati i predati se, jer će susedna utvrđenja morati da se predaju, pošto glavni deo tvrđave bude osvojen. Međutim, istina je u tome da Severno utvrđenje ne zavisi od grada Sevastopolja, nego sevastopoljski grad od Severnog utvrđenja, i mi se bojimo da razlozi naših dopisnika neće biti potpuno dovoljni za osvajanje jedne takve tvrđave.

Istina je da posle pomenutog »slavnog marša« saveznici nisu ništa učinili čime bi se ma ko mogao naročito pohvaliti. Zbog toga se naše kolege s one strane Okeana ne mogu kriviti što toliko preuveiličavaju njegov značaj. A što se tiče same opsade, kako je dosada izvedena, tu se radi o jednoj od onih akcija o kojoj i oni sami znaju da je utoliko bolje ukoliko se o njoj manje govori. Ali pošto nas za gore navedeno ništa ne veže, sem to da budemo nepristrasni, to se nećemo naročito ni ustručavati. Istina je da je u tom ionako krajnje čudnom ratu ova opsada jedna od njegovih najvećih čudnovatosti. Izgleda da verovanje u neosvojivost utvrđenja poljske fortifikacije pretstavlja karakterističnu crtu ovog rata. Najpre je na Oltenici primenjivano staromodno bombardovanje, koje je trajalo nekoliko sati, a zatim je bez uspeha izvršen juriš na utvrđenja. Rusi se kod Kalafata čak nisu ni usudili da napadnu. Kod Silistrije prosta zemljana

*) Stampano bez potpisa kao uvodnik u *New York Daily Tribune*-u od 15. novembra 1854. godine.

utvrđenja odolela su žestokim napadima; ona su izdržala besne nавале neprijatelja čak i onda kada su bila skoro sravnjena sa zemljom. A sada kod Sevastopolja, prosta linija poljskih utvrđenja počašćena je znatno većim brojem raspoređenih baterija za rušenje i mnogo težim artiljeriskim oruđima od bilo kojih oruđa koja su ikad tukla i najsavršenije izgrađene tvrđave. Ova opsada je upadljiv dokaz činjenice da je *ratna veština* nazadovala u istoj razmeri koliko se poboljšalo *naoružanje (materiel)* usled industrijskog napretka u toku dugog mira. Napoleon bi svakako prsnuo u smeh kad bi ispred Sevastopolja video baterije sa nakostrešenim topovima od 8—10 inča.¹⁾ Ali time se ni izdaleka ne završava cela priča.

Iako su saveznici bili na položaju oko 1. oktobra, ipak su tek 8 ili 9 počeli kopanje rovova, a vatra nije bila otvorena sve do 17. oktobra. Do ovog zadocnjenja je došlo zbog toga što se topovi nisu mogli ranije dovući. Trebalо je preći svega 4 ili 5 milja, i to preko sasvim dobrog i čvrstog tla sa neznatnim nagibima, a delom se mogao iskoristiti i dobar drum. Ali oni nisu imali tegleće stoke i to na Krimu, koji je najbogatiji stočarski kraj na svetu! Zašto, kad samo u dolini Bajdara, na prostoru koliko pogled sa visova Černaje može doseći, ima više volova nego što bi bilo potrebno da celu ujedinjenu flotu prevezu preko planina. Ali pošto je dolina Bajdara bila otvorena upadu kozaka, to bi se saveznička konjica za zaštitu od njihovih upada mogla izložiti udaru ovih strašnih protivnika. Pored toga, saveznici moraju održavati dobre odnose sa stanovništvom i ne smeju dirati njegovu imovinu. Takvим izgovorima naše engleske novine nastoje da prikriju istinu da su Raglan i Kanrober, dok sa juga vrše blokadu Sevastopolja, ustvari sami pod blokadom Menšikovljevih pretstraža na Černaji. A da je to tako dokazuje se prostom činjenicom što su saveznički vojnici, još do prijema poslednjeg izveštaja, bili prinuđeni da žive o soljenom mesu pošto nije bilo svežeg mesa.

3. oktobra blizu Inkermana prebacilo se preko Černaje pet ruskih bataljona kojima je dozvoljeno da uđu u tvrđavu s južne strane, pošto »ovo može da bude samo od koristi za saveznike«. Zajista originalan način vođenja rata! Neprijatelj, o kome nam saopštavaju da je potučen, demoralisan i klonuo, upućuje 3.000 ljudi u Sevastopolj, i to pred samim nosom saveznika. Mora da je imao neki razlog za to. Ali ako je on imao razloga da ih upućuje, to je i Raglan imao razloga što ih je pustio da uđu u tvrđavu. On pretpostavlja da je tvrđava prenatrpana, iako nije jasno na osnovu čega to pretpostavlja. U svakom slučaju, pored četiri kvadratne milje u zahвату ruskih položaja postoji cela severna obala i zemljište iza nje, kuda se u roku od 10 minuta može uputiti svaki višak trupa. Tvrđiti da

¹⁾ 1 inča = 0,0253 m. To znači da su to bili topovi kalibra 202—253 mm.
— Prim. red.

je prenatrpana tvrđava, koja je blokirana samo sa jedne strane, svakako pretstavlja najveću besmislicu.

Kada je prvi put javljeno o desantu, mi smo tvrdili da će bolesti biti najveći neprijatelj saveznika, ako bi došlo do odugovlačenja rata. Bolesti, tamo vladaju u najjačoj formi, a i nega je — bar što se tiče Britanaca — vrlo slaba. Bolesnici su stvarno bili toliko zanemareni da je lord Raſlan bio prinuđen da uputi veoma energetičan prekor sanitetu. Ali to nije sve. Lekari se nalaze u Carigradu, sanitetski materijal u Varni, a bolesnici u Balaklavi. Zar nije ovo sjajna ilustracija nove vojne doktrine, koju je nedavno izložio Luj Bonaparta u Bulonju, prema kojoj se svaka armija, koja želi da ima dobar položaj, mora postaviti u vidu trougla? Bolest se utoliko više povećava ukoliko godišnje doba postaje surovije, pukovi prosto nestaju, — britanski puk koji je prilikom upućivanja imao 1.000 ljudi sada ne može imati više od 600 vojnika pod oružjem — a operacije se nastavljuju svojim sporim tempom. Praksa Konjičke garde (*the Horse Guard*)²⁾ kao plod četrdesetogodišnje mirnodopske škole, ne može da se menja zbog takvih sitnica. Neka cela vojska propadne, samo da se Sevastopolj osvoji po »pravilima Njenog Veličanstva!«

U običnim opsadama opsađivači po pravilu nastoje da svoje prve baterije postave što je moguće bliže neprijateljskim utvrđenjima, a 600—700 jardi smatra se kao veliko otstojanje. Međutim, prema Raglanovom mišljenju, u velikoj opsadi, kao što je ova, naročito pri opsadi jednostavnih poljskih utvrđenja, treba postupiti sasvim obrnuto. Neprijatelj nas pušta da mu pridemo na otstojanje od 700 jardi; ali mi nikada ne smemo učiniti ono što neprijatelj želi da učinimo. Tako kaže lord Raglan i postavlja svoje baterije na 2.500 i 3.000 jardi otstojanja — u što ne bismo mogli verovati kada bi izveštaji dozvoljavali i najmanju sumnju. Zatim se približava na 1.500 i 1.200 jardi i kao razlog za neotvaranje vatre navodi da opsadne baterije, da bi imale efikasno dejstvo, moraju biti na otstojanju od 300 ili 400 jardi od utvrđenja na kojima treba stvoriti breše. U udaljenim baterijama nalaze se topovi »Lankaster« i dalekometni topovi od 10 inča (oko 250 mm), jer britanski artiljerici, izgleda, smatraju da su ovi topovi, slično teleskopima, pogodni za upotrebu samo na velikim otstojanjima. Zaista, ovaj problem velike udaljenosti, koji savršeno odgovara pomorskom naoružanju, pričinio je više zbrke i štete nego koristi kad je primenjen na zemaljsku artiljeriju; za to nam kao primer mogu poslužiti ove smešne baterije.

Utvrđenja sa kopnene strane Sevastopolja, koja su izazvala sve ove erupcije genijalnosti i oštromlja, sastoje se iz sledećih postrojenja: na zapadnoj strani (na koju napadaju Francuzi) protežu se jedna ili dve strane Karantinskog fora. Iza njega se nalazi bedem

²⁾ To je, ustvari, englesko ministarstvo rata, koje je taj naziv dobilo po zgradbi nekadašnje komande konjičkih gardiskih pukova u Londonu, u kojoj su bila smeštena neka odjeljenja ministarstva rata. — Prim. red.

sa puškarnicama, koji se proteže do kraja Karantinskog Zatona. Bedem se završava na jednom brežuljku u vidu okrugle kule koja obrazuje redvi zemljanog utvrđenja izgrađenog oko nje. Odатле па до gornjeg kraja luke nastavlja se bedem prosečne debljine od 3 stope, koji na taj način zatvara Sevastopolj sa jugozapadne strane. Tvrdi se da ovaj bedem nije pogodan ni za kakvu odbranu, iako se mogao dobro izgraditi za tu svrhu, te je, zbog toga, zaštićen malim zemljanim utvrđenjima koja se nalaze ispred njega. Od kraja luke па na istok do Korabeljnog Zatona (britanski front napada) uopšte ne postoje nikakva prava odbranbena postrojenja, izuzev dve kule okružene i zaštićene linetama, na sličan način kao i ona koju smo gore opisali. Pored toga, tu postoji nekoliko zemljanih utvrđenja nepravilnog oblika, a sve to obrazuje utvrđen logor koji zadovoljava samo skromne zahteve, ako se može verovati objavljenim planovima koje je kapetan Bidelf skicirao na licu mesta. U svakom slučaju, iz njih se vidi samo jedna odbranbena linija koja se sastoji od odbranbenih postrojenja otvorenih sa zadnje strane; tu uopšte nema zatvorenih reduta koji su inače kod Rusa izvanredno omiljeni. Ali ne možemo verovati da je to baš tako; da je stvarno trebalo zauzeti samo tu liniju, Britanci bi već odavno bili dužni da je zauzmu na bajonet. Nesumnjivo je da iza nje postoji druga linija reduta.

Sva ruska utvrđenja su naoružana teškim brodskim topovima koje Rusi nisu mogli iskoristiti na neki bolji način. Pa ipak, njihovo gađanje sa njima je ispod svake kritike. Oni danonoćno gađaju neprijatelja i ne postižu više od jedan od sto pogodaka. Možda je ovo veoma loše gađanje uticalo na lorda Raglana da se ušanči na sigurnom otstojanju od 3.000 jardi. Javljen je da su Britanci, posle trodnevnog bombardovanja od strane savezničkih flota i vojski, napravili jednu brešu na svome otseku, dok to Francuzi još nisu uspeli da učine. Napad je trebalo da usledi čim se ovo učini. Kada ne bismo raspolagali sigurnim obaveštenjima da su savezničke baterije bile postavljene na tako pristojnom otstojanju, onda bi bilo neverovatno da je bilo potrebno tri ili četiri dana da se sa 200 topova ogromnog kalibra slomi otpor takvih odbranbenih postrojenja. Toliko o već postignutim rezultatima; ali ma kakav događaj ovenčao te operacije, jedno je sigurno: opsada Sevastopolja neće imati ravne u vojnoj istoriji.

KAMPANJA NA KRIMU*)

Naši čitaoci će svakako biti preneraženi novim duhom kojim odišu vesti sa krimskog vojišta, koje su juče primljene sa broda *Baltic* i koje su jutros objavljene na našim stranicama. Dosada su se komentari britanske štampe i izveštaji britanskih i francuskih dopisnika o toku i perspektivama rata odlikovali suviše uobraženim i nad-

*) Stampano bez potpisa kao uvodnik u *New York Daily Tribune*-u od 27 novembra 1854 godine.

menim pouzdanjem. Sada se to zamjenjuje osećanjem zabrinutosti, pa čak i uznemirenjem. Svi priznaju da savezničke snage nemaju onaku nadmoćnost nad svojim neprijateljem o kakvoj se ranije govorilo; da je Sevastopolj jači, da je Menšikov sposobniji komandant, a njegove snage daleko jače no što se pretpostavljalio, i da sada, umesto sigurne i odlučne pobeđe, Francuzi i Englezi stoje pred opasnošću eventualnog neuspela i sramote. Takvo osećanje izražava naš dopisnik iz Liverpula, koji je i sam Englez i, kao takav, prožet svim patriotskim pobudama i predrasudama svoje zemlje; to se osećanje isto tako odražava u energičnoj akciji i engleske i francuske vlade. Ulažu se očajni napori da se ubrza prebacivanje pojačanja ka Sevastopolju; Ujedinjeno Kraljevstvo je mobilisalo i poslednjeg vojnika; rekvirirani su mnogi parobrodi za transport; upućeno je 50.000 francuskih vojnika, sve u nadi da se stigne na bojište pre no što bude dockan za učešće u konačnoj i odlučnoj bici.

U subotu smo objavili veliki broj dokumenata koji se, uglavnom, odnose na raniju fazu opsade i delimično uspešnu, ali ipak nesrećnu saradnju flotâ, a sada dodajemo i zvanične izveštaje o ubistvenom Liprandijevom napadu na saveznike u blizini Balaklave¹⁾, kao i druge izveštaje o kasnijem razvoju operacija, koji su, mora se priznati, svi od reda sasvim nepovoljni za saveznike. Na osnovu pažljivog ispitivanja ovih dokumenata zaključujemo da položaj — iako je, kao što smo ranije često isticali, težak pa čak i opasan — ni izdaleka nije onako rđav kako to prikazuje naš dopisnik iz Liverpula. Mi smatramo da saveznicima ne preti neka nesreća koja bi bila veća od prinudnog otstupanja i ukrcavanja. A, s druge strane, još uvek postoji mogućnost da se ovaj grad osvoji jednim očajničkim i krvavim jurišem. Ali, bilo kako bilo, po našem mišljenju, rešenje mora pasti mnogo pre nego što pojačanja, koja sada polaze iz Francuske i Engleske, budu mogla stići na Krim. Kampanja se očigledno približila svojoj prekretnici; izvršeni su takvi pokreti i učinjene takve greške i propusti koji su opredelili njen karakter i predodredili njen ishod.

Pošto raspolažemo autentičnim i neospornim podacima o glavnim događajima, to nameravamo da na osnovu njih damo sažet i kratak prikaz toka borbe.

Sada je utvrđeno da je Menšikov, prilikom iskrcavanja saveznika kod Starog fora, pod svojom komandom na bojištu imao svega 42 bataljona, dva puka konjice i nešto kozaka, dok se posada Seva-

¹⁾ Ruske trupe su 25. oktobra 1854. godine izvršile ozbiljan bočni udar na englesko-turske snage kod *Balaklave*. Ruske jedinice, pod komandom generala Liprandija, isterale su Turke iz reduta kod sela Kadikije i odbile protivnapad jakih savezničkih snaga. Više od 70% engleskih konjanika bilo je izbačeno iz stroja. Ali rusko glavno komandovanje nije proširilo ovaj taktički uspeh. — Prim. red.

stopolja sastojala od mornaričko-desantne pešadije i mornara.²⁾ Ova 42 bataljona pripadala su 12, 16 i 17 pešadijskoj diviziji. Ako pretpostavimo da je svaki bataljon bio punog sastava od po 700 ljudi, onda je na bojištu bilo ukupno 29.400 pešaka, što sa 2.000 husara, kozacima, artiljercima, pionirima i minerima ukupno iznosi 32.000 ljudi. Menšikov se ovim snagama nije mogao suprotstaviti iskrcavanju saveznika, jer bi time svoje trupe, bez dovoljno rezervi, izložio vatri savezničke brodske artiljerije. Jaka vojska, koja bi mogla žrtvovati deo svojih snaga, bila bi u stanju da odvoji izvesne snage za vršenje malih prepada i noćnih napada na osvajača za vreme njegovog iskrcavanja. Međutim, Rusima je u ovom slučaju bio potreban svaki čovek za vretstvojeću veliku bitku; pored toga, ruski pešak je najnespretnije stvorenje za izvođenje manjih ratnih akcija; on ispoljava svoju snagu dejstvom u kolonama u smaknutom stroju. S druge strane, način ratovanja kozaka karakteriše se suviše sitnim akcijama, čiji uspeh raste ili opada u srazmeri s povećanjem ili smanjivanjem izgleda za pljačku. Pored toga, Krimski rat, izgleda, pokazuje da je pretvaranje kozaka u regularne trupe, koje se sprovodi već 30 godina, slomilo njihovu ličnu inicijativu i dovelo ih u zavisan položaj, u kome su nepogodni za neregularnu, a još nedovoljno sposobljeni za regularnu vojnu službu. Oni su sada, izgleda, nesposobni kako za službu obezbeđenja ili službu u samostalnim odredima, tako i za juriš u liniskom stroju na neprijatelja.³⁾ Rusi su, prema tome, imali potpuno pravo kada su čuvali svakog konjanika i svakog pešaka za bitku na Almi.

Na obalama Alme je 55.000 savezničkih vojnika izvršilo napad na 32.000 Rusa. Odnos je bio skoro 2 : 1. Kada je u borbu stupilo oko 30.000 savezničkih vojnika, Menšikov je izdao naređenje za povlačenje. Dotada nije bilo angažovano više od 20.000 Rusa; dalji pokušaji za održanje položaja pretvorili bi rusko povlačenje u potpun poraz, jer bi to primoralo Ruse da u bici angažuju sve svoje rezerve. Kada je nesumnjivo utvrđio da su saveznici — blagodareći svojoj ogromnoj nadmoćnosti — postigli uspeh, Menšikov je prekinuo borbu, zaštitio povlačenje svojim rezervama i, pošto je prebrodil prvi nered koji je izazvao Boskeov bočni manevr na njegovom levom krilu, povukao se sa bojišta »u savršenom redu«, a da pri tome nije bio ni gonjen, ni ometan. Saveznici su se izgovarali da za gonjenje nisu imali konjice, ali taj izgovor otpada, pošto nam je poznato da

²⁾ U to vreme u sastav sevastopoljskog garnizona ulazilo je 17 bataljona mornara, koji su skinuti sa potopljenih brodova, i 8 rezervnih bataljona u kojima je bilo mnogo neobučenih vojnika. — Prim. red.

³⁾ Engelsu nisu bili dostupni izvori koji bi objektivnije osvetljivali dejstva ruske vojske nego što je to vršila zapadnoevropska štampa. Time se objašnjava netaćan sud u članku o ruskoj pešadiji i kozackim jedinicama. Vojni događaji na Krimu, a naročito odbrana Sevastopolja, pokazali su da su ruski vojnici uspešno dejstvovali ne samo u smaknutom stroju, nego i u manjim grupama i jedinicama. — Prim. red.

su Rusi imali bar dva husarska puka manje od saveznika. Isto kao i kod Condorfa, Ajlaua i Borodina⁴), ruska pešadija, iako je bila potučena, opravdala je ocenu generala Ketkarta, koji je u borbi protiv nje komandovao jednom divizijom i koji ju je proglašio »nesposobnom za paniku«.

Ali ako je ruska pešadija sačuvala prisustvo duha i spokojstvo, panika je obuzela samog Menšikova. Velika brojna nadmoćnost saveznika, u vezi njihove neočekivane odluke i silovitosti napada, za momenat je poremetila njegove planove. On je odustao od namere za povlačnjem u unutrašnjost Krima i krenuo u pravcu južno od Sevastopolja, sa ciljem da održi liniju Černaje. To je bila velika i neoprostiva greška. Posmatrajući sa visova Alme ceo saveznički položaj, on je mogao da oceni snage svojih protivnika sa tačnošću do 5.000 ljudi. On je morao znati da oni, bez obzira na njihovu relativnu nadmoćnost nad njegovim vlastitim snagama, nisu bili dovoljno jaki da ostave trupe za osmatranje Sevastopolja i da njega istovremeno gone u unutrašnjost. Ako je odnos između saveznika i njega na morskoj obali bio 2 : 1, on je morao znati da je kod Simferopolja mogao suprotstaviti dva svoja prema jednom njihovom borcu. Pa ipak, kao što i sam priznaje, on je krenuo na jug od Sevastopolja. Ali, posle

⁴) Bitka kod Corndorfa između pruske i ruske vojske 25 avgusta 1758 godine bila je jedna od krupnijih bitaka u toku Sedmogodišnjeg rata (1756—1763). Rat je bio izazvan zavojevačkim težnjama evropskih feudalno-apсолutičkih država, naročito Pruske, i kolonijalnim suparništvom Francuske i Engleske. Engleska je stupila u savez s Pruskom protiv koalicije Austrije, Francuske i Rusije, kojima su prišle Švedska i Saksonска. U toku 1756—1757 godine trupe pruskog kralja Fridriha II nanele su teške poraze Austrijancima i Francuzima, ali je upad ruskih trupa u Istočnu Prusku 1757 godine i njihovo dalje napredovanje uništilo sve rezultate pruskih pobeda. Uletо 1758 godine Fridrik II je brojno nadmoćnjom vojskom napao rusku vojsku kod sela Corndorfa (nedaleko od Kistrina), ali je usled protivnapada ruske vojske i dejstva artiljerije pretrpeo ozbiljne gubitke. Ova pobeda kod Corndorfa, a naročito pobede ruske vojske u Pruskoj u toku 1759 i 1760 godine, znatno su podigle autoritet Rusije, oslabile Prusku i srušile zavojevačke planove Fridriha II. Opis bitke vidi u I knjizi ovih dela na str. 489 — Corndorf.

U bici kod Projsiš-Ajlaua u Istočnoj Pruskoj, koja se odigrala 7—8 februara 1807 godine, ruska vojska koja je pritekla u pomoć Prusima, koje je Napoleon razbio 1806 godine, sukobila se s francuskom vojskom. Ruske trupe su ispoljile izvanrednu otpornost i u toku žestoke borbe (gubici svake strane dostizali su 25.000 ljudi) potukle čitav francuski korpus i nanele gubitke drugim jedinicama protivnika. Rusi su uspešno iskoristili konjicu (koja je dejstvovala u tri taktičke grupe) i artiljeriju; znatan uticaj na ishod bitke ispoljile su taktičke rezerve ruskih trupa. Tako je došlo do zadržavanja francuske vojske, a njen pokušaj da otseče rusku vojsku od granice propao je.

Bitka kod s. Borodina (110 km od Moskve) je najveća bitka u ratu 1812 godine. Odigrala se 7 septembra između ruske i Napoleonove vojske. To je bila prva generalna bitka koju je Napoleon izgubio. Njen ishod doveo je do preokreta u ratu u korist ruske vojske i pripremio poraz Napoleonove vojske, bez obzira na prinudno, ali u tim uslovima celishodno napuštanje Moskve od strane ruske vojske. Francuska vojska pretrpela je ogromne i nenadoknade gubitke (58.000 vojnika i 47 generala, dok su Rusi izgubili 44.000 mrtvih i ranjenih i 27 generala, a njen moral bio je potpuno slomljen. — Prim. red.

povlačenja, koje je izvršio bez ikakvog uznemiravanja od strane saveznika, i pošto su se njegove trupe odmorile jedan ili dva dana na bregovima iza Černaje, Menšikov je rešio da popravi svoju grešku. On je to učinio jednim opasnim bočnim pokretom sa Černaje u pravcu Bakšisaraja. Iako je ovaj pokret bio u suprotnosti sa jednim od osnovnih strategiskih načela, on je ipak obećavao velike rezultate. Kada se jednom učini strategiska greška, onda se retko mogu izbeći njene posledice. Pri tome se postavlja prosto pitanje: da li je manja šteta ostati pri njima ili ih izbeći pomoću drugog, ali namerno pogrešnog manevra. Smatramo da je u ovom slučaju Menšikov bio savršeno u pravu što se usudio da na domaku neprijatelja izvrši bočni marš da bi se izvukao iz svoga absurdno »koncentrisanog« položaja oko Sevastopolja.

Ali u tom kontrastu između stratega osrednjih sposobnosti i komandanata rutinera pokreti neprijateljskih trupa primili su takve oblike koji dosada nisu bili poznati u ratu. Naklonost prema bočnim marševima zarazila je oba tabora slično epidemiji kolere. U isto vreme kada je Menšikov rešio da izvrši bočni marš iz Sevastopolja u pravcu Bakšisaraja palo je na pamet Sent Arnou i Raglanu da izvrše pokret od r. Kače ka Balaklavi. Na Makenzijevom dobru (koje je tako nazvano po jednom Škotlandjaninu, bivšem admiralu u ruskoj službi) sukobile su se ruska zaštitnica i britanska prethodnica i, prirodno, prethodnica je potukla zaštitnicu. Pošto je opšti strategiski karakter savezničkog bočnog manevra već bio kritikovan u *The Tribune*-u⁵⁾, to nema potrebe da se sada ponovo osvrćemo na njega.

Sevastopolj je bio opsednut 2 ili 3 oktobra, pri čemu su saveznici zauzeli upravo onaj položaj sa koga se Menšikov tek bio povukao. Od toga časa počinje znamenita opsada Sevastopolja i u isto vreme nova etapa rata. Zahvaljujući svojoj neospornoj nadmoćnosti, saveznici su dotada radili šta su hteli. Njihove flote, koje su gospodarile morem, obezbedile su im desant. A kad su se jednom iskrcale, njihova brojna nadmoćnost, a svakako i njihovi bolji jurišni kvaliteti, obezbedili su im pobedu na Almi. Ali sada se počela ostvarivati ravnoteža snaga, do koje je, pri izvođenju operacija daleko od njihovih baza i na neprijateljskoj teritoriji, svakako moralo doći ranije ili kasnije. Istina, Menšikovljeva armija se još nije pojavljivala, ali je uslovila postavljanje rezerve na Černaji frontom prema istoku. Tako je stvarna opsadna armija bila ozbiljno oslabljena i svedena na broj koji nije bio znatno nadmoćniji od same posade.

⁵⁾ *New York Daily Tribune* je američki buržoaski dnevni list koji je izlazio od 1841 do 1924 godine. Do početka 60-tih godina XIX veka iznosio je poglede demokratski nastrojenih krugova buržoazije severnih država, koji su istupali protiv oligarhije robovlasnika — plantatora. Od 1851 do marta 1862 godine štampao je članke i korespondenciju Marksа i Engelsа. 60-tih godina list je počeo gubiti svoj demokratski karakter i uskoro se pretvorio u organ reakcionarne i agresivne buržoazije. — Prim. red.

Usled pomanjkanja energije, nedostatka sistema — naročito u saradnji između raznih delova britanskih kopnenih i pomorskih snaga — zemljišnih teškoća i, iznad svega, nesavladljivog duha rutinerstva koji je, kako izgleda, urođen britanskim administrativnim i naučnim ustanovama, odložen je početak pravih opsadnih operacija sve do 9. oktobra. Najzad, toga dana su rovovi bili razvijeni na ogromnoj udaljenosti od 1.500 — 2.500 jardi od ruskih utvrđenja. Tako nešto nije se nikada čulo ni videlo ni kod jedne ranije opsade. To dokazuje da su Rusi još uvek bili u stanju da brane zemljište koje se nalazi oko tvrđave na daljinu od najmanje jedne milje i koje su, ustvari, i držali sve do 17. oktobra. Ujutru toga dana opsadni radovi bili su dovoljno odmakli, tako da su saveznici mogli da otvore vatru. Verovatno je da bi to bilo odloženo još za nekoliko dana, zato što do toga dana upšte nisu bili spremni za izvođenje uspešnih dejstava, da ih nisu potstakle prispele ponosne vesti o tome kako se čitava Engleska i Francuska raduju zauzeću Sevastopolja 25. oktobra. Da bi se umirile trupe koje su zbog tih vesti, naravno, bile ozlojeđene, morala se otvoriti vatra. Ali se ispostavilo da su saveznici izveli 126 protiv 200 ili 250 topova. Znamenito Vobanovo načelo, koje su Englezzi i Francuzi mnogo puta potrzali da bi umirili javno mnenje, glasi: „opsada pretstavlja operaciju matematičke izvesnosti i sigurnog uspeha, samo je pitanje vremena, ukoliko se ne omete spolja“. Ovaj značajni aksiom zasniva se na onom drugom aksiomu ovog istog inženjera, koje glasi: »pri opsadi se može postići nadmoćnost napadačeve vatre nad braniočevom«. Međutim, kod Sevastopolja imamo tačno obrnut slučaj: napadačeve vatre, u momentu otvaranja, bila je nesumnjivo slabija od braniočeve vatre. Posledice su se vrlo brzo ispoljile. Za nekoliko časova Rusi su učutkali vatru francuskih baterija i u toku čitavog dana vodili gotovo ravноправnu borbu sa engleskim baterijama. Da bi se neprijateljska pažnja odvukla na drugu stranu, izvršen je napad i sa mora. Ali ni ovaj napad nije bio izведен ništa bolje, niti je završen boljim rezultatom. Napadajući forove »Karantin« i »Aleksandar«, francuski brodovi su potpomagali napad koji je sa kopna vršen na te iste forove i, da nije bilo njihove pomoći, nesumnjivo je da bi se Francuzi mnogo gore proveli. Engleski brodovi su napadali severnu stranu luke, uključujući for »Konstantin«, bateriju »Telegraf«, kao i privremenu bateriju postavljenu na severnoj strani fora »Konstantin«. Admiral Dandas, taj oprezni čovek — koji je očigledno pristalica gađanja sa velikih otstojanja — naredio je da se njegovi brodovi usidre na otstojanju od 1.200 jardi od forova. Međutim, odavno je utvrđeno pravilo koje kaže da će brodovi u borbi sa obalskim baterijama pretrpeti poraz ako im se ne mogu približiti na 200 jardi ili još bliže, da bi na taj način sigurnije pogađali i imali jače dejstvo. Prema tome, Dandas je doveo svoje brodove u vrlo tešku situaciju, tako da bi doživeo slavan poraz da nije bio ser Edmund Lajonsa, koji se, kako izgleda, sa tri bojna broda, skoro protivno naređenju, približio foru »Konstantin« koliko

god je više mogao i naneo mu izvesnu štetu u zamenu za ono što je i sam pretrpeo. Mada u izveštajima britanskih i francuskih admiraša dosada nema nijedne reči o stvarnoj šteti koja je nanesena forovima, ipak možemo zaključiti da se i ovde, isto onako kao kod Bomarsunda⁶⁾, Montalamberška obala sa svojim forovima i kazematiškim baterijama, mogla nositi sa dva puta većim brojem topova na brodovima. Ovo je utoliko značajnije što je sada prilično sigurno da izloženi zidovi ovih forova, kao što je već delimično dokazano na Bomarsundu, ne mogu više od 24 časa odoleti rušećoj vatri teških brodskih topova koji su postavljeni na obali.

Francuzi su skoro potpuno čutali nekoliko dana posle toga. Pošto su postavili svoje baterije na većem otstojanju od ruskih linija i pošto su raspolagali većim kalibrima od svojih saveznika, Englezi su bili u stanju da održavaju vatru i da učutkaju gornji red topova u jednom redutu sa kamenim zidovima. Pomorski napad nije ponavljan — najbolji dokaz poštovanja koje su ulivali kazematirani forovi. Rusi su pružali odbranu koja je snažno otreznila pobednike sa Alme. Svaki onesposobljeni top bio je zamenjivan novim. Svaka toparnica koju bi porušila neprijateljska vatra u toku dana bila je opravljena u toku noći. U pogledu zemljanih utvrđenja stanje je bilo skoro isto na obe strane dok nisu preduzete mere koje su saveznicima obezbedile nadmoćnost. Smešno naređenje lorda Raglana »da se poštedi grad« bilo je povučeno, te je otpočelo bombardovanje, koje je po svome koncentričnom dejstvu na zbijene mase trupa i po svome uzinemiravajućem karakteru nanelo posadi veliku štetu. Pored toga, strelcii su upućeni ispred baterija da bi iz bilo kakvih zaklona, koje mogu naći, gađali ruske artiljerce. Kao i na Bomarsundu, Minijeove puške su dobro izvršile svoj zadatak. Za nekoliko dana, nešto teškim topovima a nešto Minijeovim puškama, ruski artiljeri su većim delom *izbačeni iz borbe* (*hors du combat*). Isti je slučaj bio i sa mornarima, koji su pretstavljeni najobučeniji deo posade u rukovanju teškim topovima. Zatim se moralno pribegi uobičajenom sredstvu opsednutih posada: naređeno je pešadiji da poslužuje topove pod nadzorom preostalih artiljeraca. Ali njihova vatra, kao što se može pretpostaviti, bila je skoro bez ikakvog dejstva, tako da su opsadivači bili u mogućnosti da svoje rovove sve više i više približuju tvrđavi. Oni su, kako je javljeno, izgradili svoju treću paralelu na 300 jardi od spoljnih utvrđenja. Još nam nije poznato

⁶⁾ Pored crnomorskog i kavkaskog vojišta, borbena dejstva su se u periodu Krimskog rata održivala na Baltiku i na Dalekom Istoku. Francuzi i Englezii su imali cilj da na Baltičkom Moru unište Kronštat i da prodruge u Petrogradu. U julu 1854 godine englesko komandovanje je odlučilo da počne opsadu Bomarsunda, nedovršene ruske tvrdave na Alandskim ostrvima. Za zauzimanje tvrdave, koja je imala posadu od 2.000 ljudi s 112 oruđa, anglo-francuskoj floti trebalo je oko dva meseca. Iako je na tvrđavu ispaljeno 120.000 granata i iskrcao desant od 11.000 vojnika, Bomarsund je zauzet tek po cenu velikih gubitaka. Ali ovaj taktički uspeh nije imao ozbiljnog uticaja na tok borbenih dejstava na Baltiku. — Prim. red.

koje su baterije postavili u ovoj trećoj paraleli; jedino što možemo kazati jeste to da se *treća* paralela kod pravilne opsade uvek nalazi na podnožju glasije utvrđenja koje se napada, tj. na oko 50 — 60 jardi od rova. Ako je ovo otstojanje bilo prekoračeno pred Sevastopoljem, mi u toj činjenici možemo videti samo potvrdu izveštaja, koji je objavljen u nekoliko britanskih listova, da je nepravilnost odbranbenih linija, umesto da pruži britanskim inženjerima novo polje rada u primeni njihovih pronalažačkih sposobnosti, samo zbulila ovog džentlmena koji može, po svim oprobanim načelima, da slomi front sa pravilnim bastionima, ali koji, kako izgleda, dolazi u nepriliku čim neprijatelj otstupi od pravila koja su propisali najveći autoriteti.

Kada je već jednom bilo rešeno da se izvrši napad s juga, trebalo je paralelu i njene baterije usmeriti na jedan ili najviša dva tačno određena fronta odbrane. Trebalo je koncentrisanim snagama izvršiti napad na dva spoljna susedna fora — ili na tri na samom kraju; a kada bi ovi bili porušeni, tada bi sva ostala spoljna utvrđenja postala bespredmetna. Na taj način, koncentrišući vatru celokupne svoje artiljerije na jednu tačku, saveznici bi odmah lako stvorili veliku nadmoćnost vatre i znatno bi skratili trajanje opsade. Koliko se može ceniti iz planova i karata, front od fora »Karantin« do samog kraja unutrašnje luke, tj. front protiv koga Francuzi sada usmeravaju svoje napore, bio bi najpovoljniji za napad, jer bi nje-govo uništenje potpuno ogolilo sam grad. Sto trideset savezničkih topova odmah bi im osiguralo nadmoćnost vatre na ovom ograničenom frontu. Umesto toga, želja da se svakoj armiji ostavi sloboda da dejstvuje nezavisno od druge dovela je do ovog dosada nečuvenog načina vođenja opsade, u kojoj su svi bedemi na celoj svojoj dužini od preko tri milje bili jednovremeno tučeni artiljeriskom vatrom. Tako nešto uopšte nije poznato u ranijoj istoriji. Ko je ikada čuo za napad koji je dozvolio odbrani da sa običnih utvrđenja sa bastionima i linetama jednovremeno uvede u dejstvo ogromnu masu od 250 topova? Jedan jedini bastionski front jedva je u stanju da primi 20 topova, a kod obične opsade u odbrani ne može učestvovati više od tri ili četiri fronta. Ako saveznički inžinjeri kasnije ne budu mogli izneti sasvim bitne razloge za svoj čudan postupak, moramo zaključiti da oni nisu bili u stanju da pronađu najslabije tačke odbrane i da su, zbog toga, gađali čitavu odbranbenu liniju da ne bi mimošli te slabe tačke.

U međuvremenu pojačanja stižu i jednoj i drugoj strani. Liprandijevi uz nemiravajući i delimično uspešni napadi na savezničke pretstraže pokazali su prisustvo jačih ruskih snaga od onih koje je Menšikov odveo ka Bakšisaraju. Ipak, izgleda da on još nije dovoljno jak za bitku u cilju oslobođenja od opsade. S obzirom na napredak koji su učinili opsadivači, s obzirom na to da nanesena šteta odbrani raste u geometriskoj progresiji sa približavanjem opsadivača tvrđavskim bedemima i, s obzirom na to da se spoljna utvrđenja još

uvek drže, ali da je unutrašnji zid izgleda oslabio, možemo očekivati da će se nešto odlučno odigrati u vremenu od 9 — 15 novembra: naime, da će pasti južna strana tvrđave ili da će saveznici pretrpeti odlučan poraz i biti prinuđeni da odustanu od opsade. Međutim, treba imati na umu da sva ovakva predviđanja zavise od okolnosti koje unapred ne mogu biti sasvim poznate na tolikoj udaljenosti od mesta događaja.

RAT NA ISTOKU*)

Dolazak parobroda *Africa* doneo nam je iz Evrope novosti za poslednja tri dana, ali sa bojišta ništa naročito novog što bi bilo od interesa, izuzev đavolske epizode o jednoj bolnici, u kojoj je izgoreo veliki broj živih bolesnika i ranjenika, i prikaza patnji za koje nema reči kojima bi se mogle opisati. O krvavoj ali neodlučnoj bici od 5 novembra¹⁾, o kojoj je *Baltic* doneo kratko saopštenje, sada raspolažemo kratkim telegramom lorda Raglana, ali nam još uvek nedostaju uobičajene opširne i uzbudljive pojedinosti koje daju dopisnici — učesnici ili posmatrači. U Engleskoj i Francuskoj vlada velika zabrinutost — mnogo veća no što izgleda na prvi pogled — povodom povećanih i rastućih teškoća rata; a uporno nečkanje Sevastopolja da padne pred saveznicima, koji se međusobno takmiče u hrabrosti i požrtvovanju, ocenjuje se kobnim. Izvodi u drugom stupcu ovoga lista iz *The London Times*-a pokazuju izmenjeno raspoloženje i duh sumnje koji se može pogrešno shvatiti kao simptom očajanja. Pošto ne raspolažemo dovoljno povezanim pojedinostima o bici od 5 novembra, na kojima bismo mogli zasnivati svoje primedbe, mi ćemo sada nešto reći o opsadnim dejstvima koja su upravo prethodila tome vremenu.

25 oktobar je bio dan kada je dosadna jednoličnost opsade Sevastopolja bila prvi put prekinuta jednim dramatičnim događajem. Rusi su toga dana napali savezničke položaje koji su štitili opsadu. Ali, kako su ovoga puta preim秉tva bila ravnomernije podeljena između obe strane, ishod je bio sasvim drukčiji nego kod bitke na Almi. Ustvari, ova akcija je bila sušta suprotnost akcije na Almi: dok se ovde sastojala skoro isključivo iz borbe konjice, dotle na Almi konjica uopšte nije učestvovala; a umesto da Rusi zauzmu odbrane položaje, oni su bili napadači, dok su preim秉tva jakih položaja bila na strani saveznika. Istina, to je bila skoro isto onako neodlučna bitka kao na Almi, ali su ovoga puta prednosti ostale na strani Rusa.

Herakliski Hersones, poluostrvo južno od Sevastopoljskog Zaliva, povezan je sa krimskim kopnjom nizom visova koji se protežu

*) Štampano bez potpisa kao uvodnik u *New York Daily Tribune*-u od 30 novembra 1854 godine.

¹⁾ Kod Inkermana. — Prim. red.

od ušća Černaje u Sevastopoljski Zaliv u pravcu jugozapada. Ovaj niz obronaka spušta se postepeno ka severozapadu prema Sevastopolju, dok je prema jugoistoku u pravcu Balaklave većinom strm i vrletan. Držeći Herakliski Hersones, saveznici su u ovom vencu imali prirodan odbranbeni položaj od dejstva bilo koje ruske jedinice koja bi pokušala da razbijje opsadu. Ali, na nesreću, Balaklava je bila »operaciska osnovica« Britanaca, glavna luka njihove flote, glavna baza njihovog snabdevanja; a Balaklava leži na oko 3 milje jugoistočno od ovog venca brežuljaka. Zato je bilo nužno da se i Balaklava uključi u odbranbeni sistem. Teren oko Balaklave sastoji se od grupe brežuljaka veoma nepravilnog oblika, koji se protežu od krajnje južne tačke pomenutog venca, samom obalom skoro u pravcu istok-zapad, i, kao sva brda na Krimu, blago se spuštaju u pravcu severozapada, ali strmo i stepenasto u pravcu jugoistoka. Tako, ugao, koji se obrazuje između ove dve grupe visova, ispunjava talasasta ravnica koja se postepeno diže prema istoku, dok se ne završi strmim padom u pravcu doline Černaje.

Najznačajnija karakteristika ove ravnice je venac brežuljaka i neznatno uzdignut teren koji se prostire u pravcu severozapada i jugoistoka, povezujući takozvani Herakliski venac sa brdima na južnoj obali. Na ovom uzdignutom terenu, oko 3 milje istočno i severoistočno od Balaklave, saveznici su bili isturili svoju prvu odbranbenu liniju, koja se sastojala od četiri reduta za zaštitu prilaza od Bakšisaraja i od gornjeg toka Černaje. Ove redute držala je turska posada. Druga linija poljskih utvrđenja bila je izgrađena neposredno ispred Balaklave i produžavala se do vrha ugla koji obrazuju obalski visovi sa Herakliskim vencem, koji je bila utvrdila francuska divizija generala Boskea koja se tu nalazila. Tako, dok je druga linija, koju su branili engleski vojnici, mornaričko-desantna pešadija i mornari, bila u produženju francuske linije reduta koji su je štitili sa boka, dotle je prva, odnosno turska linija, bila isturena skoro dve milje. Ona je ne samo bila potpuno bez podrške, nego je, za divno čudo, umesto da stoji upravno prema drumu kojim bi neprijatelj mogao nastupati, izgrađena skoro u produženju te linije, tako da su Rusi mogli zauzeti najpre jedan, pa drugi, pa treći i konačno četvrti redut, i time sve dalje napredovati, dok se reduti nisu mogli uzajamno potpomagati.

Saveznički položaji bili su posednuti: prema Balaklavi Turci su držali redute, ili prvu liniju; britanska mornaričko-desantna pešadija bila je na visovima u neposrednoj blizini Balaklave, a 93 hajlenderski puk (*Highlanders*) i nešto rekonvalescenata u dolini severno od Balaklave. Dalje prema severu nalazio se logor britanske konjice, a na Herakliskim visovima logor pretstraže Boskeove divizije.

25 novembra u 6 časova ujutru general Liprandi poveo je Ruse u napad na ovaj položaj. On je pod svojom komandom imao kombinovanu diviziju koja se sastojala od 6 pešadijskih pukova (Dnjepar-

ski, Azovski, Ukrajinski, Odeski, Vladimirske, Suzdaljske, 6-ti bataljon strelaca i jedan bataljon crnomorskih kozaka, tj. ukupno 25 bataljona), 3 puka konjice (11 i 12 husarski i kombinovani puk kopljanički ili 24—26 eskadrona), oko 2 puka kozaka i 70 topova, od kojih je bilo 30 od po 12 funti.

General Liprandi je poslao generala Grabea kroz tesnac koji se nalazio sa njegove leve strane da sa tri bataljona Dnjeparskog puka zauzme selo Kamaru, ispred koga se nalazio prvi i najjači redut. General Grabe je zauzeo selo, a njegova tri bataljona su, kako izgleda, tamo proveli dan veoma mirno, jer se o njima ništa ne spominje u opisima borbi koje su sledile.

Glavna kolona, koja se u početku kretala duž toka Černaje, a zatim jednim sporednim putem, stigla je na glavni drum koji vodi iz Bakšisaraja za Balaklavu. Tu je naišla na redute koje su držali Turci. Pošto je prvi redut bio prilično jak, to je Liprandi najpre otvorio artiljerisku vatru, a zatim isturio jurišne odrede. Streljački stroj štitio je 1, 2 i 3 bataljon Azovskog puka, koji su nastupali u četnim kolonama, a njegov četvrti bataljon i jedan bataljon Dnjeparskog puka kretali su se u gustim napadnim četnim kolonama kao podrška pozadi oba krila. Posle žilavog otpora redut je bio zauzet; 170 mrtvih i ranjenih, koje su Turci u njemu izgubili, pokazuju da je ovaj redut, uprkos pakosnih tvrđnji britanske štampe, bio hrabro branjen. Međutim, pošto su drugi, treći i četvrti redut bili izgrađeni na brzu ruku, Rusi su ih zauzeli skoro bez otpora, tako da je već u 7 časova ujutru saveznička prva odbrambena linija bila potpuno u ruskim rukama.

Napuštanje ovih reduta od strane Turaka može doprineti uklanjanju predrasuda o strahovitoj turskoj hrabrosti, koje su se bile ukorenile posle Oltenice i Silistrije, ali britanski generali i britanska štampa igraju podlu ulogu kada se najedanput, povodom ovog slučaja, okomljuju na Turke. Ne treba bacati krivicu toliko na Turke koliko na inžinjerce koji su uspeli da na tako pogrešan način izgrade njihove odbrambene linije, ne vodeći računa da ih na vreme završe, kao i na komandante koji su izložili prvu liniju neodoljivom udaru neprijatelja, a da joj nisu obezbedili nikakvu pomoć.

93 hajlenderski puk, postojan i trom, kao što i priliči Škotima, uskoro se razvio u liniju, a zatim krenuo na visove u pravcu reduta, ali tek pošto su ovi bili zauzeti. Turci, koji su bežali i bili desetkovani od strane ruske konjice, najzad su se opet sredili na krilima Hajlendera. Da bi se zaštitali od ruske vatre, Hajlenderi su se rasporedili iza jednog od grebena talasastog zemljišta ispred svih položaja koje su saveznici još držali, a podržavala ih je samo konjička divizija na njihovom levom krilu. Za to vreme, na visovima na kojima su se nalazili ovi reduti, Rusi su obrazovali svoj borbeni poredak — Azovski puk bio je na levom krilu, do njega udesno Ukrajinski, a zatim Odeski pešadijski puk. Ova tri puka ispunjavala

su prostor između reduta i zauzimala položaje na mestu gde je ranije bila prva saveznička linija. Dalje, udesno od Odeskog puka, talasasta ravnica obrazovala je povoljan teren za dejstva konjice. Tamo su upućena dva husarska puka, koji su se našli neposredno lice u lice sa britanskom konjicom, koja je bila zauzela položaje na udaljenosti od oko 2 milje. Suzdaljski i Vladimirske puk, deo artiljerije i kopljanci, koji su upravo stizali, ostali su u rezervi.

Kada je 93 hajlenderski puk, ojačan bataljonom rekonvalescentima i Turcima, počeo pružati otpor Rusima, na njega su bačeni husari. Ali, pre no što su se i mogli približiti, na njih je izvršila juriš britanska teška konjička brigada. Sedam ili osam stotina britanskih teških dragona jurnulo je na Ruse i rasteralo ih u jednom od najsjajnijih i najuspešnijih juriša koje je istorija ikada zabeležila — ako se ima u vidu njihova daleko slabija brojna snaga. Iako su bili dvaput brojno jači, ruski husari su rasterani za tili čas. Nekoliko ruskih eskadrona, koji su napadali 93 hajlenderski puk, dočekano je na 15 koraka otstojanja od pešadije spokojnim škotskim plotunom, tako da su se razbežali kud koji.

Ako su Turci bežali, Englezi su, do ovoga časa, samo sticali slavu. Odvažnost Hajlendra, koji su dočekali konjicu u liniji, a da ni kare nisu obrazovali, i žestoki juriš teške konjice svakako su bili podvizi koji zasluzuju pohvalu, naročito za to što su bili izvršeni pre no što su stigla pojačanja. Ali, tek sada kada su pristigle 1-va (vojvode od Kembridža) i 4-ta (Ketkartova), kao i Boskeova francuska divizija sa brigadom afričkih (konjičkih) lovaca i kada je obrazovan borbeni poredak, moglo se govoriti o međusobnom dodiru dve vojske. Pošto je Boskeova divizija zauzela položaje na Heraklijskim visovima, Liprandi je uputio Vladimirske i Suzdaljske puke da obrazuju krajnje desno krilo na visovima iza konjičkih položaja.

Zatim, kada je vatrica bila skoro prestala, jer su se protivničke vojske nalazile van dometa jedna od druge, zbog nesporazuma koji još nije razjašnjen, došlo je do juriša britanske lake konjice²⁾ — do juriša koji je bio besmislen i koji se završio porazom. Kad je stiglo naređenje za napad, grof Kardigan je posle nekoliko trenutaka poveo svoju laku brigadu jednom dolinom u suprotnom pravcu od svojih položaja — dolinom koju su natkriljavali visovi na čijim su se vrhovima nalazile baterije koje su koncentričnom vatrom tukle zemljište ispred tih visova. Cela brigada sastojala se od svega 700 sabalja (konjanika); kada je stigla na domet kartečne vatre, brigada je dočekana artiljeriskom i puščanom vatrom sa nagiba. Konjanici su izvršili juriš na bateriju na gornjem kraju doline. Iako su tom prilikom dočekani vatrom na otstojanju od 20 jardi, oni su uspeli da pregaze artiljerce i rasteraju ruske husare, koji su izvršili drugi no neodlučan juriš, i, baš kada su hteli da se vrate, napali su ih

²⁾ Kardigan je izvršio juriš po Raglanovom naređenju sa ciljem da se povrate oruđa koja su Rusi zauzeli u redutima. — Prim. red.

ruski kopljanici s boka. Tek što su stigli, odmah su se obrušili na zamorene britanske konje. Ovoga puta, i pored delimičnog uspeha, Britanci su morali da otstupe. Rusi su im naneli priličan poraz, ali, mora se priznati, blagodareći njihovim daleko nadmoćnjim snagama i slučajnoj grešci Britanaca koji su besciljno upućeni tačno posred unakrsne vatre mnogobrojne artiljerije. Od 700 ljudi koji su krenuli u napad nije se vratilo ni 200 sposobnih za borbu. Može se smatrati da je laka konjička brigada bila rastrojena sve dok se nije popunila svežim pojačanjima.

Ovaj poraz Britanaca bio bi daleko veći i možda se ne bi vratio ni jedan čovek da nije bilo dva manevra na oba krila jurišajuće lake konjice. Na njenom desnom krilu lord Lukan je naredio da teška konjička brigada vrši demonstracije protiv ruskih baterija koje su se nalazile ispred nje. Ona se nekoliko minuta kretala napred i kad je od ruske vatre izgubila desetak ljudi odgalopirala je natrag. Međutim, na desnom krilu francuski afrički lovci, dva najbolja konjička puka na svetu, videći razbijene svoje saveznike, jurnuli su napred da ih izbave. Oni su izvršili juriš na bateriju koja je s boka tukla britansku laku konjicu i koja se nalazila nešto visočije na bregu ispred pešadijskog Vladimirskega puka, za tren oka stigli su do topova, sabljama isekli artiljerce i zatim se povukli pošto su postigli svoj cilj. Oni bi se povukli i u slučaju da pešadija Vladimirskega puka nije odmah krenula protiv njih.

Ovo je još jedan primer britanskog sistema ratovanja koji se manifestovao u ovom ratu, sistema na koji smo imali prilike da ukažemo više puta. Prvo su napravili grešku, a zatim su odustali od netaktičkog pokreta koji bi jedino mogao sprečiti posledice do kojih je ta greška dovela. Ali francuski lovci su odmah uvideli šta treba raditi. Na njihovoj strani nije došlo ni do kakvog bočnog napada ruske konjice, jer su oni to sprečili svojim žestokim pritiskom, dok su oprezni »teški« konjanici Skarletove brigade samo demonstrirali, što, naravno, nije bilo dovoljno da spreči napad ruskih kopljanika na bok husara. Da su oni jurišali kao Francuzi, ruski kopljanici bi ubrzo okrenuli leđa. Ali, dok je njihovoj posestrimi-brigadi³⁾ bilo naređeno da bude što odvažnija, dotle je njima naređeno da budu suviše oprezni, što je imalo za posledicu propast lake brigade.

Posle toga akcije su prestale. Rusi su porušili dva reduta koja su bila bliže saveznicima, a ostala dva držali su jakim posadama. Oni su zadržali osvojeno zemljište, a lord Raglan, koji se nije usuđivao da ih napadne, naredio je da se utvrdi druga linija reduta, ograničavajući se na njenu odbranu. Prva linija bila je napuštena.

Držanje 93 hajlenderskog puka u ovoj akciji zasluguje svaku pohvalu. Dočekati konjicu u liniskom poretku, kako je to on učinio — prostim *zalamanjem unazad* samo jedne čete na desnom boku

³⁾ Misli se na englesku brigadu lake konjice. — Prim. red.

(*en potence*) — ne otvarati vatru do odlučnog momenta i zatim je otvoriti sa onakvom ubojitom postojanošću, predstavlja podvig koji su retko koje trupe kadre da izvrše, i koji pokazuje da Hajlenderi imaju najveće kvalitete koji se traže od pešaka. Može se smatrati da se jedino sa austrijskim i britanskim trupama sa priličnom sigurnošću može vršiti takav opit, a možda i sa *nekim* ruskim trupama, jer ih dužina njihovog roka službe osposobljava za takve zadatke, iako se ne sećamo da su oni ikada vršili takav opit i da su to učinili sa uspehom.

Nadmoćnost britanske i francuske konjice nad ruskom neosporno je dokazana u ovoj akciji. Tri savezničke brigade bile su otprilike iste jačine kao tri ruska puka; da nisu bile upućene u napad jedna za drugom nego istovremeno i uz sadejstvo prateće artiljerije, kao i uz nastupanje celokupnog pešadijskog liniskog poretka, Liprandi i njegove trupe našli bi se u velikoj opasnosti da budu baceni niz strminu u pravcu Černaje i da dožive sudbinu koju je Bliher priredio Francuzima na Kacbau.

Snage dveju vojski mogu se uporediti ovako: Rusi su imali 25 bataljona, koji su većinom učestvovali u borbama na Almi i koji su, u krajnjem slučaju, mogli imati najviše 14.000 ljudi; 24 konjička eskadrona, koji su, uglavnom, domaršovali pravcem od Moskve i Kaluge i koji nikako nisu mogli imati više od 2.400 konjanika. Pored toga, Rusi su imali otprilike 1.000 kózaka i 70 artiljeriskih oruđa.

Od pešadije saveznici su imali veći deo 1 i 4 britanske i Biskeove francuske divizije; pored njih tu je bio izvestan broj Turaka, broj do koga možemo doći jedino ako proračunom utvrdimo koliko se iskrcalo turskih bataljona. U samom početku ekspedicije bilo je 10 turskih bataljona, a prema izveštaju lorda Raglana od 18. oktobra iskrcano je još 6 bataljona u Balaklavu. Pošto oni nisu učestvovali u opsadi niti pokretani dalje od Balaklave, to su svi ovi Turci morali učestvovati u napred opisanim borbama, iako se posle njihovog otstupanja iz reduta više nisu pominjali u izveštajima niti se smatralo da su vredni pomena. Tako ćemo se prilično približiti istini ako uzmemo da je bilo oko 6.500 Britanaca, oko 3.500 Francuza i najmanje 6.000 Turaka. Pored toga, još oko 1.000 ljudi britanske mornaričko-desantne pešadije i mornara nalazilo se u redovima oko Balaklave. Dakle, svega je bilo 17.000 pešaka ili 11.000 ako se Turci ne računaju. Sto se tiče konjice, dve britanske brigade imale su oko 1.400 (u britanskim izveštajima uzimaju se u obzir samo obični vojnici); afrički lovci najmanje 800, tj. ukupno 2.200 konjanika. Brojno stanje artiljerije nije poznato. Ona je bila brojno slabija od ruske artiljerije, ali po kvalitetu daleko nadmoćnija.

Ako se uzme sve u svemu, smatramo da su ovom prilikom saveznici bili jaki bar isto toliko koliko i Rusi, da su imali prednost u jakim polaznim položajima i da su odvažnim kombinovanim napadom konjice i pešadije bili u stanju da izbore odlučnu pobedu —

ne onakvu kao na Almi, koja nije donela nikakav rezultat, nego pobedu koja bi ih spasla one ubistvene bitke od 5 novembra.⁴⁾ Međutim, kako su se stvari razvijale, oni čak nisu nadoknadiili ni štetu, koju su bili pretrpeli i, blagodareći onoj čudnoj mešavini preterane smelosti i preterane opreznosti, neumesnog poleta i neumesne bojažljivosti, ratničkog elana koji se ne obazire na pravila ratne vštine i naučne rasprave, propuštajući pravo vreme za akciju — blagodareći tom čudnom načinu preuzimanja uvek pogrešnih koraka u pogrešnom momentu, čime su se odlikovala sva saveznička dejstva, saveznici su opravdano izgubili bitku kod Balaklave.

Na osnovu podataka o bici od 5 novembra zasada možemo jedino izvesti zaključak da je ona značila početak one krize koja je, po našem mišljenju, imala nastupiti u vremenu od 5 — 10 novembra. Kao što smo već odavno tvrdili, i kao što *The London Times* sada tvrdi — tu se prosto radi o dobijanju materijalnih sredstava i pojačanja.

⁴⁾ Tj. kod Inkermana. Prim. red.

INKERMANSKA BITKA*)

Ova krvava bitka odigrala se 5 novembra, ali su tek 23 novembra u London stigli izveštaji savezničkih komandanata i dopisnika vodećih dnevних listova. Dva parobroda koja su nedavno stigla u ovaj kraj donela su veoma kratke izveštaje o ovoj bici, ali bez dovoljno podataka, tako da se na osnovu njih ne bi moglo steći pravilno mišljenje o karakteru borbi. Danas, međutim, na osnovu pošte koja je stigla brodom *Pacific* možemo dati najpotpuniji prikaz celog događaja, uključujući tu i depeše Raglana, Kanrobera i Menšikova sa odličnim i duhovitim dopisima specijalnih dopisnika *The London Times-a* i *The Morning Herald-a*, koji na licu mesta koriste saradnike odličnih sposobnosti. Na osnovu svega toga, kao i na osnovu drugih dokumenata koji nam stoje na raspoloženju, preći ćemo na analizu bitke da bismo našim čitaocima omogućili da o njoj steknu nepričasno i razumno mišljenje.

Isto kao Prusi kod Jene, britanske snage, koje su stajale frontom prema Inkermanu, bile su se rasporedile na nizu visova kojima se sa fronta moglo prići samo kroz nekoliko tesnaca. Slično Prusima, Britanci su potpuno propustili da zauzmu jedno uzvišenje na svome krajnjem levom krilu, na koje je Menšikov, kao Napoleon kod Jene, bacio jedan deo svojih snaga i tamo pred zoru zauzeo položaj prema neprijateljskom boku. Rusi su, očigledno, imali nameru da iskoriste ovu okolnost pa da se sa masom svojih trupa obruše na britanski bok, da se razviju na tako zauzetim visovima i smrve britanske divizije kada budu pojedinačno dolazile za vreme fatalnog ali neizbe-

*) Stampano bez potpisa kao uvodnik u *New York Daily Tribune*-u od 14 decembra 1854 godine.

žnog manevra prilikom promene fronta, ili da ih »smotaju«, kako se to tehnički kaže. Napoleon ima da zahvali ovom manevru što je postigao svoj sjajan uspeh nad jednom vojskom, koja je u to vreme, iako troma, spora i rđavo rukovođena, ipak bila najbolja od starih kontinentalnih vojski. Brzina pokreta njegovih trupa upoznatih sa novim načinom ratovanja kakav je primenjivan u Američkom ratu za nezavisnost, u ratovima Francuske revolucije i u ratovima samog Napoleona, išla je u prilog ovom smelom poduhvatu. Ovde, kod Inkermana, Menšikov je pokušao da sporim i troma trupama na isti način iznenadi aktivne i pokretljive britanske i francuske trupe, te je, saobrazno tome, i rezultat bio sasvim suprotan od onoga kod Jene.

Nehat koji su Britanci pokazali prilikom posedanja svojih položaja pretstavlja najveću sramotu njihovog komandanta. Nema opravdanja ni za to što nije zauzeto uzvišenje južno od Černaje, kao ni za to što nije vršeno poljsko utvrđivanje na ovom važnom položaju, jer su Rusi za napad na njega, kao što mu je bilo dobro poznato, vršili koncentraciju nekoliko hiljada ljudi. Kao što smo već rekli, Rusi su odmah iskoristili ovaj nehat na taj način što su zauzimanjem uzvišenja na severnom kraju grebena tukli britanske položaje teškom poljskom artiljerijom. Britanske novine tvrde da su Rusi u ovim borbama raspolagali topovima od 24 i 32 funte, ali to samo pokazuje njihovo krajnje nepoznavanje artiljerije. Transportovanje njihove vlastite artiljerije iz Balaklave do rovova trebalo je da im pokaže da se topovi od 24 i 32 funte ne mogu slati na bojište, a još manje koristiti za noćna iznenađenja. Ustvari, ono što oni nazivaju topovima od 24 i 32 funte bile su haubice sličnog kalibra kao kod topova od 24 i 32 funte, s tim što su to u suštini bili laki poljski topovi, koji nisu bili ništa teži od britanskih poljskih haubica. Naubica, koja baca šuplje zrno sa malim punjenjem i koja ostvaruje domet uglavnom pomoću elevacije, može se praviti sa većim kalibrom cevi nego topovi koji gađaju punim zrnima. Haubica od 24 funte, po težini i dejstvu, odgovara topu od 6 funti, a takozvana haubica od 32 funte (oko 6 coli) topu od 12 funti; u ruskoj vojsci ove haubice su pridate baterijama pomenutih kalibara. Ovo nam pokazuje kako neznanje i nacionalna sujeta idu ruku pod ruku kad fabrikuju heroje i uzdižu slavu nacionalnog oružja.

Dosada je sve išlo u prilog Rusa. Njihovo komandovanje se pokazalo daleko bolje od Raglanovog. Njihov plan je bio odličan i na dobrom putu izvršenja. Pošlo im je za rukom da zauzmu važan oslonac i da obiju neprijateljski bok. Ogorčna brojna nadmoćnost trupa, spremnih za napad na dugu i slabu liniju Britanaca na njenom najslabijem mestu, izgledala je garancijom za krajnji uspeh. Rusi, međutim, još nisu potpuno poznavali vojnike sa kojima su imali posla. Iznenadeni Britanci hladno su okrenuli svoj front sa istoka na sever i dočekali napadne kolone smrtonosnom vatrom. A tada

je otpočela bitka kakva se nije odigrala u Evropi posle bitke kod Albuere, pošto su britanske trupe kod Albuere imale da upornom hrabrošću, po cenu krvi tri četvrtine svojih snaga, ponovo dobiju bitku koja je već bila izgubljena zahvaljujući glupom samopouzdanju njihovog komandanta.¹⁾ Činjenica je da je kod Inkermana bilo više stvarne borbe prsa u prsa nego u celom Poluostrvskom ratu, u kome su se dve najhrabrije vojske toga doba borile jedna protiv druge punih 6 godina. Od 6.30 do 9.30 časova oko 8.000 Britanaca izdržavalo je udarce ruske vojske, u kojoj je, prema ruskim vlastitim podacima, u napadu učestvovalo najmanje 30.000 ljudi. Nepokolebljivost Britanaca, kojom su nekoliko puta odbijali ruske napade, koji su često vršeni svežim trupama, zaslužuje svako priznanje, a pitanje je da li bi to isto moglo učiniti ma koje druge trupe u Evropi, izuzev najboljih bataljona Radeckijeve armije. Mora se priznati da je ovoj hrabrosti išla u prilog i priroda samog položaja. Front prema istoku nalazio se na visovima koji su bili tako strmi da se nisu mogli savladati. Uzvišenje prema severu, koje su Rusi bili zauzeli, takođe je bilo odvojeno od ovih visova sa dve klisure koje su se protezale u pravcu engleskih položaja. Prema tome, svaka ruska nastupajuća kolona bila je izložena jakom neprekidnom dejstvu vatre britanske artiljerije i pre no što se mogla razviti morala se penjati u gustim kolonama sve do vrha visova. Ruske kolone, oslabljenje najpre artiljeriskom, a zatim — na bližem otstojanju — i puščanom vatrom, stizale su na greben, odakle su plotunom i jurišem na nož ponovo odbacivane nazad pre nego što su se mogle razviti u borbeni poredak. U ovoj borbi je utvrđeno da na bliskom otstojanju Minijeovo zrno ima ogromno preim秉stvo u odnosu na obično puščano zrno, čija je probojna snaga jedva dovoljna da ubije jednog čoveka, dok je Minijeovo zrno često ubijalo po 4 i 5 ljudi i proizvodilo jako dejstvo na ruske duboke kolone.

Kada su stigle britanske divizije, otpočela je borba na čitavom frontu. Pošto nisu mogli daleko da napreduju, Rusi su svojim levim krilom izvršili napad na prvobitni front britanskih položaja, dok su svojim desnim krilom pokušali da prodru u pravcu Sevastopolja. Oni su delimično uspeli da se učvrste na britanskim visovima, ali nisu mogli da obrazuju pravilan borbeni poredak. Pokušavali su da opkole i otseku jednu po jednu odvojenu grupicu britanskih trupa. Iako je borba bila uporna, i bez obzira na to što su se hrabro borili, Britanci bi bili smrvljeni u ovoj neravnoj borbi da im nije pridošla u pomoć francuska Boskeova divizija. Zuavi i Stranačka legija izvršili su juriš na ruski levi bok i potpuno ga rastrojili, dok se afričkim lovcima pružila prilika da izvrše juriš, tako da se ruska pešadija moralu povući. Tako je 14.000 savezničkih boraca, izgubivši

¹⁾ Englezi su pod komandom Bersforda 1811 godine kod Albuere u Španiji pobedili Francuze kojima je komandovao maršal Sult. — Prim. red.

jednu trećinu svojih snaga, potuklo 30.000 Rusa, mada se priznaje da su se Rusi pojedinačno veoma dobro borili, a i sami smo videli da je njihovo rukovođenje, što se tiče samog plana napada, bilo daleko bolje od savezničkog rukovođenja.

Zašto su, onda, Rusi pretrpeli poraz? Mora se priznati da se većina angažovanih trupa sastojala od razbijenih i demoralisanih ostataka onih jedinica koje su opsedale Silistriju, a izvesno je da je Danenbergov korpus, koji po kvalitetu stoji odmah iza bivšeg Osten Sakenovog korpusa, sada najgori korpus ruske vojske. Bitka je izgubljena ne toliko zbog hrabrosti Engleza, koliko zbog specijalnog načina na koji su je Rusi izvodili. Tu se radilo o ruskom načinu ratovanja koji je podlegao evropskom načinu. A to je ono što karakteriše ovu bitku.

Ruski komandant je počeo sa izradom veoma dobrog plana za napad, koji je kopirao iz jedne od najslavnijih Napoleonovih bitaka (jer još nikada nijedan ruski general nije imao originalnih ideja, čak ni sam Suvorov, čija se sva originalnost sastojala u direktnom nastupanju.²⁾) Zatim je pristupio izvršenju toga plana na najbolji mogući način. Zauzeo je položaj prema boku neprijatelja. Strategiski pokret je završen; počelo je taktičko izvođenje. Tu se odjednom napušta naučni i stručni način vođenja rata, koji je postigla zapadna civilizacija, i ispoljilo se čisto varvarstvo. Ova sjajna vojska sa svojim starim vojnicima, od kojih su mnogi bili po 25 godina pod oružjem, — uzorna u pogledu paradnog marša, — tako je troma, tako nesposobna za borbu u rasutom stroju i borbu u manjim formacijama da njeni oficiri s njome ne mogu učiniti ništa drugo sem da njenu tešku masu kao celinu bacaju na neprijatelja. Napušta se svaka ideja o taktičkom manevrovavanju: napred, napred, napred — to je jedino što je preostalo. Naravno, ova gusta masa živog mesa, samom svojom zbijenošću, pružala je najbolju metu koju je artiljerac mogao poželeti, dok su, s druge strane, britanski retki redovi, ležeći iza grebena brežuljka, zaštićeni od vatre, plotunima tukli njihove duboke redove, ubijajući po 30 i 40 jednim plotunom, obasipajući ih kišom Minijeovih zrna, od kojih skoro nijedno nije moglo da promaši tako veliku metu. Prostim grubim pritiskom, težinom ove mase, trebalo je razbiti savezničke redove. Međutim, masa je ovde naišla na neprijatelja koji je bio navikao na ovaj način borbe. Britanci su za vreme svojih ratova u Indiji bili naučili da izdržavaju udare gustih masa, čak i onda kada su bile brojno nadmoćnije. I, ako Rusi daleko prevazilaze Sike i Beludže, ipak su trupe, koje su bile

²⁾ Primedba kao da nijedan ruski komandant, uključujući i Suvorova, nije imao originalnih ideja, isuviše je uopštena. U XVIII veku, kada su na Zapadu postojale plaćeničke vojske (delom čak i od stranaca), petmarševski sistem snabdevanja i strategija operacija na otvorenom polju, ruska ratna veština se u mnogome samostalno razvijala pod rukovodstvom pojedinih vojskovođa, kao što su bili Petar Veliki, Rumjancev i Suvorov. — Prim. red.

navikle da pobeđuju šest ili osam puta brojno nadmoćnije Sike ili Beludže, bile u stanju da pruže otpor i tri puta nadmoćnjim Rusima, otkad su Rusi usvojili taktiku Sika. Kada su stizale na vrh brežuljaka, ruske kolone su već bile razbijene i rastrojene vatrom, tako da je bio dovoljan samo još jedan plotun sa otstojanja od 50 jardi i još jedan juriš na nož da ih potpuno razbije. Docnije, kada su Rusi navaljivali sa još brojnijim snagama, Britanci su se, slično kao Napoleonove kare među mame lucima kod piramide, nalazili u masi Rusa koji su ih opkoljavali sa svih strana. Nepokolebljivost snaga, koje su se odlikovale onim savršenim samopouzdanjem, svojstvenim jedino ljudima visoko civilizovanih nacija; i nadmoćnost britanskog oružja i vatre učinili su ostalo. Rusi su najgori strelcu u poređenju sa strelcima svih poznatih vojski, oni su to i ovde potvrdili, inače bi pokosili svakog Engleza koji se tu zatekao.³⁾

Takav je bio karakter i takav je značaj Inkermanske bitke. Ona pokazuje da opada slava ruske pešadije. Ona pokazuje da je svaki napredak koji Rusija ostvaruje praćen dvostrukom bržim napretkom Zapada i da ona ne može imati nikavog izgleda na uspeh ne samo u ravnopravnoj borbi sa zapadnim trupama, nego čak ni pri svojoj takvoj nadmoćnosti kakvu je imala kod Inkermana. Da nije bilo poraznih gubitaka savezničkih transporata u Crnom Moru, mogli bismo tvrditi da bi ova bitka, pod uslovom da engleski i francuski generali ne učine neke grube greške, bila dovoljna da obezbedi njihov konačan uspeh na Krimu. O toj teškoj nesreći još nemamo detaljnih obaveštenja, izuzev podataka iz depeša koje je naš predstavnik u Liverpulu primio iz Londona pred sam polazak parobroda *Pacific*. Još ne znamo da li su poslednji brodovi vozili trupe ili samo namirnice i municiju, ali iz čutanja telegrama zaključujemo da nisu vozili trupe; međutim, ako su u toj buri propale velike mase trupa koje su bile namenjene za Krim, onda su saveznici zaista pretrpeli veći poraz od stihije nego od neprijatelja, a njihove snage pred Sevastopoljem mogu biti uništene zarazom i uz nemiravajućim napadima pre nego što im se budu mogla poslati nova pojačanja. Njima preti još jedna ništa manje ozbiljna opasnost, naime, držanje nemačkih država. Izgleda da je Austrija sada prvi put sklona da prekine sa zapadnim silama i da se priključi caru, za njom bi se povela i čitava Nemačka. U svakom slučaju, nema sumnje da se bliži čas kada će se rat razbuktati do užasnih i gigantskih razmara, obuhvatajući svojim plamenom čitavu Evropu.

³⁾ Ruska pešadija je slabo gađala zato što u gađanju nije skoro ni obučavana. Na vojnika je godišnje sledovalo po 10 bojevih metaka, ali obično nije ispaljivan nijedan, jer nije bilo kontrole gađanja, tako da su jedinice prodavale olovo. Obuka u gađanju ograničavala se na izvođenje efektnih plotuna manevarskim mecima. — Prim. red.

DEZORGANIZACIJA ENGLESKE VOJNE UPRAVE*)

London, 1 januar 1855 godine

»Sva odeljenja naše vojne uprave su se skljokala pod teretom sadašnjeg rata«. Tako danas piše *Times*. I zaista, ako se baci pogled na organizaciju vojne uprave ili bilo koje druge uprave ove zemlje, videće se da su tu hteli da očigledno pokažu takozvani princip konstitucionalne ravnoteže snaga. Razni organi vlasti su tako ustrojeni da jedan drugoga savršeno parališu, čime je i ceo mehanizam osuđen na neaktivnost. Zbog toga se i moglo događati da su se za vreme ovog rata ranjenici nalazili u Balaklavi, vojni lekari u Carigradu, a lekovi u gradu Skutarima (Iskidaru). Otuda se i Kimska armija buni protiv sistema koji je prinosi na žrtvu. Zar mi stvarno ne moramo nazvati buntom pojavu kad vojna lica svih činova, od pukovnika do običnog vojnika, narušavaju disciplinu, ako svake nedelje šalju hiljade pisama londonskim listovima i glasno upozoravaju javno mnenje na rad svojih starešina?

Ipak je nepravično ako za to — što je uslovljeno čitavim sistemom — čine odgovornim lorda Raglana. On snosi odgovornost za vojno rukovođenje. Ako bacimo pogled unazad na Krimski rat, ubeđidemo se da je lord Raglan učinio svoju prvu grešku u bici na Almi zato što nije naredio da se obide desno nego levo rusko krilo koje je bilo primaknuto moru. Da je izvršen obilazak desnog krila, onda bi jedan deo ruskih snaga bio potisnut k moru, a drugi ka Severnom utvrđenju, a ovako su oni stvarno bili odbačeni ka Simferopolju, tj. na pravac koji je za njih bio najpogodniji za otstupanje. Dok su saveznici u bici na Almi bez nužde uhvatili bika za rogove, dotle su oni sa strahom otstupali pred tim korakom kada su okolnosti zahtevale da to učine.

Čuveni »bočni marš na Balaklavu« značio je odustajanje od napada na severni front tvrđave. Ali taj front je dominirajući, pa zato i odlučujući; Severno utvrđenje je ključ Sevastopolja. Na taj način, saveznici su odustali od smelijeg, a time i od pouzdanijeg napada da bi za sebe obezbedili jak odbranbeni položaj. To je ona ista greška koju je učinio Omer paša kada se utvrdio kod Kalafata umesto da ide iz Oltenice ka Bukureštu i da probije razvučeni neprijateljski front. Posle toga je otpočela opsada Sevastopolja, koja u svakom slučaju dokazuje da je ratna veština, usled dugotrajnog mira, isto toliko nazadovala koliko su se — blagodareći industriskom razvitku — poboljšala ratna materijalna sredstva. Prosti zemljani objekti nisu igrali tako veliku ulogu ni u jednom pređašnjem ratu. U početku su Rusi kod Oltenice pribegli starom sistemu — podvrgli su ih bombardovanju dugom nekoliko časova, zatim su pošli na juriš,

*) Stampano bez potpisa u *Neue Oder-Zeitung-u* od 4 januara 1855 godine.

ali bez uspeha. Pod Kalafatom zemljana utvrđenja su paralisala Ruse koji se nisu usudili da ih napadnu. Upola razrušeno utvrđenje pod Silistrijom učinilo je uzaludnim sve napore ruskih trupa, i, na kraju, linija zemljanih utvrđenja u Sevastopolju je počašćena time što ju je tuklo toliko opsadnih baterija i teških oruđa koliko još nikada nije upotrebljeno ni protiv prave tvrđave. Međutim, još pre no što su bila postavljena opsadna oruđa, otvoren grad je bio pretvoren u utvrđeni logor prvog reda.

Poznato je da je 25. oktobra 1854. godine u bici kod Balaklave engleska konjica, protivno svima pravilima ratne veštine, bila bez ikakve koristi i besciljno prineta na žrtvu. Najzad, dolazimo do bitke kod Inkermana, koja pretstavlja najznačajniji događaj ovog rata. Kao i Prusi kod Jene, britanske trupe su kod Inkermana držale niz visova koji su s fronta bili dostupni samo preko malog broja prevoja. Kao i Prusi, Englezi su propustili priliku da zauzmu vis na svom krajnjem levom krilu, na koje je Napoleon kod Jene a Menšikov kod Inkermana bacio deo svoje armije i, na taj način, do zore zauzeo položaj na neprijateljskom boku.

Rusi — koji uopšte nisu skloni originalnostima — pozajmili su ovaj operacijski plan od Napoleona, ali tek što je bio izvršen strateški pokret i kad je trebalo da otpočne taktičko dejstvo, bila je zbačena maska zapadnoevropske civilizacije i razotkrilo se lice Tatarina. Ova sjajna ruska vojska¹⁾, sa svojim starim vojnicima — mnogi od njih već dvadeset pet godina nose oružje — taj uzor kretanja paradnim maršem — ispoljila je takvu bespomoćnost, takvu nespretnost, takvu nesposobnost za borbu u rasutom stroju i u manjim grupama da njeni oficiri nisu mogli ništa drugo da preduzmu nego da svu tu tešku masu odmah bace na neprijatelja. Pritisak ove mase samom svojom težinom morao je da probije tanke engleske redove. Međutim, s jedne strane, ove guste kolone ljudskog mesa bile su izložene poražavajućem vatrenom dejstvu engleskih pušaka i topova, a, s druge strane, kada su Rusi, raspolažući ogromnom brojnom nadmoćnošću, stupili u borbu bajonetom, Englezi su dočekali njihov udar s onakvim istim preimrućstvom s kakvim su Napoleonove kare u bici kod piramide dočekale mameluке. 14.000 savezničkih vojnika, izgubivši trećinu svojih ljudi, razbilo je 30.000 Rusa, mada treba priznati da Rusi u borbi ispoljavaju ličnu hrabrost i da je njihov plan za napad bio bolji od plana saveznika.

Od vremena bitke kod Narve rusko oružje još nijedanput nije zadesila takva nesreća. I ako uporedimo ogromnu razliku između Rusa kod Narve i Rusa kod Inkermana, između poludivljih hordi 1700 godine i dobro obučene vojske 1854. godine, onda će se bitka kod Narve pokazati blistavijom od bitke kod Inkermana. Narva je bila prvi veći neuspeh nacije koja se uzdizala, koja je čak umela da poraze pretvara u sredstva pobeđe. Inkerman izgleda kao skoro

¹⁾ Odavde do kraja stava uglavnom se ponavlja ono što je o ovome rečeno u prethodnom članku. — Prim. red.

siguran znak opadanja toga veštačkog razvijanja koji je u Rusiji počeo u vreme Petra Velikog. Izgleda da su veštački ubrzan napredak i prekomerni napor da se, i pored poluvravarskog materijala, sačuva blistava spoljašnjost civilizacije iscrpli naciju i kod nje izazvali nešto slično plućnoj tuberkulozi. Bitka kod Inkermana pretstavlja za rusku pešadiju ono isto što za špansku pešadiju pretstavlja bitka kod Rokroa.²⁾

²⁾ Bitka kod Rokroa vođena je 19 maja 1643 između Francuza i Španaca. Španci su bili potučeni, ali je na bojištu ostao jedan njihov bataljon (tercija) koji je pokazao vanrednu upornost u borbi. — Prim. red.

ORGANIZACIJA VOJNE UPRAVE U ENGLESKOJ*)

I

London, 5 januara 1855 godine

Ko snosi odgovornost za stanje engleske vojske na Krimu? Dovoljno je baciti pogled na čudnovati mehanizam engleske vojne uprave pa da se vidi kako je odgovornost tako vešto podeljena između njenih raznih organa da se ona svih njih tiče, ali je ni jedan od njih ne snosi potpuno. Na čelu engleske vojske stoji glavnokomandujući (*Commander in Chief*), neka vrsta konetabla¹⁾, zvanje koje je već ukinuto u svim drugim civilizovanim vojskama. Iz *Horse guards-a* — tako se naziva kancelarija glavnokomandujućeg, pošto je smeštena u kasarni »konjičke garde« — potiču skoro sva vojna postavljenja. Ipak bi bila zabluda pretpostaviti da taj glavnokomandujući bilo čime stvarno komanduje. Ako mu je i ostavljeno pravo izvesne kontrole nad konjicom i pešadijom, to se zato artiljerija, inžinjerija, pioniri i mineri potpuno nalaze van sfere njegovog uticaja. Ako on i koristi neki suverenitet nad pantalonama, kopornima i mašnama, to se njegov uticaj već ne proteže na šinjele. On može odrediti koliko pešak treba da ima metaka kod sebe, ali ga ne može snabdeti nijednim oružjem. On može staviti pod sud sve svoje ljude i narediti da ih dobro izbatinaju, ali ih ne može pokrenuti napred ni za dlaku. Prebacivanje trupa je sasvim van njegove nadležnosti, a što se tiče njihovog snabdevanja, to se njega savršeno ništa ne tiče.

Zatim dolazi načelnik artiljerije (*Master general of the ordnance*). To je žalosna relikvija onog doba kada se nauka smatrala kao rad nedostojan vojnika i kada se nijedna tehnička jedinica, kao artiljerija i inžinjerija, nije sastojala od vojnika, već je pretstavljala kolektiv za koji se teško može jasno odrediti da li se sastoji od školovanih ljudi ili zanatlija, objedinjenih u naročito udruženje ili korporaciju pod komandom *Master general-a*. Tome načelniku

*) Stampano bez potpisa u *Neue Oder-Zeitung-u* od 8 i 9 januara 1855 godine.

¹⁾ Glavni komandant u francuskoj predrevolucionarnoj vojsci.

artiljerije su, pored artiljerije i inžinjeriskih jedinica, potčinjeni šinjeli i lako naoružanje čitave vojske. Zbog toga je bez njega nemogućaapsolutno ni jedna ratna operacija. Njegovo učešće je neizbežno.

Sledeći po redu je ministar rata (*Secretary of War*), ali opet, upravo, to i nije ministar rata, već pretstavnik ministarstva rata u Donjem domu iako je on potpuno samostalna instancija. Taj ministar rata ne može ništa narediti ni jednoj jedinici vojske, ali zato može bilo kojoj jedinici sprečiti da ma šta uradi. Pošto je on načelnik vojnih finansijskih i pošto se svaki vojni akt mora platiti, to bi svako njegovo odbijanje da stavi sredstva na raspolažanje bilo isto što i apsolutno *veto* u odnosu na sve operacije. No, čak i ako bi htio da otvori svoju kasu, on ne može pokrenuti vojsku pošto je ne može hrani. To prelazi okvir njegove nadležnosti.

Intendantura (*Commissariat*) je organ koji hrani vojsku i koji joj u slučaju pokreta stavlja transportna sredstva na raspolažanje. Ona se nalazi pod kontrolom državne blagajne. Na taj način, ministar-prezident — prvi lord državne blagajne — ima veze sa svakom ratnom operacijom i može je po svome čefu ubrzati, usporiti ili obustaviti. Svako zna da intendantura ima isto takav značaj za vojsku kao i sami vojnici, te je baš zato kolektivna mudrost stare Engleske smatrala za potrebno da intendanturu učini potpuno nezavisnom od vojske i da je stavi pod kontrolu u suštini nevojne uprave.

Ali ko onda pokreće vojsku? Ranije je to bio ministar kolonija, a sada ministar rata (*Minister für den Krieg*) nominalni rukovodilac ministarstva rata. On može narediti trupama da krenu iz Engleske u Kinu i iz Indije u Kanadu, ali je sam isto tako nemoćan kao i četiri gore navedene vojne instancije, jer je za ostvarenje čak i najbeznačajnijeg pokreta neophodna saradnja svih tih pet instancija. Svaka od tih pet vlasti ima svoj sopstveni birokratski aparat sa svojom sopstvenom praksom, i svaka od njih radi na svoju odgovornost.

Postanak ovog sistema očevidno se zasniva na ustavnim meraima predostrožnosti protiv stalne vojske. Umesto *podele rada*, koja bi vojsci dala najveću elastičnost, tu je *podela vlasti*, koja svodi na minimum njenu sposobnost za pokret. Međutim, taj sistem niukoliko nije bio sačuvan iz parlamentarnih ili ustavnih razloga, već samo zato što bi, jednovremeno sa sprovođenjem reforme vojne uprave u skladu sa savremenim zahtevima, bar u toj oblasti, bio slomljen uticaj oligarhije. Na prošlom zasedanju parlamenta ministri su odobili da uvedu ma kakve novine izuzev deobe ministarstva rata i ministarstva kolonija. Velington je uporno čuvaо taj sistem od 1815 godine sve do svoje smrti, iako je vrlo dobro znao da pri takvom sistemu nikada ne bi uspešno završio Pirinejski rat da slučajno u ministarstvu nije sedeо njegov brat, markiz Veleslej.²⁾ 1832 i 1836

²⁾ Engels ima u vidu Velingtonovo učešće u svojstvu komandanta engleskih ekspedicioneih snaga u Portugaliji i Španiji u ratu protiv francuske vojske Napoleona I od 1808—1813. Težeći da ovladaju Pirinejskim Poluostrvom

godine Velington je pred komitetima, koje je parlament bio obravalo povodom pitanja reforme starog sistema, neotstupno branio stari poredak. Nije li se bojao da će svojim sledbenicima olakšati put ka slavi?

II

London, 6 januara 1855 godine

Upoznali smo sistem engleske vojne uprave pod čijim je rukovodstvom rat počeo. Čim su trupe stigle u Galipolj, odmah se iz upoređenja sa francuskom vojskom jasno pokazala nezadovoljavajuća engleska vojna organizacija i bespomoćnost engleskih oficira i činovnika. A ovde je zadatak bio još relativno lak. O dolasku trupa bilo je javljeno mnogo ranije, a broj iskrcanih nije bio veliki. A ipak je sve išlo zbrda-zdola. Tovar iz brodova kvario se na obali na mestima iskrcavanja; zbog nedostatka mesta za smeštaj morao se poslati deo trupa u Skutare, itd. Otkriveni su nesumnjivi znaci haosa, ali su se nadali da će sticanje iskustava dovesti do poboljšanja, jer je rat tek bio počeo. Zatim su trupe stigle u Varnu. Raslo je njihovo udaljavanje od kuće, rastao je njihov broj, rastao je nered u upravljanju. Pet odeljenja, koja sačinjavaju vojnu upravu, od kojih je svako odgovorno drugom ministarstvu, radeći bez međusobne veze, stvarala su neizbežne sukobe. Dok je u logoru carovala nemaština, dotle je posada u Varni uživala u svakojakim udobnostima. Intendantura je bez žurbe prikupljala kojekakva transportna sredstva u obližnjim mestima. Ali, pošto pretpostavljeni komandant nije naredio da se odredi oružana pratinja za ova vozila, to su bugarski vozari brže isčezačivali no što je uspevalo da se prikupe. Zatim je u Carigradu bilo obrazovano centralno skladište, nešto slično prvoj operaciskoj bazi. To je samo dovelo do stvaranja još jednog izvora

---

vom i da ga uključe u svoj sistem kontinentalne blokade. Engleske, Francuzi su u novembru 1807 godine upali u Portugaliju, a 1808 godine Napoleon je preplavio Španiju svojim trupama i postavio na presto svog brata Žozefa. Na to je španski narod odgovorio ratom za svoju nezavisnost. Francuske snage u Španiji su se našle u izvanredno teškom položaju, tako da su se Englezzi mogli učvrstiti u Portugaliji i uopšte voditi uspešna dejstva na Pirinejskom Poluostrvu. Poraz glavnih Napoleonovih snaga 1812 godine u Rusiji i pojačani oslobodilački pokret španskog naroda bili su odlučujući faktori koji su i na španskom ratištu doveli do poraza francuskih snaga 1813 godine i uspešnog ishoda Pirinejskog rata za Engleze.

Govoreći ovde o uticaju slučajnih i drugostepenih okolnosti (kao što su Velingtonove srodičke veze u engleskoj vladu), Engels im ne pridaje nikakav značaj i navodi ih samo kao ilustraciju karakteristike koju je dao engleskom nepravilnom sistemu vojne uprave. Kao što se vidi iz pisma koje je uputio Marksu 11 aprila 1851 godine (vidi str. 649 ove knjige), Engels, koji je uvek istupao protiv idealističkog preuveličavanja uloge vojskovode, kao i uopšte uloge ličnosti u istoriji, dao je veoma rezervisanu ocenu o Velingtonovoj komandantskoj veštini, razobilječavajući legendu koju je stvorila engleska buržoaska istoriografija o tobožnjoj isključivoj genijalnosti ovog vojskovode. — Prim. red.

smetnji, odugovlačenja, sporova o nadležnosti, razdora između armije, komandovanja, finansiskog odeljenja, intendanture i ministarstva rata.

Međutim, trupe u Galipolju, Skutarima i Varni nalazile su se u više ili manje mirnodopskom stanju. A tek je na Krimu britanska administracija dobila potpunu mogućnost da do maksimuma razvije svoj dezorganizatorski talent. I stvarno, od preko 60.000 ljudi, koji su posle februara poslati na Istok, sada je sposobno da nosi oružje najviše 17.000. Od njih svakodnevno umire od 60 do 80 ljudi, a približno po 200—250 ispada iz stroja zbog bolesti, dok se samo retko ko vraća iz bolnica u stroj. A od 43.000 umrlih ili ranjenih na savest Rusa ne otpada čak ni 7.000 ljudi.

Kada su u Englesku stigli prvi izveštaji da vojska na Krimu nema ni hrane, ni odela, ni krova nad glavom, da nema ni lekova, ni hirurškog inventara, da su bolesni i ranjeni prinuđeni bilo da leže na hladnoj i mokroj zemlji, izlažući se dejству nepogode, bilo da se gomilaju na palubama brodova, bez nege i bez onoga što je najneophodnije za ozdravljenje; kada je bilo saopšteno da stotine vojnika umiru zbog nedostatka najneophodnijih stvari, to je svaki pomislio da je uprava zakasnila da na bojište pošalje neophodna sredstva. Stvarno se pokazalo da to podozrenje za prvo vreme nije bilo bez osnove. Pa ipak, kasnije se razjasnilo da je sve to bilo poslato, po nečeg čak i više no što je trebalo, ali, na nesreću, sve to nije stizalo ni tamo gde treba, ni na vreme. Sanitetski materijal je ležao u Varni, a ranjeni su ostali na Krimu ili u Skutarima. Odeća i hrana su na oči svih stizali na Krim, ali nije imao ko da ih istovari. Ono što je slučajno bilo istovareno, moglo je mirno da trune na obali.

Neophodno učešće flote unelo je nov element razdora, novu odgovornu instanciju koja je zahtevala da se i na nju računa u logoru Agramana³⁾. Nesposobnost, prikrivena *pravilima* mirnodopske prakse, potpuno je gospodarila. U jednom od najbogatijih kutaka Evrope, na obali, pod čijom su zaštitom bile ukotvljene stotine transportnih brodova, natovarenih raznim zalihama, engleska vojska je živela na polovini sledovanja. Okružena bezbrojnim stadima stoke, ona je stradala od skorbuta, pošto se u ishrani morala ograničavati na slaninu. Iako je na brodovima postojala velika količina drva i uglja, armija je na kopnu od njih imala tako malo koristi da je morala jesti nekuvano meso i nikada nije mogla da prosuši pokislo odelo. Ako je stizala kafa, ona je bila ne samo nesamlevena, već čak i *nepržena*.

Postojale su ogromne količine hrane, napitaka, odeće, šatora, upakovanih na brodovima koji su skoro dodirivali litice na kojima

³⁾ Agraman (Agramant) je, prema Ariostovom delu *Besni Rolando*, bio vojskovođa koji je opsedao Pariz. Da bi spasio Karla Velikog, bog je naredio arhangelu Mihailu da izazove neslogu među neprijateljskim starešinama. Otuda je izreka »Nesloga u Agramanovom logoru«. — Prim. red.

je logor bio razmešten, a ipak engleske trupe, slično Tantalu, nisu mogle sve to dohvatiti. Svi su bili svesni toga zla, svi su proklinjući jurili tamo-amo i okrivljivali sve i svakoga za neispunjavanje dužnosti. Međutim, svi i svako je imao mnoštvo instrukcija, brižljivo sastavljenih i potvrđenih od nadležne vlasti, iz kojih se moglo jasno ustanoviti da ono što je moralо da bude urađeno ne spada u delokrug *nјegovih dužnosti*, i da on, s druge strane, nema ovlašćenja da doveđe stvari u red. Dodajte tome pojačanu surovost vremena i provale oblaka, čiji je period tek počeo, što će ceo Herakliski Hersernes pretvoriti u neprekidnu baruštinu sa blatom do više kolena; vojnike, koji od četiri noći najmanje dve provode u rovovima, a ostale dve spavaju mokri i uprskani blatom, ležeći na vlažnoj zemlji, nemajući pod sobom čak ni dasaka, a jedva zaštićeni šatorima; stalne signale za uzbunu; grčeve, prolive, i t. sl. izazvane vlagom, hladnoćom i sl.; rasturenost i onako malobrojnog sanitetskog personala po čitavom logoru; bolničke šatore sa 3.000 bolesnika koji leže gotovo pod otvorenim nebom i na vlažnoj zemlji; sanitetske brodove i bolnice u Skutarima i Carigradu — dodajte sve to, pa ćete lako shvatiti da se britanska vojska na Krimu nalazi u procesu potpunog raspadanja i da vojnici pozdravljaju rusko zrno koje ih oslobađa od svih tih zala.

DOGADAJI NA KRIMU*)

London, 16 marta 1855 godine

Iluzije, kojima su nesposobnost zvaničnih organa, engleske ministarske spletke i koristoljubivi bonapartizam obavijali sve vojne operacije na Krimu, počinju da se tope zajedno sa snežnim pokri vačem koji je poslednjih meseci pokrivaо bojište. Pamflet Žeroma Bonaparte (mlađeg) jasno pokazuje da su u vreme, kada su poslovi na Krimu isli naopako, »komandanti savezničkih vojski dobijali naređenja od vlada da skrivaju i prečutkuju one teškoće na koje je naišlo zauzimanje Sevastopolja«. To se potpuno potvrđuje izveštajima tih generala, a naročito glasovima koje oni proturaju o tome da će se juriš izvršiti određenog dana. Oni su od 5 novembra do početka marta držali javnost s jedne i s druge strane Kanala u stalnom očekivanju toga prizora. Međutim, dugotrajnost opsade izazvala je u samom logoru nešto slično javnom mnenju, zasnovanom na jasno izraženom mišljenju oficira specijalista, tako da gospoda iz Generalštaba više ne mogu zuckati o tome da će se juriš izvesti određenog dana i da će grad biti zauzet. Sada se time ne može obmanuti ni jedan običan vojnik. Karakter odbranbenih utvrđenja, nadmoćnost neprijateljske vatre, nesklad između opsađujućih vojnih snaga i zadatka koji im je postavljen i, pre svega, odlučujući

*) Stampano bez potpisa u *Neue Oder-Zeitung-u* od 19 marta 1855 god.

značaj Severnog fora bili su u ovom trenutku suviše dobro shvaćeni da bi se mogle ponoviti stare priče. Sami smo čitali pisma engleskih oficira, koja o tome ne ostavljaju nikakve sumnje.

Krajem februara saveznici su bili dužni da imaju kod Sevastopolja 58.000 Francuza, 10.000 Engleza i 10.000 Turaka, tj. svega oko 80.000 ljudi. Međutim, čak i da imaju 90.000, saveznici neće biti u stanju da jednim delom podržavaju opsadu, a da drugi deo odvoje za ofanzivna dejstva protiv Rusa u Bakšisaraju, jer bi saveznička operativna armija kod njega mogla razviti samo 40.000 ljudi, dok bi im Rusi mogli suprotstaviti najmanje 60.000, a da i ne govorimo o nepristupačnosti bokova između Inkermana i Balaklave. Na taj način, saveznici će ostati okruženi u svom Hersonesu, dok ne budu u stanju da pređu preko Černaje, kad budu imali armiju od 100.000 ljudi. Ali oni se, upravo tu pred nama, vrte u začaranom krugu: ukoliko više ljudi ubacuju u ovu okuženu mišolovku, utoliko više ljudi gube od bolesti; a ipak jedini način da se otuda srećno izvuku jeste da pošalju poviše trupa.

Druga mera koju su izmislili — turska ekspedicija u Evpatoriju — bukvalno je ponavljanje prвobitne greške. Turci, koji su se iskricali u Evpatoriji, isuviše su slabi za to da bi mogli prodreti duboko u neprijateljsku teritoriju. Utvrđenja oko toga mesta su toliko velika da bi za njihovu zaštitu bilo potrebno 20.000 ljudi. Osim toga, protezanje utvrđenog logora, koji je namenjen za smeštaj 40.000 ljudi, mora biti toliko veliko da je potrebna skoro polovina toga odreda za aktivnu službu u slučaju napada. Na taj način, za zaštitu grada treba gotovo 20.000, tako da ostaje samo 20.000 za operacije na otvorenom polju. Ali se 20.000 ljudi ne smeju usuditi da se udalje od Evpatorije više od dve milje, a da se ne izlože raznim vidovima napada s bokova i iz pozadine, pa čak i opasnosti da ih Rusi otseku od veze sa gradom. A Rusi, koji imaju dva pravca za otstupanje — prema Perekopu i Simferopolju, i koji pri tome ostaju na sopstvenoj teritoriji, mogu izbeći svaki odlučujući sukob sa 20.000 Turaka koji bi se pojavili iz Evpatorije. 10.000 Rusa, koji bi se nalazili na udaljenju jednodnevнog marša od grada, mogu ugrožavati 40.000 Turaka prikupljenih u tom gradu. Svakih deset ili dvanaest milja, koje bi Rusi napustili u povlačenju, smanjivalo bi broj Turaka koji se može udaljiti na veće otstojanje od svoje operaciske baze. Drugim rečima, Evpatorija je drugi Kalafat, ali s tom razlikom što je Kalafat imao Dunav u pozadini, a ne Crno More, i što je bio odbranbeni položaj, dok je Evpatorija napadni položaj. Ako je 30.000 ljudi u Kalafatu moglo da vodi uspešnu odbranu, povezanu sa slučajnim i u isto vreme uspešnim ispadima na datom otstojanju, to je 40.000 ljudi u Evpatoriji odveć mnogo za zaštitu mesta koje je u toku pet meseci držalo oko 10.000 Engleza i Francuza, a odveć malo za bilo kakvu ofanzivnu operaciju. Kao rezultat — dovoljna je jedna ruska brigada, a u svakom slučaju

jedna divizija, da bi na mestu prikovala čitavu tursku vojsku u Evpatoriji.

Takozvana bitka kod Evpatorije bila je prosto izviđanje koje su izvršili Rusi. Oni su sa 25.000 do 30.000 ljudi prišli Evpatoriji sa severozapada, tj. sa strane sa koje se jedino mogla ugroziti, pošto je sa juga bila zaštićena morem, a sa istoka blatnjavim Sakskim Jezerom. Zemljište severozapadno od grada pretstavlja nisku valovitu površ, koja, sudeći po kartama i iskustvu ove poslednje operacije, ne dominira gradom u granicama topovskog dometa. Budući za 10.000 ljudi slabiji od posade, i nalazeći se obema krilima, naročito desnim, u zoni dejstva vatre ratnih brodova usidrenih u zatonu, Rusi nisu mogli imati ozbiljnu namjeru da zauzmu grad na juriš. Zato su se ograničili na nasilno izviđanje. Oni su počeli time što su sa čitavog svog fronta otvorili artiljerisku vatru na takvom otstojanju koje je isključivalo mogućnost nanošenja ozbiljnije štete, zatim su sve više i više približavali svoje baterije, zadržavajući svoje kolone što je moguće dalje od vatrene linije, a kasnije ih krenuli napred kao da će napadati, da bi time naterali Turke da pokažu svoje snage, i izvršili napad na takvu tačku gde su im zakloni, koje obrazuju spomenici i rastinje groblja; omogućili da se primaknu blizu odbranbenih utvrđenja. Pošto su stekli određeno mišljenje u pogledu položaja i jačine utvrđenja, kao i o približnoj brojnoj jačini posade, oni su otstupili, što bi učinila i svaka druga pametna vojska. Njen cilj je bio postignut; što je pretrpela veće gubitke od Turaka, razumljivo je samo po sebi.

Saveznički komandanti su taj savršeno jednostavan poduhvat naduvali do stepena slavne pobjede. Šta to dokazuje, osim velike pretenzije na pobjede i malog izvojevanja ovih u stvarnosti? Naravno, Rusi su učinili veliku grešku zato što su dozvolili saveznicima da se pet meseci održe u Evpatoriji dok nisu stigli Turci. Bila bi dovoljna jedna ruska brigada sa dovoljnom količinom topova od 12 funti da ih baci u more, dok bi laka zemljana utvrđenja, podignuta na obali mora, mogla držati na pristojnom otstojanju i same ratne brodove. Ako bi savezničke flote poslale jake ratne brodove u Evpatoriju, bilo bi moguće spaliti ovo mesto i učiniti ga savršeno nepogodnim za operacisku osnovicu desantnih trupa. Međutim, prema sadašnjem stanju stvari, Rusi mogu biti zadovoljni time što su ostavili Evpatoriju u rukama saveznika. 40.000 Turaka — poslednji ostatak jedine turske armije koja zaslužuje uvaženje i kojim Turska raspolaže — opsednuto je u logoru, u kome ih 10.000 Rusa može ugrožavati i gde su izloženi svim bolestima i patnjama koje se pojavljuju тамо где су прикупљене велике mase ljudi; tih 40.000 paralizovanih Turaka pretstavlja solidan odbitak od savezničkih napadnih snaga; Francuzi i Englezi zatvoreni u logoru na Herakliskom Hersonesu; Turci u logoru u Evpatoriji; Rusi u slobodnoj vezi sa severnom i južnom stranom Se-

vastopolja — to su slavni rezultati petomesecnih eksperimenata na Krimu. Tome se pridružuje niz političkih i vojničkih momenata, čije ćemo razmatranje odložiti do sledećeg pisma.

KRITIKA FRANCUSKOG SISTEMA VOĐENJA RATA*)

London, 17 marta 1855 godine

Pošto je pamflet Žeroma Bonaparte (mlađeg) razotkrio da je Krimska ekspedicija originalan izum Luja Napoleona, da ju je on sam do detalja razradio bez ičije pomoći, da je u rukopisu poslao svoj projekt u Carigrad da bi izbegao odgovor maršala Vajana — pošto je sve to postalo poznato, veliki se deo najgrubljih vojnih grešaka ove ekspedicije može objasniti dinastičkim potrebama njenog autora.

U vojnem savetu u Varni ekspedicija je bila nametnuta prisutnim generalima i admiralima direktnim pozivom Sent Arnoa (Saint-Arnaud) na autoritet »cara«, koji je, sa svoje strane, otvoreno žigosao mišljenja svojih protivnika kao »bojažljive savete«. Budući već na Krimu, Raglan je stvarno dao »bojažljiv savet« za pokret ka Balaklavi, koji je Sent Arno svesrdno primio, jer je taj savet vodio ako ne pravo u Sevastopolj, a ono bar k njegovim vratima. Grozničava žurba za ubrzanje opsade, iako za to nije bilo dovoljno sredstava; žeđ za otvaranjem vatre, koja je prinudila Francuze da u takvoj meri zanemare solidnost svojih utvrđenja da je neprijatelj za nekoliko časova učutkao njihove baterije; prekomerno naprezanje vojnika u rovovima, koje je, kao što je već dokazano, u isto tolikoj meri doprinelo propasti engleske vojske koliko i intendantura, transportna služba, sanitetsko odeljenje, itd.; nepomišljeno i beskorisno bombardovanje od 17. oktobra do 5. novembra; potcenjivanje odbranbenih utvrđenja — sve je to sada dobilo dovoljno objašnjenje.

Dinastija Bonaparta osećala je potrebu za zauzimanjem Sevastopolja u što kraćem roku; saveznička armija je bila dužna da to izvrši. U slučaju uspeha, Kanrober bi postao maršal Francuske, grof, vojvoda, knez i sve štогод bi zaželeo, sa neograničenim ovlašćenjima u oblasti finansija. U slučaju neuspela, njegova bi karijera bila zapečaćena. Raglan je bio prilična kukavica, pa je popustio svome lično zainteresovanom kolegi.

Ali to, svakako, nisu najvažnije posledice imperijalističkog operaciskog plana. U taj beznadežni poduhvat uvučeno je 9 francuskih divizija ili 81 bataljon. A poduhvat je priznat skoro kao beznadežan; ni najveći napor, ni ogromne žrtve nisu doveli ni do kakvog rezultata; Sevastopolj je jači nego pre; francuski rovovi — kao

*) Stampano bez potpisa u *Neue Oder-Zeitung-u* od 20 marta 1855 god.

što znamo iz verodostojnih izvora — nalaze se na 400 jardi od ruskih utvrđenja, a engleski dvaput dalje. General Niel, koga je Bonaparta poslao da izvrši pregled opsadnih radova, izjavio je da o jurišu ne može biti ni reči; on je pomerio mesto glavnog udara sa francuske na englesku stranu i time ne samo izazvao odlaganje opsade nego i upravio glavni udar na predgrađe, koje bi bilo odvojeno unutrašnjim zalivom od grada, čak i kad bi bilo zauzeto. Ukratko rečeno, jedan projekt za drugim, jedno lukavstvo za drugim i sve to radi toga da bi se podržala ne nuda već jedan izgled nade na uspeh. I u vreme kada su stvari dobine takav obrt, kada na kontinentu postoji sveopšti rat, kada se za Baltičko More priprema nova ekspedicija — ekspedicija koja će ovoga puta stvarno nešto radoiti i kojoj će zbog toga uskoro biti potrebno više desantnih trupa nego 1854 godine — u takvom momentu Bonaparta šalje novih pet pešadijskih divizija na krimsku močvaru, gde ljudi nestaju, a pukovi propadaju takoreći na volšeban način. Da, on je sam odlučio da tamo krene, i on će tamo poći ako malo verovatni mir ili ozbiljni događaji na poljskoj granici ne iznude drugo rešenje. Prvi Bonapartin strategiski eksperiment doveo je u takvu situaciju i samog Bonapartu i »carsku« Francusku. Međutim, njega tamo ne gura jedino inat, već i fatalistički instinkt da će se sudsina Francuskog Carstva odlučiti u sebastopoljskim rovovima. Dosada nijedan Marengu nije opravdao drugo izdanje 18 brimera.¹⁾

Može se smatrati ironijom istorije okolnost da je restaurirano Carstvo, ma koliko se s mukom trudilo da podražava svoj prototip, bilo prnuđeno da svuda radi suprotno onome što je radio Napoleon. Napoleon je napadao u samo srce onih država sa kojima je ratovao; sadašnja Francuska je napala corsokak (*cul de sac*) Rusije. Cilj se nije zasnivao na krupnim vojnim operacijama, već na neočekivanom udaru, na želji da se postigne iznenađenje, na

¹⁾ 18 brimera (19 novembra) 1799 godine Napoleon Bonaparta i njegove pristalice izvršili su državni udar, kojim je završen proces buržoaske kontrarevolucije u Francuskoj počet svrgavanjem revolucionarne jakobinske vlade 1794 godine. Uspostavljanjem diktature Bonaparta je ugušio revolucionarni pokret i od tekovina francuske buržoaske revolucije poštедeo samo one koje su bile od koristi krupnoj buržoaziji. Bonaparta, koji se proglašio prvim konzulom, težio je da učvrsti svoju diktatorsku vlast uspehom u ratu s anti-francuskom koalicijom, u koju su još 1798 godine ušle Engleska, Austrija, Rusija, Španija, Napulj i Turska. Napoleonova vojska je 14. juna 1800 razbila austrijsku vojsku generala Melasa kod *Marenga* u Lombardiji. Ta pobeda, kao i uspešna dejstva francuskih snaga protiv austrijskih trupa u Švapskoj i Bavarskoj, doveli su do kolebanja Koalicije (ruski car Pavle I se blagoklonio odnosno prema udaru od 18 brimera i — ozlojen zbog toga što je Engleska zauzela Maltu, kao i zbog toga što su Englezzi i Austrijanci verolomno postupili prema Rusiji — ustvari je istupio iz Koalicije još u jesen 1800 godine). Napoleonov položaj u samoj Francuskoj bio je učvršćen, tako da se 1804 godine proglašio za cara.

Govoreći o »drugom izdanju 18 brimera«, Engels ima u vidu kontrarevolucionarni državni udar od 2 decembra 1851 godine kojim je uspostavljen bonapartistički režim Drugog Carstva na čelu s Napoleonom III. — Prim. red.

avanturi. U tim različitim namerama se i sastoji sva razlika između Prvog i Drugog Carstva i njihovih pretstavnika. Napoleon je imao običaj da kao pobednik ulazi u prestonice *savremene Evrope*. Njegov sledbenik je pod raznim izgovorima — radi zaštite pape, zaštite sultana, zaštite kralja Jelina — razmestio francuske posade po prestonicama *antičke Evrope* — u Rimu, u Carigradu i u Atini; time niukoliko nije pojačao svoju moć, već je jedino doveo do rasparčavanja snaga. Napoleonova veština se sastojala u koncentraciji, a njegovog sledbenika u rasplinjavajuću snagu. Kada je Napoleon bio prinuđen da vodi rat na dva različita vojišta, kao, naprimjer, u svojim ratovima protiv Austrije, on je odmah koncentrisao najveći deo svojih snaga na odlučujućem operaciskom pravcu (u ratovima sa Austrijom na liniji Strazbur — Beč), ostavljajući srazmerno nezнатне snage na pomoćnom vojištu (u Italiji), uveren u to da će, čak i u slučaju poraza njegovih trupa na pomoćnom vojištu, njegovi sopstveni uspesi na glavnom pravcu sigurnije zadržati nadiranje neprijateljske vojske nego pružanje neposrednog otpora na pomoćnom pravcu. Suprotno tome, njegov sledbenik rasejava vojne snage Francuske po mnogim mestima, i deo tih snaga koncentriše na onom mestu gde je i manji, pa uopšte i svaki, uspeh morao biti plaćen cenom ogromnih žrtava. Osim trupa u Rimu, Atini, Carigradu, Krimu, pretstoji da se pošalje još jedna pomoćna armija u Austriju, na poljsku granicu, a druga na Baltičko More. Na taj bi način francuska vojska morala da dejstvuje na tri vojišta, udaljena jedno od drugog najmanje po 1.000 milja. U skladu sa tim planom bila su, još preno što je rat u Evropi ozbiljno počeo, izdata naređenja koja su se odnosila na francuske vojne snage u celini.

Kada je Napoleon ocenio neki svoj poduhvat neracionalnim (kao, naprimjer, kod Asperna)²⁾, on je, umesto da i dalje nastoji na njegovom izvršenju, umeo odmah da pronađe neki novi izlaz, da neprimetno prebaci svoje trupe ka novoj tački napada i da često,

²⁾ U rejonu Asperna (oko 8 km istočno od Beča) i Eslinga odigrala se 21—22. maja 1809 godine jedna od krupnih bitaka u Austro-francuskom ratu 1809 godine. Rat je izazvan zbog težnji francuske krupne buržoazije da pretvori Austrijsko Carstvo u drugostepenu i zavisnu državu i da učvrsti svoj vladajući položaj u srednjoj Evropi. U početku rata austrijska vojska je bila prinuđena da otstupi ka Beču, da napusti ovaj grad i pređe na levu obalu Dunava. Međutim, njena borbena sposobnost bila je sačuvana, tako da je u bici kod Asperna potukla francuske snage (francuski gubici iznosili su 37.000, a austrijski 20.000). Da bi spasao svoje trupe od poraza, Napoleon ih je morao vratiti na desnu obalu Dunava. Za vreme dejstva u austrijskoj vojsci se pojavio porast nacionalnog oslobođilačkog pokreta evropskih naroda protiv Napoleonovog ugnjetavanja. Ali, austrijsko komandovanje (nadvojvoda Karlo) nije iskoristilo uspeh kod Asperna. Dobivši vremena i prikupivši snage, Napoleon je 5—6. jula odneo pobedu nad Austrijancima kod Vagrama. Ne iscrpljujući sve mogućnosti za pružanje otpora, austrijski dvor je 14. oktobra 1809 godine zaključio s Napoleonom Šenbrunski mir, po kome je Austrija izgubila deo teritorija i bila prinuđena da pristupi kontinentalnoj blokadi. Detaljan opis ove bitke vidi u I knjizi ovih dela str. 328—331 (Aspern). — Prim. red.

благодарећи изванредно успећном маневру прикаže делимичан пораз као неопходан корак на путу ка конаčној победи. Само у данима свога пада, када је после 1812. године³⁾ изгубио веру у самога себе, енергија његове волје се претворила у слепу тврдоглавост која га је принудила да држи положаје (како код Лажпига)⁴⁾ које би он као стратег по својој сопственој оцени морao да одбaci. А његов sledbenik је *принуден* да поче од онога чиме је завршио njegov prethodnik. Ono што је код једнога било резултат neobjasnivih пораза, код другога сеjavljalo као последица neobjasnivih срећних slučajnosti. Kod једнога је зvezda, у коју је он веровао, била сопствени genije; код другога је vera u svoju zvezdu била dužna da замени genija. Jedan је победио истинску revolucioniju, jer је он bio jedini čovek, способан да je ostvari; други је победио поново oživelu uspomenu na прошлу revolucionarnu epohu, jer је он носио име тога jedinstvenog čoveka, tj. on je sam bio само uspomena. Moglo bi se lako dokazati da pretenciozna prosečnost njegovog метода vođenja rata налази свој odraz u unutrašnjoj upravi Drugog Carstva, да је i ovde iluzija stala na место истинске stvarnosti i da »ekonomskе« operacije ni u kom slučaju nisu bile uspešnije od vojnih operacija.

³⁾ Poraz Napoleonove vojske u Rusiji 1812. године играо је одлуčujuću улогу u propasti Napoleonovog carstva. — Prim. red.

⁴⁾ Bitka kod Lajpciga је била одлуčujuća u ratu Rusije, Austrije, Pruske i Švedske protiv Napoleonove Francuske 1813. године. На francuskoj strani су u bici učestvovale francuske, poljske, holandske, belgijske i italijanske trupe. Bez obzira на pojedine uspehe које је Napoleonova vojska постигла u proleće i лето 1813. године, она је sve više притискавана од стране savezničkih armija. U generalnoj četvorodnevnoj bici kod Lajpciga (16—19) oktobra 1813. године Napoleonova vojska је била поточена i jedva se могла probiti iz okruženja, изгубивши 60.000 mrtvih i zarobljenih. I saveznički губици су takođe били изванредно велики. Победа код Lajpciga довела је до oslobođenja Nemačke i Holandije od francuske vladavine. Opis bitke vidi u I knjizi ovih dela, — Lajpcig, II bitka 1813. godine, str. 515. — Prim. red.

POSLEDNJI DOGAĐAJI NA KRIMU*)

London, 23 марта 1855. године

Dok se u Beču воде pregovori o miru¹⁾, u Francuskoj se vrše pripreme za rat. Pored onih deset divizija, које се сада налазе на Krimu, још ће се послати четири divizije, од којих две u почетку операција треба да образују rezervnu armiju u Carigradu; jedna od tih

*) Stampano bez потписа u *Neue Oder-Zeitung-u* od 25 марта 1855. год.

¹⁾ Radi se o zasedanju diplomatskih представника Rusije, Austrije, Francuske, Engleske i Turske u martу 1855. године u Beču. Предмет pregovora bili su prethodni uslovi за zaključenje mira između država које су водиле Krimski rat. Pregovori су prekinuti zbog agresivnog става Engleske i Francuske, које нису težile miru negо produženju rata i које су Rusiji podnеле veoma grube zahteve. Кrajem марта 1855. године Bečka konferencija je bila prekinuta, а u junu 1855. године је objavljено da je potpuno zaključena. — Prim. red.

divizija sastojaće se od careve garde, a druga od objedinjenih odbranih četa (grenadira i strelaca odabране pešadije Pariske armije). Ostale dve divizije (11 i 12) sada se ukrcavaju na parobrode i koncentrišu u Tulanu i Alžiru. Ova sveža pojačanja povećaće brojno stanje francuskih trupa na Krimu na 100.000 do 110.000 ljudi, a krajem aprila prispeće 15.000 Pijemonteza i znatna engleska pojačanja.

Pored svih teškoća čisto mesnog karaktera, kao glavni razlog protiv takvog metoda vođenja rata javlja se okolnost što se skoro četvrtina svih vojnih snaga Francuske koncentriše na pomoćnom vojištu, gde ni najveći uspesi nemaju odlučujući značaj. Fiktivan značaj koji se pridaje uspesima i porazima na Krimu dvostrukom snagom pogađa tvorca ovakvog plana. Sevastopolj je daleko od toga da bi za Aleksandra II oličavao Rusiju, a za Bonapartu je vredeo koliko i Francuska.

Što se tiče mesnih teškoća, jasno je da će se Hersones, koji u sadašnjem momentu pretstavlja groblje za mnoge hiljade ljudi i životinja, pri prvim zracima proletnjeg sunca pretvoriti u rasadnik zaraznih bolesti. Ako saveznici povećaju svoju vojsku do 150.000 ljudi, onda će pitanje ishrane na Krimu, na kome su Rusi već pokosili seno i koji je siromašan žitom, biti utoliko teže rešiti što Rusi, u potrebnom momentu i pred samim svojim otstupanjem, neće propustiti a da ne poteraju i stoku.

Što se tiče onih prepreka koje će opsadi Sevastopolja suprotstaviti ruski inženjeri (jedan deo od njih su Francuzi), u tom pogledu će najpoučniji materijal dati borbe kod Malahovog Kurgana. Ima skoro mesec dana otkako se utišala opsada Sevastopolja, ali je dolazak tri francuske brigade (jedna brigada 8 i dve brigade 9 divizije) omogućio da se osloboди deo engleske pešadije i da se ojača zaštita rovova. U isto vreme dolazak generala Niela i generala Džonsa — prvog iz sastava francuske, a drugog iz sastava engleske inžinjerije — unelo je u opsadne operacije izvesnu živost. Ovi generali su pokušali da isprave greške uslovljene tvrdoglavušću francuskog generala Bizoia i brojnom slabošću engleske pešadije. Bili su napravljeni novi prilazi, naročito na engleskoj strani, gde je bio sproveden još jedan paralelan rov na otstojanju od skoro tri stotine jardi od ruskih utvrđenja na Malahovom Kurganu. Neke od utvrđenih baterija bile su isturene tako daleko u pravcu Inkermanna da bi mogle poduhvatiti deo ruskih baterija iz pozadine ili ih tući bočnom vatrom, čim bi počele da dejstvuju. Ruske linije, kao što se to vidi na bilo kojoj karti, protežu se u polukrugu od Karantinskog Zatona do unutrašnjeg vojnog pristaništa, a odatle do Korabeljnog Zatona. Na zapadnoj strani ovog poslednjeg nalazi se niz visova koje drže Rusi. Najvažniji od tih visova je Malahov Kurgan, koji, blagodareći svom dominantnom položaju, pretstavlja ključ celokupnog ruskog desnog krila. Na istočnoj strani pomenutog zatona nalazi se

drugo uzvišenje, koje, budući pod zaštitom ruskih baterija, nije bilo na dohvatu vatre saveznika, dok ovi poslednji nisu uspeli da potpuno unište komunikaciju između Sevastopolja i Inkermana — komunikaciju koja je i sama bila štićena vatrom fora i baterijama sa severne strane luke. Međutim, otkako je saveznicima pošlo za rukom da nađu položaje za svoje baterije istočno i jugoistočno od Malahovog Kurgana, koje sa bokova i pozadine ugrožavaju ruske linije, ovaj neutralni brežuljak je dobio osobiti značaj. Zbog toga su Rusi noću 20/21 februara poslali grupu radnika da tamо podignu redut. Sledećeg jutra saveznici su mogli jasno da raspoznaјu dugačak rov i početak grudobrana. Oni, izgleda, nisu shvatili značaj ruskih radova. U svakom slučaju, oni nisu ometali nastavljanje tih radova. Sledećeg dana redut je bio gotov po svome spoljnem obliku, mada još nisu bili dovoljni ni dubina rova ni čvrstina grudobrana.²⁾ Saveznici su tek sada otkrili kako je važan položaj zauzimalo ovo utvrđenje zbog toga što su njihove sopstvene baterije, namenjene za bočnu vatru, same bile stavljene pod bočnu vatru i tim postale skoro beskorisne. Inžinjeri su izjavili da to utvrđenje treba zauzeti ma po koju cenu.

Kanrober je u velikoj tajnosti organizovao napadnu kolonu koja se približno sastojala od 1.000 zuava i 3.000 vojnika mornaričko-desantne pešadije. Pošto je zapovest za napad mogla biti izdata tek sasvim kasno i pošto je bila neočekivana, to je prošlo izvesno vreme dok su se vojnici prikupili na ugovorenom mestu. Bilo je već 2 časa ujutru (24 februara) kada su trupe, sa zuavima na čelu, mogle krenuti u napad. Posle kratkog kretanja trupe su se našle na 20 jardi od rova. Kao i uvek pri napadima takve vrste nije se smeо opaliti nijedan metak. Vojnici su morali skinuti sa pušaka udarače da bi izbegli slučajna opaljenja. Iznenadno je pala ruska komanda. Jak ruski odred u unutrašnjosti reduta se podigao, položio svoje puške na grudobran i opalio plotun na napadnu kolonu. Zuavi su se, malo zadržani blagim nagibima nedovršenog rova i bedema, za tren oka našli u redutu i sa noževima na puškama jurnuli na neprijatelja. Razvila se strahovita borba prsa u prsa. Posle izvesnog vremena zuavi su ovladali polovinom reduta, a kasnije su Rusi potpuno napustili ceo redut. Međutim, vojnici mornaričko-desantne pešadije, koji su išli na malom otstojanju iza zuava, zalutali su ili su se zbog nekog drugog razloga zaustavili na kraju brežuljka, gde su ih s boka napale ruske kolone i posle očajnog otpora proterale sa brežuljka. U tome je i svanulo. Rusi su brzo napustili brežuljak i ostavili redut u rukama zuava na koje se obrušila vatrom sva artiljerija koja je bila u stanju da tuče ovu tačku. Zuavi su jedno vreme polegli po zemlji, a strelcii koji su ih pratili uspuzali su se na Malahov Kurgan da bi kroz puškarnice tukli ruske artiljerce. Međutim, artiljeriska vatra je bila isuviše jaka, tako da su

²⁾ To je bio Selenginski redut. — Prim. red.

zuavi bili prinuđeni da otstupe ka Inkermanu gde su bili zaštićeni od vatre baterija. Oni tvrde da su sobom pokupili sve svoje ranjenike.

Ruska utvrđenja su bila tako zgodno postavljena da Francuzi kažu da je ceo njihov plan za napad bio izdat Rusima. Napad Rusa na vojnike mornaričko-desantne pešadije završio se sjajnim uspehom, dok su zuavi, pri otstupanju iz nedovršenog reduta bez podrške, bili izloženi jakoj vatri, koja se nije smela otvarati dok se vodila borba u unutrašnjosti reduta. U francuskom logoru su otvoreno optužili generala Foreja da je neprijatelju saopštio tajnu odluku vojnog saveta. Rusi su uspeli da održe redut i od toga doba intenzivno rade da bi dovršili njegovo utvrđivanje. Taj položaj ima veliki značaj. On obezbeđuje vezu sa Inkermanom i dolazak komore sa te strane. Osim toga, on ugrožava sva opsadna postrojenja saveznika. I, najzad, zauzimanjem ovog reduta Rusi su prešli iz obrane u napad.³⁾

³⁾ Odbrana Sevastopolja odlikovala se aktivnošću. Oslanjajući se na jak fortifikacijski sistem ešelonirane odbrane (sastoјao se iz tri linije), koji su izgradili ruski vojnici, mornari i gradsko stanovništvo, branioci Sevastopolja su izdržali šest višednevnih bombardovanja od strane Engleza i Francuza i odbili niz juriša. Oni su pri tome stalno primenjivali aktivne forme odbrane (ispade, naročito noću; smelu kontraminsku borbu i potkopavanje ispod minskih galerija neprijatelja; izgradnju novih poljskih fortifikacijskih postrojenja ispred bastiona itd.). U borbama s Francuzima i Englezima ruski vojnici su stihijno odbacivali zastarele taktičke forme i umesto kolona počeli primenjivati nove borbene poretke (streljački stroj). Oni su počeli da prave streljačke zaklone i neprekidne rovove pri uredenju poziciske odbrane. Važnu ulogu igrala je i ruska artiljerija, koja je kao glavna vatrena snaga pomagala braniocima u rovovima da izdrže i odbiju mnoge juriše neprijatelja. Kod Sevastopolja se pokazalo i uspešno sadejstvo kopnenih i pomorskih snaga u odbrani primorske tvrđave s kopna i mora u uslovima nadmoćnosti napadača u naoružanju i živoj sili. — Prim. red.

O SITUACIJI NA KRIMU*)

Saopštenja o toku mirovnih pregovora svaki dan menjaju svoj karakter. Današ siguran mir, a sutra rat. Palmerston u svom listu *Post*-u preti topovima i mačem — dokaz da je spremjan da svakog trenutka zaključi mir. Napoleon je naredio svojoj štampi da slavi palmu mira — najsigurniji dokaz da želi produžiti rat. Tok stvari na Krimu ni najmanje ne dozvoljava da se govori o skorom padu Sevastopolja. Omer paša čvrsto stoji u Evpatoriji, na kopnenoj strani. Koristeći nadmoćnost svoje konjice, Rusi mogu približavati svoje stražare i osmatrače do samoga grada, mogu ceo predteren pretresati patrolama koje sprečavaju dovoz hrane i, u slučaju većeg ispada, mogu se vratiti pešadiji koja nije mnogo daleko. Kao što smo i prepostavljali, Rusima polazi za rukom da dva ili čak i

*) Napisano na nemačkom jeziku 30 marta 1855 god. Prvi put stampano u *Neue Oder-Zeitung*-u 2 aprila 1855 godine.

tri puta manjim snagama ugrožavaju nadmoćniju tursku vojsku. Ispad turske konjice pod komandom Skender-bega (Poljak Ilinski koji se proslavio pod Kalafatom) bio je odbijen jednovremenim napadom tri ruska odreda koji su se pojavili sa tri razna pravca. Kao i svaka slabo obučena i neotpora konjica, Turci su se, umesto da se sa isukanim sabljama bace na Ruse — zaustavili na pristojnom otstojanju i počeli gađati iz karabina. Taj nedvosmislen dokaz njihove neodlučnosti potstakao je Ruse da pređu u napad. Skender beg je pokušao da prodre sa svojim eskadrom, ali su ga svi njegovi ostavili, osim bašibozuka, tako da je bio prinuđen da se posle toga probija kroz ruski bedem. Omer paša čeka dolazak konjičkih pojačanja, a sada je otiašao u anglo-francuski logor da izvesti saveznike da u sadanjem trenutku ne može ništa učiniti i da bi bilo veoma poželjno da dobije pojačanje od 10.000 francuskih vojnika. Poslednje je nesumnjivo poželjno, ali ta pomoć ne bi bila ništa manje poželjna ni za Kanrobera koji je došao do otkrića da istovremeno raspolaže i sa odveć mnogo i sa suviše malo trupa. Suviše mnogo za opsadu Sevastopolja na stari način i za zaštitu Černe Reke; odveć malo da forsira reku, da protera Ruse u dubinu njihove teritorije i da obuhvati grad. Slanje 10.000 ljudi u Evratoriju ipak ne bi omogućilo Turcima da stupe u borbu, a u isto vreme oslabilo bi operacije francuske vojske na otvorenom polju. Opsada Sevastopolja svakim danom postaje sve rizičniji poduhvat za opsadivače.

Videli smo da su Rusi 29 februara držali u svojim rukama redut na Sapunskom Brdu (kod Malahovog Kurgana). Oni su sada taj redut povećali, utvrđili, postavili topove na njemu i odatle preduzeti izradu kontrapribližnica. Isto tako je i na drugom mestu, na frontu Kornilovog bastiona, podignut niz reduta na trista jardi dalje od starih ruskih tvrđavskih utvrđenja. Za čitaoce *Times-a* ovo poslednje mora biti neshvatljivo, jer su saveznici, po rečima ovog lista, već davno izgradili svoje rovove na neznatnom otstojanju od ruskih linija.

Sada, najzad — naprimer, u svom pismu od 16 marta, dopisnik *Times-a* priznaje da su se engleski rovovi u poslednje vreme nalazili na otstojanju 600—800 jardi od ruskih utvrđenja i da su *one baterije, koje su morale dejstvovati protiv neprijatelja, iste one baterije koje su otvorile vatru 17 oktobra*. Takvi su, prema tome, uspesi opsade; takvo je pomicanje rovova napred koje je stalo života i zdravlja dve trećine engleske vojske. Pod takvim uslovima u međuprostoru između dve linije baterija našlo se dovoljno mesta za podizanje novih ruskih utvrđenja. Ova utvrđenja mogu se razmatrati kao nova paralelna linija protiv opsadivača na otstojanju 300—400 jardi od njihovih utvrđenja ili kao kontrapribližnica na najvećem terasastom ispuštenju u pravcu trupa koje je obuhvataju. Na taj način, ove trupe su se našle u položaju branioca, međutim, bitan uslov opsade sastoji se u tome da opsadivači postave opsadene u taj položaj.

Kako u logoru kod Sevastopolja, tako i u samoj Engleskoj počinju shvatati da nema nikakvih izgleda da će se Sevastopolj zauzeti na juriš. U tom teškom položaju *Times* se obratio »visokoautoritativnom vojnog specijalistu«. Od njega je saznao da je »neophodno preći u nastupanje ili prelazom Černe i spajanjem s Turcima pod komandom Omer-paše — pre ili posle bitke s ruskim opservacionom vojskom — ili diverzijom u pravcu Kafe¹⁾, što bi prinudilo Ruse da podele svoje snage. Pošto saveznička vojska broji od 110 do 120.000 ljudi, to takve operacije moraju odgovarati njenim mogućnostima«. Tako smatra *Times*.

Zaista niko tako dobro ne zna kao Raglan i Kanrober koliko bi bilo poželjno spajanje s Omer-pašinom vojskom, ali saveznici, nažalost, na visovima kod Sevastopolja nemaju 110—120.000 ljudi, već svega 80—90.000 koji su sposobni da nose oružje. A što se tiče ekspedicije u Feodosiju, Rusi ne bi mogli ništa bolje ni očekivati. Razsturiti savezničku vojsku na tri razne tačke, na otstojanju 60 do 150 milja od glavne tačke, i to u vreme kada saveznici, ni na jednoj od tačaka na kojima se sada nalaze, nisu toliko jaki da izvrše zadatka koji stoji pred njima! Nije li *Times* pozajmio svoj savet od »ruskih« vojnih specijalista?

Pošto se 11 i 12 francuska divizija već nalaze na putu, bar njihov deo, a ostatak s 13-tom i 14-tom i s dvema pijemontskim divizijama spreman da sledi za njima, to će saveznička vojska krajem maja dostići takvu snagu koja će joj omogućiti i primorati je da se pokrene sa svojih odbranbenih položaja na Černoj Reci. Trupe će se prikupiti u Carigradu (Istanbul) i, veoma verovatno, jednovremeno ukrcati na brodove, te će morati što manje vremena provesti na kobnom Hersonesu. Ta mera je skopčana s izvesnim zastojem, ali pruža velike koristi. Pojačanja, koja su dosada čitavo vreme slata na Krim u malim odredima, mada zajedno i obrazuju čitavu armiju, nisu toliko ojačala ekspedicioni korpus da bi mu omogućila da pređe u nastupanje.

¹⁾ Kafa je srednjevekovni naziv za Feodosiju, koji se upotrebljavao do početka XIX veka. — Prim. red.

KRITIKA NAPOLEONOVOG ČLANKA U »MONITEUR«-U*

London, 14 aprila 1855 godine

Javnost, čak i u Francuskoj, počinje da razjašnjava tajnu koja obavlja opsadu Sevastopolja. Imajući to u vidu, Luj Bonaparta, kao glavni urednik *Moniteur-a*, ponovo je napisao dug uvodnik o toj temi. Taj je članak imao da izvrši nekoliko zadataka: uopšte da uteši javnost zbog neuspela poduhvata, naročito da sa pleća Na-

*) Stampano bez potpisa u *Neue Oder-Zeitung*-u od 17 aprila 1855 god.

poleonovog sledbenika zbaci odgovornost za neuspeh i, između ostalog, da odgovori na Briselski memoar.¹⁾ U poluzvaničnom, polufamilijarnom stilu, toliko karakterističnom za čoveka koji jednovremeno piše za francuske seljake i evropske kabinete, daje se nešto slično istoriji rata sa varljivim obrazloženjem svakog učinjenog koraka. Taj dokumenat je u znatnoj meri apolitičan pošto je preko svake mere slab i nepotpun. A ipak, pritisak spolja (*pressure from without*) mora da je dovoljno jak kad je Bonaparta pri nuđen da istupa i sebe štiti na takav način.

Posle razvučenog uvoda, izlaže se deo instrukcija koje je Sent Arno dobio u početku rata i daje se objašnjenje o tome zašto su savezničke trupe u početku bile poslate u Galipolj. Rusi su — kaže se tamo — mogli forsirati Dunav kod Ruščuka (Ruse) i, obilazeći Šumen (Kolarovgrad) i Varnu, preći preko Balkana i krenuti ka Carigradu. To je najgori od svih razloga koji bi se mogli navesti u odbranu iskrcavanja kod Galipolja. Prvo, Ruščuk je *tvrđava*, a ne otvoren grad, kako to sebi pretstavlja prosvećeni izdavač *Moniteur-a*. To nas potseća na istorisku grešku koju je *Moniteur* nedavno dopustio u svom nekrologu o caru Nikoli, brkajući Jedrenski sa Kučuk-kajnardžiskim ugovorom. Što se tiče opasnosti od takvog ruskog bočnog marša, treba napomenuti da se turska voska od 60.000 ljudi, koja je bila čvrsto zasela između četiri jake tvrđave, nije mogla ostaviti a da joj se ne pokloni pažnja i da je za osmatranje prema njoj trebalo izdvojiti jak odred; da bi taj bočni marš doveo Ruse u balkanskim klancima u onakav isti položaj u kakvom su se našli Dipon kod Bajlena i Vandam kod Kulma i da bi Rusi, u najboljem slučaju, mogli poslati u Jedrene svega 25.000 ljudi. Onaj koji takve snage smatra opasnim za Carograd može štošta naučiti iz knjige majora Moltkea o *Rusko-turskom ratu 1828—1829 godine*.

Čujmo sada dalje. U slučaju ako Carigradu ne bi pretila nikakva opasnost, trebalo bi da saveznici pokrenu nekoliko divizija ka Varni da bi sprečili svaki pokušaj opsade Silistrije. U takvom slučaju nametala su se još dva zadatka: iskrčati se kod Odese ili ovladati Krimom. Trebalo je da saveznički generali razmotre obe operacije na licu mesta. Instrukcije se završavaju sa nekoliko pametnih vojnih saveta u obliku pravila i pouka: »Budite uvek u toku onoga što neprijatelj radi. Držite trupe prikupljene, ne delite ih; ali kada ste prinuđeni da ih delite, onda to činite tako da ih u toku 24 časa možete prikupiti na kojoj bilo datoј tački«, itd. Sve su to stvarno dragocena uputstva, ali toliko otrcana i opštepoznata da bi Sent Arno, izgleda, u očima svoga zapovednika bio potpuna neznanica ako bi osećao potrebu za takvim savetima. I instrukcije se iznenadno prekidaju sledećim rečima: »Imam potpuno poverenje u

¹⁾ *Briselski memoar* je anonimni pamflet napisan na francuskom. U njemu se oštro kritikuje tok ratnih operacija, a naročito delatnost samog Napoleona III. Neki su smatrali da je autor ovog pamfleta knez Žozef Napoleon (Joseph Napoléon). — Prim. red.

Vas, maršale! Idite, jer sam uveren da će francuski orao pod vašim iskusnim rukovodstvom postići novu slavu«.

Što se tiče glavne tačke — Krimске ekspedicije — Bonaparta priznaje da je to bio njegov omiljeni plan, da je u pogledu te ekspedicije poslao Sent Arnou nov svežanj instrukcija. On samo odriče da je plan bio razradio u svim pojedinostima i poslao u Glavni štab. Po njegovim rečima, generali su mogli dati prednost iskrcavanju u Odesi. Kao dokaz za to on navodi jedno mesto iz tih novih instrukcija. Bonaparta predlaže da se izvrši iskrcavanje u Feodosiji (Kafi), imajući u vidu bezopasno i prostrano sidrište, koje se ovde moglo staviti na raspolažanje flotama, čija je uloga bila da za sve vreme služe kao operaciska baza kopnene vojske. Šta je operaciska baza, to je znamenitom maršalu već bilo razjašnjeno na napodrobniji i najelementarniji način još u prvim instrukcijama. Iz te tačke — Feodosije — kopnene snage trebalo je uputiti ka Simferopolju, da odbace Ruse ka Sevastopolju, pred čiim bi utvrđenjima, verovatno, došlo do bitke, a zatim da opsednu Sevastopolj. »Na nesreću«, saveznički generali nisu izvršili taj plan. Taj se »nesrećni« slučaj pokazuje utoliko srećnijim što on dozvoljava Bonaparti da svu odgovornost za tu neprijatnost sa sebe svali na generale. U samoj stvari, plan iskrcavanja 60.000 ljudi u Feodosiji, da bi se odavde uputili ka Sevastopolju, izgleda veoma originalan. Smatrajući kao opšte pravilo da se napadna snaga trupa, koje se nalaze na neprijateljskoj teritoriji, smanjuje proporcionalno njihovom udaljenju od operaciske baze, postavljamo pitanje: koliko bi ljudi saveznici poslali u Sevastopolj posle marša na daljinu od 120 milja? A koliko bi ljudi trebalo ostaviti u Feodosiji? Koliko za to da bi se držale i utvrđile tačke u međuprostoru? Koliko bi ljudi bilo potrebno za zaštitu transporta i čišćenje teritorije? Ne bi bilo moguće koncentrisati ni 20.000 ljudi pod bedemima tvrđave koja za normalnu blokadu zahteva tri puta više ljudi. Ako sam Bonaparta pode u rat i seti se da ga vodi saglasno ovim principima, to će jedna te ista porodica Bonaparta pretstavljati najčudnovatiji kontrast u vojnoj istoriji.

Što se tiče bezopasnog sidrišta, to svaki mornar na Crnom Moru zna, a to i svaka karta pokazuje, da je Feodosija otvorena luka, koja je zaštićena samo od severnih i zapadnih vetrova, dok najopasnije bure na Crnom Moru prete od jugozapadnih i jugoistočnih vetrova. Takav je uragan besneo 14 novembra. Da je tada flota bila ukotvljena u Feodosiji, neosporno je da bi bila odbačena u pravcu vetra.

Tu smo stigli do najmučnijeg dela dokumenta. Očevidno je da Lui Bonaparta smatra da je uspešno skinuo sa sebe onu odgovornost koju mu je natovario Briselski pamflet. No, razume se, ne mogu se prineti na žrtvu Raglan i Kanrober. A da bi u skladu sa tim dokazao sposobnost ovih generala, on daje

kratak opis opsadne veštine. Taj opis ima zadatak da pokaže pod kakvim okolnostima Sevastopolj *nije* mogao biti zauzet, pošto se završava uverenjem da sva ta pravila nisu bila primenljiva kod Sevastopolja. »Naprimjer — nastavlja on — kod normalne opsade, gde se napad vrši s fronta, dužina poslednje paralele iznosila bi 300 m, a ukupna dužina rovova ne bi prelazila 1.000 m. Ovde, pak, dužina paralele iznosi 3.000, a ukupna dužina rovova dostiže do 41.000 metara«. Pravilno, ali stvar je baš u tome. *Zašto* je bilo dozvoljeno tako ogromno protezanje polaznog položaja za napad, kada su sve okolnosti zahtevale što je moguće veću koncentraciju vatre na jednu ili dve tačke?

Odgovor glasi: »Sevastopolj ne liči na svaku drugu tvrđavu. On ima samo jedan plitak rov, bez kamenih eskarpi, s tim što su ova odbranbena postrojenja zamenjena *zasekama* i *palisadama*. Na taj način, naša vatra je mogla ispoljiti samo slabo dejstvo na zemljane grudobrane«. Pošto to nije pisano za maršala Sent Arnoa, koji bi možda tome i poverovao, očevidno je da je to napisano samo za francusko seljaštvo, jer bi se svaki podoficir francuske vojske glasno nasmejao takvom galimatijasu. Samo ako nisu postavljene na dnu rova ili bar van ugleda neprijatelja, onda se palisade veoma brzo uništavaju kartećima. Zaseke se mogu lako zapaliti. One se moraju nalaziti na podnožju glasije, na otstojanju 60—80 jardi od grudobrana, pošto bi u protivnom smetale vatri iz topova. Ali, odakle je uzeta građa za te zaseke — dugačko po dnu položeno drveće sa oštrim granama okrenutim prema neprijatelju i međusobno čvrsto povezano — odakle je bila uzeta građa sa te teritorije koja nema šuma, o tome *Moniteur* čuti. Da se palisade pokazuju boljim od kamenih eskarpi, to je zaista novo; međutim, te se drvene ograde mogu lako zapaliti, a posle toga, čim se učutkaju neprijateljski topovi, juriš je moguć.

Na kraju krajeva saznajemo — to treba da dokaže *exposé* koji smo razmatrali — da su saveznički generali učinili sve što je bilo moguće, pa čak i više od onoga što se od njih moglo očekivati u takvim uslovima, i da su se oni čak ovenčali slavom. Mršava slava, ako je treba dokazivati, i to još na takav način! Ako gospoda generali nisu mogli okružiti Sevastopolj, ako nisu mogli proterati ruske zaštitne trupe, ako oni još dosada nisu u Sevastopolju — onda je to samo zbog toga što nisu bili dovoljno jaki. Istina je da oni nisu dovoljno jaki. Ali ako je to tako, ko je onda vinovnik za taj *veliki propust*? Niko drugi do Bonaparta. Eto neizbežnog zaključka do koga dovodi uvodni članak *Moniteur-a*. Kakav je utisak proizveo taj članak u Parizu pokazuje sledeći citat iz pisma toliko poniznog *Times-ovog* korespondenta: »Neka lica razmatraju ovaj članak kao uvod za potpuno napuštanje Krima. U jednom legitimističkom kružoku govore: obećali su nam rat à la Napoleon, a izgleda da ćemo sada dobiti mir à la Luj Filip. S druge

strane, slični utisci takođe vladaju u raspoloženju radničkog stanovništva predgrađa Sent Antoan. Oni smatraju članak otvorenim priznanjem svoje nemoći».

BESMISLEN RAT*)

I

London, 17 avgusta 1855 godine

Anglo-francuski rat protiv Rusije će svakako figurirati u vojnoj istoriji kao besmislen rat. Obilna krasnorečivost uporedo sa ništavnom aktivnošću; ogromne pripreme bez rezultata makavog značaja; obazrivost, veoma bliska bojazni, koja se smenuje sa bezumnom smelošću kao rezultatom potpunog neznačajnosti; generali sasvim osrednje sposobnosti i uporedo s njom izuzetna hrabrost trupa; porazi za koje bi se moglo reći da su bili pripremljeni, a pobjede izvojevane blagodareći nesporazumu; armije, uništene usled nemarnosti i opet spasene čudnim sticajem okolnosti — beskrajno klupče protivrečnosti i nedoslednosti. A sve je to tako isto karakteristično za Ruse kao i za njihove neprijatelje. Ako su Englezi upropastili uzornu vojsku blagodareći rđavoj upravi činovnika i lenjoj nespretnosti oficira, ako su se Francuzi izlagali nepotrebnim opasnostima i trpeli ogromne gubitke samo zato što se Luj Bonaparta pretvarao da rukovodi ratom iz Pariza, to su Rusi trpeli takve iste štete blagodareći rđavoj upravi i glupim, ali odlučnim naреđenjima iz Petrograda. Vojni talent cara Nikole od Turskog rata 1828—1829 godine brižljivo »prečutkuju« čak i njegove najponiznije ulizice. Ako Rusi i mogu isticati Totlebena, koji, uostalom, nije Rus, to, s druge strane, oni imaju Gorčakova i mnogo drugih sa prezimenom na »ov«, koji po nesposobnosti niučemu ne zaostaju za Sent Arnoom i Raglanom.

Moglo bi se misliti da će se bar sada, kada je tako mnogo glava zauzeto izmišljanjem svemuogućih planova za napad i odbranu, kada svakim danom sve više rastu mase trupa i materijala, pojavitи na svet neka krupna ideja. Ništa slično. Rat se odugovlači, ali njegovo produženje ide na ruku samo proširenju ratišta. Ukoliko se više bojišta stvara, utoliko se manje događaja odigrava na svakom od njih. Sada ih ima šest: *Belo More, Baltičko More, Dunav, Krim, Kavkaz i Jermenija*. A sve što se svršava na tom nepreglednom prostranstvu može se opisati na jednoj stranici.

Anglo-Francuzi sasvim mudro čute o *Belom Moru*. Tamo oni imaju samo dva moguća zadatka: ometati obalski i drugi promet Rusa u tim vodama i, ako je moguće, zauzeti Arhangelsk. Pokušali

*) Stampano bez potpisa u *Neue Oder-Zeitung-u* od 20 i 21 avgusta 1855 godine.

su da izvrše prvi zadatak, ali samo delimično. Ujedinjene eskadre, kako u ovoj, tako i u prošloj godini, pojavile su se sasvim kasno, a otiše odveć rano. Drugi zadatak — zauzimanje Arhangelska — nije bio čak ni postavljen. Umesto da se posveti tom osnovnom zadatku, opsadna eskadra se zanimala bednim napadima na ruska i loparska sela i uništavanjem bedne imovine sirotih ribara. Engleski dopisnici pravduju to sramno ponašanje prirodnom srdžbom eskadre, koja oseća da ne može učiniti ništa ozbiljno! Dobrog li opravdanja!

Na Dunavu nema nikakvih događaja. Delta ove reke se ne čisti čak ni od gusara koji je ugrožavaju. Austrija drži ključ za vrata koja s te strane vode u Rusiju i, očevidno, odlučila je da ga ne ispušta iz svojih ruku.

Na Kavkazu je sve mirno. Izgleda da su strašni Čerkezi, kao i svi divlji i nezavisni gorštaci, sasvim zadovoljni otstupanjem ruskih marševskih kolona iz njihovih dolina i da ne ispoljavaju nikakvu želju da se spuštaju u dolinu, izuzev u cilju razbojničkih naleta. Oni umeju da se bore samo na svojoj sopstvenoj zemlji, a sasvim ih malo oduševljava perspektiva za prisajedinjenje Turskoj.

U Aziji se Turska pojavljuje onakva kakva i jeste: njena vojska odražava potpuno rastrojstvo čitave države. Pokazalo se neophodnim da pozove u pomoć francuske đaure¹), ali tu Francuzi nisu mogli ništa drugo da naprave osim poljskih utvrđenja. Svi njihovi pokušaji da prinude trupe da prihvate civilizovani način vođenja rata završili su se potpunim slomom. Rusi su okružili Kars i, kako izgleda pripremaju se da na njega izvedu planski napad. Teško je pronaći makar i jednu šansu za spasenje ovoga grada sem ako bi se Omer paša iskrcao u Batumiju sa 20.000 ljudi i napao Ruse s boka. Ostaje potpuno neshvatljivo i, u svakom slučaju, za Ruse nimalo pohvalna okolnost što su oni, raspolažući sa 20 do 30 hiljada vrlo dobrih vojnika, tako sporo i tako obazrivo dejstvovali protiv toliko slabo disciplinovanog neprijatelja. Ma kakve uspehe oni postigli na tom vojištu, najbolji rezultat može biti zauzimanje Karsa i Erzeruma, jer je pohod na Carigrad kroz Malu Aziju potpuno neverovatan. Zato rat u Aziji zasad, uglavnom, ima lokalan značaj. A pošto je zbog netačnosti postojećih karata teško izdaleka doneti pravilan taktički ili strategiski sud, mi nećemo podrobno dodirivati tu temu. Ostaju dva glavna vojišta: Krim i Baltičko More.

II

London, 18 avgusta 1855 godine

Opsada na Krimu teče na najbunovniji način. Francuzi i Englezzi su čitavog jula radili na svome novom približavanju k Re-

¹) Nevernici, pogrdno ime kojim Turci nazivaju hrišćane. — Prim. red.

danu i Malahovu, i, mada smo čitavo vreme slušali da su se saveznici »sasvim blizu« primakli Rusima, sada saznajemo da se 4 avgusta čelo približnice (sape) nalazilo na najmanje 115 m daleko od ruskih glavnih rovova, a možda još i dalje. Doduše, dobro je već i to što je uspelo da se vatreni Pelisje natera da prizna da je njegov »sistem napada« pretrpeo slom i da pravilni opsadni radovi moraju krčiti put njegovim trupama. Pa ipak je izvanredno originalan takav način ratovanja pri kome 200.000 ljudi mirno leži pod šatorima dok se ne završe rovovi i za to vreme umiru od kolere i groznice. Ako se reka Černa, kako pišu pariski listovi, ne može preći zbog nepristupačnosti ruskih položaja koji leže s one strane reke, to bi pomorska ekspedicija u Evpatoriju i pokušaj da se Rusi sa te strane nateraju da izadu na otvoreno polje i da se izvide njihove stvarne snage i stanje njihovih rezervi mogli dati neke pouzdane rezultate. A pri sadašnjem stanju stvari, turske i sardinske trupe i polovina francuskih i engleskih trupa osuđeno je na ulogu pasivnih posmatrača. Deo tih trupa mogao bi se upotrebiti za razne diverzije. Jedine »diverzije«, o kojima saznajemo, odigravaju se u cirkusu Estli, u zabavnim vrtovima Serej i Kremorn, gde Rusi svake večeri, uz gromoglasni aplauz patriotski nastrojenih badavadžija, preživljavaju užasne gubitke.

Ovoga trenutka Rusi treba da dobiju sva svoja pojačanja i da u najskorije vreme dostignu maksimum svojih snaga. Englezi šalju još nekoliko pukova, Francuzi su već poslali 10 do 15 hiljada ljudi, a još više ih ide za njima, tako da savezničke trupe na Krimu treba da dobiju pojačanje od ukupno 50 do 60 hiljada svežih vojnika. Istovremeno Francuzi su izvršili popis ili zakupili veću kolичinu rečnih brodova (po raznim podacima — od 50 do 100), koji treba da budu iskorišćeni za ekspediciju u Crno More. Da li su namenjeni za Azovsko More ili za ulaz u Dnjepar i Bug — gde se kao objekti za napad pojavljuju Očakov, Kinburn, Herson i Nikolajev — zasad je neizvesno. Mi smo još ranije pretskazivali da će sredinom avgusta doći do krvavih sudara, pošto će Rusi, koji će do toga vremena dobiti pojačanja, ponovo uzeti *inicijativu* u svoje ruke. I, stvarno, oni su pod komandom generala Liprandija izvršili ispad protiv francuskih i sardinskih trupa, koje su stajale na reci Černi, i bili odbačeni nazad sa velikim gubicima. Gubici saveznika nisu pokazani, pa, zbog toga, moraju biti veoma znatni. Da bismo se mogli podrobnije zadržati na ovoj stvari bilo bi neophodno da raspolažemo detaljnijim izveštajima od onih koji su dati preko telegraфа.

Na Baltičkom Moru je, najzad, »pošlo za rukom da se naneše ozbiljan udar« (*A great blow has been struck*). Pogledaj engleske novine. Bombardovanje Sviborga! Razaranje Sviborga! Sva zemljana i druga utvrđenja leže u ruševinama! Sviborg je faktički prestao da postoji! Veliki trijumf saveznika! Flota se nalazi u stanju

oduševljenja koje se ne može opisati! A sada pogledajmo sâm događaj. Savezničke flote — 6 bojnih brodova, 4 ili 5 velikih fregata i oko 30 brodova sa merzerima i topovnjača — krenuli su 7 avgusta iz Revala (Talin) za Sviborg. 8 avgusta zauzeli su svoje položaje. Brodovi koji plitko gaze prešli su peščane plićake i podvodne stene zapadno od tvrđave, gde nisu mogli preći veći brodovi, i zaustavili se, očevidno, na topomet od ostrvâ na kojima leži Sviborg. Veći brodovi ostali su pozadi i, ukoliko možemo oceniti, van dometa tvrđavskih oruđa. Posle toga su topovnjače i brodovi sa merzerima otvorili vatru. Nije vršeno gađanje položenim putanjama, već je samo vršeno bombardovanje sa najvećim elevacionim uglovima, ukoliko su to topovi dopuštali. Bombardovanje je trajalo 45 časova. Tvrđava je pretrpela izvesnu štetu, koju je sada teško ustanoviti bez izveštaja obeju strana. Skladište za smeštaj ratne opreme i razna skladišta baruta (očevidno od manjeg načaja) bila su razрушena. »Grad« Sviborg (koliko nam je poznato, nekoliko kuća naseljenih ljudima koji su zaposleni u floti ili u tvrđavskim postrojenjima) je uništen požarom. Sama tvrđava pretrpela je neznatnu štetu, jer flote, kako izveštavaju oba admirala, nemaju *nijednog mrtvog*, samo nekoliko ranjenih, i nikakve gubitke u materijalnim sredstvima. To je najbolji dokaz da su se flote задржale na bezopasnom položaju, a u takvom slučaju one su i mogle samo da bombarduju, a ne i da dejstvuju neposrednim gađanjem, kojim se jedino i mogu rušiti tvrđavska postrojenja. Dandas, koji je u svojoj depeši uglavnom pristojniji i uzdržljiviji od francuskog admirala (bar ako se sudi po njenom bukvalnom tekstu u *Moniteur-u*, možda ulepšanom u Parizu), priznaje da je od sedam ostrva na kojima leži Sviborg pričinjena šteta samo na ona tri ostrva koja se nalaze zapadno od glavnog ulaza u helsinsku luku. Izgleda da nije ni pokušavano da se napadne na glavni ulaz. Veći brodovi su igrali ulogu pasivnih posmatrača, a o odlučujućem pothvatu u takvim napadima — o iskrcavanju trupa sa ciljem da se izvrši juriš na tvrđavu i da se razruši — nije se čak ni postavljalo pitanje. Na taj način, pričinjena šteta se odnosi samo na ratne zalihe i skladišta, tj. na ono što se lako može obnoviti. Ako Rusi energično iskoriste vreme i sredstva, Sviborg će za tri dana biti u tako isto dobrom stanju kao i ranije. S vojne tačke gledišta, Sviborg nije pretrpeo gotovo nikavu štetu. Ceo se taj poduhvat svodi na akciju čiji bi rezultati jedva opravdali izdatke koji su sa njom skopčani, i koja je bila preduzeta delom zato što je bilo potrebno da Baltička flota makar šta uradi pre no što se vrati kući, a delom zato što se Palmerstonu prohtelo da vatrometom završi parlamentarno zasedanje. Nažalost, za taj cilj je događaj zakasnio za 24 časa. Eto takvo je to znamenito rušenje Sviborga koje je izvršeno naporima

objedinjenih flota.²⁾) Na ovu temu čemo se još jednom vratiti čim stignu podrobniji izveštaji.

²⁾ Bombardovanje Sviljaga, koje je trajalo 48 časova, nije pričinilo tvrdavi naročitu štetu: porušeno je nekoliko municipalnih magacina, zapaljena su neka skladišta i radionice u luci a brod *Poccia* Šoji je stajao kod ulaza u luku probijen je na više mesta. Posada Sviljaga izgubila je u poginulim i ranjenim 5 oficira i 154 vojnika. — Prim. red.

PAD SEVASTOPOLJA*)

London, 29 septembra 1855 godine

8 septembra¹⁾ bilo je upotrebljeno pet francuskih divizija i posebni delovi dve engleske divizije. Od skoro 45.000 ljudi saveznici su, prema njihovim sopstvenim rečima, izgubili 10.000, tj. skoro jednu četvrtinu. Gubici Rusa ne mogu se utvrditi. Prema izveštaju generala Niela, Francuzi su na svima tačkama primakli svoje rovove sasvim blizu ruskih utvrđenja. Kod Malog redana (bastion br. 2) i kod Malahovog Kurgana čelo približnicâ se nalazilo na svega 25 jardi od ruskih rovova. Kod bastiona br. 4 (bastion sa zastavom štaba) otstojanje je iznosilo 30, a kod Centralnog bastiona (bastion br. 5) 40 jardi. Jurišne kolone su se na svim ovim tačkama potpuno približile objektima juriša. Ne obazirući se na prigovor francuskih inžinjeraca, Englezi su obustavili kopanje svojih približnica na 240 jardi od Velikog redana (bastiona br. 3). Neozbiljnost takvog postupka bila je već u dovoljnoj meri rasvetljena.

Francuski komandant je podelio svoje snage na sledeći način: Makmaonovu diviziju kod Malahova — ključa celog položaja; Lamotružovu diviziju udesno od Malahova, kod kurtine koja spaja Malahov sa bastionom br. 2; Dilakovu diviziju sasvim desno prema bastionu br. 2. Makmaon je imao u svojstvu rezerve jednu gardisku diviziju pod komandom generala Melinea. Tako je bio organizovan francuski napad na Korabeljnu stranu. Što se tiče gradskog dela, neposredan napad s fronta na bastion sa zastavom štaba (br. 4), koji je sam po sebi pretstavljao neku vrstu istaknute tvrđave, postavljene na veoma jakom položaju, koja u sebe uključuje niz solidnih unutrašnjih utvrđenja, bio je nemoguć. Ovde je bilo neophodno da se najpre izvrši juriš na Centralni bastion Levanjanovom divizijom, za kojom je u slučaju uspeha trebalo da sledi D' Otomarova divizija i da obide grkljan bastiona sa zastavom štaba. U isto vreme, pijemontska Čijaldinijeva brigada, koja je bila prikupljena u rovovima, imala je da ga napadne s fronta. Englezi su

*) Stampano bez potpisa u *Neue Oder-Zeitung*-u od 4 oktobra 1855 g.

¹⁾ Do pada Sevastopolja (8 septembra) Rusi su izgubili bitku na Černi. Oni su napadali sa 63.000, a saveznici su se branili sa 39.360 ljudi. Tom prilikom Rusi su izgubili 8.270, a saveznici 1.750 ljudi. — Prim. red.

zauzeli položaj između Malahova i bastiona sa zastavom štaba. Oni su bili dužni da napadnu Veliki redan. Nameravalo se da se najpre izvrši juriš na Malahov, a zatim, posle njegovog pada, da krenu ostale kolone na juriš prema utvrđenjima koja su im u vezi sa tim bila određena.

Malahov je sam po sebi pretstavljao najveći redut na vrhu dominirajućeg brega, čije je ime i dobio, zatvoren sa svih strana, ali je pozadi imao ulaze za propuštanje pojačanja. On se desno i levo pomoću kurtine vezivao sa Velikim i Malim redanom. Ovi poslednji su takođe pretstavljali zatvorene redute, unutar kojih su se nalazila manje važna postrojenja koja se obično nalaze u redutu; njihove pozadnje faze sa puškarnicama, okrenutim ka unutrašnjosti reduta, obrazovale su pravilne ispadne uglove. Grkljani ovih reduta su takođe bili povezani s Malahovom pomoću druge unutrašnje kurtine, koja je pretstavljala drugu liniju utvrđenja.

Unutrašnji delovi Velikog i Malog redana nisu imali nikakvih prepreka i bili su potpuno izloženi vatri iz rovova i reduta. Dručije je stajala stvar s Malahovom, na koji je posle zauzeća Mamelona (Zeleni Breg) bila sasređena neprijateljska vatra. On je duž čitave dužine svojih bedema bio načičkan traverzama sa skloništima za zaštitu artiljeraca i trupa od granata, a njegov unutrašnji deo je bio ispunjen blokhauzima, zaštićenim od dejstva granata, koji su pretstavljali kasarne i bili potpuno nepripremljeni za odbijanje jurišnih kolona. Kada su stigli prvi izveštaji o osvajanju Malahova, mi smo pretpostavili da su Rusi ovde, očevidno, učinili onu istu grešku kakvu su bili dopustili pri izradi Kamčatskog reduta na Mamelonu, a naime: da bi se zaštitili od neprijateljske vatre, oni su unutrašnji deo napravili nepogodnim za zaštitu od napada, pošto su ga razbili na niz malih prostorija. Tu pretpostavku sada potpuno potvrđuje izveštaj generala Niela. Lavirint Malahova se pokazao potpuno nesposobnim za odbranu na isti način kao i lavirint Mamelona. On je bio zauzet u roku od deset minuta, a da više nikada ne bude povraćen.

Priprema Francuza za juriš na Malahov dosta dana je divljenja. Sve je bilo predviđeno i sve je bilo pripremljeno. Bio je upotrebljen savršeno nov, još neopisan tip mostova za prelaz preko rova. Oni su bili namešteni preko rova utvrđenja za manje od jednog minuta. Jedva je napad bio i počeо, a saperi su sproveli približnicu od opsadnih rovova ka tvrđavskom rovu, napravili široke prolaze kroz ruske grudobrane, popunili rov koji je ležao na suprotnoj strani i prokrčili put do unutrašnjeg dela reduta Malahova, kojim su se mogli kretati pojačanja, rezerve, pa čak i poljska oruđa. Čim je bio zauzet ceo redut, bili su brzo zatvoreni izlazi na grkljanu, usečene puškarnice, postavljeni poljski topovi i, posle nekoliko časova, pre no što su Rusi mogli i pomisliti da povrate utvrđenje, utvrđenje se okrenulo protiv njih. Rusi su zakasnili. Artiljerici su stajali spremni da u slučaju nužde onesposobe topove,

a pešadiski dělovi su imali mali pionirski alat za pojasmom. Ovaj je napad bio izvršen pod rukovodstvom Pelisjea i Niela. Svi ostali napadi nisu imali rezultata, a naročito je bio neuspešan napad na Centralni bastion. Ovaj je napad bio preduzet pod voćstvom generala De Sala sa potpuno nedovoljnim brojem trupa i, tek što su stigli do ruskog grudobrana, Francuzi su bili prinuđeni da iza njega potraže zaštitu. Napad se pretvorio u puškaranje i, prirodno, bio je odbijen. Napad na Mali redan bio je neobično krvav, a Rusi su branili njegove položaje sa izvanrednom hrabrošću i odbili napad pet francuskih brigada.

Mi smo već jednom imali priliku da ukažemo na besmislenost vladajućeg sistema u engleskoj vojsci, koji se sastoji u stvaranju toliko slabih jurišnih kolona da se moraju smatrati kao izgubljene čim nađu i na najmanji otpor. Ta se praksa zasniva na okolnosti što su tvrđave, s kojima su Englezi morali imati posla — računajući tu i Velingtona u Španiji — bile izgrađene prema italijansko-španskom sistemu i teško su mogле zaklanjati više od 500 ljudi. Kao što kod Engleza za sve postoji tradicija, tako isto postoji i tradicija sistema njihovog juriša, iako su razlozi za takav sistem već davno nestali. Tako je lord Raglan 18. juna podražavao — poznato je sa kakvim uspehom — stari stil Velingtona. Umesto da izvuče pouku iz njegovog neuspeha, Simpson je smatrao neohodnim ne samo da podražava Raglana, već i da ga prevaziđe. Simpson je 8. septembra raspolagao sa 25.000 ljudi, od kojih je za juriš odredio svega 1.800.

Ipak su napadi na Centralni bastion i na Mali redan u izvesnoj meri bili samo demonstracije, dok je naročiti značaj imao samo juriš na Veliki redan, koji je bio stavljen u zadatak Englezima. To je bio položaj koji bi *odmah* dobio odlučujući značaj za zauzimanje Malahova, jer, ako je Malahov — blagodareći svojoj visini — nadvišavao redan, to je i redan, takođe, dominirao prilazima ka Malahovu, te bi njegovo zauzimanje moglo pogodovati ugrožavanju sa boka svih ruskih kolona, koje bi nastupale ka tome brežuljku. Pad Malahova prudio je Ruse da ustupe čitavu južnu stranu, a pad Redana naterao bi ih da najbrže što mogu napuste bar Korabeljnu stranu, pre no što bi uspeli da organizuju dobro uređen sistem zaprečene vatre i rušenja, pod čijom su zaštitom sada mogli otstupiti bez neke veće opasnosti. Blagodareći greškama svoga komandanta, britanska vojska je sprečila potpuno ostvarenje pobeđe. Slava ovoga dana pripada generalima Boskeu i Makmaonu. Boske je rukovodio čitavim francuskim napadom na desnom krilu, a Makmaon — divizijom koja je zauzela Malahov.

Rusi su se borili njima svojstvenom pasivnom hrabrošću. Malahov je očevidno bio zauzet iznenada. Posada je primala hranu,

samo su artiljeri stajali kraj svojih topova, spremni za odbijanje napada.²⁾

²⁾ U momentu poslednjeg juriša stanje utvrđenja bilo je sledeće: rovovi na Malahovom kurganu, kao i na bastionu br. 2 i kurtini koja ih je spajala, bili su zatrpani; na grudobranima su izvršena obimna rušenja; faine i korpe, kojima su bile obložene toparnice, izgorele su, na frontu Malahovog kurgana ostalo je čitavo 8, a na bastionu br. 2 — 6 oruđa. — Prim. red.

RAT U AZIJI*)

Malo-pomalo dolazimo do pojedinosti o padu Karsa¹⁾, koje potpuno potvrđuju ono što smo stalno tvrdili o turskoj vojsci u Maloj Aziji.²⁾ Sada se više nikako ne može poricati da je ta vojska bila sistematski uništavana nemarom turske vlade i carovanjem turskog nehata, fatalizma i gluposti. Zaista, činjenice koje su sada obelodanjene nisu daleko od toga da dokažu da je čak i direktno izdajstvo, kao što to obično biva u Turskoj, imalo znatnog udela u padu Karsa.

Još u samom početku prošlogodišnje kampanje imali smo prilike da ukažemo našim čitaocima na jedno stanje turske vojske u Erzerumu i Karsu i na gnušne pronevere zbog kojih je došlo do toga stanja. Za odbranu jermenske planinske oblasti bila su koncentrisana dva armiska korpusa iz Male Azije i Mesopotamije, i pored toga jedan dio Siriskog korpusa. Ovi su korupsi bili pojačani svojim redifskim ili rezervnim bataljonima i obrazovali su jezgro mnogobrojne neregularne vojske Kurda i Beduina. Ali u toku

*) Štampano kao uvodnik bez potpisa u *New York Daily Tribune*-u od 25. januara 1856 godine.

¹⁾ Zauzimanjem tvrđave Karsa 28 novembra 1855 godine završava se niz uspešnih dejstava ruskih trupa protiv turske vojske na kavkaskom vojištu u toku Krimskog rata. Pokušaji Turaka da upadnu u Gruziju u julu 1854 i u Jermeniju u avgustu iste godine završili su se neuspehom. Ruske trupe su zauzele Bajazit i u julu 1855 godine okružile Kars, koji su Turci, uz pomoć Engleza, pretvorili u utvrđenu bazu za upad u Zakavkazje. U pomoć opsednutoj turskoj posadi u rejonu sadašnjeg Sukumija bilo je iskrcano 90.000 turskih vojnika pod komandom Omer-paše, ali su njihova dejstva protiv Rusa bila bezuspešna. U jesen 1855 godine Kars je pao, a njegovo zauzimanje bio je poslednji krupan događaj Krimskog rata. Iznuravanje snaga, besperspektivnost daljih vojnih dejstava, unutrašnje trivenje među saveznicima — svi ti razlozi primoravali su Engleze i Francuze da pristanu na pregovore o miru koji su vođeni u Parizu u februaru — martu 1856 god. Ruska diplomacija je na Pariskom kongresu imala priliku da iskoristi protivrečnosti između Francuske i Engleske i da znatno ublaži njihove zahteve prema Rusiji. Međutim, Rusija je, prema Pariskom miru, ne samo izgubila ušće Dunava i bila lišena prava da u Crnom Moru drži svoje vojno-pomorske snage (ova tačka je ukinuta 1870 godine), nego i morala da vrati Kars Turškoj. Poraz carske Rusije bio je uslovljen njenim spahiskim sistemom i njenom ekonomskom i tehničkom zaostalošću. — Prim. red.

²⁾ Komandant ruskih trupa, general Muraviov, izvršio je 17. septembra 1855 juriš na Kars, koji je odbijen uz gubitke od preko 6.000 ljudi. Dva meseca kasnije, 16. novembra, tvrđava se perdala usled blokade. — Prim. red.

četiri ili pet nesrećnih bitaka 1853 i 1854 godine, od Akaldžika do Bajazita, uništeno je jedinstvo i duh ove vojske, dok ju je oskudica odeće i hrane za vreme zime potpuno upropastila. Šarena skupina mađarskih i poljskih izbeglica — pustolova, kao i dostoјnjih ljudi, bila se okupila u njenom glavnom štabu, bez ikakvog zvanično priznatog položaja. Pred neznanjem, zavidljivošću i intrigantstvom paša pustolovi su se mogli pretstavljati kao prvaklasi ljudi, dok je sa stvarno korisnim ljudima, koji su se nalazili među ovim izbeglicama, postupano kao sa pustolovima; najzad, počela je prava utakmica sujete i intriga, što je diskreditovalo izbeglice u celini i uništilo skoro svaku trunku njihovog uticaja. Zatim su došli britanski oficiri koji su primljeni sa velikim poštovanjem, onako kako su to nalagali obziri koji se duguju savezničkoj vlasti i kako je to odgovaralo potpunoj bespomoćnosti turskih komandanata. Ali ni oni, takođe, nisu imali uspeha u svome nastojanju da Jermensku armiju koliko-toliko zadoje vojničkim duhom. Oni su svojim naporima katkad mogli da za časak probude nekog pašu iz njegove glupe učmaloti, da obezbede izgradnju najneophodnijih odbranbenih utvrđenja u Karsu i da s vremena na vreme spreče najgrublje primere utaja, pa čak i dosluha s neprijateljem, ali to je bilo sve. Kada je general Vilijams prošlog proleća naprezao sve snage da bi obezbedio najneophodnije namirnice za Kars, on je u tome bio stalno ometan. Turska intendantura je smatrala da opsada ne dolazi u obzir i uopšte nije imala konja za prenos zaliha. A kada je utvrđeno da ima magaraca u izobilju, ona je smatrala da je nedostojno da se za sultanovu komoru upotrebljavaju magarci, itd. Tako je na kraju Kars, bedem Jermenije, koji se nalazi samo na dva dana marša od ruske tvrđave Gumri, ustvari, bio ostavljen bez ikakvih namirница, te je morao da se sam snabdeva iz mesnih sredstava. Isto tako je bilo i u pogledu municije. Posle ruskog napada od 29 septembra ostala je samo trodnevna zaliha artiljeriske municije, iako treba imati u vidu da prave opsade, ustvari, nije ni bilo — jer je 29 septembar bio jedini dan borbe za vreme cele blokade. U sanitetskim sanducima koji su slati vojsci nalazile su se svakovrsne tričarije, a Carograd je snabdeo hirurge akušerskim instrumentima da njima ispituju i operišu rane i amputiraju udove!

Takvo je stanje vladalo u Karsu. To što je jedna posada, koja se sastojala od demoralisanih trupa iz Anadolije, sa toliko oskudnim sredstvima, mogla da pruži tako očajnički otpor 29 septembra i da posle toga prkoseći gladi tako dugo izdrži, pretstavlja jedan od onih svetlih momenata turske istorije kojima ovaj rat obiluje. Onaj isti fatalizam koji dovodi do apatične učmalosti kod prepostavljenih starešina stvara ovako istrajan otpor kod masa. To je poslednji ostatak ratničkog duha koji je zastavu Islam-a proneo od Meke do Španije i koji je bio ukroćen tek kod Poatjea. Njegova ofanzivna snaga je isčezla, ali se još zadržao trag njegove odbrambene moći. Ovaj tvrdoglav otpor iza zidova i bedema je tipično turski, te bi bila

velika greška kad bi se zasluga za to pripisala prisustvu evropskih oficira. Ako su ovi oficiri bili prisutni u Karsu 1854 i Silistriji 1855, nije ih bilo u Varni, u Braili, u Silistriji 1829³), kada su bila pokazana isto takva herojska dela. Ono što su evropski oficiri u takvim prilikama mogli da učine svodilo se na ispravljanje grešaka, pojačavanje reduta, obezbeđenje jedinstva u sistemu odbrane i sprečavanje neposrednog izdajstva. Međutim, lična hrabrost vojnika ostala je uvek ista, bez obzira na to da li su ovi oficiri bili prisutni ili ne; ona nije nedostajala ni u Karsu, čak ni kod deorganizovanih trupa skoro uništene anadolske vojske.

Ovde moramo istaći zasluge britanskih oficira koji su igrali vidnu ulogu u odbrani Karsa i koji se sada nalaze kao ratni zarobljenici u Tiflisu. Ne može se sumnjati u to da su oni mnogo doprineli za pripremu sredstava za otpor, da zaslužuju priznanje što su utvrdili grad i snabdели ga koliko god je bilo moguće, što su prodramali turske paše iz njihove pospane učmalosti i rukovodili odbranom 29 septembra. Ali je čudovišno što im se pripisuje, kao što to sada čini britanska štampa, sva čast za 29 septembar i za odbranu uopšte, i što se proglašuju herojima, koje su u času opasnosti napustili kukavički Turci, za koje su se oni žrtvovali. Nemamo nameru da poričemo da su oni za vreme napada bili u prvim redovima; Englez je tako ratoborne prirode da je najveća i najčešća mana britanskog oficira u tome što za vreme borbe zaboravlja svoju dužnost oficira i što se bori kao prost vojnik. Zaista, kada tako čini, on je siguran da će mu to njegovi zemljaci živo odobravati, iako bi u svakoj drugoj vojsci bio izložen riziku da bude ražalovan zbog

³⁾ *Varna, Braila i Silistrija* bile su poprišta borbe ruske vojske protiv turskih trupa za vreme Rusko-turskog rata 1828—1829 godine. Taj rat, čijem su izbijanju doprinisile zavojevačke težnje ruskog carizma (borba za uspostavljanje hegemonije na Balkanu), imao je u to vreme veoma veliku ulogu u pogledu oslobođenja Rumuna, Srba i Grka od turskog jarma. Zahvaljujući pobedama ruske vojske bilo je pokrenuto s mrtve tačke oslobođenje strarodrevnih gruzijskih zemalja i počelo oslobođenje Jermenije od turskih zavojevača. U toku rata na Balkanu glavna prepreka napredovanju ruske vojske bile su tvrđave koje su Turci podigli (uz pomoć zapadnoevropskih država): Braila u Rumuniji (na levoj obali Dunava), Varna u Bugarskoj (na obali Crnog Mora), Silistrija u Bugarskoj (na desnoj obali Dunava) i druge. Opsada Braile počela je krajem aprila 1828, a već 18 juna posada tvrđave je kapitulirala. Varna je bila blokirana s kopna i mora u julu 1828 godine i, bez obzira na to što su ruske trupe, koje su je opsadivale, bile izložene napadima turskog korpusa jačine 30.000 vojnika, koji je bio poslat upomoć posadi tvrđave, ona je bila prinuđena na predaju 11 oktobra iste godine. Borbena dejstva oko Silistrije počela su se razvijati od juna 1812, ali ih je u jesen iste godine prekinulo rusko komandovanje zbog nedostatka municije. Ruske trupe su u maju 1829 ponovo opsele tvrđavu. 11 juna iste godine u tom rejonu, kod s. Kulevče, turska operativna vojska je bila do nogu potučena, a 30 juna tvrđava se predala. Zbog prelaza ruske vojske preko planine Balkana, koji je posle toga usledio, zauzimanja Jedrenja i izbijanja blizu Carigrada, turska vlada je bila prinuđena da požuri sa zaključenjem Jedrenskog mira. Prema tom mirovnom ugovoru Rusija je dobila ušće Dunava i niz teritorija u Zakavkaziju. Turska je morala priznati autonomiju Grčkoj i proširiti autonomiju Srbije, Moldavije i Vlaške. — Prim. red

gubitka prisustva duha. Ali, s druge strane, turski vojnik je toliko naviknut na bekstvo svojih oficira da mu uopšte nije stalo ni za oficire ni za komandu čim se jednom oduševi za borbu, nego se bori gde god se zatekne, a, u svakom slučaju, to nije vojnik koji će obraćati pažnju, a kamo li se oduševljavati delima pola tuceta Engleza pored sebe, koji pokušavaju da pokažu svoju hrabrost. Čim se ovde saznalo za napad od 29 septembra, mi smo odmah podrobno dokazali da je utvrđivanje Karsa bilo potpuno pogrešno planirano, a ocena koju smo o tome onda dali bila je posle toga potpuno potvrđena zvaničnim planom ovih utvrđenja, koji je objavila britanska vlada. Konačno, zasluge ovih britanskih oficira u Karsu moraju se meriti francuskom poslovicom: »U kraljevstvu slepih kralj je onaj koji je čorav«. Mnogi koji ne bi mogao da ovlada dovoljnim znanjem za uspešno polaganje ispita za potporučnika u Francuskoj, bio bi veliki vojskovođa kod Indokineza (Kočinkineza); a ako su britanski oficiri poznati u svojoj vlastitoj zemlji kao stručno potpuno nesposobni ljudi, to se ne sme očekivati da će odjednom steći ogromno znanje ili postati genije kad stupe na službu u Turskoj. Što se nas tiče, mi verujemo da je Kmeti zaslužan isto toliko koliko ma koji učesnik u odbrani Karsa.

Dok se ovo događalo u Karsu, kakva je bila situacija u Erzernu? Tuce prestarelih paša provodilo je dane pušeći čibuke, sa svim nesvesni svake svoje odgovornosti, nesvesni teškog pritiska na Kars ili činjenice da se neprijatelj nalazi na udaljenosti od nekoliko marševa s druge strane visova Deve Bojuna.⁴⁾ Nekoliko hiljada regularnih vojnika, praćenih nekim neregularnim jedinicama, maršovalo je tamo amo, ne usuđujući se nikada da napadnu neprijatelja i vraćajući se nazad čim bi primetili njegove preštrelje. Tu nije bilo ni snage ni duha za oslobođenje Karsa, i dok je on zbog toga moren glađu, Erzerumska armija se jedva usudila da izvrši demonstraciju da bi mu time pomogla. General Vilijams je morao znati da sa te strane nije mogao očekivati nikakvu pomoć. Ali mi ni na koji način ne možemo da saznamo kakve je izveštaje i kakva je obećanja on primao u vezi sa Omer-pašinim pokretima. Govorilo se da je Vilijams, u poslednjem času, nameravao da se sa posadom probije kroz rusku vojsku, ali sumnjamo da se o takvom planu moglo ozbiljno razmišljati. Planinsko zemljište, sa svega nekoliko prolaznih prevoja preko kojih bi se moglo stići do Erzeruma, bilo je u svemu povoljnije za Ruse, tako da se ovaj plan ne bi mogao ostvariti aко bi oni držali nekoliko klanaca. S druge strane, pokreti trupa pred kraj oktobra postaju skoro nemogući u oblasti koja se nalazi na 5.000 do 8.000 stopa nadmorske visine, gde zima nastupa veoma rano i traje od šest do devet meseci. Ako bi Kars mogao izdržati do zime, gubitak posade od 6.000 regularnih vojnika ne bi značio ništa u poređenju sa vremenom koje bi se dobilo produže-

⁴⁾ U originalu стоји погрешно Rojun. — Prim. red.

njem odbrane. Erzerum, veliki centar svih turskih zaliha u Jermeniji, nije imao skoro nikakvih utvrđenja, te bi se tim dobitkom vremena osigurao do maja 1856, dok bi se stvarno preimrućstvo, koje bi Rusi time dobili, svelo na zauzimanje sela u dolini reke Kars Čae i u gornjem toku Araksa, od kojih im ni jedno ne bi moglo biti oteto, čak i kada bi posada Karsa uspela da se probije do Erzeruma. Ovaj grad nije bio skoro nikako utvrđen; za njegovu odbranu ne bi bilo dovoljno snaga čak ni onda kada bi posada Karsa u njega stvarno stigla sredinom oktobra. Bez utvrđivanja mogao se braniti samo Deve Bojun ako bi se bitka primila ispred grada na prevoju. Tako je Erzerum bio spasen strpljenjem posade Karsa.

S druge strane, postavlja se pitanje nije li Omer paša mogao spasti Kars, pitanje na koje skoro svaki evropski dopisnik na Iстоку ima svoj odgovor. Čak se sada pokušava da se sva krivica za pad Karsa baci na Omer-pašu, i to baš od onih krugova koji su mu ranije pevali slavopojke. Međutim, pre svega, treba istaći činjenicu da je Omer paša protiv svoje vlastite volje bio zadržan na Krimu dok nije postalo skoro prekasno da se pre zime preduzmu bilo kakva dejstva velikog stila. Kada je zatim došao u Carigrad da utvrdi plan svojih operacija, morao je da trači vreme na suzbijanje svakovrsnih intrig. Kada je, najzad, sve bilo gotovo, obećani britanski transporti nisu stizali, a kada je izvršena koncentracija armije u blizini Batumijskog zaliva, a docnije kod Sukum Kalea, nisu bile obezbeđene ni namirnice, ni municija ni transportna sredstva. Kako se pod takvim uslovima moglo očekivati da Omer paša krene neposredno u pomoć Karsu, nije lako shvatiti. Videli smo da se on za vreme svoje Mingrelijanske ekspedicije nikada nije mogao usuditi da se udalji od obale više od dvatri dana marša, iako je tada išao po dobroj ruskom vojnim putevima. Ali kad bi išao u Kars, bilo preko Erzeruma bilo preko Ardahana, on bi od obale morao da maršuje dvadeset, odnosno dvanaest dana, koristeći za puteve korita reka i brdske staze, kojima ne može proći ništa krupnije od tovarnog konja. Iz same činjenice što karavani koji idu iz Trapezunta za Erzerum nemaju drugih puteva i što nikada ne upotrebljavaju vozila, jasno se vidi preko kakvog zemljišta moraju da prelaze. A ovo je jedina staza koja je uopšte utrta; što se tiče takozvanih drumova koji iz Batumijskog zaliva vode ka unutrašnjosti zemlje, njihovo postojanje je još problematičnije, jer se njima ne vrši nikakav znatniji promet. Mudri vojni kritičari, koji upućuju prekore Omer-paši što nije direktno pošao na Kars, trebalo bi najpre da prouče iskaze ljudi koji su putovali po ovom zemljištu — kao što su Kirgon (Curgon) i Bodenštet (Bodenstedt). Što se tiče navoda *The London Times-a* da je general Vilijams predložio Omer-paši da ide pravo iz Batumijskog zaliva, možemo reći samo toliko da Vilijams i previše dobro poznaje Jermeniju, u kojoj je živeo mnogo godina, da bi tako nešto predložio.

Sve u svemu, Omer paša nije mogao učiniti ništa bolje nego da ugrozi rusku komunikaciju pred Karsom. Sa kalkvim je uspehom

on mogao to da izvrši zavisilo je od pokretljivosti njegove armije i od ruskih snaga koje bi mu se suprotstavile. Ostavljujući na stranu prvi razlog kao stvar koju tek treba oceniti na delu, mi smo već na početku zaključili da bi se najverovatnije pokazalo da su Rusi mnogo jači od napadajuće armije. Naša prva tvrdnja o snagama kojima raspolaže Bebutov, a koja se pokazala kao potpuno tačna, ukazivala je na to da bi Rusi, uz malo bolje rukovođenje, čak i na Kutaisiju mogli suprotstaviti nadmoćnije snage Turcima. A to su oni i učinili. Čak i da je Omer paša imao potpunu slobodu u svojim pokretima, on se sa armijom, kojom je komandovao, ne bi mogao probiti kroz Rioniski tesnac. Ali, pored toga, sporost i nesigurnost njegovog snabdevanja kočili su njegove operacije od samog početka. On se posle svaka dvatri marša morao zaustavljati blizu nedelju dana da bi pripremio najneophodnije zalihe hrane, a kada se, najzad, udaljio na tri dana marša od Redut Kalea u dubinu unutrašnjosti, bio je potpuno paralizovan. Pošto je u isto vreme pred sobom zatekao nadmoćnije snage, nije mu preostalo ništa drugo nego da otstupi prema obali, kuda su ga Rusi gonili i ozbiljno uz nemiravali njegovu pozadinu. Sada turska vojska bivakuje na obali i transportuje se za Batumi, Trapezunt i druga mesta, pošto je pretrpela znatne gubitke kako od neprijatelja tako i od bolesti. Mingrelija, izuzev obalnih forova, opet se nalazi u ruskim rukama.

Ovim se završava treća uspešna operacija Rusa u Aziji: Kars i njegov pašaluk su osvojeni, Mingrelija je oslobođena od osvajača, a poslednja turska snaga koja je ostala na bojištu, Omer-pašina armija, znatno je brojno i moralno oslabljena — to su rezultati koji se ne mogu potcenjivati na teritoriji kao što je ona na jugozapadu Kavkaza, gde su sve operacije neizbežno spore zbog karaktera zemljišta i nedostatka drumova. A ako se ovi uspesi i osvajanja uporede sa zauzimanjem južnog dela Sevastopolja, Kerča, Kinburna, Evpatorije i nekoliko kavkaskih forova od strane saveznika, videće se da preim秉stva koja su ovi poslednji stvarno postigli nisu tako ogromna da bi opravdala razmetljivost britanske štampe. Vrlo je značajna činjenica da pariski *Constitutionnel*, u jednom članku, inspirisanom od strane francuskog dvora, direktno optužuje lorda Redklifa kao glavnog krivca za aziske poraze zato što je ne samo zadržao subvencije odobrene Porti od strane saveznika, nego i zato što ju je nagovorio da što duže zadrži pojačanja koja su bila određena za dejstvo na ovom vojištu.⁵⁾

⁵⁾ Kapitulacija Karsa (16 novembra 1855 godine) predstavlja krupan događaj u Krimskom ratu: 2 marta 1856 godine bilo je zaključeno primirje, a 18 marta je u Parizu potpisani mirovni ugovor. — Prim. red.

TREĆI DEO
USTANAK U INDIJI
I
ENGLESKA KOLONIJALNA POLITIKA

(Skica br. 4 u prilogu knjige)

MARKS — ENGELSU*)

London, 2 juna 1853

... O stvaranju istočnih gradova¹⁾ nema ničeg sjajnijeg, očiglednijeg i ubedljivijeg od knjige starog Fransoa Bernijea (devet godina Aurengzebeov lekar: *Voyages contenant le description des états du Grand Mogol, etc.* (»Putovanja koja sadrže opis država Velikog Mogula, itd.«). On takođe lepo opisuje stanje vojske i način kako su se ishranjivale te velike vojske itd. On o tome, između ostalog, kaže: »Konjica sačinjava glavni deo, pešadija nije tako mnogobrojna kao što se priča, si ce n'est qu'avec les véritables gens de guerre, ils ne confondent tous ces gens de service et de bazars ou marchez qui suivent l'armée; car, en ce cas-là, je croirais bien qu'ils auraient raison de mettre les 200.000 et 300.000 hommes dans l'armée seule qui est avec le roi, et quelquefois encore d'avantage, comme quand on est assuré qu'il sera longtemps absent de la ville capitale; ce qui ne semblera pas si fort étonnant à qui saura l'étrange embarras de tentes, de cuisines, de hardes, de meubles, et de femmes même assez souvent, et par conséquent d'éléphants, de chameaux, de boeufs, de chevaux, de portefaix, de fourageurs, vivandiers, marchands de toutes sortes et de serviteurs qui traînent après soi ces armées, et à qui saura l'état et gouvernement particulier du pays, à savoir que le roi est le seul et unique propriétaire de toutes les terres du royaume, d'où vient par une certaine suite nécessaire que toute une ville capitale comme Delhi ou Agra ne vit presque que de la milice, et est par conséquent obligée de suivre le roi quand il va en campagne pour quelque temps; ces villes-là n'étant ni ne pouvant être rien moins qu'un Paris; mais n'étant proprement qu'un camp d'armée un peu mieux et plus commodément placée qu'en rase campagne« (ako prave ratnike ne mešaju sa svom tom poslugom i trgovcima koji idu za vojskom, jer bih, u tom slučaju, verovao da imaju pravo oni koji smatraju da vojska koja je sa kraljem broji 200.000 i 300.000 ljudi, a ponekad i više, ako se pouzdano zna da će on dugo biti otsutan iz prestonice; sve to

*) Marx-Engels, *Briefwechsel*, I sveska, Berlin, 1949 godine str. 574—576.

¹⁾ U ovom i sledećem pismu Marks i Engels ukazuju na stanje u Indiji uoči ustanka. — Prim. red.

neće izgledati tako čudno onome ko poznaje neverovatno mnoštvo šatora, kuhinja, odeće, nameštaja, a često i žena, pa zbog toga i sloboda, kamila, volova, konja, nosača, nabavljača stočne hrane, prodavaca hrane, trgovaca svake vrste i slugu koje ta vojska vuče za sobom, niti će začuditi onoga koji poznaje stanje i specifičan način upravljanja zemljom, koji zna da je *kralj isključivo i jedini vlasnik sve zemlje u kraljevini*, odakle neizbežno proizilazi da čitava jedna prestonica, kao Delhi ili Agra, živi isključivo od vojske i da je njeno stanovništvo zbog toga prinuđeno da ide za kraljem kad on za neko vreme ide u ratni pohod. Ti gradovi nisu niti mogu biti slični Parizu, već su to *u suštini samo vojni logori* koji su nešto bolje i udobnije smešteni nego logor na otvorenom polju«.

Povodom pohoda Velikog Mogula sa vojskom od 400.000 ljudi itd. u Kašmir, on kaže: »La difficulté est de savoir d'où et comment peut subsister une si grande armée en campagne, une si grande quantité d'hommes et d'animaux. Il ne faut pour cela que supposer, ce qui est très vrai, que les Indiens sont fort sobres et fort simples dans leur manger, et que de tout ce grand nombre de cavaliers, il n'y a pas la dixième, ni même la vingtième partie, qui, dans la marche, mange de la viande; pourvu qu'ils aient leur kicheri ou mélange de riz et d'autres légumes, sur lesquels ils versent du beurre roux quand ils sont cuits, ils sont contents. Il faut encore savoir que les chamaux résistent extrêmement au travail, à la faim et à la soif, vivent de peu et mangent de tout, et qu'aussitôt que l'armée arrivée, les chameliers les mènent brouter à la campagne, où ils mangent tout ce qu'ils attrapent; de plus que les mêmes marchands qui entretiennent les bazars dans Delhi, sont obligés de les entretenir dans les campagnes, ebenso die petits marchands etc.... enfin au regard du fourrages, tous ces pauvres gens s'en vont rôdans de tous les côtés dans les villages pour en acheter et y gagner quelque chose, et que leur grand et ordinaire refuge est de raper, avec une espèce de truelle, les campagnes entières, battre ou laver cette petite herbe qu'ils ont rapée, et l'apporter vendre à l'armée...« (»Teško je shvatiti odakle se i kako može za vreme kampanje ishraniti tako ogromna vojska i tako ogroman broj ljudi i životinja. Da bi se to shvatilo treba samo pretpostaviti da su Indijci, kao što i zaista jesu, veoma umereni i jednostavni u jelu i da od čitavog tog ogromnog broja konjanika ni deseti, pa čak ni dvadeseti deo ne jede meso u toku marša. Oni su zadovoljni ako imaju svoj kiceri, tj. mešavinu kuvanog pirinča i povrća zaliveno topnjem maslom. Takođe treba znati da su kamile veoma izdržljive u radu, da lako podnose glad i žeđ, da ne traže mnogo i da jedu sve. A čim trupe zastanu, gonići vode kamile u polje na pašu gde požderu sve što stignu. Osim toga, oni isti trgovci koji drže trgovine u Delhiju obavezni su da ih drže i u toku operacija, isto tako maloprodavci itd.... Najzad, što se tiče stočne hrane, ovi siromasi se razilaze po okolnim selima da bi je tamo kupili i na tome nešto zaradili. Njihovo

glavno i obično zanimanje sastoji se u tome da nekom vrstom srpa požanju čitava polja i tu zakržljalu požnjevenu travu izlupaju ili operu i zatim je prodaju vojsci») ...

Bernije s pravom nalazi osnovu svih pojava Orijenta — on ima u vidu Tursku, Persiju, Hindustan — *u nepostojanju privatne svojine na zemlju*. To je pravi clef (ključ) i samog orientalnog neba ...

ENGELS — MARKSU*)

Mančester, 6 juna 1853

... Nepostojanje zemljšne svojine zaista je ključ za razumevanje čitavog Istoka. U tome je osnova čitave političke i verske istorije. Ali zašto istočni narodi nisu došli do zemljšne pa čak ni do feudalne svojine? Čini mi se da je u tome razlog uglavnom klima u vezi sa prirodnom tla, naročito s velikim pustinjskim pojasmom koji se proteže od Sahare preko Arabije, Persije, Indije i Tatarske sve do najviših aziskih planinskih masiva. Ovde je veštačko navodnjavanje prvi uslov zemljoradnje, a ono je stvar ili opštine ili provincije, ili centralne vlade. Vlade na istoku su uvek imale samo tri grane uprave: finansija (pljačkanje u sopstvenoj zemlji), rata (pljačkanje sopstvene i stranih zemalja) i traveaux publics (javnih radova), briga za reprodukciju. Britanska vlada je u Indiji organizovala br. 1 i br. 2 nešto filistarskije, a br. 3 je sasvim zapostavila, te indiska zemljoradnja zbog toga propada. Tamo se slobodna konkurenčija sasvim obrukala. Prestankom one veštačkim putem postignute plodnosti zemljšta, koja je nestajala čim je sistem za navodnjavanje počeo da propada, objašnjava se inače čudna činjenica da su sada puste i gole čitave oblasti koje su ranije bile sjajno obrađene (Palmira, Petra, ruševine u Jemenu i niz mesta u Egiptu, Persiji, Hindustanu). Time se objašnjava i činjenica da je jedan jedini rušilački rat bio dovoljan da opusti jednu zemlju za stotine godina i da je liši njene čitave civilizacije ...

Stvari starog Bernijea su zaista krasne. Čovek se istinski obrađuje kad opet jednom nešto pročita od nekog starog trezvenog Francuza, jasnog pogleda, koji svagda pogađa ono pravo sans avoir l'air de s'en apercevoir (ne pokazujući da to i sam primećuje) ...

*) Marx-Engels, *Briefwechsel*, I sveska, Berlin, 1949 god., str. 580 i 581.

USTANAK U INDIJI*)

I

Vesti koje su juče stigle iz Indije prikazuju veoma opasne i za Engleze zabrinjavajuće perspektive, iako ih naš dobro obave-

*) Stampano bez potpisa kao uvodnik u *New York Daily Tribune*-u br. 5134 od 3 oktobra 1857 godine.

šteni londonski dopisnik — kako se može primetiti u jednoj drugoj rubrici — smatra drukčijim. Raspolažemo podacima iz Delhija (Deli) sve do 29 jula, kao i jednim docnjim izveštajem, prema kome su opsadne snage, usled haranja kolere, bile prisiljene da se povuku ispred Delhija i da se ulogore u Agri. Istina, nijedan londonski list ne pridaje značaj ovom izveštaju, ali ga mi, u krajnjem slučaju, možemo smatrati samo preuranjenim. Kao što nam je poznato iz svih dopisa koji su stigli iz Indije¹), opsadne trupe su pretrpele teške gubitke u toku ispada koji su vršeni 14., 18. i 23. jula. Ovom prilikom ustanici su se borili sa bezobzirnjom žestinom nego ikada ranije i sa velikim preimrućtvom zbog nadmoćnosti svoje artiljerije. »Mi gađamo« — piše jedan britanski oficir — »iz haubica od 18 funti i od 8 inča, a ustanici nam odgovaraju iz oruđa od 24 i 32 funte.« »U toku osamnaest ispada« — kaže se u jednom drugom pismu — »koje smo morali izdržati, izgubili smo jednu trećinu svojih snaga, što mrtvih što ranjenih«. Sva pojačanja, koja su se mogla očekivati, sastojala su se od jedne jedinice sika²) pod komandom generala Van Kortlanda. General Havelok je bio prinuđen da se posle nekoliko uspešnih borbi povuče ka Konporu i da pri-

¹⁾ Engleskom kolonijom Indijom upravljala je Istočno-indijska kompanija, koja je obrazovana 1600 godine. Za odbranu ove kolonije sredinom XIX veka postojala je vojska od 50.000 Engleza i 240.000 sepoja, tj. domaćih vojnika — Indijaca koji su bili naoružani, opremljeni i obučeni na evropski način. U maju 1857 godine počeo je ustanak sepoja u Miruti odakle se brzo (već u junu) proširio po severnoj i srednjoj Indiji, pri čemu su glavna žarišta ustanka postale oblasti na srednjem toku Džumne i Ganga (Agra i Aud), a naročito gradovi Delhi i Laknau, dok je južni deo Indije uglavnom ostao miran. U mnogim mestima sepojima su prišli seljaci i zanatlije koji su patili od bespoštедne eksplatacije, kao i deo lokalnih feudalaca čije su posede bili konfiskovali Englezi. Sepojski pukovi, koji su bili dislocirani u Bengaliji, zauzeli su staru indijsku prestoniku Delhi. Prestonica Auda Laknau je skoro u celosti pala u ruke ustanika, jer je engleska posada držala samo neke otporne tačke.

Iako je ustanak iznenadio engleske vlasti, one su ipak iskoristile to što u redovima ustanika nije postojalo jedinstvo, jer između vođa — koji su po pravilu bili predstavnici lokalnih feudalaca — i mase ustanika nije bilo saglasnosti. Sepoji nisu imali jedinstvo vojnog komandovanja i primenjivali su pretežno pasivno-odbranbenu taktiku. Koristeći te slabosti, engleske vlasti su uspele da ometu koncentraciju ustaničkih snaga i preduzele su mere da na svoju stranu privuku eksplatatorske slojeve indijskog naroda: zemljoposednike, zeleničare i trgovce, da iskoriste kastinsku, versku i plemensku raznolikost radi ugušenja ustanaka. Kolonizatori su pristupili tom ugušenju najvarvarskijim merama. Laurens (Džon), Montgomeri i Nikolson su ugušili ustanak u Pendžabu. General Havelok, nastupajući ka Delhiju, razbio je u nekoliko bojeva jednog od najenergičnijih indijskih vođa — Nana Sahiba. General Vilson je septembra 1857 zauzeo Delhi, a glavnom komandujući general Kampbel, pošto je dobio pojačanja iz Evrope, prešao je početkom 1858 u ofanzivu prema Laknauu, koji je zauzet na juriš 14. marta iste godine. Time je ustanak bio slomljen, mada se borba partizanskih odreda produžila još oko devet meseci.

Prema zakonskom projektu engleskog parlamenta od 1858 godine ukinuta je Istočno-indijska kompanija koja je predala upravu nad Indijom vladinim činovnicima. Ujedno s tim bila je garantovana neprikosnovenost feudalno-spašiske sopstvenosti, kao i privilegije radža i sveštenika.

²⁾ Vidi primedbu 3 na strani 197 ove knjige. Prim. red.

vremeno odustane od težnje za oslobođenje Laknaua (Lucknow). U isto vreme »počele su da padaju jače kiše kod Delhija«, što je neizbežno pojačavalo koleru. Saopštenje koje nagoveštava povlačenje u pravcu Agre i bar privremeno napuštanje pokušaja osvajanja prestonice Velikog Mogula ubrzo će se pokazati tačnim ako se nije već i obistinilo.

Na liniji Ganga glavnu pažnju privlače operacije generala Haveloka, čije su podvige kod Fatipura, Konpora i Bitura, prirodno, preterano hvalili naši londonski dopisnici. Kao što smo gore naveli, posle marša od 25 milja od Konpora, Havelok je bio prinuđen da se povuče natrag u ovo mesto ne samo u cilju smeštaja svojih bolesnika nego i u cilju sačekivanja pojačanja. Ovo je za duboko žaljenje, jer pokazuje da je propao pokušaj oslobođenja Laknaua. Jedinu nadu britanske posade u ovom mestu sada sačinjavá snaga od 3.000 Gurka koje je Džug Bahadur uputio kao pomoć iz Nepala. Ako ona ne bude uspela da razbije opsadu, ponoviće se konporsko krvoproljeće u Laknauu. Ali to nije sve. Ako ustanici zauzmu tvrđavu Laknau i, prema tome, učvrste svoju vlast u Audu (Oudh), oni će s boka ugroziti sve britanske operacije protiv Delhija i odlučiti pitanje ravnoteže protivničkih snaga u Benarezu, kao i u celoj oblasti Bihar. Ako bi ustanici držali Laknau, Konpor bi izgubio polovinu svoga značaja, a bile bi ugrožene i njegove komunikacije sa Delhijem, s jedne, i sa Benarezom, s druge strane. Ova eventualnost pojačava bolno interesovanje s kojim se moraju očekivati vesti iz ovoga mesta. 16 juna posada je ocenila da može izdržati šest nedelja na sledovanju koje je svedeno na gladovanje. Od poslednjeg izveštaja već je proteklo pet nedelja. Sada sve zavisi od nagoveštenih, ali još uvek nesigurnih pojačanja iz Nepala.

Ako se spustimo niz reku Gang od Konpora ka Benarezu i ka Biharskoj oblasti, britanski izgledi su još crnji. U pismu koje je objavljeno u *The Bengal Gazette*-i, datiranom 3 avgusta u Benarezu, kaže se: »da su pobunjenici iz Dinapura, posle prelaza Sona, krenuli na Arah. Evropski stanovnici, koji su se s pravom zabrinuli za svoju sigurnost, uputili su u Dinapur pismene zahteve za pojačanja. Zbog toga su upućena dva parobroda sa delovima 5, 10 i 37 puka njenog veličanstva. U pola noći jedan od ovih parobroda nasukao se i čvrsto se zaglibio. Ljudstvo je brzo iskrcano na obalu i hitno upućeno peške, ali bez potrebnih mera opreze. Ono je iz neposredne blizine sa obe strane iznenada napadnuto jakom vatrom, tako da je od ove neznatne snage izbačeno iz stroja 150 ljudi, među kojima i nekoliko oficira. Pretpostavlja se da su na ovom mestu svih 47 Evropljana bili masakrirani.«

Grad Arah se nalazi u britanskoj oblasti Šahabāda u Bengalu, na putu iz Dinapura za Gazipur, 25 milja zapadno od prvoga i 75 milja istočno od drugoga. Sam Benarez je bio ugrožen. Ovo mesto ima for, koji je izgrađen po evropskim načelima, i, ako bi pao u

ruke ustanika, Benarez bi postao drugi Delhi. U Mirzapuru, koji se nalazi južno od Benareza i na suprotnoj obali Ganga, otkrivena je muslimanska zavera, dok je u Bahampuru na Gangu, nekih 18 milja od Kalkute, bio razoružan 63 pešadijski domorodački puk. Jednom rečju, nezadovoljstvo, na jednoj, i panika, na drugoj strani, širili su se čitavim Bengalom, čak do kapija Kalkute, gde je vladao mučan strah da o velikom postu Mohurana, kada pripadnici islama, razdraženi do fanatičnog zanosa, idu sa isukanim mačevima, spremni da i na najmanji povod stupe u borbu, ne bi došlo do opštег napada na Engleze, i gde je generalni guverner smatrao neophodnim da razoruža svoju telesnu gardu.¹ Čitalac će, dakle, odmah shvatiti da je glavna britanska komunikacija — linija Ganga — izložena stalnim napadima, prekidu i otsecanju. A to bi moglo uticati na napredovanje pojačanja, koja treba da stignu u novembru, i izolovati britanski operacijski pravac ka Džamni.

U Bombajskoj oblasti stvari takođe uzimaju veoma ozbiljan izgled. Pobuna 27 bombajskog domorodačkog pešadijskog puka u Kolapuru je činjenica, a poraz ovoga puka od strane britanskih trupa pretstavlja samo glasine. Jedinice Bombajske domobranske vojske pobunile su se u Nagpuru, Aurangabadu, Hajderabadu i, najzad, u Kolapuru. Sadašnja jačina Bombajske domorodačke vojske iznosi 43.048 ljudi, dok se u ovoj oblasti, ustvari, nalaze svega dva evropska puka. Domorodačka vojska služila je kao oslonac ne samo za održavanje reda u granicama Bombajske oblasti nego i za slanje pojačanja za Sind u Pendžabu i za obrazovanje i upućivanje kolona za Mhou i Indoru, u cilju ponovnog osvajanja i držanja ovih mesta i uspostavljanja veza sa Agrom i oslobođenja njene posade. Kolona brigadnog generala Stjuarta, kome je bila poverena ova operacija, sastojala se od 300 ljudi 3 bombajskog evropskog puka, 250 ljudi 5-og, 1.000 ljudi 25-og i 200 ljudi 19-og bombajskog domorodačkog pešadijskog puka i 800 ljudi 3 konjičkog puka hajderabadskog kontingenta. Među ovim snagama, koje su iznosile 2.250 domorodačkih vojnika, nalazi se oko 700 Evropljana, uglavnom iz 86 kraljičinog pešadijskog i 14 kraljičinog lakog dragonskog puka. Pored toga, Englezi su bili prikupili kolonu od domorodačkih trupa u Aurangabadu radi zastrašivanja neprijateljski raspoloženih teritorija Kan-deiša i Nagpura i radi istovremenog obrazovanja uporišta za leteće kolone koje su dejstvovalе u Srednjoj Indiji.

Govore da je »uspostavljen mir« u ovom delu Indije, ali se u to ne možemo potpuno pouzdati. Ustvari, to pitanje ne rešava okupacija Mhoa, već zavisi od stava koji će zauzeti Holkar i Sindijah, dva mahratska kneza. U istom izveštaju u kome se govori o Stjuartovom dolasku u Mhoa dodaje se i to da su Holkarove trupe postale nedisciplinovane, iako je sam Holkar i dalje ostao pouzdan. O politici Sindijaha ne govori se ni reči. On je mlađ, popularan, pun žara i mogao bi se smatrati prirodnim vođom i žižom okupljanja

cele nacije Mahrata. On ima 10.000 dobro disciplinovanih vlastitih vojnika. Njegovo napuštanje Britanaca značilo bi ne samo gubitak centralne Indije nego bi revolucionarnom savezu dalo ogromnu snagu i čvrstinu. Povlačenje snaga ispred Delhija i pretnje i molbe nezadovoljnika mogu ga na kraju navesti da pređe na stranu svojih zemljaka. Međutim, glavni uticaj na Holkara i Sindijaha izvršće Mahrati iz Dekana, gde je, kao što smo već rekli, ustanak, najzad, odlučno podigao glavu. Baš ovde je svečanost Mohurana naročito opasna. Prema tome, postoje razlozi za očekivanje opšte pobune Bombajske vojske. Madraska vojska, koja broji 60.555 domorodačkih vojnika, regrutovanih u Hajderabadu, Nagpuru i Malvi, u najfanatičnijim muslimanskim oblastima, uskoro bi se povela za ovim primerom. Tako, dakle, ako se uzme u obzir da će kišni period u toku avgusta i septembra paralizovati pokrete britanskih trupa i prekinuti njihove komunikacije, izgleda da bi bilo razumno pretpostaviti da će ove trupe, uprkos svoje prvidne snage, s obzirom na to što će pojačanje iz Evrope stizati sa zadocnjnjem i samo u neznatnom broju, biti nedovoljne za zadatak koji im je postavljen. Skoro možemo očekivati da će u toku narednih borbi doći do ponavljanja avganistanskih poraza.

II*)

Vesti koje su juče primljene iz Indije brodom *Atlantic* sadrže dva značajna podatka, naime, neuspšeno napredovanje generala Haveloka u cilju oslobođenja Laknaua i upornost Englezâ kod Delhija. Tako nešto, kao ova poslednja činjenica, može se naći samo u britanskim analima, u ekspediciji na Valheren. Pošto je polovinom avgusta 1809 godine postalo jasno da ekspedicija nije imala uspeha, Englezî su odložili ponovno ukrcavanje do novembra. Kada je saznao da su se engleske trupe iskrcale na ovom mestu, Napoleon je preporučio da se one ne napadaju i da ih Francuzi prepuste bolestima, uveren da će im bolesti naneti više štete nego topovi, a da to Francusku neće stajati nijednog santima. Današnji Veliki Mogul, koji se nalazi u boljem položaju čak i od Napoleona, u stanju je da podupire bolesti svojim ispadima, a svoje ispade bolestima.

U izveštaju britanske vlade, koji je datiran u Kaljariju 27 septembra, saopšteno nam je da su »poslednje vesti iz Delhija bile od 12 avgusta, kada je ovaj grad još bio u rukama pobunjenika, ali da se očekuje da će se uskoro izvršiti napad na njega, pošto se general Nikolson nalazi sa znatnim pojačanjima na udaljenju jednodnevnnog marša«. Ako Delhi ne bude zauzet kad ga Vilson i Nikolson napadnu svojim sadašnjim snagama, njegovi bedemi će ostati uspravno sve dok se ne sruše sami od sebe. Jake Nikolsonove snage

*) Stampano bez potpisa kao uvodnik u *New York Daily Tribune*-u br. 5142 od 13 oktobra 1857 godine.

broje oko 4.000 sika — pojačanje koje je smešno nedovoljno za napad na Delhi, ali upravo dovoljno veliko da pruži nov samoubički izgovor za to da se ne prekine logorovanje ispred ovog grada.

Pošto je general Hjuit (Hewitt) učinio grešku, a ona se sa vojničke tačke gledišta može nazvati čak i zločinom, jer je dopustio da ustanici Miruta uđu u Delhi, i pošto su prve dve sedmice bile izgubljene, čime se dopustilo da ovaj grad bude na nepravilan način iznenadno zauzet, to planiranje opsade Delhija izgleda skoro kao neshvatljiva zabluda. Napoleon, čiji autoritet slobodno možemo postaviti čak i iznad autoriteta vojnih proroka *The London Times-a*, postavio je dva načela za vođenje rata, koja izgledaju skoro kao nešto sasvim obično, i to: 1) da »treba preduzimati samo ono što se može izvesti i samo ono što pruža najviše izgleda na uspeh« i 2) da »glavne snage treba upotrebiti samo za postizanje glavnog ratnog cilja — uništenje neprijatelja«. A prilikom planiranja opsade Delhija bila su narušena oba ova osnovna načela. Vojnim vlastima u Engleskoj moralo je biti poznato da je sama indiska vlada nedavno popravila utvrđenja Delhija u tolikoj meri da bi se ovaj grad mogao osvojiti samo pravilnom opsadom, pri čemu bi bila potrebna opsadna snaga od najmanje 15.000 do 20.000 ljudi, pa čak i mnogo više, ako bi odbrana bila na prosečnoj visini. Međutim, pošto je za ovaj poduhvat trebalo 15.000 do 20.000 ljudi, bila je prava ludost pristupiti njegovom izvršenju sa 6.000 do 7.000. Osim toga, Englezima je bilo poznato da će duga opsada grada — do čega je, naravno, moralo doći zbog njihove brojne slabosti — izložiti njihove snage na ovom mestu, u ovoj klimi i u ovom godišnjem dobu, napadima jednog nepovredljivog i nevidljivog neprijatelja, koji će sejati seme uništenja u njihovim redovima. Prema tome, svi izgledi na uspeh gorili su protiv opsade Delhija.

Što se tiče ratnog cilja, nema sumnje da se on sastojao u očuvanju engleske vladavine u Indiji. Za ostvarenje ovoga cilja Delhi nije imao nikakvog strategiskog značaja. Istina, on je u očima domorodaca, zbog istoriske tradicije, imao sujevernu važnost, koja je u suprotnosti sa njegovim stvarnim značajem, a to je bio dovoljan razlog da ga sepoji ustanici izaberu kao glavno zborni mesto. Međutim, da su Englezi, umesto što su izradili svoje vojne planove prema domorodačkim predrasudama, prepustili Delhi samom sebi i izlovali ga, oni bi ga lišili njegovog uobraženog značaja. Naprotiv, oni su se, razapinjući svoje šatore ispred grada, razbijajući svoju glavu o njega i koncentrišući svoju glavnu snagu i pažnju sveta na nj, lišili mogućnosti povlačenja, ili, bolje reći, tome povlačenju dali značaj odlučnog poraza. Na taj način, oni su prosto radili u korist ustanika, koji su želeli da Delhi postane ratni cilj. Ali, to nije sve. Nije bila potrebna naročita genijalnost da bi se Englezi uverili u to da je za njih bilo od prvorazredne važnosti stvaranje operativne vojske, čijim bi se operacijama mogle ugušiti iskre ne-

zadovoljstva, sačuvati slobodne komunikacije između svojih vlastitih vojnih stanica, odbaciti neprijatelja na nekoliko tačaka i izolovati Delhi. Umesto da postupe po ovom jednostavnom i jasnom planu, oni su imobilisali jedinu svoju operativnu snagu, koncentrišući je pred Delhijem i prepustili su ustanicima otvoreno bojište, dok su *vlastitim* posadama držali raštrkane, međusobno nepovezane, jednu od druge udaljene tačke, blokirane od daleko nadmoćnijih neprijateljskih snaga, kojima je pružena mogućnost da dejstvuju po svome nahođenju bez ikakve žurbe.

Prikivanjem svoje glavne pokretne kolone pred Delhijem, Englezni nisu prigušili ustanike nego umrtvili svoje vlastite posade. Ali, nezavisno od ove osnovne greške kod Delhija, u ratnim analima teško se može naći nešto slično gluposti kojom je rukovođeno operacijama ovih posada koje su dejstvovalle samostalno, nezavisno jedna od druge, sa potpunim otsustvom vrhovnog rukovodstva, koje nisu dejstvovalle kao delovi jedne vojske nego kao jedinice koje pripadaju raznim, pa čak i neprijateljskim nacijama. Uzimimo, naprimjer, slučajeve Konpora i Laknaua. To su bila dva susedna mesta sa dva odvojena dela trupa, oba veoma mala i nesrazmerna u odnosu na njihov zadatak, stavljeni pod odvojene komande. Iako su se nalazila na udaljenosti od svega 40 milja, između njih je postojalo tako malo jedinstva akcije kao da su se nalazila na suprotnim polovicima. Prema najprostijem strategiskom načelu trebalo je ovlastiti ser Hju Uilera (Hugh Wheeler), vojnog komandanta u Konporu, da pozove ser H. Lorensa, glavnog komesara Auda, da se sa svojim trupama vrati u Konpor i time pojača vlastiti položaj, dok bi privremeno evakuisao Laknau. Ovom operacijom bile bi spasene obe posade, a docnjim spajanjem sa Havelokovim trupama stvorila bi se manja grupacija koja bi mogla držati u šahu Aud i oslobođiti Agru. Umesto toga, zbog nepovezanosti dejstva ovih dvaju mesta, posada Konpora je iskasapljena, a posada Laknaua sigurno će pasti zajedno sa tvrđavom, pa su čak i veličanstveni napori Haveloka, koji je u toku osam dana sa svojim trupama izvršio marš od 126 milja i tukao isto onoliko bojeva koliko je dana trajao njegov marš, pod uslovima indiske klime usred letnjeg doba — čak su i ti herojski napor osujećeni. Pošto je još više iscrpao svoje inače iznurenje trupe uzaludnim pokušajima da oslobođi Laknau i, budući uveren da će biti prisiljen da podnosi i druge nekorisne žrtve uzastopnim ekspedicijama iz Konpora, izvođenim na prostoru koji se sve više sužavao, Havelok će, po svoj prilici, najzad, morati da se povuče na Alahabad sa kojom šakom ljudi. Operacije njegovih trupa pokazuju bolje nego išta drugo šta su mogle da učine čak i slabije engleske snage pod Delhijem da su bile koncentrisane za akciju na otvorenom polju, umesto da stoje umrtvljene u zaraženom logoru. Koncentracija je tajna strategije. Dekoncentracija pretstavlja osnovu engleskog plana u Indiji. Englezzi su morali da svedu svoje posade na najmanji mogući broj, da ih odmah raste-

rete žena i dece, da evakuišu sve stanice koje nemaju strategiskog značaja i da, na taj način, prikupe što brojnije operativne snage. Međutim, čak i neznačajna pojačanja, koja su iz Kalkute upućena uzvodno Gangom, bila su potpuno apsorbovana u mnogobrojnim usamljenim posadama, tako da još nijedan odred nije stigao u Alahabad.

Što se tiče Leknaua, sada se potvrđuju najcrnja predviđanja koja su izazvana nedavnim vestima. Havelok je opet bio prisiljen da se povuče u Konpor; savezničke snage iz Nepala nemaju mogućnosti da oslobode grad, te sada moramo očekivati vesti o padu ovog mesta usled gladi, i o masakriranju njegovih hrabrih branilaca i njihovih žena i dece.

III*)

Juče smo primili izdanje londonskih listova od 7 o. m. Pri razmatranju stanja Indijskog ustanka, oni su puni optimizma koji gaje od samog početka. Uveravaju nas ne samo u to da je došlo do uspešnog napada na Delhi nego i u to da se taj napad odigrao 20 avgusta. Prvo što treba utvrditi, naravno, jeste sadašnja jačina opsadnih snaga. Jedan artiljeristički oficir, u pismu koje je iz logora pod Delhijem pisao 13 avgusta, daje sledeći detaljan pregled efektivnih britanskih snaga na dan 10 avgusta:

	Broj britanskih		Broj domorodačkih		
	oficira	vojnika	oficira	vojnika	konja
Štab	30	—	—	—	—
Artiljerija	39	598	—	—	—
Inžinjerija	26	39	—	—	—
Konjica	18	570	—	—	—
<i>1 brigada</i>					
75 puk nj. veličanstva	16	502	—	—	—
1-vi streljački puk Istočno-indijske kompanije	17	487	—	—	—
Kumanski bataljon	4	—	13	435	—
<i>2 brigada</i>					
60 pešadijski puk nj. veličanstva	15	251	—	—	—
2-gi streljački puk Ist.-indijske kompanije	20	493	—	—	—
Timurski bataljon	4	—	9	319	—
<i>3 brigada</i>					
8 puk nj. veličanstva	15	153	—	—	—
61 puk nj. veličanstva	12	249	—	—	—
4 puk sika	4	—	4	365	—
Izvidački odred	4	—	4	196	—
Odred Koka	5	—	16	709	—
Svega:	229	3.342	46	3.024	520

*) Stampano bez potpisa kao uvodnik u *New York Daily Tribune*-u, br. 5151 od 23 oktobra 1857 godine.

Prema tome, 10 avgusta su ukupne efektivne britanske snage u logoru pod Delhijem iznosile tačno 5.641 čovek. Od toga moramo odbiti 120 ljudi (112 vojnika i 8 oficira) koji su, prema engleskim izveštajima, puginuli 12 oktobra za vreme napada na novu bateriju koju su ustanici bili postavili ispred bedema prema engleskom levom krilu. Prema tome, ostalo je 5.529 boraca u času kada se brigadni general Nikolson priključio ospedajućim trupama sa sledećim snagama iz Ferozepora koje su pratile drugorazredni opsadni park: 52 laki pešadijski puk (oko 900 ljudi), deo 61 puka (oko 4 čete — 360 ljudi), Buršijerova poljska baterija, deo 6 pendžapskog puka (oko 540 ljudi) i nešto multanske konjice i pešadije, tj. svega oko 2.000 ljudi, od čega je bilo nešto više od 1.200 Evropljana. Ako, dakle, dodamo ovu snagu broju od 5.529 boraca, koji su se nalazili u logoru prilikom priključenja Nikolsonovih snaga, dobićemo ukupno 7.529 ljudi. Govori se da je ser Džon Lorens (John Lawrence), guverner Pendžaba, uputio dalja pojačanja koja se sastoje: od preostalog dela 8 pešadijskog puka, zatim od tri čete 24 puka sa 3 topa konjičke artiljerije iz sastava trupa kapetana Patona iz Pešavera i od 2 i 4 pendžapskog pešadijskog puka i drugog dela 6 pendžapskog puka. Međutim, ova snaga, koju možemo oceniti na najviše 3.000 ljudi, od kojih se većina sastoji od sika, još nije bila stigla. Ako se čitaoci mogu setiti da su pendžapska pojačanja, koja su otprilike pre mesec dana prispela pod Čemberlenovom komandom, bila dovoljna samo da popune snage genera Rida do brojnog stanja koje je u početku imao ser H. Bernard, onda će shvatiti da su nova pojačanja bila tek dovoljna da snage brigadnog genera Vilsona popune do prvo bitne jačine snaga genera Rida; pri tome, jedina realna činjenica koja je išla u prilog Engleza sastojala se u tome što je, najzad, stigao opsadni park. Ali, ako i prepostavimo da je očekivanih 3.000 ljudi već stiglo u logor i da su se ukupne engleske snage popele na 10.000, od kojih je jedna trećina više nego sumnjava u pogledu vernosti, onda se postavlja pitanje: šta će one uraditi? Govore nam da će opkoliti Delhi. Ali ako odbacimo smešnu ideju o tome da 10.000 ljudi opseda jedan jako utvrđeni grad koji zauzima prostor od preko 7 milja, Englezzi bi morali najpre promeniti tok reke Džamne pre nego što i pomisle o opkoljavanju Delhija. Ako bi Englezzi ušli u Delhi ujutru, ustanici bi se mogli povući iz njega uveče, bilo prebacivanjem preko Džamne i povlačenjem ka Rohilkandu i Audu, bilo maršem niz Džamnu u pravcu Mutre i Agre. U svakom slučaju, opsedanje kvadrata, čija je jedna strana nepriступačna opsadnim snagama i koja istovremeno obezbeđuje komunikaciju i otstupnicu opsednutim trupama, još ne pretstavlja rešenje problema. »Svi se slažu«, kaže oficir od koga smo pozajmili gore navedeni pregled, »da je zauzimanje Delhija na juriš potpuno isključeno«. U isto vreme, on nas obaveštava šta se stvarno očekuje u logoru, naime: »bombardovanje varoši u toku nekoliko dana i stvaranje prilično velike breše«. Međutim, sam ovaj oficir dodaje:

»prema skromnom proračunu, neprijatelj sada mora imati skoro 40.000 ljudi, pored bezbroj topova kojima dobro rukuje; njegova pešadija takođe se bori dobro«. Ako se ima u vidu očajnička upornost muslimana, na koju su oni navikli kad se bore iza bedema, zaista je veliko pitanje da li će maloj britanskoj vojsci, pošto projuri kroz »dovoljno veliku brešu«, biti dopušteno da preko nje natrag izjuri.

Ustvari, postoji samo jedna mogućnost da sadašnje britanske snage izvrše uspešan napad na Delhi — a to je da dođe do razdora u redovima ustanika kada istroše municiju, kada njihove snage budu demoralisane i kad popusti njihov duh samopouzdanja. Ali, moramo priznati da njihova neprekidna borba od 31. jula do 12. avgusta jedva opravdava takvu pretpostavku. U isto vreme, jedno pismo iz Kalkute dovoljno jasno nam objašnjava, zbog čega su engleski generali, suprotно svim vojnim principima, odlučili da održe teren pred Delhijem. U pismu se kaže:

»Kada se pre nekoliko nedelja postavilo pitanje da li naše snage treba povući sa položaja ispred Delhija, zato što su bile tako jako zamorene svakodnevnim borbama da bi teško izdržale dalji jači zamor, ovoj se nameri uporno protivio general ser Džon Lorens, koji je jasno stavio do znanja generalima da bi njihovo povlačenje značilo signal za ustanak okolnog stanovništva, čime bi oni bili izloženi neminovnoj opasnosti. Ovo je shvatanje preovladalo i ser Lorens je obećao da će im poslati sva pojačanja koje bude mogao odvojiti.«

Pošto je ser Džon Lorens ostavio Pendžab bez trupa, to i tamo može doći do ustanka, dok će trupe, koje se nalaze u kantonmanu pred Delhijem, verovatno ležati bolesne i biti desetkovane zaraznim isparavanjem koje se diže sa tla pred kraj kišne sezone. O snagama generała Van Kortlanda, za koje je pre četiri nedelje javljeno da su stigle u Hisar i da guraju u pravcu Delhija, više se ništa ne čuje. One su, dakle, morale naići na ozbiljne smetnje ili su na putu bile razbijene.

Položaj Engleza na gornjem Gangu ustvari je očajan. Audski ustanici, koji se kreću iz Laknaua preko Bitura, svojim dejstvima ugrožavaju generała Haveloka, pokušavajući da mu presekut otstupnicu kod Futipura, južno od Konpora, dok gvaliorski kontingenat u to isto vreme maršuje ka Konporu sa pravca Kalpe — varoši koja se nalazi na desnoj obali Džamne. Ovo koncentrično kretanje, kojim možda rukovodi Nena Sahib, za koga se kaže da je rukovodio vrhovnom komandom u Laknau, prvi put pokazuje da ustanici imaju izvesnog pojma o strategiji, dok se, s druge strane, Englezi, izgleda, brinu jedino da striktno sprovode svoj vlastiti glupi centrifugalni način ratovanja. Tako, saznajemo da je ser Džems Utram u Dinapuru zadržao 90 pešadijski i 5 streljački puk koji su iz Kalkute dolazili kao pojačanje generalu Haveloku, pošto je bio naumio

da ih preko Fizabada povede ka Laknauu. Londonski *The Morning Advertiser* pozdravlja ovaj operaciski plan kao potez genijalnog uma, jer će se, kaže, Laknau tako naći ugrožen između dve vatre: s desne strane, iz Konpora, i, s leve, iz Fizabada. Prema običnim načelima ratne veštine poznato je da bi nesrazmerno slabija vojska, koja bi se sama pocepala na dva dela i razdvojila celokupnom širinom fronta neprijateljske vojske, umesto da pokuša da prikupi svoje razbacane delove, stvorila uslove da je neprijatelj uništi bez napora. Ustvari, za generala Haveloka se više ne postavlja pitanje spasavanja Laknaua nego spasavanja ostataka svoga sopstvenog korpusa i slabog korpusa generala Nila. On će se vrlo verovatno morati povući na Alahabad, koji zaista, pretstavlja položaj presudnog značaja na ušću Džamne u Gang i ključ za prilaz Doabu, koji se nalazi između ove dve reke.

Prvim pogledom na geografsku kartu možemo uočiti da glavni operaciski pravac engleske vojske, koja pokušava da ponovo osvoji severozapadne oblasti, ide dolinom donjeg toka Ganga. Zbog toga se položaji Dinapura, Benareza, Mirzapura i, iznad svega, Alahabada, odakle moraju otpočeti prve operacije, moraju tako pojačati da se na njih privuku posade svih manjih i strategiski beznačajnih tačaka u užem Bengaliju. Da je sam ovaj glavni operaciski pravac ozbiljno ugrožen u ovom času može se videti iz sledećeg izvoda iz jednog pisma upućenog iz Bombaja *The London Daily News-u*:

»Nedavnom pobunom tri puka u Dinapuru presečene su komunikacije (izuzev rečnim brodovima) između Alahabada i Kalkute. Pobuna u Dinapuru pretstavlja najozbiljniji događaj poslednjeg vremena utoliko što je celokupna oblast Bihara, koja se nalazi manje od dvesta milja udaljena od Kalkute, sada obuhvaćena plamenom ustanka. Danas je stigao izveštaj da su se Santali ponovo digli na ustanak i da u državi Bengal, preplavljenoj sa preko 150.000 divljaka koji se naslađuju u krvi, krađi i pljački, zaista mora biti užasno.«

Dokle god se Agra bude držala, Bombajskoj vojsci stoje na raspoloženju manje važni operaciski pravci preko Indora i Gvaliora ka Agri, a Madraskoj vojsci preko Saugora i Gvaliora takođe ka Agri, sa kojom Pendžapska vojska, kao i korpus koji drži Alahabad, treba ponovo da uspostave svoje komunikacijske pravce. Međutim, ako bi se kolebljivi kneževi centralne Indije izjasnili protiv Engleza i ako bi pobuna u Bombajskoj vojsci uzela ozbiljan karakter, onda bi sve vojničke kalkulacije zasada bile bespredmetne, i jedino što bi bilo izvesno jeste ogromno klanje od Kašmira do Rta Komorina. U najboljem slučaju, sve što bi se moglo učiniti svelo bi se na odlaganje odlučnih događaja do novembra, tj. do dolaska evropskih snaga. Da li će do toga doći — zavisiće od razboritosti ser Kolin Kampbela, o kome dosada nije ništa poznato sem njegove lične hrabrosti. Ako odgovara položaju na kome se nalazi, on će,

po svaku cenu, bez obzira da li će Delhi pasti ili ne, stvoriti makar i manju snagu, ali sposobnu da stupi u borbu. Ipak, moramo ponovo naglasiti da krajnje rešenje zavisi od Bombajske vojske.

IV*)

Pošta sa broda *Arabia* donosi nam važnu vest o padu Delhija. Koliko možemo da zaključimo na osnovu oskudnih podataka kojima raspolažemo, izgleda da je do ovoga događaja došlo jednovremenim sticajem niza okolnosti: pojave ogorčenog razdora među ustanicima, promene u brojnom odnosu snaga neprijateljskih strana i što je 5. septembra stigao opsadni park koji je očekivan još od 8. juna.

Posle dolaska Nikolsonovih pojačanja ocenili smo da će brojno stanje trupa pod Delhijem iznositi ukupno 7.529 ljudi, a ta naša ocena se sada potpuno potvrdila. Posle naknadnog pristizanja 3.000 kašmirskih vojnika, koje je radža Rambir Sing stavio na raspolažanje Englezima, britanske snage su, po rečima *The Friend of India*, dostigle u svemu oko 11.000 ljudi. S druge strane, londonski *The Military Spectator* tvrdi da su se pošunjeničke snage smanjile na oko 17.000 ljudi, od kojih je bilo 5.000 konjanika, dok *The Friend of India* smatra da njihove snage iznose oko 13.000 ljudi, uračunavajući tu i 1.000 neregularnih konjanika. Pošto je konjica, posle probijanja breše i otpočinjanja borbe u unutrašnjosti grada, postala potpuno beskorisna, to je ona, dosledno tome, umakla pri samom ulasku Engleza, tako da ukupne snage sepoja, bez obzira da li ćemo prihvati proračun *The Military Spectator*-a ili *The Friend of India*, nisu mogle imati više od 11 do 12.000 ljudi. Prema tome, engleske snage bile su skoro izjednačene sa snagama ustnika, ali ne toliko usled svoga pojačanja koliko usled smanjenja protivničkih snaga. Njihova neznatna brojna podređenost bila je više nego nadoknađena moralnim dejstvom uspešnog bombardovanja i prednostima napada koji im je omogućavao da sami biraju mesto za udar glavnim snaćama, dok su branioci bili prisiljeni da svoje ionako nedovoljne snage razbacuju po svim ugroženim tačkama periferije.

Do smanjenja ustaničkih snaga došlo je više zbog povlačenja čitavih kontingenata, izazvanog unutarnjim razdorom, nego zbog teških gubitaka koje su ustanci pretrpeli za vreme svojih neprekidnih desetodnevnih ispada. Dok je i sam misteriozni Mogul postao protivnik vladavine sepoja, slično delhiskim trgovcima, koji su im pljačkali i poslednju skupljenu rupiju, verski razdor između sepoja, Indijaca i sepoja muhamedanaca i svađe između starih posada i novih pojačanja bili su dovoljni da razbiju njihovu površnu orga-

*) Stampano bez potpisa u *New York Daily Tribune*-u, br. 5170 od 14. novembra 1857 godine.

nizaciju i da dovedu do njihovog sigurnog pada. Pa ipak, iako su Englezi imali da se bore sa snagama koje su bile tek neznatno nadmoćnije od njihovih, bez jedinstva komande, oslabljene i demoralisane razdorom u vlastitim redovima, ali koje su, uprkos svemu tome, posle 84-časovnog bombardovanja, izdržale 6-dnevnu artiljersku vatru i ulične borbe u unutrašnjosti gradskih zidina, a zatim mirno prešle Džamnu preko pontonskog mosta, mora se priznati da su ustanci, na kraju krajeva, sa svojim glavnim snagama učinili najviše što su mogli da učine u takvom teškom položaju.

Stvarno zauzimanje grada izgleda da se odigralo ovako: 8 septembra engleske baterije bile su postavljene znatno ispred prvo-bitnog položaja engleskih snaga, na 700 jardi od bedema. Između 8 i 11 septembra britanski teški topovi i merzeri su još više približeni utvrđenjima, pošto su baterije postavljene na pripremljene platforme, i to uz neznatne gubitke, ako se uzme u obzir da je delhiski garnizon 10 i 11 septembra izvršio dva ispada i u nekoliko navrata pokušavao da postavi nove baterije, i stalno otvarao uzne-miravajuću vatru iz puškarnica. 12 septembra Britanci su izgubili 56 mrtvih i ranjenih. 13 septembra izjutra dignuti su u vazduh jedan neprijateljski municiski magacin na jednom bastionu i kara jednog lakog topa koji je iz predgrađa Talvara, bočnom vatrom tukao britanske baterije, a ove su napravile jednu dovoljno prostranu brešu blizu Kašmirske kapije. 14 septembra izvršen je napad na grad. Ne nailazeći na ozbiljan otpor, trupe su prošle kroz brešu blizu Kašmirske kapije i zauzele velike zgrade u njenoj blizini, a kada su krenule duž bedema ka bastionu Mori i Kabulskoj kapiji, otpor je postao veoma jak, pa prema tome, i gubici teški. Bile su izvršene pripreme da se topovi iz osvojenih bastiona okrenu na grad i da se na dominirajuća mesta dovuku drugi topovi i merzeri. Bastioni Bern i Lahor bili su 15 septembra tučeni topovima koji su zauzeti na bastionima Mori i Kabul, dok je u isto vreme napravljena breša u zgradi skladišta i otvorena vatrica na dvorac. Skladište je zauzeto na juriš u zoru 16 septembra, dok su merzeri 17 septembra počeli da gadaju dvorac iza ograde skladišta.

Od toga dana, kako kaže *The Bombay Courier*, prekida se službeni opis juriša zbog zaplene pendžapske i lahorske pošte na granici Sinda. U jednoj privatnoj vesti, upućenoj guverneru Bombaja, navodi se da je ceo delhiski grad bio zauzet u nedelju, 20 septembra, pošto ga je glavnina pobunjeničkih snaga istoga dana u 3 časa pre podne napustila, bežeći preko pontonskih mostova u pravcu Rohilkanda. Kako Englezi nisu bili u mogućnosti da vrše gonjenje pre nego što zauzmu Selimgar, koji se nalazi na obali reke, očigledno je da su ustanci, probijajući se polagano sa krajnje severne strane grada do njegove krajnje tačke na jugozapadu, do 20 septembra održavali položaje koji su im bili potrebni za zaštitu svoga otstupanja.

Što se tiče eventualnih posledica zauzimanja Delhija, jedan komponentan autoritet, *The Friend of India*, primećuje da »englesku pažnju danas treba da privlači situacija u Bengalu, a ne položaj Delhija. Dugo odlaganje zauzimanja ovog grada odista je uništilo svaki prestiž koji smo mogli steći da smo ga ranije zauzeli, a snaga pobunjenika i njihovo brojno stanje smanjili bi se i samom opsadom isto onako uspešno kao i kad bi grad bio zauzet na juriš«.

Međutim, govori se da se ustankar širi severoistočno od Kalkute, centralnom Indijom u pravcu severozapada, dok su dva jaka purbiska puka, koja su se pobunila na granici Asama, otvoreno predlagala restauraciju bivšeg radže Parandur Singa. Dinapurski i rangunski pobunjenici, pod voćtvom Kuer Singa, koji su bili na maršu preko Bande i Nagode u pravcu Subulpura, prisilili su radžu od Revaha pomoću njegovih vlastitih trupa da im se priključi. U samom Subulpuru je 52 bengalski domorodački puk napustio svoj kantonman i sobom poveo jednog britanskog oficira kao taoca u zalog za svoje drugove koji su bili ostali. Govori se da su gvaliorski pobunjenici prešli reku Čambal i ulogorili se negde između ove reke i Dalapura. Najvažnije vesti imaju tek da dođu. Izgleda da je Totpurska legija stupila u službu pobunjeničkog radže od Arvaha, mesta koje se nalazi 90 milja jugoistočno od Behara. Ona je potukla znatne snage koje je protiv nje bio uputio radža od Totpura, kojom su prilikom poginuli general i kapetan Monk Mejson i zaplenjena tri topa. General G. St. P. Lorens krenuo je protiv nje sa izvesnim nuserabadskim snagama i prisilio je da se povuče u jedan grad protiv koga su se njegovi dalji pokušaji pokazali bezuspješnim. Potpuna evakuacija evropskih trupa iz Sinda dovela je do široko rasprostranjene zavere, pri čemu je došlo do pokušaja ustanka u ništa manje od pet mesta, među kojima se nalaze Hajderabad, Karači i Šikarpur. U Pendžabu takođe postoji neugodan simptom pošto je veza između Multana i Lahora prekinuta već osam dana.

Na jednom drugom mestu naši čitaoci će naći tabelarni pregled snaga koje su upućene iz Engleske posle 18 juna i dane dolaska brodova računali smo na osnovu zvaničnih podataka, što, prema tome, ide u prilog britanske vlade. Iz toga pregleda videće se da je celokupna ukrcana snaga, pored malih delova artiljerije i inžinjerije, koji su upućeni suvozemnim putem, iznosila 30.899 ljudi, od čega 24.884 pešaka, 3.826 konjanika i 2.334 artiljera. Isto tako, tamo se može videti da se pre kraja oktobra ne mogu očekivati znatnija pojačanja.

V*)

Nećemo se pridružiti bučnom horu koji u Velikoj Britaniji do nebesa uzdiže hrabrost trupa koje su na juriš zauzele Delhi.

*)Stampano bez potpisa kao uvodnik u *New York Daily Tribune*-u, br. 5188 od 5 decembra 1857 godine.

Nijedan narod, čak ni francuski, ne može se uporediti sa Englezima u samohvalisanju, naročito kad se radi o hrabrosti. Međutim, veličina tog heroizma u 99% slučajeva svodi se na običnu meru ako se izvrši analiza činjeničnog stanja. Čoveku zdravog razuma mora se zgoditi ovakva težnja za izvlačenjem koristi iz hrabrosti drugih ljudi, kojom engleski »pater familias«, koji mirno živi u svom domu i koji je neobično protivan svemu onome što bi mu makar i najmanje ugrožavalo dobijanje vojničke slave, pokušava da se i sam prikaže kao učesnik u nesumnjivoj — no ipak ne tako vanrednoj — hrabrosti koja je došla do izražaja u napadu na Delhi.

Ako uporedimo Delhi sa Sevastopoljem, svakako ćemo se saslušati da sepoji nisu Rusi; da nijedan njihov ispad protiv engleskih kantonmana ni izdaleka nije ličio na Inkerman¹⁾; da u Delhiju nije bilo Totlebena i da sepoji, bez obzira na hrabrost kojom su se svaki pojedinac i svaka četa borili, u najviše slučajeva nisu imali nikakvog rukovodstva ne samo u brigadama i divizijama nego skoro ni u bataljonima; da zbog toga njihovo jedinstvo u akcijama nije prelazilo okvir čete; da im je potpuno nedostajala vojna nauka, bez koje je danas bespomoćna svaka vojska, i da im je odbrana grada potpuno beznadežna. Pa ipak, nesrazmerna u brojnom stanju i sredstvima za akciju, nadmoćnost sepoja nad Evropljanima u izdržljivosti klime i krajnja slabost na koju su snage pred Delhijem povremeno bile svedene, nadoknađuju mnoge od ovih razlika i omogućuju prilično realno upoređenje između ove dve opsade (ako ove operacije nazovemo opsadama). A ipak, osvajanje Delhija na juriš ne smatramo delom neobične ili natherojske hrabrosti, iako su se i ovde, kao i u svakoj drugoj bici, na obema stranama odigravala pojedinačna dela visoke hrabrosti, ali smatramo da je anglo-indiska vojska pred Delhijem pokazala veću istrajnost i snagu karaktera i bolje rasudišvanje i veština nego engleska vojska kada se našla u iskušenju između Sevastopolja i Balaklave. Ova poslednja je posle Inkermana bila spremna i voljna da se ponovo ukrca na brodove, i do toga bi svakako i došlo da nije bilo Francuza. A prva je, kada je na povlačenje bila potstaknuta godišnjim dobom i sa njim skopčanim smrtonosnim bolestima, prekidom veza, otsustvom svake nade u brz dolazak pojačanja i opštim stanjem u gornjoj Indiji, odista razma-

¹⁾ Inkermanska bitka (kod Sevastopolja) između ruskih i anglo-francuskih trupa odigrala se 5 novembra 1854 u vezi sa pokušajem ruske komande da iznenadnim napadom na saveznike preduhitri juriš na Sevastopolj i primora ih da skinu opsadu tvrđave. I pored junačkog ispada iz Sevastopolja radi ukazivanja pomoći ruskim trupama koje su vršile napad, i pored teških gubitaka nanetih saveznicima, a naročito engleskoj vojsci, koju su tek pristigle francuske trupe spasle od poraza i bekstva, Rusi su izgubili ovu bitku. Ruska komanda (Menšikov i Danenberg) nije obezbedila sadejstvo jedinica i pravovremeno uvođenje rezervi u borbu. Ipak su posledice bitke bile teške i za saveznike. Oni su bili prinuđeni da odustanu od neodložnog juriša na Sevastopolj i da pređu na dugotrajnu opsadu koja ih je iscrpljivala. — Prim. red.

trala celishodnost ovakvog koraka, ali je uprkos svemu izdržala na svome mestu.

Kada je ustanak bio na vrhuncu, u gornjoj Indiji je, pre svega, bila potrebna pokretna kolona. Za taj cilj su se mogle upotrebiti samo dve snage — mali Havelokov odred, koji se uskoro pokazao nedovoljnim, i trupe pred Delhijem. Neosporno je da je pod ovakvim okolnostima ostajanje pred Delhijem i trošenje raspoložive snage u besplodnim borbama sa neprijateljem koji se ne može napasti pretstavljało vojničku grešku; da bi te trupe pretstavljale četiri puta veću vrednost kad bi bile u pokretu nego kad stoje u mestu i da bi bilo postignuto čišćenje gornje Indije, izuzev Delhija, kao i uspostavljanje veza i razbijanje svakog pokušaja ustanika da koncentrišu svoje snage, čime bi bio uslovljen i pad samog Delhija kao prirodna i razumljiva posledica svega toga. Međutim, politički razlozi su nalagali da se ne skine opsada Delhija. Osudu za ovo zaslužuju mudraci iz glavnog stana koji su ove snage uputili ka Delhiju — a ne upornost snaga koje su počele opsadu i dalje je vrše. U isto vreme moramo primetiti da je uticaj kišne sezone na ove trupe bio daleko slabiji no što se moglo očekivati i da bi prosečno oboljenje, koje bi nastalo usled aktivnih operacija u ovom godišnjem dobu neminovno izazvalo njeno povlačenje ili rasturanje. Trupe su se nalazile u opasnosti do kraja avgusta. Pojačanja su im počela da pristižu, a razdor je i dalje slabio pobunjenički tabor. Početkom septembra stigao je opsadni park, tako da su Englezi iz defanzive prešli u ofanzivu. 7 septembra prva baterija otvorila je vatru, a 13 septembra uveče su napravljene dve potrebne breše za prolaz. Razmotrimo sada šta se odigravalo u ovom vremenskom razdoblju.

Ako bismo se u tom cilju oslonili na zvanični izveštaj generala Vilsona, prošli bismo veoma loše. Ovaj izveštaj je potpuno konfuzan, kao što su bili konfuzni i dokumenti koje je izdavao engleski Glavni stan na Krimu. Niko živ ne bi mogao razabrati iz toga izveštaja mesto te dve breše niti odgovarajući položaj i poredak u kome su bile raspoređene jurišne kolone. Što se tiče privatnih izveštaja, oni su, naravno, još konfuzniji. Srećom, jedan od onih stručno obrazovanih oficira, pripadnika bengalske inžinerije i artiljerije, kojima pripada zasluga za skoro sav uspeh, dao je u *The Bombay Gazete*-i izveštaj o tim događajima, koji je jasan i poslovan isto toliko koliko je jednostavan i bez pretenzija. Za vreme čitavog Krimskog rata nije se našao nijedan engleski oficir koji bi mogao napisati ovako pametan izveštaj kao što je ovaj. Nažalost, ovaj oficir je ranjen prvoga dana napada i tada je prestalo njegovo pisanje. Što se tiče docnijih događaja, mi smo, zbog toga, još u potpunoj neizvesnosti.

Englezi su pojačali odbranu Delhija u tolikoj meri da su se mogli odupreti opsadi jedne azijatske vojske. Prema savremenim shvatanjima, Delhi se jedva mogao nazvati tvrđavom; on je pre

bio mesto koje je bilo obezbeđeno od napada operativnih snaga. Njegov bedem, 16 stopa visine i 12 stopa debljine, na čijoj se gornjoj strani nalazio grudobran od 3 stope debljine i 8 stopa visine, pretstavljao je kameni zid visok 16 stopa (bez grudobrana) nezaštićen glasijom i izložen neposrednom vatrengom dejstvu neprijatelja. Mala debljina ovog bedema nije dozvoljavala da se ma gde postave topovi, sem na bastionima i kulama. Ove poslednje su nedovoljno flankirale kurtinu, a pošto se zidani grudobran od 3 stope visine može lako srušiti opsadnim topovima (za to bi bila dovoljna i poljska artiljerija), to je bilo veoma lako učutkati braniočevu vatru, a naročito vatru topova za flankiranje rova. Između bedema i rova nalazila se široka berma (zaravan) ili ravan put koji je omogućavao otvaranje potrebne breše, tako da je rov, pod takvim okolnostima, umesto da bude zamka (*coupe-gorge*) za snage koje bi u njega upale, postao mesto za odmor i za preformiranje onih kolona kod kojih bi došlo do nereda pri nastupanju na glasiju.

Napadati takav objekt pomoću normalnih rovova, u skladu sa pravilima opsade, bila bi prava ludost, čak i kada bi za to bio ispunjen prvi uslov, tj. kada bi snage bile dovoljne da ga opkole sa svih strana. Pri opštem stanju odbranbenih postrojenja Delhija i postojećoj dezorganizaciji i opadanju morala branilaca bio bi apsolutno pogrešan svaki drugi način napada, izuzev stvarno izabranog načina. Ovaj način je veoma dobro poznat vojnim stručnjanicima pod imenom napad živom silom (*attaque de vive force*). Ako su odbranbena postrojenja takva da samo onemogućavaju napad bez teških topova, onda se sa njima po kratkom postupku izlazi na kraj pomoću artiljerije, a za to vreme se unutrašnjost tvrdave stalno bombarduje, i čim se naprave dovoljno velike breše, trupe prelaze u napad.

Napad je bio upravljen na severni deo fronta, tačno prema engleskom logoru. Ovaj front se sastojao od dve kurtine i tri bastiona, obrazujući nešto uvučen ugao kod centralnog (Kašmirskog) bastiona. Istočni položaj, od Kašmirskog bastiona do Bastiona na vodi, kraći je i nešto isturen ispred zapadnog položaja između Kašmirskog i Moriskog bastiona. Zemljишte ispred Kašmirskog bastiona i Bastiona na vodi bilo je prekriveno niskim šibljem, vrtovima, kućama, itd., koje sepoji nisu bili porušili, tako da je to napadačima pružalo zaštitu. (Ova okolnost objašnjava kako je bilo moguće da Englezi tako često gone sepoje do samih topovskih cevi; to se u ono vreme smatralo velikim heroizmom, a ustvari nije pretstavljalo skoro nikakvu opasnost dokle god su Englezi imali ovu zaštitu). Pored toga, na udaljenosti od 400—500 jardi od ovoga fronta nalazio se dubok jarak koji se pružao u istom pravcu kao i bedem, obrazujući prirodan rov za napad. Pošto je reka, osim toga, služila kao glavni oslonac engleskom levom krilu, to je izbor male izbočine između Kašmirskog bastiona i Bastiona na vodi za glavno mesto

udara bio veoma pravilno izvršen. Istovremeno je bio izvršen demonstrativan napad na zapadnu kurtinu i bastione, a taj manevr je bio tako uspešan da je glavna snaga sepoja bila upućena da ga spreči. Sepoji su prikupili jake snage u predgrađima ispred Kabulske kapije radi ugrožavanja engleskog desnog krila. Ovaj bi manevr bio savršeno pravilan i veoma uspešan da je zapadna kurtina između bastiona Mori i Kašmirskog bastiona bila najugroženija. Bočni položaj sepoja poslužio bi kao odlično sredstvo aktivne odbrane, pošto bi svaka napadačeva kolona bila odmah izložena bočnom napadu ovih snaga. Ali se uticaj ovog položaja nije mogao produžiti na istok do kurtine između Kašmirskog bastiona i Bastiona na vodi; na taj način, njegovo posedanje odvuklo je veći deo braniočevih snaga sa odlučujuće tačke.

Izbor mesta za baterije, izgradnja bateriskih položaja, njihovo naoružanje i način na koji su bile posluživane zaslužuju najveću pohvalu. Englezi su raspolagali sa oko 50 topova i merzera, koncentrisanih u snažne baterije iza dobrih i solidnih grudobranova. Sepoji su, na napadnutom frontu, prema zvaničnim saopštenjima, imali 55 topova, koji su bili nesposobni za koncentrično dejstvo, pošto su se nalazili razbacani po malim bastionima i kulama, jedva zaštićeni bednim grudobranima od tri stope. Nema sumnje da je bilo dovoljno par časova da se učutka braniočeva vatra, posle čega ne bi preostalo više skoro ništa da se preuzima.

8 septembra, baterija broj 1, od 10 oruđa, otvorila je vatru na bedem sa ostojanja od 700 jardi. U toku sledeće noći već pomenuti jarak pretvoren je u neku vrstu rova. 9 septembra su bez otpora zauzeti ispresecano zemljište i kuće ispred ovog jarka, a 10 septembra je baterija broj 2, od 8 oruđa, postavljena na otvoren položaj. Ona se nalazila na otstojanju od 5—600 jardi od bedema. 11 septembra je baterija broj 3, koja je veoma smelo i vešto postavljena na dosta ispresecanom zemljištu na 200 jardi otstojanja od Bastiona na vodi, otvorila vatru iz 6 oruđa, dok je 10 teških merzera tuklo grad. 13 septembra uveče stigao je izveštaj da su breže — jedna na kurtini na desnom krilu Kašmirskog bastiona, a druga na levoj fasi i flanki Bastiona na vodi — dovoljno široke za izvršenje juriša, te je naređen opšti napad. Sepoji su 11 septembra izradili jednu kontra-približnicu¹⁾ na glasiji između dva ugrožena bastiona i iskopali rov za strelce na oko 350 jardi ispred engleskih baterija. Oni su se sa ovog položaja ispred Kabulske kapije takođe pomerili unapred radi izvođenja bočnih napada, ali su ovi pokušaji aktivne odbrane vršeni bez jedinstva, veze i poleta, te nisu doveli do rezultata.

Uzoru 14 septembra stupilo je u napad pet britanskih kolona. Jedna od njih, na desnom krilu, imala je zadatak da veže snage

¹⁾ Rov koji se proteže, uglavnom, upravno na front napada. — Prim. red.

ispred Kabulske kapije i da u slučaju uspeha napadne na Lahorsku kapiju. Na svaku brešu bila je određena po jedna kolona, jedna na Kašmirsku kapiju, s tim da je digne u vazduh, i jedna u rezervu. Sve ove kolone, izuzev prve, imale su uspeha. Breše su bile slabo branjene, ali je otpor po kućama u blizini bedema bio veoma uporan. Blagodareći heroizmu jednog inžinjeriskog oficira i trojice inžinjeriskih podoficira (jer se ovoga puta radilo o *stvarnom heroizmu*) uspelo je da se digne u vazduh i otvari Kašmirska kapija, te je, na taj način, i ova kolona ušla u grad. Do večeri je ceo severni front bio u rukama Engleza. Međutim, general Vilson se ovde zadržao. Zaustavljen je bezobzirni juriš, topovi su privučeni i upereni na svaki jak položaj u gradu. Izgleda da je, izuzev zauzimanja skladišta na juriš, bilo vrlo malo stvarne borbe. Ustanici su bili demoralisani i napuštali su grad u masama. Vilson je oprezno nastupao u grad, gde, posle 17 septembra, skoro nije nailazio na otpor, a potpuno ga je zauzeo 20 septembra.

Mi smo već izneli svoje mišljenje o izvođenju napada. Što se tiče odbrane — pokušaj ofanzivnih protivpokreta, bočni položaj kod Kabulske kapije, izgradnja kontra-približnica i streljačkih zaklona — sve to pokazuje da su do sepoja već bili prodrli izvesni pojmovi o ratovanju zasnovanom na načelima vojne nauke, ali im ti pojmovi nisu bili dovoljno jasni ili nisu bili dovoljno ovladali njima da bi ih uspešno koristili. Teško je reći da li su ti pojmovi poticali od Indijaca ili Evropljana koji su se nalazili u njihovim redovima; međutim, jedno je sigurno, naime, da su ovi pokušaji, iako nisu bili savršeni pri izvođenju, u osnovi veoma slični aktivnoj odbrani Sevastopolja, i da po načinu njihovog izvršenja izgleda kao da je neki evropski oficir za sepoje bio izradio pravilan plan, ali da oni nisu bili u stanju da u potpunosti shvate njegovu zamisao, odnosno da su dezorganizacija i otsustvo jedinstvene komande pretvorili praktične projekte u slabe i nemoćne pokušaje.

VI*)

Poslednja pošta iz Kalkute donela je neke pojedinosti koje su ovamo dospele preko londonskih listova, a na osnovu kojih se može dati sud o uspehu ser Kolin Kampbela kod Laknaua. Pošto britanska štampa tvrdi da ovaj oružani podvig nema ravnog u istoriji ratova, neće biti na odmet da se ta stvar malo podrobnije ispita.

Grad Laknau nalazi se na desnoj obali reke Gumti (Goomtee) koja na ovom mestu teče u pravcu jugoistoka. Na udaljenju od dve do tri milje od reke, skoro paralelno s njom, proteže se kanal kroz grad i nešto niže od njega približuje se reci u koju utiče otprilike na

*) Stampano bez potpisa u *New York Daily Tribune*-u, br. 5235 od 30 januara 1858 godine.

udaljenosti od jedne milje. Na obalama reke nema gusto naseljenih ulica, već niz dvoraca sa vrtovima i usamljenim državnim zgradama. Na ušću kanala u reku, ali na desnoj, odnosno južnoj obali i reke i kanala, nalaze se blizu jedno do drugoga jedna škola po imenu La Martinijer i jedan lovački dvorac sa parkom po imenu Dilkuša. S druge strane kanala, ali ostajući na južnoj obali reke, u neposrednoj blizini njene obale, nalazi se dvorac i vrt Sekandrabag; dalje prema zapadu dolaze kasarne i vojničke menze, a zatim Moti Mahal (Biserni dvorac), koji je udaljen svega nekoliko stotina jardi od Rezidencije. Ova poslednja građevina podignuta je na jedinoj uzvišici u ovoj okolini; ona dominira gradom i sastoji se od velike ograde sa nekoliko dvoraca i kuća u njoj. Južno od ove linije zgrada nalazi se najgušće naseljen deo varoši, a još dve milje južnije park i dvorac Alambag.

Prirodna jačina Rezidencije odmah objašnjava kako je bilo moguće da Englezi izdrže u njoj protiv daleko brojno nadmoćnijih snaga; ali ova činjenica takođe odmah pokazuje kakva su klasa borci Audijanci (Oudians). To su, ustvari, ljudi delimično izvežbani pod komandom evropskih oficira i obilno snabdeveni artiljerijom, koji još nikada nisu mogli da osvoje nijednu najbedniju ogradu koju su branili Evropljani — takvi ljudi, s vojničke tačke gledišta, nisu ništa bolji od divljaka, a pobeda nad njima ne može nimalo doprineti slavi jedne vojske, pa ma koliko brojni odnos snaga bio u korist domorodaca. Postoji i druga činjenica koja stavlja Audijance u red protivnika koji su za najveće potcenjivanje, a to je način na koji se Havelok probio kroz najgušće naseljeni deo grada, bez obzira na barikade, puškarnice na kućama i tome slično. Istina, njegovi gubici bili su veliki; ali uporedimo jedan takav sukob čak i sa najgorom uličnom borbom iz 1848 godine! Nijedan čovek iz njegove slabe kolone ne bi se mogao probiti da je tu uopšte došlo do prave borbe. Kuće uopšte nisu bile branjene; trebalo bi nekoliko nedelja da se zauzme dovoljan broj kuća da bi se obezbedio siguran prolaz. Što se tiče razboritosti koju je pokazao Havelok, hvatajući na ovaj način bika za rogove, zasada ne možemo dati svoj sud. Govori se da je on bio na to prisiljen zbog toga što se Rezidencija našla u velikom škripcu, a pominju se i drugi motivi; međutim, ne zna se ništa pouzdano.

Kada je stigao, ser Kolin Kampbel je imao na raspoloženju oko 2.000 evropskih i 1.000 sikske pešaka, 350 evropskih i 600 sikske konjanika, 18 topova konjičke artiljerije, 4 opsadna topa i 300 mornara sa teškim brodskim topovima, tj. svega oko 5.000 ljudi, od kojih 3.000 Evropljana. Ova snaga je po broju približno odgovarala prosečnoj jačini većine anglo-indiskih trupa koje su izvršavale velike podvige. Ustvari, snage pomoću kojih je ser Č. Nepijer osvojio Sind jedva su iznosile polovinu ove jačine, a često su bile i manje. S druge strane, velika primesa evropskog elementa i okolnost da se ceo domorodački deo sastojao od najborbenije nacije In-

đije — od sika, daju joj karakter daleko veće unutrašnje čvrstine i monolitnosti no što ih obično ima u anglo-indiskim jedinicama. Njeni protivnici, kao što smo videli, bili su dostojni prezrenja zato što su većinom bili sastavljene od neobučenih milicionera umesto od izvezbanih vojnika. Istina, Audijanci važe za najratoborniju rasu donjeg Hindustana, ali samo onda kada se upoređuju sa malodušnim Bengalcima, čiji je moral potpuno skrhan najtežim klimatskim uslovima u svetu i vekovnim tlačenjima. Način na koji su se pokorili vlasti Kompanije, koja je izvršila »pljačkašku« aneksiju njihove zemlje, kao i celo njihovo držanje za vreme ustanka, nesumnjivo ih stavljuju u niži red od sepoja kako u pogledu hrabrosti, tako i u pogledu inteligencije. Istina, saznajemo da je kvalitet nadoknađen kvantitetom. Neki pisci pisama kažu da ih je u gradu bilo do 100.000. Oni su, besumnje, bili nadmoćniji od Britanaca u odnosu 4—6 prema 1, a možda još i više; ali to kod takvih neprijatelja ne igra veliku ulogu. Svaki položaj može braniti samo određeni broj boraca, a ako su ovi rešeni da beže, svejedno je da li se na domaku pola milje nalazi četiri ili pet puta veći broj sličnih junaka. Nema sumnje da je bilo mnogo primera pojedinačne lične hrabrosti, čak i među Audijancima. Neki od njih mogli su se boriti kao lavovi, ali kakve je koristi od toga mogla imati tvrđava za čiju odbranu nisu imali dovoljno snaga, pošto se njena posada, sastavljena od raznog ološa, odmah razbežala? Izgleda da među njima nije bilo nijednog pokušaja da se kao celina stave pod jednu komandu; njihove lokalne poglavice nisu imale nikakvu vlast, izuzev vlasti nad svojim sopstvenim ljudstvom, a ni same nisu hteli da se ma kome drugom potčine.

Ser Kolin Kampbel je najpre krenuo na Alambag, a zatim je, umesto da silom prokrči sebi put kroz grad, kao što je to Havelok bio učinio, koristio iskustvo ovoga generala i skrenuo ka Dilkushi i La Martinijeru. Zemljište ispred tog ograđenog prostora bilo je još 13 novembra očišćeno od audijanskih strelaca. Napad je počeo 15 novembra. Neprijatelj je bio toliko nehatan da čak ni tada nije bio završio pripreme za izgradnju rovova oko Dilkuse; ona je bila zauzeta odmah i bez mnogo otpora, a isto tako i Martinijer. Ova dva položaja obezbedila su Englezima liniju kanala. Neprijatelj je još jednom krenuo u napad preko ove prepreke s ciljem da povrati dva položaja koja je bio izgubio toga jutra, ali je ubrzo odbačen uz teške gubitke. 16 novembra Britanci su se prebacili preko kanala i izvršili napad na dvorac Sekandrabad. Pošto su rovovi ovde bili u nešto boljem stanju, general Kampbel je mudro napao tu tačku artiljerijom. Posle uništenja odbranbenih postrojenja, pešadija je izvršila juriš i zauzela dvorac. Sledеći utvrđeni položaj, Samuk, bio je bombardovan tri časa i zatim zauzet »posle jedne od najtežih borbi koje su ikada viđene«, kaže ser K. Kampbel, a jedan mudri dopisnik sa bojišta dodaje »malo je ljudi koji su videli više teških borbi od njega«. Mi bismo želeli znati gde ih je video. Svakako ne na Krimu,

gde je posle bitke na Alma veoma mirno živeo u Balaklavi, jer je samo jedan njegov puk učestvovao u bici kod Balaklave, a nijedan kod Inkermana.

17 novembra artiljerija je bila uperena na kasarne i menzu, koje su obrazovale sledeći položaj u pravcu Rezidencije. To bombardovanje je trajalo do 3 časa, posle čega je pešadija na juriš zauzela ovo mesto. Neprijatelj, koji je bežao, gonjen je u stopu. Između nastupajućih trupa i Rezidencije ostao je još jedan položaj — Moti Mahal, koji je pre sumraka takođe bio zauzet, i potpuno je uspostavljena veza sa posadom.

Kampbela treba pohvaliti zbog razboritog izbora lakšeg pravca i iskorišćenja teške artiljerije za rušenje utvrđenih položaja pre no što je pustio svoje kolone da ih napadnu. Međutim, raspolažući svim preimcućtvima uvežbanih vojnika, potčinjenih jednom komandantu, Britanci su se borili protiv poludivljaka, koji uopšte nisu imali nikakve komande, i, kao što vidimo, oni su u punoj meri iskoristili ova preimcućstva. Oni svoje ljudе nisu izlagali opasnosti u većoj meri nego što je bilo apsolutno nužno. Upotrebljavali su artiljeriju sve dotle dok je imalo šta da se ruši. Besumnje, borili su se odvažno, ali ono što im služi na čast jeste opreznost. Najbolji dokaz za ovo jeste broj poginulih i ranjenih. Još nisu objavljeni podaci o gubicima u ljudstvu, ali je bilo pet poginulih i 32 ranjena oficira. Jedinica od 5.000 ljudi morala je imati bar 250—300 oficira. Engleski oficiri svakako nikada ne štede svoje živote. U mnogim slučajevima oni jedinom svojom dužnošću smatraju davanje primera hrabrosti svojemu ljudstvu. I kada se u trodnevnoj neprekidnoj borbi u takvim uslovima i pri takvim položajima — čije osvajanje, kao što je poznato, staje više života — gubi samo svaki osmi ili deseti čovek, onda ne može biti ni govora o takvim borbama. Uzmimo jedan primer samo iz engleske istorije: šta znače celokupne borce u Indiji u poređenju sa jednom jedinom odbranom Hugemonom i La E Senta (La Haie Sainte) kod Vaterlooa? Šta bi ovi pisci, koji svaku čarku pretvaraju u pravu bitku, rekli o borbama kao što su Borodino, gde je jedna vojska izgubila polovinu, a druga trećinu svojih boraca?

OSLOBOĐENJE LAKNAUA*)

Najzad, pred nama se nalazi zvanična depeša ser Kolin Kampbela o oslobođenju Laknaua. Ona u svakom pogledu potvrđuje zaključke do kojih smo bili došli na osnovu prvih nezvaničnih izveštaja o ovim borbama. Bedan karakter otpora koji su Audijanci pružali još je očigledniji u tom dokumentu, dok, s druge strane, izgleda da se Kampbel lično više ponosi svojim veštim komando-

*) Štampano bez potpisa u *New York Daily Tribune-u*, br. 5236 od 1 februara 1858 godine.

vanjem nego bilo kakvom neobičnom hrabrošću koju su pokazali on i njegove trupe. Prema depeši jačina britanskih trupa bila je oko 5.000 ljudi, od kojih 3.200 pešaka, 700 konjanika, a ostalo su bili artiljeri, mornarička brigada, inžinjeri, itd. Dejstva su otpočela, kao što je već rečeno, napadom na Dilkušu. Ovaj park je bio zauzet posle jedne uspešne borbe. »Gubici su bili sasvim neznatni; neprijateljski gubici su takođe bili neznačni zbog iznenadnog povlačenja«. Zaista, tom prilikom nije bilo mogućnosti da se pokaže junakaštvo. Audijanci su otstupili sa takvom žurbom da su odmah prešli preko teritorije Martinijera, ne koristeći se novom odbranbenom linijom koju im je pružao ovaj položaj. Na prvi simptom upornijega otpora naišlo se kod Sekandrabaga, jedne visoke kamene ograde sa puškarnicama, koja je ograđivala prostor od 120 kv. jardi i koja je flankirana iz puškarnica jednog sela sa udaljenosti od 100 jardi. Tu je Kampbel odmah pokazao svoj nedovoljno ofanzivan, ali više razborit način ratovanja. Teška i poljska artiljerija usredsredile su svoju vatru na glavnu ogradu, jedna brigada vršila je napade na zabarikadirano selo, dok je druga odbacivala sve neprijateljske grupe koje su pokušavale da napadaju sa otvorenog polja. Odbrana je bila bedna. Zauzimanje dva rovovima utvrđena položaja, slična onima koje smo opisali, koji se međusobno štite bočnom vatrom, a koje drže čak i prosečni vojnici ili odvažni ali nedisciplinovani ustanici, zahtevalo bi prilično borbenih napora. Međutim, izgleda da ovde nije bilo ni odvažnosti, ni sloge, pa čak ni trunke zdravoga razuma. Nema ni pomena o tome da je artiljerija korišćena u odbrani. Selo (radi se očigledno o grupi kuća) zauzeto je u prvom naletu. Trupe koje su se nalazile na bojištu rasterane su bez napora. Tako je Sekandrabag za nekoliko trenutaka bio potpuno izolovan i kada su bedemi, posle jednočasovne kanonade, popustili na jednom mestu, Hajlenderi su izvršili juriš na mestu proboda i poubijali sve što se živo zateklo. Ser K. Kampbel tvrdi da je tu nađeno 2.000 mrtvih domorodaca.

Sledeći položaj bio je Šah Nedžif — jedna zidana ograda, pripremljena za odbranu, sa džamijom u ulozi redvija — opet jedan od onih položaja kakav bi komandant hrabrih ali poludisciplinovanih snaga upravo želeo da ima. Ovo je mesto zauzeto na juriš pošto je tročasovnim bombardovanjem izvršeno rušenje zida. Sledećeg dana, 17 novembra, izvršen je napad na zgrade menze. To je bila grupa zgrada ograđenih bedemom od zemlje i strmim rovom širine 12 stopa — drugim rečima, jedno obično poljsko utvrđenje sa neznačnim rovom i grudobranom sumnjive debljine i visine. Ne zna se zbog čega se generalu Kampbelu učinilo da je to mesto strahovito jako, jer se odjednom odlučio da svojoj artiljeriji da dosta vremena da ga zdrobi pre nego što ga je zauzeo na juriš. Dosledno tome, bombardovanje je trajalo celo pre podne i sve do 3 časa po podne kada je krenula pešadija i zauzela položaj u naletu. U svakom slučaju, ovde nije bilo oštih borbi. Moti Mahal, po-

slednje uporište Audijanaca u pravcu Rezidencije, bilo je bombardovano čitav jedan sat; napravljen je nekoliko breša i položaj je zatim zauzet bez teškoća, a time je završena borba za oslobođenje posade.

Čitav ovaj okršaj imao je karakter napada dobro disciplinovanih evropskih trupa, vođenih dovoljnim brojem oficira, priviknutih na rat i prosečne hrabrosti, na azijatsku raju bez discipline, bez oficirskog kadra, bez ratnih navika, pa čak i bez dovoljno oružja, demoralisanu saznanjem o dvojakoj nadmoćnosti svojih protivnika: nadmoćnošću vojnika nad građanima i nadmoćnošću Evropljana nad Azijatima. Videli smo da ser Kolin Kampbel, kako izgleda, nije nigde nailazio na otpor artiljerije. Dalje ćemo videti da se iz izveštaja brigadnog generala Inglisa može zaključiti da je velika masa ustanika morala biti bez vatrenog oružja; a ako je tačno da je 2.000 domorodaca masakrirano u Sekandrabagu, onda je jasno da su morali biti slabo naoružani, inače bi i najveće kukavice mogle odbraniti ovo mesto od jedne napadajuće kolone.

S druge strane, taktička veština kojom je general Kampbel vodio borbe zasluzuju najveću pohvalu. On je morao znati da mu njegov protivnik, zbog oskudice u artiljeriji, ne može zaustaviti napredovanje, pa je zbog toga ovo oružje koristio u punoj meri za krčenje puta svojim kolonama pre no što bi ih bacio u napad. Napad na Sekandrabag i na njegove bočne odbrambene položaje predstavlja odličan obrazac izvođenja jednog takvog dejstva. U isto vreme, čim se uverio da se odbrana nalazi u očajnom stanju, on je, ne obazirući se na neprijatelja, slao svoju pešadiju čim bi se stvorila breša na bedemima. Sve u svemu, posle borbi kod Laknaua ser K. Kampbel spada u red vojskovođa, dok je dosada bio poznat samo kao vojnik.

Posle oslobođenja Laknaua najzad smo dobili dokument koji opisuje događaje koji su se odigravali za vreme opsade Rezidencije. Brigadni general Inglis, koji je za komandanta došao posle ser H. Lorensa, podneo je svoj izveštaj generalnom guverneru, i, po rečima generala Utrama i *jednoglasnom* mišljenju britanske štampe, ovde se radi o izvanrednom primeru heroizma — jer, odista, takvu hrabrost, takvu upornost, takvo podnošenje napora i teškoća dotada, tobože, još nikada niko nije video, a u istoriji opsada odbrana Laknaua nema ravne. Prema izveštaju brigadnog generala Inglisa, Britanci su 30. juna izvršili ispad protiv domorodaca koji su baš tada vršili koncentraciju, ali su bili odbačeni sa tako velikim gubicima da su se odmah morali ograničiti na odbranu Rezidencije, pa su čak morali napustiti i porušiti jednu obližnju grupu zgrada, u kojima se nalazilo 240 buradi baruta i 6 miliona puščanih metaka. Neprijatelj je odmah opkolio Rezidenciju, zauzimajući i utvrđujući zgrade u njenoj neposrednoj blizini, od kojih su neke bile udaljene od odbrambenih utvrđenja svega 50 jardi, a koje ser H. Lorens nije htio

da poruši uprkos saveta koje su mu davali inžinjeri. Britanski grudobrani još nisu bili potpuno dovršeni, a samo dve baterije su bile spremne za dejstvo; no, uprkos užasne neprekidne vatre »koju je održavalo« 8.000 ljudi koji su »jednovremeno gađali položaj«, oni su ipak mogli da ih brzo dovrše i da postave 30 topova na položaj. Ova užasna vatra svakako se svodila na razuzdanu pucnjavu nasumice, koja uopšte ne zaslužuje naziv tačnog gađanja kojim ga ulepšava general Inglis; kako bi inače iko ostao živ u ovom mestu koje je možda branilo 1.200 ljudi? Za potvrdu užasnog karaktera ove vatre navode se primeri u kojima su ubijane žene i deca i ranjani ljudi na mestima koja su bila dobro zaklonjena. To su veoma slabi primeri, pošto se takvi slučajevi, pre svega, događaju naročito tada kada se vatra ne otvara na određene ciljeve već na utvrđenja uopšte, tako da ona zbog toga nikada ne pogađa prave branioce. 1. jula Lorens je bio smrtno ranjen i Inglis je preuzeo komandu. Neprijatelj je do toga vremena imao na položaju 20 do 25 topova »postavljenih svuda oko naših položaja«. To je bila velika sreća za odbranu, jer bi položaj, po svoj prilici, bio zauzet da su koncentrisali vatu na jedno ili dva mesta na bedemu. Neki od ovih topova postavljeni su na mesta »gde ih naši vlastiti teški topovi nisu mogli tući vatrom«. Međutim, pošto se Rezidencija nalazi na dominirajućem zemljишtu, ova mesta su mogla biti samo tamo odakle napadačevi topovi nisu mogli gađati bedeme nego jedino krovove zgrada u unutrašnjem delu, što je pretstavljalo srećnu okolnost za odbranu, jer time nije naneta znatnija šteta, a isti topovi su se mogli upotrebiti korisnije za gađanje grudobrana ili barikada. Sve u svemu, artiljerija je i na jednoj i na drugoj strani morala biti bedno posluživana, jer bi se, u protivnom slučaju, bombardovanje na tako kratkim otstojanjima moralо ubrzо prekinuti uzajamnim uništavanjem baterija, a što do toga nije došlo, još uvek je ostala tajna.

20. jula Audijanci su zapalili minu ispod grudobrana, ali ona nije nanela nikakvu štetu. Odmah posle toga krenule su na juriš dve glavne kolone, dok su u to vreme bili pokušani demonstrativni napadi na drugim mestima, ali su oni bili odbijeni samim vatrengim dejstvom posade. 10. avgusta eksplodirala je još jedna mina i stvorila brešu »kroz koju je mogao proći čitav puk u savršenom poretku. Jedna kolona izvršila je juriš na ovu brešu pod zaštitom bočnih pomoćnih napada, ali je do breše stigao samo mali broj onih koji su bili najodlučniji u redovima neprijatelja«. Međutim, ovaj mali broj je ubrzano bio izložen bočnoj vatri posade, dok su nedisciplinovane mase, koje su napadale s boka, bile odbačene sa nešto ručnih bombi i slabom puščanom vatrom. Treća mina je eksplodirala 18. avgusta; stvorena je nova breša, ali je juriš bio čak mlinatiji od ranijeg, tako da je bio lako odbijen. Poslednja eksplozija i juriš izvršeni su 5. septembra, ali je juriš ponovo odbijen ručnim bombama i puščanom vatrom. Od toga vremena pa do dolaska pojačanja

opsada se, kako izgleda, pretvorila u prostu blokadu koja je manje ili više podržavana puščanom i artiljeriskom vatrom.

Zaista, čudna pojava. Rulja od preko 50.000 stanovnika Leknaua i okolnih naselja sa možda nekih 5.000 — 6.000 uvežbanih boraca blokira 1.200 — 1.500 Evropljana u Rezidenciji Leknaua i pokušava da ih savlada. U redovima neprijatelja koji je vršio blokadu vladao je tako slab red da snabdevanje posade, kako izgleda, uopšte nije bilo prekidano, iako je njena komunikacija sa Konporom bila presećena.

Izvođenje takozvane »opsade« odlikovalo se mešavinom azijskog neznanja i divljaštva sa tu i tamo po kojom iskrom vojničkog znanja stečenom na evropskim primerima i pod evropskom vladavinom. Među Audijancima je, doduše, bio po koji artiljerac i inžinjerac koji su znali kako se postavljaju baterije, ali se njihova aktivnost, izgleda, iscrpljivala izgradnjom zaklona od neprijateljske vatre. Čak bi se reklo da su do savršenstva postigli veštinu zaklanjanja, tako da su njihove baterije morale biti u punoj bezopasnosti ne samo za poslužioce nego i za opsednute; iz tih zaklona oruđa uopšte nisu mogla efikasno dejstvovati. Ona i nisu dejstvovala, inače, kako bi se mogla objasniti besprimerna činjenica da su 30 topova u Rezidenciji i 25 van nje dejstvovali jedni protiv drugih na izvanredno kratkim otstojanjima — neki na svega 50 koraka — a da ne dođe do uništenja topova, odnosno do učutkivanja artiljerije jedne strane. Što se tiče puščane vatre, najpre se mora postaviti pitanje kako je moguće da 8.000 domorodaca posedne položaje na puškomet od britanskih baterija a da ih artiljerija ne rasprši? Ako do toga nije došlo, kako je moguće da baterije nisu poubijale ili bar izranjavile sve branioce toga mesta? Još nam se kaže da su one održale svoje položaje i danima i noćima otvarale vatru i da je uprkos svemu tome 32 puk, koji je posle 30 juna, u najboljem slučaju, mogao imati 500 ljudi, i koji je morao podnosići čitav teret opsade, na kraju ostao sa 300 ljudi? Ako ovo nije tačna kopija »poslednje preživele desetorice 4 (poljskog) puka« koji je umarširao u Prusku sa 38 oficira i 1.815 vojnika, onda o čemu se tu radi? Britanci su potpuno u pravu kad kažu da niko nikada nije video takvu borbu kakva je bila kod Leknaua — i zaista niko je stvarno i nije video. Uprkos skromnog i naizgled jednostavnog tona Englisovog izveštaja, njegovo čudno zapažanje o tome kako su topovi bili postavljeni tako da se nisu mogli gađati, o tome da je 8.000 ljudi bez uspeha otvaralo vatru dan i noć, o tome da ga je blokiralo 50.000 ustanika, o teškoćama koje stvaraju zrna koja doleću tamo gde im nije mesto i o napadima izvršenim sa najvećom odlučnošću, ali koji su ipak bili odbijeni bez ikakvog napora — sva ta zapažanja nas prisiljavaju da priznamo da ovaj izveštaj obiluje najočiglednijim preterivanjima i da ni za trenutak ne može izdržati nepristransku kritiku.

Ali ipak, opsednuta posada doista je podnosila neobične teškoće. Slušajte: »Nedostatak domorodačke posluge takođe je bio izvor mnogih odričanja. Nekoliko dama je moralo da se brine o svojoj vlastitoj deci, pa čak i da pere svoje rublje, da kuva oskudna jela bez ičije pomoći«. Sažalite se na bedu jadnih dama iz Laknaua! Istina, u ovim promenljivim vremenima, kada se dinastije preko noć dižu i ruše, a revolucije udružuju sa trgovackim krahovima da bi postojanost ljudskih udobnosti pretvorili u veličanstvenu neizvesnost, od nas niko ne može očekivati nikakvu samilost kada slušamo da je neka bivša kraljica prinuđena da krpi čarape, pa čak i da ih pere, a da i ne govorimo o tome da ona sama sebi treba da kuva ovčetinu. Ali, kada je reč o anglo-indiskoj dami, jednoj od onog ogromnog broja sestara, rođakinja i nečakinja oficira na raspoloženju (na pola plate), službenika indiske vlade, trgovaca, sveštenika ili pustolova, koje su, kao što je to bar pre ustanka bio slučaj, svake godine neposredno iz školskih zavoda upućivane na veliko ženidbeno tržište u Indiji sa isto tako malo obzira a često i daleko manje dobrovoljno nego što se lepe Čerkeskinje upućuju na carigradsko tržište — kada samo pomislis da ove dame treba da peru svoje rublje i kuvaljaju svoja oskudna jela sasvim bez ičije pomoći, onda kod svakoga od nas krv uskipi! Potpuno bez »domorodačke posluge« brinuti se o vlastitoj deci! Zaista odvratno — zaista je to gore nego ustanak u Konporu!

Rulja koja je opsedala Rezidenciju mogla je brojati 50.000 ljudi, ali velika većina nije mogla imati vatreno oružje. 8.000 »odličnih strelaca« možda je i imalo vatreno oružje, ali o kakvim se strelicima i o kakvom oružju radilo najbolje nam govori dejstvo njihove vatre. Pokazalo se da je baterija od 25 topova bila očajno posluživana. Miniranje je isto tako vršeno nasumce kao i samo gađanje. Napadi ne zaslužuju čak ni naziv izviđanja. Toliko o opsadivačima.

Opsednuti zaslužuju svaku pohvalu za pokazanu veliku čvrstinu volje sa kojom su izdržali skoro 5 meseci, iako veći deo tog vremena nisu imali nikakvih vesti od britanskih snaga. Oni su se borili i uprkos svemu nadali, kao što i priliči ljudima koji moraju što skuplje da prodaju svoje živote i brane svoje žene i decu od azijatske okrutnosti. Isto tako, moramo im odati puno priznanje za njihovu budnost i istrajnost. Ali, ko ne bi postupio na isti način posle iskustva sa Ujlerovom predajom Konpora?

Što se tiče pokušaja da se odbrana Laknaua proglaši delom besprimernog heroizma, to je smešno, naročito posle nespretnog izveštaja generala Ingresa. Nedaće posade svodile su se na nedostatak skloništa i izlaganje vremenskim nepogodama (što, međutim, nije dovelo do izbiljnih bolesti), a što se tiče ishrane, ona se sastojala »od loše govedine i još lošijeg brašna!«, što pretstavlja daleko bolju ishranu od sledovanja na koje su navikli vojnici u

opsednutim tvrđavama u Evropi! Uporedite odbranu Laknaua od glupe i neznalačke varvarske rulje sa odbranom Antverpena 1831 godine ili sa odbranom fora Malgere kod Venecije 1848 i 1849, a da i ne govorimo o Totlebenovoj odbrani Sevastopolja, koji se morao boriti sa daleko većim teškoćama nego general Inglis. For Malgere su napadali najbolji inžinjeri i artiljeri Austrije, a branila ga je slaba posada neiskusnih rezervista; četiri petine od njih nije imalo zaklone od granata; malarija koja vlada u nizijama bila je opasnija od indiske klime; oni su bili izloženi vatri iz stotinu artiljerskih oruđa, a za vreme tri poslednja dana bombardovanja svakog minuta ispaljivano je po 40 metaka. Pa ipak, for je izdržao mesec dana, a izdržao bi i više da Austrijanci nisu uspeli da zauzmu jedan položaj, koji je prinudio posadu na povlačenje. Ili uzmimo za primer Dancig gde je Rap¹⁾ sa nemoćnim ostacima francuskih pukova na povratku iz Rusije izdržao 11 meseci. Uzmite, uostalom, ma koju značajniju opsadu modernog doba pa ćeete videti da je bilo više veštine, više duha i bar isto toliko odvažnosti i istrajnosti protiv isto takve nejednakosti snaga kao u ovoj kod Laknaua.

Međutim, audski ustanici su, iako dostojni prezrenja na bojištu, odmah po dolasku Kampbela pokazali snagu narodnog ustanka. Kampbel je odmah uvideo da svojim snagama ne može ni napasti grad Laknau ni zadržati svoje položaje. Ovo je sasvim prirodno i biće jasno svakome ko je pažljivo izučavao francusku invaziju Španije pod Napoleonom. Snaga narodnog ustanka ne leži u regularnim bitkama, već u malom ratu, u odbrani gradova i u presecanju neprijateljskih komunikacija. Zato je Kampbel pripremio svoje povlačenje sa istom veštinom sa kojom je pripremio napad. Zauzeto je još nekoliko položaja oko Rezidencije, sa ciljem da se neprijatelj obmane u pogledu Kampbelovih namera i da se prikriju pripreme za otstupanje. Sa smelošću, koja je potpuno opravdana pred takvim neprijateljem, bile su upotrebljene sve snage, izuzev neznatnih rezervi, za zauzimanje razvučene linije mrtvih straža i stražarskih odeljenja, iza koje su evakuisane žene, bolesnici, ranjenici i prtljag. Čim je ova prethodna operacija bila završena, istrena stražarska odeljenja su se povukla, koncentrišući se postepeno u veće grupe, od kojih se najistaknutija povukla kroz sledeću liniјu da bi ponovo obrazovala rezervu u pozadini. Ceo ovaj manevar izvršen je bez ikakvog uzneniranja i u potpunom redu. Izuzev Utrama i male posade koja je ostala u Alambagu (zasada ne vidimo sa kakvim zadatkom), sve snage su upućene ka Konporu, čime je izvršena evakuacija kraljevine Aud.

Za to vreme došlo je do neprijatnih događaja u Konporu. Vindam, »junak sa Redana«, još jedan od onih oficira koji su svoju veštinu, kako nam se kaže, dokazali svojom hrabrošću, potukao

¹⁾ U originalu стоји Bap. — Prim. red.

je 26-og prethodnicu gvaliorskog odreda, ali mu je ovaj 27-og nano težak poraz, zauzeo njegov logor i spalio ga, a on sam je bio prisiljen da se povuče na stari utvrđeni položaj generala Ujlera u Konporu. Ustanici su 28-og napali i ovaj položaj, ali su bili odbijeni, a Kampbel ih je 6-og potukao skoro bez ikakvih sopstvenih gubitaka, zaplenivši sve njihove topove i komoru i goneći ih 14 milja. Pojedinosti o svim ovim događajima su veoma oskudne, ali jedno je sigurno: da Indiski ustakan ni izdaleka još nije ugušen i da engleska pojačanja, bez obzira da li su u većini ili sva već sada iskrca u Indiji, nestaju na neobjašnjiv način. Iako je bilo iskrcano nekih 20.000 ljudi u Bengalju, ipak operativna vojska nije ništa jača nego u vreme zauzimanja Delhija. Tu nešto ne valja. Klima verovatno užasno hara među novim došljacima.

USTANAK U INDIJI*)

Dok je za vreme Krimskog rata cela Engleska tražila čoveka koji bi bio sposoban da organizuje i rukovodi njenom vojskom i dok je taj zadatak bio poveren nesposobnim ljudima kao što su Raglan, Simpson i Kodrington, dotele se na samom Krimu nalazio vojnik obdaren svim svojstvima vojskovođe. Tu mislimo na ser Kolin Kampbela, koji svojim delima u Indiji svakodnevno dokazuje da je pravi majstor svoga zanata. Posle toga kada mu je bilo dozvoljeno da na Krimu povede svoju brigadu na Almu, gde, usled krute linijske takteke britanske vojske, uopšte nije imao prilike da pokaže svoju sposobnost, on je bio bačen u zapećak negde kod Balaklave i više mu nije data prilika da učestvuje u docnijim operacijama. Pa ipak, njegove vojničke talente jasno je potvrdio u Indiji niko drugi do ser Čarls Džems Nepijer, najveći vojskovođa koga je Engleska dala posle Marlboroa. Međutim, Nepijer je bio nezavisan i suviše ponosan čovek da bi se priklonio vladajućoj oligarhiji, tako da je njegova preporuka bila dovoljna da se Kampbel žigoše kao nepopravljiv.

Međutim, drugi ljudi su u ovom ratu sticali počasti i odlikovanja. Među njima se nalazi ser Vilijem Fenvik Vilijems od Karsa, koji sada udobno počiva na lovorkama, stečenim bezobrazlukom, sa mohvalisanjem i varaličkim prisvajanjem slave koju je s pravom zasluzio general Kmeti. Baronstvo, dohodak od 1.000 funti godišnje, udobna rezidencija u Vuliču i mesto u parlamentu bili su dovoljni da ga spreče da ne izloži opasnosti svoju reputaciju u Indiji. Za razliku od njega, »junak sa Redana«, general Vindam latio se komande jedne divizije koja se borila protiv sepoja, i njegov prvi korak sahranio ga je za večita vremena. Ovaj isti Vindam, nepo-

*) Stampano bez potpisa u *New York Daily Tribune-u*, br. 5253 od 20 februara 1858 godine.

znat pukovnik sa dobrim porodičnim vezama, komandovao je jednom brigadom u napadu na Redan, u kome se držao krajnje ravno dušno i, najzad, kako pojačanja nisu stizala, dvaput je napuštao svoje trupe, ostavljajući ih da se same snalaze, a sam je odlazio da traži pojačanje. Za ovakvo veoma sumnjivo ponašanje, koje bi u drugim vojskama svakako povlačilo predavanje prekom sudu, on je odmah proizveden u čin generala, a ubrzo posle toga postavljen je na položaj načelnika štaba.

Kada je Kolin Kampbel počeо nastupanje ka Laknauu, on je stara utvrđenja, logor i grad Konpor zajedno sa mostom preko Ganga poverio generalu Vindamu, kao i dovoljne snage za izvršenje ovog zadatka. Ove su se snage sastojale od pet pešadijskih pučkova — potpuno ili delimično popunjениh — zatim od mnogih opsadnih artiljeriskih oruđa, deset poljskih topova, dva pomorska topa i 100 konjanika, tako da je svega bilo preko 2.000 ljudi. Dok je Kampbel bio angažovan kod Laknaua, razne ustaničke jedinice, koje su lutale po Doašu, prikupile su se za napad na Konpor. Pored raznorazne raje koju su bili okupili ustanički zemindari¹⁾, napadna snaga se sastojala od obučenih trupa (koje se ne mogu nazvati disciplinovanim), u čiji su sastav ulazili ostaci sepoja iz Dinapura i jedan deo gvaliorskog kontingenta. Ove poslednje bile su jedine ustaničke trupe za čije se formacije može reći da su bile veće od čete, pošto se njihov oficirski kadar sastojao skoro isključivo od domorodaca. Na taj način, oni su sa svojim višim oficirima i kapetanima zadržali formaciju koja je donekle ličila na organizovane bataljone. Zbog toga su ih Britanci posmatrali sa izvesnim poštovanjem. Vindam je imao strogo naređenje da ostane u defanzivi, ali je, pošto od Kampbela nije primio odgovore na svoje depeše, jer je veza bila prekinuta, odlučio da preduzme akciju na svoju odgovornost. On je 26 novembra sa snagom od 1.200 pešaka, 100 konjanika i 8 topova krenuo u susret nastupajućim ustanicima. Pošto je lako potukao njihovu prethodnicu, primetio je približavanje neprijateljske glavne kolone i povukao se blizu Kompora. Ovde je zauzeo položaj ispred grada, sa 34 pukom na levom krilu, a strelicima (pet četa) i dve čete 82 puka na desnom krilu. Njegova otstupnica išla je kroz grad, a u pozadini levog krila nalazile su se neke ciglane. Na otstojanju od 400 jardi od fronta i na raznim tačkama još bliže krilima nalazile su se šume i džungla koje su pružile odličan zaklon nastupajućem neprijatelju. Ustvari, nije mogao biti izabran gori položaj: Britanci su bili izloženi na otvorenoj ravnici, dok su Indijci mogli da im podiđu pod zaštitom zaklona na 300 do 400 jardi. Da bi se još jasnije istakao Vindamov »heroizam«, treba dodati da se u neposrednoj blizini nalazio veoma povoljan položaj sa ravnicom ispred i iza njega i sa kanalom kao preprekom ispred fronta; ali, naravno, ostalo se na naigorem položaju. 28 novembra

¹⁾ Krupni zemljoposednici u Indiji i Pakistanu. — Prim. red.

neprijatelj je otvorio artiljerisku vatru, privlačeći svoje topove do ivice zaklona koji je stvarala džungla. Vindam, koji, sa skromnošću svojstvenoj heroju, ovo naziva »bombardovanjem«, kaže da su njegove trupe izdržale to petočasovno bombardovanje; ali posle toga su se odigrale izvesne stvari koje dosada ni Vindam ni ma koji drugi prisutan čovek, pa čak ni bilo koji indiski ili britanski list, nisu imali smelosti da saopšte. Od momenta kada je posle kanonade nastala borba presušuju svi naši neposredni izvori obaveštenja, tako da nam je preostalo da sami izvodimo zaključke iz nepouzdanih, varljivih i nepotpunih podataka kojima raspolažemo. Vindam se ograničava na sledeću konfuznu izjavu:

»Uprkos snažnom neprijateljskom bombardovanju moje su trupe odolevale napadu (novitet je da se otvaranje artiljeriske vatre — kanonade — na operativne trupe naziva *napadom*) čitavih 5 časova držale položaj sve dok na osnovu broja neprijateljskih vojnika, koje je bajonetima probilo 88 puk, nisam utvrdio da su ustanici potpuno prodrili u grad; kada mi je bilo saopšteno da oni napadaju for, naredio sam generalu Diprijeu da se povuče. Nešto pre mraka sve su se naše snage povukle u for sa svima našima zalihama i artiljerijom. Zbog bekstva komordžija nisam bio u stanju da sklonim svoju komoru i nešto prtljaga. Da nije došlo do greške u prenosu naređenja koje sam izdao, mišljenja sam da bih mogao izdržati na položaju u svakom slučaju do pada mraka.«

General Vindam se, sa njemu svojstvenim predosećanjem koje je već pokazao na Redanu, povlači u rezervu (jer moramo zaključiti da je 88 puk držao grad) i tamo ne nalazi živog neprijatelja koji se bori, nego veliki broj neprijateljskih vojnika probodenih bajonetima 88 puka. Ova činjenica ga navodi na zaključak da je neprijatelj (ne kaže da li živ ili mrtav) potpuno prodrio u grad! Ma kako bio nepojmljiv ovaj zaključak, kako čitaocu tako i njemu, naš se junak ni ovde ne zaustavlja. Njemu je saopšteno da je for napadnut. Prosečan general bi proverio istinitost takve priče, za koju se, naravno, utvrdilo da je lažna. Ali to ne radi i Vindam. On naređuje povlačenje, mada su njegove trupe mogle držati položaje bar do mraka da nije došlo do greške u prenosu jednog od Vindamovih naređenja! Tako imamo najpre Vindamov herojski zaključak da se tamo gde ima mnogo mrtvih sepoja mora nalaziti i mnogo živih; drugo, lažnu uzbunu u pogledu napada na for, i, treće, grešku do koje je došlo u prenošenju naređenja; sve se to urotilo tako da je omogućilo brojnoj ustaničkoj domorodačkoj raji da potuče junaka sa Redana i da slomi nepobedivu britansku hrabrost njegovih vojnika.

Jedan drugi izveštač, oficir koji je prisustvovao tim događajima, kaže:

»Ne verujem da iko može tačno opisati borbu i povlačenje koje je izvršeno danas pre podne. Bilo je naređeno povlačenje; 34 peša-

diski puk njenog veličanstva bio je određen da se povuče iza ciglane, a ni oficiri ni ljudstvo nisu znali gde se ona nalazi! U našem kantonmanu se brzo proneo glas da su naše snage potučene i da se nalaze u povlačenju, te su svi pojurili ka unutrašnjim utvrđenjima, slično neodoljivoj masi vode Nijagarinog vodopada. Vojnici i mornari, Evropljani i domoroci, ljudi, žene i deca, konji, kamile i volovi pridolazili su u ogromnim masama posle dva časa po podne. U sumrak je utvrđeni logor sa svojom šarenom skupinom ljudi i životinja, komore, prtljaga i desetinama hiljada neopisivih smetnji odgovarao haosu koji je vladao pre stvaranja sveta».

Najzad, dopisnik *Times-a* iz Kalkute navodi da su Britanci 27 novembra očigledno pretrpeli »ono što skoro liči na poraz«, ali da iz patriotskih motiva anglo-indiska štampa pokriva ovu sramotu neprovidnom zavesom milosrda. Međutim, on priznaje toliko da je kod jednog od pukova njenog veličanstva, koji se sastojao uglavnom od regruta, jednog trenutka došlo do nereda, ali da ipak nije ustuknuo, i da je u foru vladala krajnja zbrka, pošto je Vindam ispuštil komandu nad svojim ljudstvom, sve dok uveče 28 novembra nije stigao Kampbel i sa »nekoliko osornih reči« opet svakog postavio na svoje mesto.

Koji se, dakle, očevidni zaključci mogu izvesti iz ovih konfuznih i varljivih navoda? Jedini je zaključak taj da su britanske trupe pod nesposobnom Vindamovom komandom pretrpele potpun, mada sasvim nepotreban poraz; da — kada je bilo naređeno povlačenje — oficiri 34 puka, koji se nisu potrudili čak ni da se upoznaju sa terenom na kome su se borili, nisu mogli naći mesto na koje je prema naređenju trebalo da se povuku; da je u puku zavladao nered i da se on, najzad, dao u bekstvo; da je ovo dovelo do panike u logoru, koja je srušila sve granice reda i discipline i dovela do gubitka logorske opreme i dela komore; i, konačno, da je, uprkos Vindamove tvrdnje u pogledu zaliha, palo u ruke neprijatelja 15.000 Minijeovih metaka, blagajna intendanture, kao i obuća i odeća za mnogo pukova i novih regrtata.

Engleski pešaci retko bježe kad se nalaze u razvijenom stroju ili u koloni. Slično Rusima, oni se odlikuju prirodnom kohezijom koja je svojstvena obično samo starim vojnicima, što se delimično objašnjava znatnom primesom starih boraca u obe vojske, a očigledno je da je to delom i svojstvo nacionalnog karaktera. Ova osobina, koja nema nikakve veze sa »odvažnošću«, nego, naprotiv, predstavlja specifičan razvoj instinkta samoodržanja, veoma je važna, naročito na odbranbenim položajima. Osim toga, povezana sa prirodnom flegmatičnošću Engleza, ona sprečava stvaranje panike, ali treba primetiti da se irske trupe, kada među njima dođe do nereda i panike, ne mogu lako srediti. Tako se 27 novembra desilo sa Vindamom. On će odsada biti uvršćen u onu ne veoma veliku, ali

odabranu grupu engleskih generala kojima je pošlo za rukom da svoje trupe dovedu do paničnog bekstva.

Gvaliorski ustanici su 28 novembra bili ojačani jakim odredom iz Bitura i prišli na 400 jardi od britanskih utvrđenih pretstraža. Tu se odigrala nova borba koju su napadači vodili bez neke naročite energije. Za vreme te borbe oficiri i vojnici 64 puka su dali primer istinske odvažnosti, koji iznosimo sa zadovoljstvom, iako je taj podvig sam po sebi bio isto toliko nerazuman koliko i znameniti juriš kod Balaklave. Odgovornost za to se, takođe, prenosi na poginulog komandanta toga puka, pukovnika Vilsona. Izgleda da je Vilson sa 180 vojnika napao četiri neprijateljska topa koje je branila brojno mnogo jača snaga. Ne govori se o tome ko su to bili; ali rezultat navodi na zaključak da su to bili delovi gvaliorskih trupa. Britanci su u naletu zauzeli topove, od kojih su tri onesposobili, i neko vreme držali zauzeti položaj, ali su, pošto nisu dobili pojačanja, bili proručeni da se povuku, ostavljajući na mestu 60 vojnika i većinu svojih oficira. Pretrpljeni gubici pokazuju koliko je bila žestoka ova borba. Ovde imamo malu snagu, koja je, sudeći prema pretrpljenim gubicima, morala biti prilično dobro dočekana; ali je ipak držala bateriju sve do tada dok jedna trećina njenog ljudstva nije izginula. To je zaista bila žestoka borba i prvi primer takve vrste otkad je Delhi bio zauzet na juriš. Čovek koji je planirao taj napad, međutim, zaslужuje da bude stavljen pod preki sud i streljan. Vindam kaže da je to bio Vilson. Ali je Vilson pao u borbi i ne može odgovarati.

Uveče su sve britanske snage bile uterane u for, gde je nered i dalje vladao, a položaj zajedno sa mostom bio je u očiglednoj opasnosti. Ali tada je Kampbel stigao. On je uspostavio red, ujutru privukao sveže trupe i toliko daleko odbacio neprijatelja koliko je bilo dovoljno da se osigura most i for. Zatim je preko reke prebacio sve svoje ranjenike, žene, decu i prtljag i držao odbranbeni položaj sve do tada dok oni nisu bili već dosta daleko na putu za Alahabad. Čim je to bilo izvršeno, on je 6 decembra napao sepoje i potukao ih i toga istoga dana su ih njegova konjica i artiljerija gonili 14 milja. Da su tu ustanici pružili slab otpor vidi se iz Kampbelovog izveštaja. On samo opisuje napredovanje svojih trupa, a nijednom ne spominje bilo kakav otpor ili manevar neprijatelja. Tu nije bilo nikakve prepreke, to nije bila nikakva bitka, već *hajka*. Brigadir Houp Grant sa lakom divizijom gonio je begunce i 8 decembra ih stigao prilikom prelaska preko reke. Priterani na taj način u škripac, oni su se okrenuli nazad i pretrpeli ozbiljne gubitke. Ovim događajem se završila prva Kampbelova kampanja kod Laknaua i Konpora. Sada pretstoji nova serija operacija, o čijem ćećemo razvoju, verovatno, slušati u toku sledeće dve ili tri nedelje.

ZAUZEĆE LAKNAUA*)

I

Drugi kritični period Indiskog ustanka priveden je kraju. Prvi period, u čijem se centru nalazio Delhi, završio se osvajanjem na juriš ovoga grada; Laknau se nalazio u centru događaja drugog perioda, a sada je i ovaj grad pao. Ako ne izbjiju novi ustanci u mestima koja su dosada bila mirna, pobuna postepeno mora preći u svoj završni, hronični period, u toku koga će ustanici konačno primiti karakter odmetnika ili razbojnika te će stanovništvo prema njima biti neprijateljski raspoloženo isto toliko koliko i sami Britanci.

Pojedinosti o jurišu na Laknau još nisu stigle, ali su poznate prethodne operacije i opšta slika završne borbe. Naši čitaoci se sećaju da je posle napuštanja Rezidencije u Laknau general Kampbel digao u vazduh ovaj položaj, ali je ostavio generala Utrama sa oko 5.000 ljudi na jednom utvrđenom položaju u Alambagu, na nekoliko milja od grada, dok se on sam sa ostatkom svojih snaga vratio u Konpor, gde su ustanici potukli generała Vindama. Kampbel je potpuno potukao ove ustanike i potisnuo ih preko Džamne kod Kalpija. Zatim je u Konporu sačekao dolazak pojačanja i teške artiljerije, pripremio planove za napad, izdao naređenje za koncentraciju raznih kolona namenjenih za upad u Aud i pretvorio Konpor u utvrđeni logor takve jačine i razmerra koje su potrebne za neposrednu i glavnu operacisku osnovicu protiv Laknaua. Kada je sve ovo bilo gotovo, on je morao da izvrši još jedan zadatak preno što je smatrao da bez opasnosti može krenuti. Sam pokušaj izvršenja toga zadatka izdiže ga iznad skoro svih ranijih indiskih komandanata. On nije dozvoljavao nijednoj ženi da lunja po logoru. Bilo mu je sasvim dosta »junakinja« u Laknauu i na maršu ka Konporu; one su smatrале sasvim prirodnim da se pokreti trupa, kao što je to uvek bio slučaj u Indiji, imaju podrediti njihovim čudljivostima i udobnostima. Čim je stigao u Konpor, Kampbel je odmah otpremio celo ovo zanimljivo i obespokojavajuće društvo u Alahabad, da bi ga uklonio sa svoga puta, i odmah poslao da se doveđe druga grupa dama koja se nalazila u Agri. Tek onda kada su one stigle u Konpor i kada ih je otpratio zdrave i čitave za Alahabad, on se uputio svojim trupama u pravcu Laknaua.

Pripreme koje su bile izvršene za pohod u Aud bile su takvih razmerra koje dotada nisu bile viđene u Indiji. U najvećoj ekspediciji koju su Britanci ikada preduzeli u Indiji — u invaziji Avg-

*) Stampano bez potpisa u *New York Daily Tribune*-u, br. 5312 od 30 aprila 1858 godine.

nistana — upotrebljene trupe nikada nisu premašale 20.000 ljudi, a od ovih su veliku većinu činili domoroci. U ovom pohodu na Aud broj samih Evropljana prevazilazio je jačinu svih trupa opućenih u Avganistan. Glavne snage, pod ličnom komandom Kolin Kampbela, sastojale su se od tri pešadijske divizije, jedne konjičke divizije, grupe artiljerije i inžinjeriskih trupa. Prva pešadijska divizija, pod komandom Utrama, držala je Alumbag. Ona se sastojala od pet evropskih i jednog domorodačkog puka. 2 divizija (četiri evropska i jedan domorodački puk), 3 divizija (pet evropskih i jedan domorodački puk), konjička divizija pod komandom ser Houp Granta (3 evropska i 4 ili 5 domorodačkih pukova) i masa artiljerije (48 poljskih topova, opsadni park i inžinjerija) sačinjavali su Kampbelove aktivne snage sa kojima je nastupao drumom iz Konpora. Jedna brigada, pod komandom brigadnog generala Franksa, prikupljena u Džuanpuru i Azimhuru, između reka Gumti i Ganga, imala je da nastupa duž reke Gumti u pravcu Laknaua. Ova brigada, koja se, pored domorodačkih trupa, sastojala iz tri evropska puka i dve baterije, imala je da obrazuje Kampbelovo desno krilo. Računajući i nju, celokupne Kampbelove snage iznosile su:

	Pešaka	Konjanika	Artiljeraca i inžinjeraca	S v e g a
Evropljana	15.000	2.000	3.000	20.000
Urodenika	5.000	3.000	2.000	10.000
Ukupno				30.000

Ovom broju treba dodati 10.000 nepalskih Gurka, koji su pod Džung Bahadurom nastupali iz Gorakpura na Sultanpur, tako da je ukupna jačina invazione vojske iznosila 40.000 ljudi, skoro isključivo regularnih trupa. Ali to nije sve. Južno od Konpora nastupao je ser H. Rouz sa jakom kolonom iz Saugora ka Kalpiju i ka donjoj Džamni, da bi tamo pretekao eventualne begunce koji bi mogli umaknuti između kolona Franksa i Kampbela. Na severozapadu se brigadni general Čemberlen pred kraj februara prebacio preko gornjeg Ganga i ušao u Rohilkand, koji se nalazi severoseverozapadno od Auda, i koji, kao što je bilo tačno predviđeno, pretstavlja glavni cilj povlačenja ustaničke vojske. Posade gradova koji okružavaju Aud moraju se takođe uračunati u snage koje će posredno ili neposredno biti upotrebljene protiv ove kraljevine, tako da je jačina svih ovih snaga, svakako, iznosila 70.000 do 80.000 boraca, od kojih je, prema zvaničnim izjavama, bilo najmanje 28.000 Britanaca. Ovde nije uračunata masa trupa ser Džon Lorensa koja

je u Delhiju držala neku vrstu bočnog položaja i koja se sastojala od 5.500 Evropljana u Mirutu i Delhiju i nekih 20.000 do 30.000 domorodaca u Pendžabu.

Koncentracija ove ogromne snage došla je delom kao posledica kombinacija generala Kampbela, a delom i kao posledica gušenja pobune u raznim delovima Hindustana, usled čega su se trupe prirodno koncentrisale u pravcu žarišta akcije. Nema sumnje da bi se Kampbel odlučio na akciju i sa manjim snagama. Ali, dok je on na to čekao, okolnosti su mu bacile u naručje nove snage, a on nije bio čovek koji bi odbio da se njima koristi, čak i protiv takvog prezira dostojnog neprijatelja sa kakvim je znao da će se sukobiti kod Laknaua. A ne sme se zaboraviti da su ove snage, ma kako impozantno izgledale, bile rasturene na prostoru veličine Francuske i da se on mogao pojaviti na odlučnoj tački kod Laknaua samo sa oko 20.000 Evropljana, 10.000 Indijaca i 10.000 Gurka, pri čemu je vrednost potonjih, pod domorodačkom komandom, u najmanju ruku bila sumnjiva. Iako je ova snaga, samo u svom evropskom sastavu, svakako bila više nego dovoljna da obezbedi brzu pobedu, ipak njena jačina nije bila nesrazmerna njenom zadatku. Veoma je verovatno da je general Kampbel želeo da već jednom pokaže Audi-jancima strašniju vojsku belaca nego što ju je ijedan narod u Indiji ikada pre toga video, da je pokaže kao posledicu ustanka koji je ponikao u uslovima malobrojnosti i velike raštrkanosti Evropljana u zemlji.

Ustaničke snage u Audu su se sastojale od ostataka najvećeg dela pobunjeničkih bengalskih pukova i regruta od mesnog stanovništva. Prvih, u najboljem slučaju, nije moglo biti više od 35.000 ili 40.000. Borbe, deserterstvo i demoralizacija morali su svesti ovu snagu, koja je prвobitno iznosila 80.000, bar na jednu polovinu, a i ono što je ostalo bilo je dezorganizовано, demoralisano, slabo opremljeno i sasvim nesposobno za borbu na otvorenom polju. Tvrdi se da broj novih regruta varira od 100.000 do 150.000, ali nije važno koliki je stvarno njihov broj. Oni su se samo delom bili naoružali vatrenim oružjem starih modela, a većina ih je bila naoružana samo oružjem za borbu prsa u prsa — vrstu borbe za koju je postojala mala verovatnoća da će doći u obzir. Veći deo svih snaga nalazio se u Laknauu u borbama protiv trupa ser Dž. Utrama, ali su dve kolone dejstvovale u pravcu Alahabada i Džuanpura.

Koncentrični pokreti ka Laknauu počeli su polovinom februara. Između 15 i 26 februara glavne snage sa ogromnom komorom (60.000 logorskih pratilaca) krenule su iz Konpora ka prestonici Auda, ne nailazeći ni na kakav otpor. Međutim, neprijatelj je 21 i 24 februara vršio napade na Utramove položaje, ali bez izgleda na uspeh. 19 februara Franks je napao na Sultanpur, u toku jednog dana potukao obe kolone ustnika i gonio ih koliko god mu je to oskudna konjica dozvoljavala. Pošto su se dve poražene kolone bile

sjedinile, on ih je ponovo potukao 23 februara, pri čemu su one izgubile 20 topova, čitav svoj logor i komoru. General Houp Grant, koji je komandovao prethodnicom glavnih snaga, odvojio se od njih za vreme usiljenog marša i, skrenuvši uлево, porušio je 23 i 24 februara dva dla na putu koji vodi od Laknaua ka Rohilkandu.

2 marta glavne snage su bile koncentrisane na južnoj strani Laknaua. Ovu stranu štiti kanal koji je Kampbel morao preći pre no što napadne na grad; iza ovog kanala bila su podignuta jaka poljska utvrđenja. 3 marta Britanci su zauzeli park Dilkušu, a juriš na taj park značio je početak prvog napada. 4 marta se brigadni general Franks priključio glavnim snagama i obrazovao njihovo desno krilo, oslanjajući se svojim desnim krilom na reku Gumti. Za to vreme su bile postavljene baterije prema neprijateljskim poljskim utvrđenjima, a na reci Gumti, nizvodno od varoši, podignuta dva pontonska mosta. Čim su ovi mostovi bili gotovi, ser Dž. Utram prešao je reku sa svojom pešadiškom divizijom, 1.400 konjaničkih i 30 topova da bi zauzeo položaj na levoj, odnosno severoistočnoj obali. On je odavde mogao da tuče uzdužnom vatrom veliki deo neprijateljskog položaja duž kanala i mnoge utvrđene dvorce pozadi kanala. On je takođe presekao neprijateljske veze sa čitavim severoistočnim delom Auda. 6 i 7 marta naišao je na znatan otpor, ali je potiskivao neprijatelja pred sobom. 8 marta je ponovo napadao, ali sa ništa većim uspehom. U to vreme su baterije sa desne obale otvorile vatru, dok su Utramove baterije, koje su se nalazile duž rečne obale, tukle položaje ustanika s boka i sa leđa. 9 marta je, 2 divizija, pod komandom ser E. Lugarda, na juriš zauzela Martnijer, koji se sastoji, kao što se naši čitaoci mogu setiti, od koledža i parka koji se nalazi na severnoj obali kanala, na njegovom ušću u Gumti, na suprotnoj strani od Dilkuše. 10 marta probijena je breša na zgradu banke, koja je zauzeta na juriš, pri čemu je Utram dalje napredovao uz reku i uzdužnom artiljeriskom vatrom tukao svaki uzastopni položaj ustanika. 11 marta su dva hajlenderska puka (42 i 93) zauzela na juriš Kraljičin dvor, a Utram je napao i zauzeo kamene mostove koji spajaju levu obalu reke sa gradom. Zatim je prebacio svoje trupe preko reke i priključio se napadu na sledeću zgradu ispred sebe. 13 marta izvršen je napad na još jednu utvrđenu zgradu — na Imambarah, pri čemu se morala izraditi približnica¹⁾ da bi se baterije postavile u zaklon, a kada je sledećeg dana napravljena breša, ova zgrada je zauzeta na juriš. Bežeći u Kajzerbag ili Kraljevski dvor, neprijatelj je bio tako energično gonjen da su Britanci ušli u dvor za petama begunaca. Nastala je žestoka borba, ali se dvor već u 3 časa popodne nalazio u posedu Britanaca. To je, kako izgleda, izazvalo veliku krizu; u svakom slu-

¹⁾ Rov koji se kopa u pravcu neprijatelja da bi mu se moglo što više približiti. Kopanje je veoma sporoto zato što se rov ne kopa na čitavoj dužini, već obično na širini koju zauzima samo jedan radnik. Približnica se nazivala *sapa* — otuda vid inžinjerije *saperi*. — Prim. red.

čaju, izgleda da više nije bilo nikakve volje za otporom, te je Kampbel odmah preduzeo mere za gonjenje i presretanje begunaca. Brigadni general Kampbel, sa jednom brigadom konjice i nešto konjičke artiljerije, upućen je u poteru za njima, dok je Grant poveo drugu brigadu u obilazak Sitapura, na putu iz Laknaua za Rohilkand, da bi ih presreo. Dok su na taj način bile preduzete mere prema onom delu posade koji se dao u bekstvo, dotle su pešadija i artiljerija vrsile dalje napredovanje u samom gradu, sa ciljem da ga očiste od neprijatelja koji je još davao otpor. Od 15 do 19 marta borbe su se morale voditi uglavnom u uskim ulicama grada, pošto je linija dvoraca i parkova duž obale reke već ranije bila pala; 19 marta ceo grad bio je u Kampbelovim rukama. Govori se da je oko 50.000 ustanika pobeglo delom u Rohilkand, a delom u pravcu Doaba i Bandelkanda. Oni su imali izgleda da umaknu u ovom poslednjem pravcu, pošto se general Rouz (Rose) sa svojim kolonama još uvek nalazio bar 60 milja daleko od Džamne, a govorilo se da pred sobom ima 30.000 ustanika. Takode je postojala mogućnost da se ustanici opet koncentrišu na pravcu Rohilkanda. Kampbel nije bio u stanju da ih goni veoma brzim tempom, dok nam nije ništa poznato o mestu na kome se nalazio Čemberlen, a ova provincija je dovoljno velika da ustanicima pruži sklonište za izvesno kraće vreme. Zbog toga je najverovatnije da će sledeća karakteristika ustanka biti osnivanje dve ustaničke vojske, u Bandelkandu i Rohilkandu, od kojih poslednja može biti brzo uništena koncentričnim nastupanjem iz Laknaua i Delhija.

Operacije ser K. Kampbela u ovoj kampanji, koliko u ovom času možemo da ocenimo, karakterisale su se njegovom uobičajenom razboritošću i energijom. Organizacija koncentričnog marša na Lakanu bila je odlučna, a u pripremama za napad izgleda da su pravilno iskorišćene sve okolnosti. S druge strane, držanje ustanika bilo je za prezir, čak i više nego ranije. Pojava crvenih kaputa izazivala je među njima svuda paniku. Franksova kolona potukla je dvadeset puta jačeg neprijatelja skoro bez ijedne žrtve i, mada telegrami govore o »snažnom otporu« i »žestokim borbama«, kao i obično, gubici Britanaca, ukoliko se pominju, izgleda da su bili tako smešno mali da se bojimo da im ni kod Laknaua nije trebalo većeg junaštva i da ovom prilikom nisu pobrali više lоворика nego u pret-hodnim bojevima.

II*)

Najzad raspolažemo detaljnim izveštajima o napadu na Lakanu i njegovom padu. Istina, još nisu objavljeni glavni izvori obaveštenja sa vojničke tačke gledišta, — depeše ser Kolin Kampbela, — ali su dopisi britanske štampe, naročito pisma g. Rasela, koja su

*) Stampano bez potpisa u New York Daily Tribune-u, br. 5333 od 25 maja 1858 godine.

objavljena u *The London Times*-u, čiji smo glavni deo već saopštili našim čitaocima, sasvim dovoljni da se dobije opšti uvid u postupke napadača.

Detaljni izveštaji više nego potvrđuju zaključke do kojih smo, na osnovu telegrafskih vesti, bili došli u pogledu ispoljene neumešnosti i kukavičluka u odbrani. Utvrđenja, koja su Indijci podigli, iako na izgled strašna, ustvari nisu imala veći značaj od ognjenih aždaja i izbeženih maski koje su kineske »junačine« crtale po svojim štitovima i gradskim zidinama. Svako pojedino utvrđenje pružalo je na izgled neosvojiv položaj: puškarnice i toparnice na bedemima i grudobranima, svakovrsne prepreke, topovi i lako oružje bili su svuda načičkani. Međutim, pozadina i bokovi svakog položaja bili su potpuno zanemareni, dok o uzajamnom sadejstvu različitih utvrđenja niko nikada nije ni mislio, pa čak nije bilo raščišćeno ni zemljište između utvrđenja i ispred njih, tako da su se i frontalni i bočni napadi mogli pripremati, a da branilac za to ne sazna; napadač se mogao potpuno zaklonjen približavati na nekoliko jardi od grudobrana. Tu se upravo radilo o takvom konglomeratu utvrđenja kakav se mogao i očekivati od grupe vojnika inžinjeraca koji su bili bez svojih oficira i koji služe u jednoj vojsci u kojoj neznanje i nedisciplina suvereno vladaju. Utvrđenja Laknaua ne pretstavljaju ništa drugo do pravu sliku i priliku celokupnog sepojskog načina ratovanja, koji se ogleda u bedemima od pećene ilovače i u zemljanim grudobranima. Oni su nekoliko shvatili tehnički deo evropske taktike, dovoljno su se upoznali sa jedinačnom i vodnom obukom, znali su da izgrade položaje baterija i puškarnice na bedemu, ali nisu imali pojma o tome kako treba kombinovati pokrete četa i bataljona u odbrani položaja ili kako treba kombinovati baterije sa puškarnicama u zgradama i bedemima da bi se obrazovao utvrđeni logor koji bi bio sposoban za odbranu. Tako, naprimer, oni su oslabili solidne kamene zidove svojih dvorova time što su u njima napravili preterano mnogo otvora za vatreno dejstvo, nagnomilali su nekoliko redova puškarnica i toparnica jedan iznad drugoga a na krovove postavili baterije zaštićene grudobranima, ali je sve to bilo potpuno besciljno, jer se sve to moglo obići na najlakši mogući način. Isto tako, svesni svoje taktičke inferiornosti, oni su pokušavali da tu slabost nadoknade prenatrpavanjem svakog mesta što je moguće većim brojem ljudi, čime nisu postizali nikakav drugi efekat osim pružanja mogućnosti britanskoj artiljeriji da ispolji svoje strahovito dejstvo, i onemogućavanja svake uredne i sistemske odbrane čim bi napadne kolone udarile na ovu šarenu gomilu iz nekog neočekivanog pravca. A kada su Britanci nekim puškim slučajem bili prisiljeni da napadaju baš taj strašni front utvrđenja, ispostavljalо se da su ova utvrđenja bila tako pogrešno postavljena da im se skoro bez ikakve opasnosti moglo prilaziti, praviti breša u njima i vršiti juriš na njih. Takav slučaj je bio s Imambarahom. Na udaljenosti od nekoliko koraka od zgrade na-

lazio se zid od »puke« (na suncu pečene ilovače). Britanci su do njega napravili jednu kratku približnicu (to je dovoljan dokaz da puškarnice i toparnice na višem delu zgrade nisu omogućavale da se odozgo dejstvuje vatrom na teren u neposrednoj blizini ispred utvrđenja) i iskoristili taj isti zid za postavljanje opsadne baterije, tj. zid koji su bili izgradili sami Indijci! Oni su iza ovog zida postavili dva (pomorska) topa od 68 funti. Najlakši britanski top od 68 funti bez lafeta teži 87 centi, ali pretpostavljajući da se ovde radi samo o topu od 8 inča za šuplja zrna, onda težina najlakšeg takvog topa iznosi 50 centi, a sa lafetom najmanje 3 tone. Da su se takvi topovi uopšte mogli privući na tako blisko otstojanje od dvora koji ima nekoliko spratova i jednu bateriju na krovu, pokazuje neshvatljive važnosti dominirajućih položaja i takvo nepoznavanje vojno-inžinjeriske veštine koje ne bi mogao pokazati nijedan običan inžinjerac bilo koje civilizovane vojske.

Tako stoji stvar sa vojnim znanjima protiv kojih su Britanci imali da se bore. Što se tiče hrabrosti i upornosti u odbrani, i to im je isto tako nedostajalo. Od Martinijera do Musabaga domorodačke trupe su se ponašale isto tako jednodušno: one su naglo bežale čim bi neprijateljska kolona krenula u napad na njih. U čitavom nizu tih sukoba nije bilo ničega što bi se moglo uporediti čak i sa pokoljem (jer se to jedva može nazvati borbom) u Sakandrabagu za vreme Kampbelovog oslobođenja Rezidencije. Čim su napadajući delovi počeli nastupati, kod ustanika je otpočelo opšte bezglavo bekstvo, a kad se u pozadini našlo samo nekoliko uskih prolaza, koji su primoravali nagomilanu rulju da se zaustavi, ustanici su bez ikakvog otpora i u neredu padali pod plotunima i bajonetima nastupajućih Britanaca. »Britanski bajonet« u bilo kome od ovih obesnih juriša na panikom zahvaćene domorodce ubio je više ljudi nego u svim engleskim ratovima u Evropi i Americi uzetim zajedno. Na Istoču su takve borbe na nož, u kojima je jedna strana aktivna, a druga robovski pasivna, obična pojавa u ratu; barikade u Burmi su svakom prilikom davale takav primer. Po rečima g. Rasela, Britanci su trpeli glavne gubitke od Indijaca otsečenih od otstupnice i zabari-kadiranih po sobama dvorca odakle su kroz prozore gađali oficire koji su se nalazili u dvorištima i vrtovima.

Prilikom juriša na Imambarah i Kajzerbag Indijci su tako brzo bežali da dvorac nije bio zauziman nego se u njega prosto umarširalo. Međutim, najinteresantniji prizor je tek sada otpočeo, jer, kako to g. Rasel primećuje bez okolišenja, osvajanje Kajzerbaga toga dana bilo je toliko neočekivano da nije bilo čak ni vremena da se preduzmu mere protiv bestidne pljačke. Zaista je bio veseo prizor za istinski slobodoljubivog Džon Bula da gleda svoje britanske grenadire kako slobodno grabe dragu kamenje, skupoceno oružje, odore i svakovrsne nakite njegovog veličanstva kralja od Auda. Siki, Gurke i logorski pratioci bili su potpuno spremni da

slede ovaj primer, tako da su pljačka i rušenje prevazišli čak i književnički talent g. Rasela. Svaki dalji korak u nastupanju bio je propraćen novim pljačkanjem i pustošenjem. Kajzerbag je pao 14 marta, a posle pola časa nestalo je svake discipline; oficiri su potpuno izgubili komandu nad svojim ljudstvom. 17 marta je general Kampbel bio prisiljen da postavi patrole radi suzbijanja pljačke i da prekine svako dejstvo dok ne prestane »sadašnja razuzdanost«. Očigledno je da su trupe bile potpuno ispuštene iz ruku. Čujemo da je 18 marta prestala *razuzdana* pljačka, ali da se pustošenje i dalje slobodno nastavlja. Međutim, u gradu je, dok se prethodnica borila sa domorocima koji su otvarali vatru iz kuća, zaštitnica pljačkala i pustošila do mile volje. Uveče toga dana je izdato novo naređenje za obustavljanje pljačke; iz svakog puka se upućuju jaka odeljenja da prikupe svoje vojнике i da logorskim pratiocima spreče izlaz, i nikome se ne dopušta da izlazi iz logora sem po zvaničnoj dužnosti. 20 marta se ponavljaju ista naređenja. Istoga dana 2 »britanska oficira i džentlmena« poručnici Kejp i Taskvel, koji su izasli u grad da *pljačkaju* bili su ubijeni u jednoj kući, a 26 marta stanje u tom pogledu bilo je još uvek tako rđavo da su izdata najstrožija naređenja za suzbijanje pljačke i nasilja: zavedena je prozivka svakog sata; svima vojnicima je strogo zabranjen izlaz u grad; logorski pratioci koji bi se pod oružjem zatekli u gradu imali su da budu obešeni, vojnici su smeli nositi oružje samo na dužnosti, a sve neboračko osoblje moralo se razoružati. Da bi se poštovala ova naređenja, »na pogodnim mestima« je podignut niz trouglova za batinjanje.

Zaista krasno stanje stvari u jednoj civilizovanoj vojsci XIX veka; da su ma koje druge trupe u svetu bilo gde izvršile ma i deseti deo ovih nasilja, kako bi ih gnjev britanske štampe žigosao žigom srama! Ali, to su dela britanske vojske i zbog toga nam kažu da su ona samo normalna posledica rata. Britanski oficiri i džentlmeni mogu mirno prisvajati srebrne kašike, narukvice s dragim kamenjem i druge beznačajne uspomene na koje naiđu na poprištu svoje slave; a što je Kampbel bio prisiljen da usred rata razoružava vlastitu vojsku da bi sprečio neobuzdanu otimačinu i nasilja, za to su možda postojali vojni razlozi; ali sigurno niko neće zavideti ovim jadnicima što su posle toliko napora i nevolja dobili nedelju dana odmora i malo razonode.

Ustvari, ni u Evropi ni u Americi nema svirepije vojske od britanske. Pljačka, nasilje, pokolj — pojave, koje su strogo i potpuno otstranjene u svima drugim vojskama — pretstavljaju starodrevnu privilegiju i stečeno pravo britanskog vojnika. Zlodela koja su Britanci činili danima posle osvajanja na juriš Badahoza i San Sebastijana u Poluostrvskom ratu¹⁾ nemaju primera u analima bilo

¹⁾ Imaju se u vidu dva krupna vojna događaja iz perioda Pirinejskog rata (vidi primedbu 2 u članku *Organizacija vojne uprave u Engleskoj*, na str. 120 ove knjige): opsada tvrdave Badahoz (u zapadnoj Španiji), koju je 6

koje nacije od početka Francuske revolucije. Srednjevekovni običaj da se grad zauzet na juriš prepusti pljačkanju još uvek važi kao pravilo kod Britanaca, iako je to svuda zabranjeno kao protiv-pravno. Kod Delhija su neodoljivi vojni obziri nametnuli izuzetak, ali je vojska negodovala, iako je potkupljena dopunskom platom, a sada je u Laknauu nadoknadila sve što je u Delhiju propustila. U toku čitavih 12 dana i noći u Laknauu nije postojala britanska vojska — nego samo neobuzdana, pijana i brutalna rulja koja se rasplala u pljačkaške bande koje su bile daleko neobuzdanije, zver-skiye i proždrljivije od sepoja koji su tek bili proterani iz ovoga mesta. Pljačkanje Laknaua 1858 godine ostaće večita sramota britanske vojne sile.

Ako je razuzdana soldateska, u svom civilizatorskom i humanom nadiranju kroz Indiju, mogla da otme domorocima samo njihovu ličnu svojinu, to se odmah zatim sama britanska vlada postarala da ih liši i njihove nepokretne imovine. Govore o konfiskaciji zemlje plemstva i crkve u Prvoj francuskoj revoluciji. Govore o konfiskaciji imovine Orleanske porodice koju je izvršio Luj Napoleon! Šta je sve to prema lordu Keningu (Canning), britanskom plemiću, blagom na rečima, po ponašanju i osećanjima, koji, po naredenju svoga pretpostavljenog vikonta Palmerstona, konfiskuje zemlju jednog čitavog naroda — svaki hektar, jutro i ar na prostanstvu od 10.000 kv. milja.²⁾ Zaista divan *plen* za Džona Bula! A čim je lord Elemboro (Ellenborough) u ime nove vlade izrazio neslaganje sa ovom dotada besprimernom merom, ustaje *The Times* i mnoštvo manjih britanskih listova u zaštitu ove pljačke na veliko i lomi kopljia za pravo Džon Bula da konfiskuje sve što god zaželi. Ali, Džon Bul je izuzetak i ono što bi za druge bilo sramota za njega je, prema *The Times*-u, vrlina.

Za to vreme, zahvaljujući potpunom rasulu britanske vojske, koje je nastalo zbog pljačke, ustanici su neometani gonjenjem umakli u slobodne krajeve. Oni se koncentrišu u Rohilkandu, jedan deo vodi mali rat u Audu, a drugi deo begunaca se uputio 'prema

---

aprila 1812 zauzela anglo-portugalska vojska, pod Velingtonovom komandom, kao i opsada i zauzimanje grada i tvrđave San Sebastijana, glavnog grada Baskiske Pokrajine od strane anglo-špansko-portugalske vojske — takođe pod Velingtonovom komandom. Francuska posada ove tvrđave konačno je položila oružje 9 septembra 1813. Prilikom juriša na obe tvrđave engleske najamničke trupe su vršile nasilja i nad zarobljenicima i nad stanovništvom.

— Prim. red.

²⁾ Posle postajanja Auda jednim od glavnih žarišta ustanka u Indiji, koji su Englezzi još 1856 godine nasilno pretvorili od vazalne kraljevine u neposredan engleski posed, generalni guverner Indije Kening je izdao proklamaciju o konfiskaciji zemlje svih audskih zemljoposednika koji su bili umešani u ustanak. Ali su tu meru sami engleski kolonizatori uskoro priznali kao necelishodnu, jer su smatrali da je bolje voditi elastičniju politiku, trudeći se da na svoju stranu privuku izdajničke elemente logalnih velikaša.

— Prim. red.

Bundelkandu. Međutim, brzo se približava veoma toplo i kišovito vreme, te se ne može očekivati da će ovo godišnje doba biti tako neobično povoljno za Evropljane kao što je bilo prošle godine. Tada je masa evropskih trupa bila aklimatizovana u manjoj ili većoj meri, a ove godine je većina tek došla u Indiju. Nema sumnje da će borbe u junu, julu i avgustu stajati Britance ogromnog broja života, i da će se operativna vojska, zbog ostavljanja posada u osvojenim gradovima, veoma brzo istopiti. Već smo obavešteni da bi pojačanje od 1.000 ljudi mesečno bilo jedva dovoljno da se održi efektivna jačina vojske, a što se tiče posada, za sam Laknau potrebno je bar 8.000 ljudi, tj. više od jedne trećine Kampbelovih snaga. Zbog toga će snage za organizovanje borbi u Rohilkandu jedva biti jače od ove posade Laknaua. Takođe smo obavešteni da u krugovima britanskih oficira preovlađuje mišljenje da će gerilski rat, do koga će sigurno doći posle rasturanja većih grupacija ustanika, biti skopčan sa većim teškoćama i gubicima britanskih života od sadašnjeg rata sa njegovim bitkama i opsadama. Najzad, i siki počinju da govore na način koji ne sluti na dobro Engleza. Oni smatraju da bez njihove pomoći Britanci ne bi mogli držati Indiju i da bi Englezi sigurno bar privremeno izgubili Hindustan samo da su se oni priključili ustanku. Oni to govore glasno i po istočnjačkom običaju u tome preteruju. Englezi im više ne izgledaju superiorijom rasom koja ih je potukla kod Mutke, Ferozepora i Alivala.³⁾ Od ovakvog ubedjenja do otvorenog neprijateljstva ima samo jedan korak kad se radi o istočnjačkim zemljama; jedna varnica može da izazove plamen.

Sve u svemu, zauzimanje Laknaua nije ništa više doprinelo ugušenju Indiskog ustanka nego što je doprinoeo pad Delhija. Ovog leta se mogu odigrati takvi događaji da će naterati Britance da iduće zime u suštini ponovo prelaze preko istog terena, a možda

³⁾ Pomenut je niz bojeva za vreme Prvog anglo-sičkog rata 1845—1846 godine. Siki (sik — bukvalno znači »učenik«) je prvobitni naziv pristalica posebne verske sekte među stanovnicima severozapadne oblasti Indije (Pendžaba). U XVIII veku se pod zastavom sikizma razvio seljački pokret protiv indijskih feudalaca i avganistskih zavojevača, koji je u drugoj polovini XVIII veka doveo do obrazovanja države sika u Pendžabu. Vlast u toj državi je uskoro prešla u ruke feudalnih velikaša koji su se izdvojili među samicim sikima. Engleski kolonizatori su 1845 godine isprovocirali vojni sukob sa sikima. Krajem iste godine 60.000 sika prešlo je granicu i osnovalo logor kod Ferozepora, na teritoriji koja je stojala pod engleskom vlašću. U sukobu sa engleskim trupama, 18 decembra 1845 kod Mutke (selo nedaleko od Ferozepora), siki su pretrpeli poraz i morali su se povući k svome logoru. Tu ih je 21 decembra iste godine napala engleska vojska, ali je i ona pretrpela velike gubitke. I pored ovog uspeha, siki su napustili logor, a 28 januara 1846 je došlo do novog boja kod Alivala, koji se završio novim porazom sika; u februaru su izgubili prestonicu Lahor, a njihova je država pretvorena u vazalnu kneževinu. Siki su 1848 digli ustanak, ali su u toku ovog drugog anglo-sičkog rata 1849 godine bili konačno pokoreni. — Prim. red.

čak i da ponovo osvajaju Pendžab. Ali, u najboljem slučaju, pretstoji im dug i težak gerilski rat — nezavidna stvar za Evropljane pod žarkim suncem Indije.

USTANAK U INDIJI*)

I

Uprkos velikih vojnih operacija koje su Englezi izvodili prilikom zauzimanja najpre Delhija, a zatim Laknaua, tj. gradova koji su jedan za drugim služili kao sedište glavnog štaba Sepojskog ustanka, smirivanje Indije je još uvek daleko od svoga ostvarenja. Stvarno, može se gotovo reći da se teškoće tek počinju ispoljavati. Dokle god su se buntovni sepoji držali zajedno u velikim skupinama, dokle god se radilo o opsadama i pravilnim bitkama velikih razmera, dотле je britanskim trupama potpuno išlo u prilog ogromno preimućstvo koje su imale za ovakve operacije. Ali će to preimućstvo verovatno biti izgubljeno u znatnoj meri usled novog karaktera koji rat sada počinje da prima. Zauzimanje Laknaua ne povlači za sobom i pokoravanje Auda, a čak ni pokoravanje Auda ne bi značilo umirenje Indije. Cela kraljevina Aud je načićana tvrđavama većeg ili manjeg značaja i, mada nijedna od njih ne bi mogla za duže vremena da izdrži pravilan napad, ipak bi osvajanje jedne tvrđave za drugom pretstavljalо ne samo veoma dugotrajan i mučan proces, nego bi ono bilo skopčano i sa proporcionalno mnogo većim gubicima od gubitaka u operacijama protiv velikih gradova, kao što su Delhi i Laknau.

Ali kraljevina Aud nije jedina koju treba osvojiti i umiriti. Razbijeni sepoji, koji su izbačeni iz Laknaua, rasturili su se i razbegli u svima pravcima. Veći njihov deo je našao utočište u severnim brdovitim oblastima Rohilkanda, koje se još uvek nalaze potpuno u rukama ustanika. Drugi su pobegli u Gorakpur, u oblast na istoku koju treba ponovo osvajati, iako su preko nje prešle britanske trupe na svom maršu za Laknau. Mnogi drugi sepoji su uspeli da se probiju na jug u Bundelkand.

Ustvari, izgleda da je došlo do spora o tome koji bi postupak bio najbolji i da li bi bilo celishodnije da se pre usmeravanja operacija protiv okupljene glavnine ustanika u Laknauu savlađuju sve susedne oblasti u koje bi se ustanici mogli skloniti. Govori se da je vojno rukovodstvo više volelo takav plan za vođenje operacija, ali je teško shvatiti kako bi Englezi, sa ovako ograničenim snagama koje su im stajale na raspolaganju, mogli tako okupirati te okolne oblasti da spreče sepojima beguncima — kada konačno budu

*) Štampano bez potpisa u *New York Daily Tribune*-u, br. 5351 od 15 juna 1858 godine.

izbačeni iz Laknaua — da uđu u njih i da ih ne bude potrebno ponovo osvajati, kao što je to bio slučaj sa Gorakpurom.

Izgleda da se glavnina ustanika, posle zauzeća Laknaua, povukla u Barejli. Tvrdi se da se tamo nalazio Nena Sahib. Smatralo se da protiv ovoga grada i oblasti, koji se nalaze preko 100 milja severoistočno od Laknaua, treba preduzeti letnje operacije i, prema poslednjim izveštajima, u tom pravcu je krenuo sâm ser Kolin Kampbel.

Međutim, izgleda da se gerilski rat za to vreme širi raznim pravcima. Dok se trupe privlače na sever, raštrkane grupe ustaničkih vojnika prebacuju se preko Ganga u Doab; one pri tome prekidaju vezu sa Kalkutom i svojim pustošenjima sprečavaju zemljoradnike da plaćaju porez na zemlju ili im bar daju razlog za izgovor da ga ne plaćaju.

Čak će i zauzimanje Barejlja, umesto da doprinese lečenju ovoga zla, možda uticati na njegovo povećanje. Preimućstva sepoja leže baš u tom neredovnom načinu ratovanja. Oni mogu tući engleske trupe na maršu otprilike isto onako kao što i njih Englezzi mogu tući u borbi. Engleska kolona ne može dnevno da pređe više od 20 milja, dok sepojske snage prevaljuju i 40, a kad su pritesnjene — čak i po 60 milja. Baš ova brzina kretanja daje glavnu vrednost sepojskim trupama, a to ih, u vezi sa sposobnošću kojom izdržavaju klimu i njihovom relativnom lakom ishranom, čini nezamenjivim za rat u Indiji. Trošenje engleskih trupa u borbama, a naročito u letnjim operacijama, ogromno je. Sada se već jako oseća oskudica ljudstva. Možda će biti potrebno da se lutajući ustanici gone s jednog kraja Indije na drugi. Evropske trupe će jedva biti podesne za ovaj cilj, a dodir lutajućih ustanika sa domorodačkim pukovima Bombaja i Madrasa, koji su dosada bili verni, može dovesti do novih pobuna.

Čak i bez pridolaženja novih pobunjenika, na terenu se nalazi preko 150.000 naoružanih ljudi, a nenaoružano stanovništvo ne daje Englezima ni pomoć ni obaveštenja.

Osim toga, suša u Bengalu preti glađu — nedaćom koja je nepoznata u ovom veku, mada je ranije, pa čak i posle engleske okupacije, bila izvor užasnih patnji.

II*)

Naš neoprezni prijatelj g. Vilijam Rasel iz *The London Times*-a bio je nedavno pobuđen svojom ljubavlju prema slikovitom opisivanju da po drugi put prikaže pljačkanje Laknaua, i to na takav način da stranci neće steći sasvim pohvalno mišljenje o britanskom

*) Stampano bez potpisa u *New York Daily Tribune*-u, br. 5361 od 26 juna 1858 godine.

karakteru. Izgleda da je i sam Delhi bio »opljačkan« u veoma velikoj meri i da je, pored Kajzerbaga, grad Laknau takođe dao opšti doprinos za nagrađivanje britanskog vojnika za njegovo ranije oskudevanje i junačke napore. Citiramo g. Rasela:

»Ima četa koje se mogu pohvaliti time što se u njihovim redovima nalaze vojnici koji imaju na hiljade funti vrednosti. Slušao sam o jednom vojniku koji je jednom oficiru ljubazno nudio »pozajmicu bilo koje sume ako želi da potkupi kapetana«. Drugi vojnici su slali velike svote svojim prijateljima. Pre nego što ovo pismo stigne u Englesku mnogi će dijamant, smaragd i nežni biser spokojno i prijatno ispričati svoju priču o osvajanju i pljačkanju Kajzerbaga. Kako je dobro što lepi pol koga krasí ovo drago kamenje nije video na koji su način ovi blistavi dragulji stečeni ili prizore u kojima je ovo blago nađeno... Neki od ovih oficira su stekli doslovno ogromna bogatstva... U ishabanim sanducima za vojničko odelo može se naći poneka mala kutija za nakit koji vredi koliko imanja u Škotskoj i Irskoj i udobne kućice za lov i ribolov u svim krajevima sveta gde ima divljači i gde nailaze lososi.«

Time se, dakle, objašnjava neaktivnost britanske vojske posle osvajanja Laknaua. Dve nedelje posvećene pljački divno su provedene. Oficiri i vojnici odlazili su u grad siromašni i dužni, a vraćali se iznenada obogaćeni. Oni više nisu bili isti ljudi; ipak se očekivalo da će se vratiti svojoj ranijoj dužnosti, da će biti pokorni, mirno poslušni i spremni za napor, oskudicu i borbu. Ali to je isključeno. Vojska koja se raspusti zbog pljačke zauvek se izmeni; ni komanda, ni prestiž generala nikada više od nje ne mogu napraviti ono što je nekad bila.

Slušajte opet g. Rasela:

»Čudno je kako bogatstvo utiče na razvoj nezdravih pogleda, kako pljačka deluje na strasti i kakvu ogromnu štetu u porodici, među najbližim i najmilijim, može da izazove nekoliko kristala ugljenika... Težina čemera oko pojasa vojnika, punog rupija i mohura¹⁾ uverava ga da se mogu ostvariti njegovi snovi (o udobnom životu u domovini), te nije ni čudo što negoduje protiv komande »u stroj, u stroj!« Dve bitke, dve novčane nagrade, pljačka dva grada i mnoga uzgredna prisvajanja obogatila su neke od naših ljudi u tolikoj meri da su oni siti vojevanja.«

U vezi sa tim čujemo da je već preko 150 oficira podnело ostavke ser Colin Kampbelu, — zaista veoma čudan postupak u vojsci koja se nalazi pred neprijateljem. Takav bi postupak u svakoj drugoj vojsci za 24 časa doveo do degradiranja i drugih načoštijih kazni. Međutim, pretpostavljamo, u britanskoj vojsci se to smatra kao veoma pristojan akt »oficira i džentlmena«, koji su se iznenada obogatili. Što se tiče običnih vojnika, njihovo ponašanje je drukčije.

¹⁾ Persiski i istočnoindiski zlatan novac = 15 rupija. — Prim. red.

Pljačka izaziva želju za sve većom pljačkom; a ako za tu svrhu više nema indiskog blaga, zašto da se ne pljačka blago britanske vlade? U tom smislu g. Rasel nastavlja:

»Došlo je do sumnjivog prevrtanja dve kare sa blagom koje je sprovodila evropska straža, i tom prilikom je na volšeban način nestao znatan broj rupija, tako da blagajnici sada više vole da delikatnu dužnost sprovodnika vrše domoroci!«

Odista, vrlo dobro. Indijac ili slik je disciplinovaniji, manji kradljivac i manji pljačkaš od onog neuporedivog uzora ratnika — britanskog vojnika! Dosada smo, međutim, videli na delu samo pojedince Britance. Bacimo pogled na britansku vojsku koja »pljačka« kao kolektiv:

»Oteta imovina se povećava svakog dana, i računa se da će se njenom prodajom dobiti 600.000 funti. Tvrdi se da je grad Kompor pun plena iz Laknaua; kad bi se mogla oceniti šteta koja je pričinjena javnim zgradama, uništavanjem privatne imovine, smanjenjem vrednosti domova i zemljišta i raseljavanjem stanovništva, video bi se da je prestonica Auda pretrpela štetu od nekih 5 — 6 miliona funti sterlinga.«

Kalmičke horde Džingis Kana i Tamerlana, koje su napadale gradove kao jata skakavaca i žderale sve pred sobom, bile su prava blagodet prema najezdi ovih hrišćanskih, civilizovanih, viteških i plemenitih britanskih vojnika. Prvi su na svom lutalačkom putu bar brzo prolazili, dok ovi metodični Englezi za sobom uvek dovode i svoje činovnike za zaplenu, koji je pretvaraju u sistem, registruju plen, prodaju ga na javnim dražbama i strogo motre da se britanskom heroizmu ne zakine ni najmanji deo njegove nagrade. Mi ćemo radoznaši motriti kakva će biti sposobnost ove vojske čija je disciplina popustila zbog masovne pljačke u doba kada ratni napori u uslovima velikih vrućina budu zahtevali najstrožu disciplinu.

Međutim, do toga vremena i Indijci moraju biti manje sposobni za regularna borbenja dejstva nego što su bili kod Laknaua. Ali, nije stvar u tome. Daleko je važnije da se zna šta će se činiti ako ustanici, pošto pruže otpor, ponovo pomere svoja dejstva na drugo mesto, naprimjer, u Radžputanu, koja ni približno nije pokorena. Ser Kolin Kampbel moraće svuda da ostavlja posade, a njegove su se operativne trupe istopile na manje od polovine onih snaga kojima je raspolagao kod Laknaua. Ako bude morao da okupira Rohilkand, koje će mu snage onda ostati za operacije na bojištu? Vrućine su već tu; u junu će kiše svakako prekinuti izvođenje aktivnih operacija i ustanicima dati predaha. Gubici evropskih vojnika od bolesti iz dana u dan će se povećavati od polovine aprila kada nastupi omorina, a mladi vojnici, koji su prošle zime dovedeni u Indiju, postaće žrtve klime u mnogo većem broju nego prekaljeni indiski borci koji su se letos borili pod komandom Haveloka i Vilsona. Rohilkand nije ništa manje presudna tačka nego

Laknau ili Delhi. Istina, ustanak je znatno izgubio sposobnost za vođenje borbe na otvorenom polju, ali je daleko opasniji u svome sadašnjem rascepkanom obliku, koji prisiljava Engleze da iznuravaju svoju vojsku marševima i izlaganjem nevremenu. Pogledajte na mnoge nove centre otpora. Tu je Rohilkand, u kome se okupila masa starih sepoja; tu je severoistočni Aud, s one strane Gogre, gde su Audijci poseli položaje; tu je Kalpi, koji zasada služi kao koncentracijsko mesto ustanika iz Bundelkanda. Sasvim je verovatno da ćemo kroz nekoliko nedelja, ako ne i ranije, čuti da su Barejli i Kalpi pali. Pad Barejlja neće imati neki naročiti značaj, ukoliko ne posluži za apsorbovanje gotovo svih, ako ne i celokupnih Kampbelovih raspoloživih snaga, dok će osvajanje grada Kalpija, koji sada ugrožavaju general Uajtlok, koji je doveo svoju kolonu iz Nagpura u Bandu u Bundelkandu, i general Rouz, koji se približava iz Džansija i koji je potukao prethodnicu kalpiskih snaga, imati veći značaj. Padom Kalpija osloboдиće se Kampbelova operacijska osnovica Konpor od jedine opasnosti koja joj preti, i, na taj način, možda, omogućiti mu da donekle popuni svoje operativne snage trupama koje će time biti oslobođene. Ali je veoma sumnjivo da li će biti dovoljno snaga za ma kačve operacije, osim za čišćenja Auda.

Na taj način najjače snage koje je Engleska ikada koncentrisala na jednom mestu u Indiji, sada su opet rasturene na sve strane i imaju više posla nego što mogu uspešno da savladaju. Haranje klime za vreme letnjih vrućina i kiša mora biti strašno; i, bez obzira na moralnu nadmoćnost Evropljana nad Indijcima, sasvim je opravdano postaviti pitanje neće li fizička superiornost Indijaca u podnošenju vrućina i kiša indiskog leta opet postati sredstvo za uništavanje britanskih snaga. Sada se na putu za Indiju nalaze samo malobrojne britanske trupe, a ne postoji namera da se tamo pre jula ili avgusta upute veća pojačanja. Zato Kampbel mora da izdrži sve do oktobra i novembra samo sa snagama kojima raspolaže i koje se naglo osipaju. A šta će biti ako za to vreme pobunjeni Indijci uspeju da dignu ustanak na teritoriji Radžputane i Mahrata? A šta ako se na ustanak dignu i siki, kojih ima 80.000 u britanskoj službi, a koji za sebe prisvajaju svu slavu pobjeda i čije raspoloženje nije potpuno naklonjeno Britancima?

U svakom slučaju, izgleda da Britance u Indiji očekuje bar još jedna zimska vojna, koja se ne može voditi bez novih snaga iz Engleske.

III*)

Rat u Indiji postepeno prelazi u onu fazu nepovezanog gerilskog ratovanja na koju smo više puta ukazivali kao na prestojeću

*) Stampano bez potpisa u *New York Daily Tribune*-u, br. 5381 od 21 jula 1858 godine.

i najopasniju fazu njegovog razvoja. Posle uzastopnih poraza usta-ničkih snaga u pravilnim bitkama i u odbrani gradova i utvrđenih logora, ove snage se postepeno raspadaju u manje grupe od 2—6 ili 8.000 ljudi, koje dejstvuju u izvesnoj meri nezavisno jedna od druge, ali su uvek spremne da se ujedine radi kraćih poduhvata protiv pojedinačnih britanskih odreda koji se mogu iznenada napasti. Napuštanje Barejlja bez borbe, posle odvlačenja operativnih snaga ser K. Kampbela na nekim 80 milja od Laknaua, u ovom pogledu pretstavlja prekretnicu za glavne ustaničke snage; napuštanje Kalpija imalo je takav isti značaj za drugu veliku grupu domorodaca. U oba slučaja, ustanici su napustili poslednju za odbranu sposobnu centralnu operacisku osnovicu, a pošto je time postalo nemoguće vođenje rata svim snagama, oni su otstupili ekscentričnim pravcima, rasturajući se u manje odrede. Ovim pokretnim kolonama nisu potrebni veliki gradovi kao centralne operaciske osnovice. One mogu naći sredstva za život i za ponovnu popunu opreme i ljudstva u raznim oblastima po kojima se kreću, a manja varoš ili veće selo mogu poslužiti za svaku od njih kao centar za reorganizaciju isto tako dobro kao Delhi, Laknau ili Kalpi za veće snage. Ovom promenom rat gubi mnogo od svog interesa; pokreti raznih ustaničkih kolona ne mogu se pratiti u pojedinostima, a izveštaji o njima izgledaju konfuzni; operacije britanskih komandanata u velikoj meri izmiču kritici zbog neizbežne tame koja obavlja postavke na kojima se one zasnivaju; uspeh ili neuspeh ostaje jedino merilo, a oni su zaista od svega najvarljiviji.

Sada je već ova neizvesnost u pogledu pokreta ustanika veoma velika. Posle zauzimanja Laknaua oni su otstupili ekscentrično—neki na jugoistok, neki na severoistok, a neki na severozapad. Poslednji su sačinjavali jače snage i njih je Kampbel gonio u Rohilkand. Oni su se prikupili i preformirali u Barejlju, ali su, kad su stigli Britanci, napustili ovo mesto bez otpora i ponovo otstupili u raznim pravcima. Pojedinosti o ovim raznim pravcima povlačenja nisu poznate. Poznato nam je samo toliko da je jedan deo otstupio u pravcu planina na granici Nepala, dok je jedna ili više kolona, kako izgleda, krenula u suprotnom pravcu prema Gangu i Doabu (oblast između Ganga i Džamne). Međutim, tek što je Kampbel zauzeo Barejli, ustanici, koji su se bili povukli u pravcu istoka, spojili su se sa nekim grupama na granici Auda i napali Šahdžahanpur, gde je bila ostavljena jedna mala britanska posada, dok su druge ustaničke kolone hitale u tom pravcu. Na sreću posade, već 11 maja stigao je brigadni general Džons sa pojačanjima i potukao domoroce; međutim, i domoroci su takođe bili ojačani kolonama koje su se prikupljale kod Šahdžahanpura i 15 maja ponovo su opkolili ovu varoš. Toga dana, ostavljajući posadu u Barejlju, general Kampbel je krenuo u pomoć Šahdžahanpuru, ali je tek 24 maja napao ustanike i potisnuo ih, a razne kolone ustanika, koje su sadejstvovalile u ovom manevru, opet su se raspršile u razne pravce.

Dok je Kampbel na ovaj način bio zauzet na granicama Rohilkanda, general Houp Grant vodio je svoje trupe tamo-amo po južnom Audu bez ikakvog uspeha, sem gubitaka koje su njegove sopstvene snage pretrpele usled iznuravanja pod žarkim suncem indiskog leta. Ustanici su bili isuviše brzi za njega. Oni su se nalažili na svakom mestu, samo ne tamo gde ih je on tražio, a kada je očekivao da su pred njim, oni su se već odavna bili prebacili u njegovu pozadinu. Dalje niz Gang general Lugard je bio zauzet hajkom na slične utvare u oblasti između Dinapura, Džugdispura i Baksara. Domoroci su ga stalno držali u pokretu i, pošto su ga odvukli od Džugdispura, jednovremeno su izvršili napad na posadu ovog mesta. Lugard se vratio, a jednim telegramom je javljeno da je 26 maja odneo pobedu. Podudarnost između taktike koju primenjuju ovi ustanici i taktike ustanika Auda i kolona Rohilkanda je očigledna. Međutim, teško je da će pobeda koju je izvojewao general Lugard imati neki veći značaj. Takvi odredi mogu podneti mnoge poraze pre no što se demoralisu i oslabe.

Tako je celokupna snaga severne Indije sredinom maja napustila borbe velikih razmara, izuzev trupa iz Kalpija. Ova snaga je u relativno kratkom vremenu u ovom gradu organizovala savršenu operacisku bazu; ona je tamo raspolagala namirnicama, barutom i ostalim potrebama u izobilju, većim brojem topova, pa čak i livnicama i fabrikama pušaka. Iako se nalazila na 25 milja od Konpora, Kampbel ju nije uz nemiravao; on ju je prosto osmatrao svojim snagama sa Doaba ili sa zapadne obale Džamne. Generali Rouz i Uajtlok su se već duže vremena kretali u pravcu Kalpija; najzad, Rouz je stigao i potukao ustanike u nizu okršaja ispred Kalpija. Za to vreme snage koje su vršile osmatranje sa druge strane Džamne bombardovale su grad i for, tako da su ustanici neočekivano evakuisali i jedno i drugo mesto, razdelivši ovu svoju poslednju veliku grupu na samostalne kolone. Iz primljenih izveštaja ne vidi se jasno koje su puteve izabrale; poznato nam je jedino da su se neke uputile ka Doabu, a druge u pravcu Gvaliora.

Na taj način, u čitavoj oblasti od Himalaja do Bihara i Vindja Planine i od Gvaliora i Delhija pa do Džorukpora i Dinapura vrve aktivne ustaničke bande, koje su u izvesnoj meri organizovane na osnovu iskustava dvanaestomesečnog ratovanja i ohrabrene neodlučnim karakterom čitavog niza poraza i neznatnim prednostima koje su Englezi stekli. Istina, oteta su im sva utvrđenja i operaciski centri; izgubili su najveći deo svojih namirница, opreme i artiljerije, a svi važniji gradovi nalaze se u rukama neprijatelja. Ali, s druge strane, u celoj ovoj ogromnoj oblasti Britanci ne drže u svojim rukama ništa osim gradova, a od otvorenog prostranstva samo onu tačku na kojoj se slučajno nađu njihove pokretne kolone; oni su prisiljeni da svoje okretne neprijatelje gone bez nade da će ih ikada dostići, a potreba im nalaže da vode ovaj način uz nemirava-

jućeg ratovanja za vreme najtežeg godišnjeg doba. Indijac domorodac može relativno lako da podnosi podnevnu žegu svoga leta, dok za svakog Evropejca i najmanje izlaganje sunčevim zracima znači skoro sigurnu smrt; u ovom godišnjem dobu Indijac može da maršuje 40 milja, dok je 10 milja dovoljno da obori njegovog severnog protivnika; čak su i vruće kiše i baruštine džungle za njega srazmerno bezopasne, dok svaki napor koji ulaže Evropejac za vreme kišne sezone ili u oblastima baruština neizostavno prati dizenterija, kolera i groznica. Nemamo podrobnih izveštaja o zdravstvenom stanju britanske vojske; ali na osnovu uporednog broja slučajeva sunčanice i žrtava palič od neprijateljskog oružja u redovima Rouzove armije, prema podacima iz kojih se vidi da je posada Lakanua bolešljiva, da je 38 puk, kad je prošle jeseni stigao, imao preko 1.000, a da sada broji jedva 550 ljudi, i iz drugih pokazatelja, možemo izvesti zaključak da je letnja vrućina u toku aprila i maja učinila svoje kod novoprdošlog ljudstva i mladića koji su smenili prekaljene stare indiske vojниke iz prošlogodišnjeg pohoda. Sa ljudstvom kojim raspolaže, Kampbel ne može vršiti usiljene marševe, kao Havelok, niti opsadu za vreme kišne sezone, kao onu kod Delhija. I mada britanska vlada opet upućuje jaka pojačanja, sumnjivo je da li će ona biti dovoljna da nadoknade gubitke i rashode letošnjeg ratovanja protiv neprijatelja koji neće da primi borbu sa Britancima, sem kada se radi o uslovima koji su za njega najpovoljniji.

Ustaničko ratovanje sada počinje da prima karakter borbi Beduina u Alžиру protiv Francuza, s tom razlikom što Indijci ni približno nisu onako fanatični i što oni ne pripadaju naciji konjanika. Ovo poslednje ima veliki značaj u ravnoj zemlji ogromnih razmera. Među njima se nalazi veliki broj muhamedanaca koji bi bili dobri neregularni konjanici; ipak se glavni konjanički narodi Indije još nisu priključili ustanku. Pešadija pretstavlja snagu njihove vojske, a pošto ovaj rod vojske nije podesan za borbu sa Englezima na otvorenom polju to on postaje kočnica u gerilskom ratovanju u ravnici, jer neregularna konjica na takvoj teritoriji pretstavlja srž pokretnog, gerilskog ratovanja. Ostaje da se vidi u kojoj se meri može popraviti ovaj nedostatak za vreme prekida dejstava na što će Englezi biti prinuđeni za vreme kiša. Ovaj prekid će, uostalom, dati domorocima priliku da se reorganizuju i da popune svoje snage. Pored organizovanja konjice, ovde postoje još dva važna pitanja. Čim nastupi hladno vreme, neće biti dovoljno samo gerilsko ratovanje. Da bi se Englezi angažovali dok traje hladna sezona, potrebni su operacijski centri, namirnice i oprema, artiljerija, utvrđeni logori ili gradovi, inače gerilsko ratovanje može da se ugasi pre nego što ga iduće leto ponovo oživi. Izgleda da je od svih provincija Gvalior najpogodnija oblast, samo ako su ga ustanci stvarno već zauzeli. Drugo, sudska ustanka zavisi od toga da li je on u stanju da se širi. Ako raštrkane kolone ne uspeju da se prebace iz Rohilkanda u Radžputanu i Mahratsku Oblast i ako se pokret ograniči na severnu

centralnu oblast, onda će iduća zima, bez svake sumnje, biti dovoljna da se bande rasprše i pretvore u odmetnike koji će među stanovništvom biti omraženiji čak i od belih osvajača.

IV*)

Operacije u Indiji su gotovo potpuno obustavljene za vreme žarkih i kišovitih letnjih meseci. Pošto je snažnim naporima u početku leta obezbedio sve važnije pozicije u Audu i Rohilkandu, ser Kolin Kampbel je vrlo mudro povukao svoje trupe u kantonmane, prepustajući otvorene oblasti ustanicima i ograničavajući svoje napore na održavanje svojih komunikacija. Jedina interesantna epizoda za ovo vreme u Audu bila je ekspedicija ser Houp Granta u Šahgung radi oslobođenja domorodačkog poglavice Maun Singa, koji se, posle prilično dugog ustezanja i kolebanja, nedavno pomirio sa Britancima, i koga su u poslednje vreme blokirali njegovi raniji domorodački saveznici. Ekspedicija se pokazala kao jednostavna vojna šetnja, iako je izazvala velike gubitke Britanaca od sunčanice i kolere. Domoroci su se razbežali bez borbe, a Maun Sing se priključio Britancima. Lak uspeh ove ekspedicije, iako ne može služiti kao nagoveštaj za isto tako lako potčinjavanje celog Auda, ipak pokazuje da je duh ustanika sasvim pao. Ako je bilo u interesu Britanaca da odahnu za vreme vrućina, isto tako je bilo u interesu ustanika da ih uznemiravaju koliko dog je više moguće. Međutim, umesto organizovanja aktivnih gerilskih dejstava, presecanja komunikacija između gradova koje drži neprijatelj, umesto vrebanja manjih odreda iz zaseda, ometanja snabdevanja stočnom hranom i onemogućavanja snabdevanja namirnicama, bez kojih nijedan veći grad u britanskim rukama ne bi mogao opstati — umesto svega toga, domoroci su se zadovoljili prikupljanjem poreza i uživanjem u dokolici koju su im pružili protivnici. Još gore, oni su se, izgleda, i međusobno koškali. Oni, isto tako, izgleda nisu iskoristili nekoliko mirnih nedelja za reorganizaciju svojih snaga, za popunu svojih zaliha hrane i municije i za nadoknađivanje izgubljene artiljerije. Bezglavo bežanje iz Šahgunga pokazuje još veće otsustvo pouzdanja u sebe i u svoje rukovodstvo nego ijedan raniji poraz. Za to vreme vodi se tajna prepiska između većine poglavica i britanske vlade, koja je, najzad, uvidela da se ne isplati prisvajati sve zemlje Auda, i koja je zbog toga spremna da ih ponovo vrati ranijim vlasnicima pod razumnim uslovima. Na taj način, pošto je sada van svake sumnje da će Britanci postići konačan uspeh, ustanak u Audu nagoveštava da će postepeno odumreti i da neće proći kroz fazu aktivnog gerilskog ratovanja. Čim većina zemljoposednika postigne sporazum sa Britancima, ustanički delovi će se raspasti, tako da će oni koji imaju

*) Štampano bez potpisa u *New York Daily Tribune*-u, br. 5443 od 1. oktobra 1858 godine.

razloga da se plaše vlade postati odmetnici, u čijem će hvatanju seljaštvo rado učestvovati.

Izgleda da džugdispurske džungle u jugozapadnom delu Auda pružaju pogodno tle za skupljanje ovih odmetnika. Ove neprohodne šume bambusa i šipražja nalaze se u rukama jedne grupe ustanika pod komandom Omar Singa, koji pokazuje nešto više aktivnosti i poznavanja gerilskog ratovanja; u svakom slučaju, on napada Englezе kad god mu se pruži prilika umesto da mirno čeka da oni njega napadnu. Ako mu se, kao što se i strahuje, pridruži deo audskih ustanika pre nego što bude isteran iz ovog utvrđenja, Britanci se mogu nadati težim zadacima od onih što su imali u poslednje vreme. Ove džungle već skoro osam meseci služe kao utočište ustačkih grupa koje su stvorile veliku nesigurnost na glavnoj britanskoj komunikaciji, tj. na važnom kolskom putu (Grand Trush Road) koji vodi iz Kalkute za Alahabad.

General Roberts i pukovnik Holms i dalje gone gvaliorske ustanike u Zapadnoj Indiji. Za vreme zauzimanja Gvaliora bilo je važno pitanje: u kome će se pravcu povući otstupajuća vojska, jer je tada izgledalo da su cela oblast Mahrata i deo Radžputane spremni za ustanak, čim bi dovoljno jake snage regularnih trupa stigle тамо за obrazovanje njegovog jezgra. Otstupanje gvaliorskih snaga u jugozapadnom pravcu činilo se tada kao najverovatniji manevr za ostvarenje toga cilja. Ali, iz razloga koje na osnovu raspoloživih podataka ne možemo otkriti, ustanici su izabrali severozapadni pravac. Oni su se uputili ka Džajpuru, a odatle povrnuli na jug prema Udajpuru, nastojeći da se dočepaju druma koji vodi u oblast Mahrata. Međutim, ovi zaobilazni marševi omogućili su generalu Robertsu da ih stigne i bez velikih napora potpuno potuče. Njihovi ostaci, bez topova i municije, dezorganizovani i bez autoritativnog rukovodstva, ne pretstavljaju ljude koji su u stanju da podignu nove ustanke. Naprotiv, izgleda da su ogromne količine opljačkanog plena, koji nose sobom i koji koči sve njihove pokrete, već privukle pothlepnost seljaka. Oni ubijaju svakog zaostalog sepoja i uzimaju sa njega njegovo breme zlatnih mohura. Ako je već došlo do toga, onda general Roberts može bezbrižno prepustiti seoskom stanovništvu da konačno rasprši te sepoje. Pljačkanje Sindijahovog blaga, koje su izvršile njegove vlastite trupe, spašće Britance od ponovnog ustanaka u oblasti koja je opasnija od Hindustana, jer bi ustanak u oblasti Mahrata stavio Bombajsku vojsku na prilično tešku probu.

U okolini Gvaliora došlo je do nove pobune. Mali Sindijahov vazal Maung Sing (ne radi se o Maung Singu iz Auda) priključio se ustanicima i dočepao se male tvrdave Paori. Međutim, Britanci su već opkolili ovo mesto, te će svakako uskoro pasti.

Za to vreme osvojene oblasti postepeno se smiruju. Govori se da je ser Dž. Lorens tako potpuno umirio okolinu Delhija da se Evropljanin nenaoružan i bez pratnje može po njoj kretati bez

ikakve opasnosti. Tajna se sastoji u tome što je stanovništvo svakog sela bilo učinjeno kolektivno odgovornim za sve zločine i nasilja koji bi se desili na njihovom području; zatim u tome što je organizovana vojna policija, a pre svega, što se ubrzana sudska procedura prekoga suda, koja tako čudno impresionira orijentalce, svuda nalazi u punom jeku. Pa ipak, izgleda da ovaj uspeh pretstavlja izuzetak, jer se ništa slično ne čuje ni iz jedne druge oblasti. Potpuno smirenje Rohilkanda i Auda, Bundelkanda i mnogih drugih velikih pokrajina zahtevaće još veoma mnogo vremena i zadavaće mnogo posla britanskim trupama i prekim sudovima.

Ali, dok ustanak Hindustana postepeno odumire i prima razmere koje ga lišavaju skoro svakog vojnog značaja, dotle se na velikoj udaljenosti, na krajnjim granicama Avganistana, odigrao događaj koji je bremenit slutnjama budućih teškoća. Među nekoliko pukova sika u Dere Ismail Kanu otkrivena je zavera koja je imala za cilj ubijanje njihovih oficira i podizanje ustanaka protiv Britanaca. U kojoj je meri bila razgranata ova zavera teško je reći. Možda se radilo samo o jednoj aferi lokalnog značaja, aferi koja je ponikla u jednoj posebnoj grupi sika, ali nismo u stanju da to tvrdimo. U svakom slučaju, radi se o veoma opasnom simptomu. Danas se u britanskoj službi nalazi skoro 100.000 sika, a nama je već poznato koliko su drski; danas se, po njihovim rečima, bore za Britance, a sutra mogu biti protiv njih, onako kako je to bogu ugodno. Hrabri, strastveni i nepostojani, oni su podložniji iznenadnim i neочекivanim nagonima više od ostalih orijentalaca. Ako bi među njima došlo do ozbiljne pobune, pred Britance bi se odista postavio težak zadatak. Siki su oduvek bili najstrašniji protivnici Britanaca od svih domorodaca u Indiji; oni su bili obrazovali relativno snažno carstvo; oni pripadaju jednoj posebnoj bramanskoj sekti i gaje isto tako veliku mržnju prema Indijcima kao i prema muslimanima. Sada su morali uvideti da je britanska »vladavina« u najvećoj opasnosti; oni su mnogo doprineli za njeno obnavljanje, i čak su ubedeni da je njihov doprinos bio odlučujući. Nije li potpuno prirodno da će se kod njih roditi ideja da je došlo vreme da se britanska vladavina zameni vladavinom sika i da car sika zavlada Indijom od Delhija do Kalkute? Možda ova misao kod njih nije još ni izdaleka sazrela, možda su tako vešto raspoređeni po vojnim jedinicama da stoje u ravnoteži sa Evropljanima, tako da bi se svaki ustanak mogao lako ugušiti; ali mi prepostavljamo da svakome ko je čitao opise o držanju sika posle Delhija i Lakanua mora biti jasno da kod njih postoji ta ideja.

Ipak, zasad, Britanci su opet osvojili Indiju. Izgleda da veliki ustanak, do kojeg je došlo na potstrek pobune Bengalske vojske, stvarno izumire. Ali ovo ponovno osvajanje Indije nije pojačalo uticaj Engleza na shvatanja indiskog naroda. Okrutne odmazde koje su vršile britanske trupe, potsticane preuveličavanim i lažnim vestima o zločinstvima koja su pripisivana domorocima, i pokušaj kon-

fiskovanja kraljevine Auda na veliko i na malo, nisu stvorili naročite simpatije prema pobediocima. Naprotiv, oni sami priznaju da je urođena mržnja i Indijaca i muslimana prema hrišćanima — uljezima danas jača nego ikada ranije. Koliko god je sada nemoćna ova mržnja, ona ipak nije bez svoga značaja i važnosti dokle god se nad Sikiskim Pendžabom viju oblaci puni pretnje. A to nije sve. Dve velike aziske sile, Engleska i Rusija, već sada drže jednu tačku između Sibira i Indije gde se engleski i ruski interesi nužno moraju sukobiti. Ta tačka je Peking. Odatle će se uskoro prema zapadu povući linija širinom Aziskog kontinenta na kojoj će se ovaj sukob interesa stalno ispoljavati. Verovatno nije daleko vreme kada će se »sepoj i kozak sresti na ravnicama Oksusa«¹⁾, a ako do toga dođe, onda će antibritanski gnev 150.000 domorodaca Indije biti predmet o kome treba ozbiljno razmišljati.

¹⁾ Amu Darja. — Prim. red.

NOVA EKSPEDICIJA ENGLEZA U KINU*

Ako spor s Kinezima, za koji je Englezima pošlo za rukom da nađu povod, bude doveden do krajnosti, može se očekivati da će se završiti novom vojnom pomorskom ekspedicijom, sličnom onoj koja je bila preduzeta 1841—1842 godine povodom spora zbog opijuma.¹⁾ Lak uspeh, s kakvim su Englezzi tada iznudili od Kineza ogromnu sumu srebra, u stanju je da uvuče u nov eksperiment takvu vrstu naroda koji nije, i pored svega svoga negodovanja protiv naših²⁾ gusarskih sklonosti, manje od nas sačuvao priličnu dozu onog razbojničkog, gusarskog duha kojim su se odlikovali naši zajednički preci XVI i XVII veka. Ipak, znatne promene koje su se dogodile u Kini od vremena poslednjeg uspešnog pljačkaškog napada u interesu trgovine opijumom, jako primoravaju da se sumnja u to da li bi slična ekspedicija u sadašnje vreme dala koliko-toliko sličan

* Napisano na engleskom jeziku početkom aprila 1857 godine. Prvi put štampano u *New York Daily Tribune* u 17 aprila 1857 godine.

¹⁾ Radi se o osvajačkom ratu Engleske protiv Kine 1839—1842 godine. Kao povod za napad engleskih kolonizatora na Kinu poslužile su mere koje je kineska vlada preduzela protiv krijumčarenja opijuma od strane Engleza. Otuda i naziv: Prvi opijumski rat. Koristeći slabost vladajuće feudalne mandžurske dinastije u Kini i vojnu i tehničku zaostalost Kine, kolonizatori su blokirali kineske luke i primorske gradove. 1842 godine vojno-pomorske engleske snage su, zauzevši Šangaj i ušeće Jangcea (Jangcejkanga) 19. juna 1842, i krenuvši uz reku, počele da prodiru u unutrašnjost Kine. U avgustu iste godine engleski brodovi su se približili Nankingu. Carska vlada je bila prinuđena da potpiše ropski Nankinski ugovor po kome je Englezima dozvoljeno da vrše trgovinu oslobođenu carine u pet luka i dato im pravo na povlastice i privilegije u Kini, a da Kina plati ogromnu ratnu otstetu. Osvajačka ekspedicija engleskih kolonizatora poslužila je kao signal za pretvaranje Kine u objekt kolonijalne ekspanzije buržoazije i drugih evropskih država, kao i SAD. — Prim. red.

²⁾ Članak je bio namenjen američkim čitaocima. — Prim. red.

rezultat. Nova ekspedicija, kao i prva 1841—1842 godine, nesumnjivo će kao polaznu tačku imati ostrvo Hongkong. Prva ekspedicija je bila preduzeta sa eskadrom: od 2 broda sa 74 topa, 8 fregata, velikog broja korveta i jedrenjaka, 12 parobroda i 40 transportnih brodova, sa odredom vojske, čije je brojno stanje, uključujući mornaričko-desantnu pešadiju, iznosilo 15.000 ljudi. Nova ekspedicija će teško biti preduzeta sa manjim snagama; neka zapažanja koja imamo nameru da izložimo, ukazuju čak na to da se spremaju da je preduzmu znatno većim snagama.

Ekspedicija 1841—1842 godine otplovila je iz Hongkonga 21 avgusta 1841; ona je najpre zauzela Amoj, a zatim 1. oktobra ostrvo Čušan, koje je pretvorila u bazu za dalje operacije. Cilj ovih operacija bio je da se uđe u veliku centralnu reku Jangce i da se prodre uz nju do grada Nankinga, na daljini oko 200 milja od njenog ušća. Reka Jangce deli Kinu na dve potpuno različite oblasti — severnu i južnu. Približno na 40 milja nizvodno od Nankinga veliku reku preseca Veliki Kanal, koji služi za održavanje trgovачkih veza između severnih i južnih provincija. Operacijski plan je bio zasnovan na shvatanju da će zauzimanje toga važnog puta biti kobno za Peking i da će prinuditi cara da odmah zaključi mir. Engleske vojne snage, pod komandom Henri Potingera, pojavile su se 13. juna pod Vusungom na ulazu u malu istoimenu reku, koja teče s juga i uliva se u delta Jangcea, blizu njegovog ušća u Žuto More. Ušće reke Vusunga obrazuje luku Šangaja koji se nalazi nešto uzvodnije. Obale Vusunga bile su branjene baterijama, koje su, ipak, bile bez muke zauzete na juriš. Zatim se jedna napadna kolona uputila k Šangaju, koji se predao bez ikakvog otpora. Englezi skoro nisu ni naišli na otpor mirnih i plašljivih stanovnika na obalama Jangcea koji su posle dugog, skoro dvestogodišnjeg mira, sada preživljavali svoje prvo ratno iskustvo, ali su ušće reke i prilazi ka njoj s mora, kako se to pokazalo, pretstavljeni ogromne teškoće. Široko ušće Jangcea spaja se sa morem između obala upola pokrivenih muljem; njega je jedva moguće razlikovati, pošto more na dužini od nekoliko liga³⁾ ima prljavožutu boju, po kojoj je i dobilo ime. Brodovi koji nameravaju da uđu u Jangce moraju se oprezno kretati duž južne obale, mereći čitavo vreme dubinu specijalnim dubinomerom, da bi se izbegli veći plićaci koji preprečavaju prilaze. Ti plićaci se protežu od ušća pa uzvodno sve do kraja velikog ostrva Cunminga, koje leži usred ušća i deli ga na dva rukava (kanala). Uzvodno od toga ostrva, koje se proteže oko 30 milja u dužini, obale se počinju dizati nad vodom, ali korito reke postaje veoma krivudavo. Plima dostiže Čenjang, koji leži skoro na pola puta od Nankinga, i ono što je do tog mesta pretstavljalo široko ušće ili morski zaliv, odatle počinje za brodove koji plove uz reku dobijati karakter reke. Pre no što je do-

³⁾ Liga je mera za dužinu koja iznosi nešto više od 4.500 metara. — Prim. red.

stigla ovu tačku, engleska flota je morala naići na ozbiljne prepreke. Trebalo joj je 15 dana da pređe 80 milja od sidrišta do Čušana. Blizu ostrva Cunminga nekoliko velikih brodova se nasukalo, ali im je, blagodareći plimi, pošlo za rukom da se podignu. Pošto su savladali ove prepreke i prišli gradu Čenčjangu, Englezi su se morali uveriti da tatarsko-kineskim vojnicima, iako nisu vladali vojnom veština, ipak nimalo nije nedostajalo ni hrabrosti ni oduševljenja. Ovi tatarski vojnici, kojih je bilo svega 1.500 ljudi, borili su se sa očajničkom hrabrošću, i bili su pobijeni svi do jednoga. Pre no što su stupili u borbu, oni su, kao da su predosećali njen ishod, zadavili ili podavili u vodi svoje žene i decu; docnije je mnogo leševa bilo izvadenog iz bunara u koje su bili bačeni. Videći da je bitka izgubljena, glavnokomandujući je zapalio svoju kuću i sam u njoj izgoreo u plamenu. Englezi su u napadu izgubili 185 ljudi i za taj gubitak se osvetili užasnim zverstvima prilikom pljačkanja grada, jer su vodili rat sa zverskom surovošću, koja potpuno odgovara krijumčarskoj pohlepnosti koja je taj rat i izazvala. Da su napadači svuda nailazili na takav otpor, oni ne bi stigli do Nankinga. Ali to se nije dogodilo. Grad Kuačou, na suprotnoj strani reke, predao se i platio otkup od 3 miliona dolara, koje su engleski morski gusari, naravno, s punim zadovoljstvom strpali u džep.

Iznad te tačke rečni rukav je dubok preko 55 m, i rečno korito je pogodno za plovidbu, ali je ponegde brzina toka veoma velika, ne manja od 6 do 7 milja na čas. Ipak, ništa nije moglo zadržati kretanje bojnih brodova uz reku ka Nankingu, pod čijim su zidinama Englezi 9 avgusta, najzad, bacili sidro. Postignuti rezultat potpuno je odgovarao očekivanjima. Car je, 29 avgusta, iz straha morao da potpiše ugovor; tobožnje narušavanje toga ugovora sada se i ističe kao povod za nove zahteve koji prete novim ratom.

Ako taj rat stvarno otpočne⁴⁾, verovatno će ga voditi na sličan način kao i prvi. Ali postoje ozbiljni razlozi zbog kojih Englezi ne mogu očekivati isti takav lak uspeh. Kinezi nisu izgubili iskustvo koje su stekli u prošlom ratu. U nedavnim vojnim operacijama na reci Kantonu oni su pokazali toliko poboljšanu tehniku artiljeriskog

⁴⁾ U oktobru 1856 godine engleski kolonizatori su ponovo počeli ratna dejstva protiv Kine. Povod za njih je bio taj što su kineske vlasti uzaptile kineski krijumčarski brod koji je plovio pod engleskom zastavom. Englezi su iskoristili ovu okolnost kao izgovor da Kini postave drske zahteve potkrepljene varvarskim bombardovanjem Kantona. Uproleće 1857 godine, kada je Engels pisao ovaj članak, iz Engleske je u Kinu bila upućena vojna eskadra s desantom, ali je nacionalni ustank u Indiji sprečio Engleze da tamо iskrcaju ove trupe. Operacije protiv Kine bile su privremeno prekinute, ali su ujesen iste godine engleski kolonizatori, kojima su se pridružili i francuski, obnovili taj pljačkaški (Drugi opijumski) rat. Zauzimanje Kantona i pojava anglo-francuske flote uproteće 1858 godine na prilazima Tjencinu primoralo je cara da potpiše neravnopravni Tjencinski mirovni ugovor, koji su uskoro zatim verolomno prekršili sami Englezi i Francuzi. Oni su 1860 godine nametnuli Kini, posle novog rata (Treći opijumski rat), još teže uslove mira (Pekinški ugovor koji je Kinu stvarno pretvorio u polukolonijalnu zemlju). — Prim. red.

gađanja i veštinu odbrane, da se pojavljuje sumnja u to da li se među njima ne nalaze Evropljani. U svim praktičnim stvarima — a rat je osobito praktična stvar — Kinezi daleko prevazilaze sve istočne narode i nesumnjivo je da će Englezi u vojnem pogledu naći u njima sposobne učenike. Dalje, prilikom napredovanja uz Jangce Englezi će, veoma verovatno, naići na veštačke prepreke, na koje, izgleda, nisu nailazili prošli put. No, osim toga — a to je najozbiljniji razlog — drugo zauzimanje Nankinga teško da će uliti raniji strah i uzne-mirenost carskom dvoru u Pekingu. Evo već niz godina kako se Nanking i znatan deo njegove oblasti nalaze u rukama ustanika⁵⁾, i kako se u njemu nalazi čak i glavna komanda jednog ili čak i nekoliko njihovih vođa; u takvim uslovima njegovo zauzimanje od strane Engleza može se pokazati caru pre prijatnim nego neugodnim. Oni će mu pre učiniti uslugu ako proteraju ustanike iz grada, čije će držanje za njih same biti težak, bespokojan i opasan posao, i koji, kako je nedavno iskustvo pokazalo, može držati neprijateljska snaga, a da se neposredno ne stvore kobne posledice za Peking ili carsku vlast.

⁵⁾ 1851 godine u Kini se razvio široki antifeudalni seljački oslobođenički pokret, tzv. Tajpinski ustanak. Počeo je na jugu, u provinciji Kuangsi, a zatim se raširio u centralnim regionima i zahvatilo skoro sve oblasti donjeg i srednjeg toka Jangcea. 1853 godine ustanika vojska je ovladala Nankinom koji je pretvoren u prestonicu tajpinske države. Nanking je postao rezidencija »cara nebeskog«, koji se formalno smatrao poglavicom tajpinske države, ali koji stvarno u toj državi, organizovanoj na demokratskim načelima, nije imao nikakve značajnije vlasti. Međutim u vreme kad je Engels pisao ovaj članak u seljačkoj tajpinskoj državi je ojačao proces odvajanja eksplotatorskog rukovodstva koje je slabilo snagu pokreta. Ovaj ustanak su s izvanrednom surovošću ugušile 1869 godine trupe engleskih, francuskih i američkih intervencionista i kaznena vojska mandžurske dinastije. — Prim. red.

PERSIJA I KINA*

Tek što su završili jedan rat u Aziji¹⁾, Englezi otpočinju drugi. Otpor koji su pružali Persijanci, i onaj koji još i sada pružaju Kinezi britanskom upadu, pretstavlja kontrast dostojan naše pažnje. U Persiji je evropski sistem vojne organizacije bio nakalemlijen na azijatsko varvarstvo; u Kini se raspadajuća polucivilizacija najstarije

*) Napisano na engleskom jeziku oko 20 maja 1857 godine. Prvi put štampano u *New York Daily Tribune*-u, 5 juna 1857 godine.

¹⁾ Radi se o ratu Engleske s Iranom 1856—1857 godine. Pokušaj Iranske vlade da zauzme deo avganistske teritorije (Gerat) iskoristili su Englezi za oružanu intervenciju, sa ciljem da porobe i Iran i Avganistan, pod izgovorom »odbrane« Avganistana. U jesen 1856 godine engleske trupe su otpočele dejstva i ubrzo zauzele lučku Bušir u Persiskom Moru, a u martu 1857 godine i drugi iranski grad — Mohameru (Koramsar). Međutim, ustanak koji je u Indiji počeo protiv engleske vladavine potstakao je englesku vladu da požuri sa zaključenjem mira s Iranom (marta 1857) i da evakuiše svoje trupe, ne ostvarivši u potpunosti svoje kolonizatorske planove.

države u svetu bori s Evropljanima svojim sopstvenim sredstvima. Persija je bila do nogu potučena, dok je rastrojena, polupropala Kina umela naći sistem otpora koji će, ako bude dosledno sproveden do kraja, onemogućiti da se ponovi triumfalni put Prvog anglo-kineskog rata.

Persija se nalazila u sličnom stanju kao i Turska za vreme rata sa Rusijom 1828—1829 godine. Engleski, francuski i ruski oficiri su redom pokušavali da organizuju persisku vojsku. Jedan sistem zamenjivao je drugi, i svaki se redom rušio, blagodareći zavisti, intrigama, neznanju, gramzivosti i podmitljivosti istočnih ljudi koje su ti sistemi trebali da pretvore u evropske oficire i vojnike. Novoj regularnoj vojsci se nijedanput nije pružila prilika da na bojištu proveri svoju organizaciju i snagu. Svi njeni podvizi su se ograničavali na nekoliko pohoda protiv Kurda, Turkmena i Avganistanaca, kada je služila kao jezgro ili rezerva za mnogobrojnu persisku neregularnu konjicu. Ova konjica se uglavnom i borila, dok su regularne jedinice bile dužne da dejstvuju na neprijatelja demonstrativnim efektom svoga, po spoljašnjem izgledu, strašnog borbenog poretka. No, evo, najzad je izbio rat s Engleskom.

Englezi su napali Bušir, gde su naišli na hrabar, ali bezuspšan otpor. Međutim, u Buširu su se borile neregularne jedinice, sastavljene od neredovno regrutovanih Persijanaca i Arabljana, stanovnika primorja. Regularne jedinice bile su tada još u toku koncentracije, približno na 60 km otstojanja, na planinskom zemljištu.

Najzad, one su krenule napred. Anglo-indiske trupe su ih srele na pola puta i, mada su Persijanci koristili svoju artiljeriju s velikim pouzdanjem i postrojili karu prema svim pravilima ratne veštine, juriš jednog jednog indiskog konjičkog puka zbrisao je s bojišta čitavu persisku vojsku, kako gardu, tako i liniske pukove. Da bi se shvatilo kakva se važnost pridaje toj indiskoj regularnoj konjici u sopstvenoj indiskoj vojsci, dovoljno je pozvati se na knjigu kapetana Nolana, koja je posvećena toj temi. Anglo-indiski oficiri smatraju indisku regularnu konjicu više nego beskorisnom i znatno slabijom od anglo-indiske neregularne konjice. Kapetan Nolan ne može nавести nijedan boj u kome se ona pokazala na visini. A, ipak, 600 takvih vojnika poterala je pred sobom 10.000 Persijanaca. Strah, koji je zahvatio persiske regularne trupe, bio je tako jak da one otada nigde i nijedanput nisu pružile otpor Englezima, izuzev jedino artiljerije. Kod Mohamere su se nalazile van opasnosti, poveravajući artiljeriji da štiti obalske baterije, a udaljile su se čim su obalske baterije bile učutkane. A kada su Englezi za vreme jednog izviđanja iskrcaли 300 strelaca i 50 neregularnih konjanika, čitava persiska vojska je otstupila, ostavljajući komoru, zalihe hrane i topove — samovolji ne pobedilaca, jer se takvim ne mogu nazvati, već zavojevača.

Uostalom, sve to još ne daje razloga da se Persijanci žigošu kao nacija kukavica, i ne svedoči o tome da istočni narodi ne mogu

naučiti evropsku taktiku. Rusko-turski ratovi 1806—1812 i 1828—1829 godine²⁾ daju veliki broj takvih primera. Glavni otpor Rusima pružale su neregularne trupe, prikupljene u utvrđenim gradovima i planinskim oblastima; a regularne trupe, ma gde bi se pojavile na otvorenom polju, odmah bi trpele poraze i vrlo često bi bežale već na prvi pucanj. Međutim, ne više od jedne čete neregularnih Albanaca u klancu kod Varne u toku čitavih nedelja se uspešno suprotstavljalо ruskim opsadnim dejstvima. Ali je regularna turska vojska već u poslednjem ratu³⁾ tukla Ruse u svakoj posebnoj borbi, od Oltenice do Četatea do Karsa i Ingura.⁴⁾

Stvar je u tome što se uvođenje evropske vojne organizacije kod varvarskih naroda još ni izbliza ne može smatrati završenim posle podele nove vojske na jedinice i posle njenog opremanja i muštranja po evropskom uzoru. Sve je to samo prvi korak. Takođe nije dovoljno uvesti kakvo bilo evropsko vojno pravilo, jer ono ne obezbeđuje stvaranje evropske discipline više nego zbornik pravila evropskog drila koji bi sam po sebi doveo do evropske taktike i strategije. Glavna stvar i u isto vreme glavna teškoća jeste stvaranje oficirskog i podoficirskog kadra, vaspitanog na osnovu najnovijeg evropskog sistema, potpuno oslobođenog od nacionalnih predrasuda i preživelih vojnih pogleda i sposobnog da udahne život u nove jedinice. Za sve to treba dugo vremena i sigurno će se naići na najuporniji otpor istočnjačkog neznalaštva, kolebljivosti, predrasuda, varljive sudbine i favorizovanja karakterističnih za dvorce na

²⁾ *Rusko-turski rat 1806—1812 godine* su otpočele vladajuće turske klase potstaknute agentima Napoleone Francuske. Zaključivši mir s Rusijom 1807 godine, Napoleon je ipak bio prinuđen da formalno prekine pomoc Turskoj, koja je i dotada trpele poraze od ruskih trupa koje su zauzele Vlašku i Moldaviju. 1811 godine za komandanta Moldavske armije došao je Kutuzov, koji je težio da izbaci Tursku iz rata do početka pripremane Napoleonove najeza na Rusiju. Borbena dejstva koja je preduzeo u tom cilju dovela su do okruženja i poraza 40.000 turskih vojnika na obalama Dunava u rejonu Slobodže, tako da je Turska bila prinuđena da zaključi Bukureški mir (u maju 1812 godine) i da ustupi Besaribiju Rusiji. — Prim. red.

³⁾ Tj. u Krimskom ratu. — Prim. red.

⁴⁾ Ovo objašnjenje sadrži netačnost koja verovatno potiče od nepravilnog interpretiranja toka borbenih dejstava za vreme Krimskog rata od strane zapadnoevropske štampe. Kod Oltenice je u početnom periodu Krimskog rata, 4 novembra 1853 godine, došlo do sukoba između turskih jedinica koje su prešle na levu obalu Dunava i ruskih trupa koje su ih napale. Ovaj napad nije uspeo uglavnom zato što je bespomoćni i neodlučni komandant Danenberg ostavio napadne trupe bez rezerve i što je u odlučujućem momentu izdao naređenje za otstupanje. Ipak su se i turske jedinice uskoro posle toga same morale vratiti na desnu obalu Dunava. Kod Četatea (selo u Rumuniji) je 6 januara 1854 godine napad 18.000 turskih vojnika odbio mali odred ruskih trupa, koji se, otstupivši u početku na drugu odbranbenu liniju, vešto utvrdio, bez obzira na veoma jak pritisak Turaka i velike gubitke pretrpljene u otstupanju. Pošto je zatim dobio pojačanje, odred je prešao u napad i prinudio protivnika na povlačenje. Još neuspešnija su bila dejstva turske vojske protiv ruskih trupa na Kavkaskom vojištu, naročito u rejonu Karsa i na suhumiskom otseku u rejonu reke Ingur (vidi Engelsov članak »Rat u Aziji« na str. 145 ove knjige). — Prim. red.

istoku. Sultani i šahovi su odveć skloni da smatraju svoje vojske pri-premljenim za sve na svetu ako vojnici umeju defilovati na paradi, ako znaju okretanje i razvijanje i postrojavanje u kolone, ne praveći pri tome očajnu zbrku. Što se pak tiče vojnih škola, njihovi plo-dovi zru toliko sporo da se, pri labavosti istočnih vlada, jedva može očekivati da će ti plodovi ikada sazreti. Čak i u Turskoj je broj obu-čenih oficira veoma neznatan, te turska vojska ne bi mogla ništa učiniti u poslednjem ratu bez mnogobrojnih renegata⁵⁾ i evropskih oficira u njenim redovima.

Artiljerija je jedini rod oružja koji svuda čini izuzetak. Tu su istočni narodi toliko slabi, toliko bespomoćni, da moraju predavati njen rukovođenje potpuno u ruke svojim evropskim instruktorima. Sve u svemu, artiljerija i u Turskoj i u Persiji stoji neizmerno iznad pešadije i konjice.

Potpuno je prirodno da je u takvim okolnostima anglo-indiska vojska — koja je starija od svih istočnih vojski organizovanih na evropski način, i jedna jedina među njima koja je potčinjena čisto evropskom a ne istočnom rukovodstvu, stojeći skoro isključivo pod komandom evropskih oficira — da je ta vojska, uz podršku jake rezerve od britanskih jedinica i moćne flote, morala s lakoćom ra-sterati persiske regularne trupe. Taj će poraz doneti Persijancima veliku korist srazmerno svom značaju. Oni sada uviđaju, kao što su već uvideli i Turci, da evropski mundir i paradni dril sami po sebi nisu nikakva amajlja, te se može dogoditi da će Persijanci kroz dva-deset godina postati isto tako poznati vojnici kao što su se Turci pokazali u svojim poslednjim pobedama.

Vojne jedinice, koje su zauzele Bušir i Mohameru, kako se go-vori, namenjene su za brzo slanje u Kinu. Tamo će one naići na drugog protivnika. Tamo im se neće protivstavlјati pokušaji mane-vrovanja na evropski način, već neregularne azijatske horde. Nema sumnje, one će lako svršiti s takvim trupama; ali šta će biti ako Kinezi počnu da vode protiv njih narodni rat i ako se varvari ne budu ustezali da stave u pokret jedino oružje kojim oni umeju vladati?

Kako izgleda, sadašnje raspoloženje Kineza je sasvim druk-čije nego u ratu 1840—1842 godine. Tada je narod ostao miran; on je prepustao carskim vojnicima da se tuku sa zavojevačima, a posle poraza se s istočnjačkim fatalizmom potčinjavao neprijateljskoj sili. Ali sada, bar u južnim provincijama, tj. na teritoriji na kojoj su se sukobi dosada ograničavali, narodne mase uzimaju aktivno, — i više od toga, — fanatično učešće u borbi protiv tuđinaca. Kinezi savr-šeno hladnokrvno i namerno šalju velike količine hleba u evropsku četvrt Hongkonga. (Nekoliko hlebova je bilo poslatо Libihu na analizu. On je otkrio veću količinu mišomora koji je napajao sve če-stice hleba, što svedoči o tome da je mišomor bio stavljан još u testo.

⁵⁾ Renegatima su u Turskoj nazivani sultanovi podanici, bivši hrišćani koji su prešli u muhamedansku veru. — Prim. red.

Ali doza je bila toliko jaka da je morala izazivati povraćanje i na taj način paralisati dejstvo otrova). Kinezi sa skrivenim oružjem dolaze na trgovачke brodove, za vreme plovidbe uništavaju posadu i putnike — Evropljane i otimaju brod. Oni istrebljuju i ubijaju svakog Evropljanina koji im padne u šake. Čak i kuli⁶), koji emigriraju u inostranstvo, kao po dogovoru, prave metež na svakom emigrantskom brodu, tuku se da bi ga zauzeli i više vole zajedno s njim potonuti ili poginuti u njegovom plamenu nego se predati. Čak i iza granice svoje domovine, kineski kolonisti, dosad najpokorniji i najmirniji podanici, organizuju zavere i iznenada dižu noćne ustanke, kao što je to bilo u Saravaku ili Singapuru, a moguće ih je držati u pokornosti samo fizičkom silom uz pomoć velike opreznosti. Taj revolt Kineza protiv svih stranaca bio je izazvan gusarskom politikom britanske vlade, koja mu je dala karakter rata za istrebljenje.

Šta može učiniti vojska protiv naroda koji je pribegao takvom načinu rata? Gde i koliko ona mora prodreti u neprijateljsku zemlju i kako će se održati тамо? Kulturtregeri, koji bacaju usijana zrna u nezaštićene gradove i koji ubistvima dodaju silovanja, nazvaće ovaj sistem malodušnim, varvarskim, surovim⁷); ali šta se to tiče Kineza ako on vodi uspehu? Ako se Britanci ophode s Kinezima kao sa varvarima, onda im oni ne mogu odreći pravo na sve prednosti koje proizilaze iz njihovog varvarstva. Ako je prihvaćeno da se krađe, iznenadni napadi, noćni pokolji kod nas smatraju malodušnošću, onda kulturtregeri ne smeju zaboraviti da su oni sami priznali da Kinezi ne mogu izdržati protiv evropskih sredstava rušenja ako se služe normalnim načinima ratovanja.

Kraće govoreći, umesto zanošenja moralnom osudom užasne surovosti Kineza, kao što to čini riterska engleska štampa, bilo bi bolje ako bismo priznali da je to rat *pro aris et focis* (za oltare i ognjišta), da je to narodni rat za očuvanje kineske nacionalnosti, koji prate, ako hoćete, ohole predrasude, glupost, osnovno neznaštvo i sitničarsko varvarstvo, ali da je to ipak pravi narodni rat. A u na-

⁶) Nosači u Kini i Indiji, veoma siromašni, ali žilavi i izdržljivi. — Prim. red.

⁷) Oružani napad na Kinu zapadnoevropska buržoazija je prikazivala kao rat »za odbranu civilizacije« od »varvara«, a partizanska dejstva kineskog naroda protiv zavojevača licemerno je pretstavljala kao manifestaciju »varvarima« tobože svojstvene surovosti. Ustvari, kako je to Engels naglasio u svojim člancima »Nova ekspedicija Engleza u Kinu« i »Persija i Kina« (u ovom poslednjem on upotrebljava reč »varvari« kao protivtežu buržoaskim piscima koji naduveno tako nazivaju sve azijate — bilo u ironičnom smislu, bilo radi karakterisanja feudalne zaostalosti zemalja u Aziji i reakcionarnih vladajućih krugova u tim zemljama), istinski varvari su bili engleski i drugi zapadnoevropski kolonizatori. Zverstva koja su oni učinili za vreme rata u Kini prema mirnom stanovništvu, masovne pljačke i nasilja, uništavanje spomenika stare kineske kulture i civilizacije, ušli su u istoriju kao sramni primeri buržoaskog vandalizma i neobuzdane surovosti. — Prim. red.

rodnom ratu sredstva koja primenjuje narod koji se digao na ustanak ne treba ocenjivati s gledišta opštepriznatih pravila vođenja regularnog rata ili bilo kog drugog apstraktnog kriterijuma, već samo s gledišta onog stepena civilizacije koji je dostigao narod koji je digao ustanak.

Ovoga puta Englezi su zapali u tešku situaciju. Dosada se nacionalni kineski fanatizam, izgleda, proširio samo u onim južnim provincijama koje nisu prišle velikom ustanku. Da li će se rat ograničiti samo na te provincije? U takvom slučaju on sigurno neće dovesti ni do kakvog rezultata, jer će svi životni centri carstva ostati neugroženi. Istovremeno rat će za Engleze postati izvanredno opasan ako fanatizam zahvati i stanovništvo unutrašnjih oblasti. Može se do temelja razrušiti Kanton i bombardovati obale na svim mogućim tačkama, ali će snage, ma kakve one bile, koje Englezi mogu prikupiti biti nedovoljne da zauzmu i održe u svojoj vlasti dve provincije — Kuangtung i Kuangsi. A šta u takvom slučaju mogu učiniti kasnije? Teritorija severno od Kantona do Šangaja i Nankinga nalazi se u rukama kineskih ustanika. Izazvati ove ustanike protiv sebe bila bi politička greška, a Peking je jedina tačka severno od Nankinga na koju bi napad dao odlučujući rezultat. Ali odakle uzeti vojsku za stvaranje utvrđene i posadom obezbeđene operaciske baze na obali, za savlađivanje svake prepreke na putu, za obezbeđenje saobraćaja s obalom pomoću naročitih jedinica i za to da bi se bar koliko-toliko jakim snagama pojavilo pod zidinama grada velikog kao London i na otstojanju od stotinu milia od baze na obali? S druge strane, uspešna demonstracija protiv prestonice može duboko potresti samo postojanje Kineskog Carstva, ubrzati pad Cinske dinastije i utrti put ruskom, a ne engleskom nadiranju.

Novi englesko-kineski rat obećava tako mnogo komplikacija da je nemoguće sigurno pogoditi kakav će biti njegov mogući obrt. Kroz nekoliko meseci nedostatak trupa, a još kasnije — nedostatak odlučnosti, više ili manje osudiće Engleze na neaktivnost, izuzev, možda, kod nekoliko beznačajnih tačaka, u koje se, pri sadašnjim okolnostima, može ubrojiti i Kanton.

Nesumnjivo je jedno: samrtni čas stare Kine približava se brzim koracima. Građanski rat je već odvojio jug i sever Carstva, a vođa ustanika, sedeći u svojoj kući u Nankingu, izgleda, oseća se isto tako sigurnim od carskih trupa (ako ne od intriga svojih sopstvenih pristalica) kao što se sam nebeski (kineski) car nalazi u sigurnosti od ustanika u svom Pekingu. Dosada je Kanton vodio nešto slično samostalnom ratu s Englezima i uopšte sa strancima; ali, dok se britanska i francuska flota i trupe prikupljaju u Hongkongu, sibirski prigranični (liniski) kozaci polako, ali uporno pomeraju svoja naselja od Daurskih Planina k obalama Amura, a ruska mor-

naričko-desantna pešadija utvrđenjima okružava odlične luke Mandžurije. Sam fanatizam južnih Kineza u njihovoј borbi protiv stranaca dovoljno rečito govori o saznanju ogromne opasnosti koja preti staroj Kini; neće proći mnogo godina, a bićemo svedoci pretsmrte borbe najstarijeg carstva u svetu i zajedno s tim rađanja nove ere za čitavu Aziju.

ENGELS — MARKSU*)

Mančester, 1 decembra 1865

... Svakom novom poštom stižu vesti o sve divljačkijim gado-stima na Jamajki.¹⁾ Pisma engleskih oficira o njihovim herojskim podvizima protiv golorukih crnaca — prekrasna su. Tu se, najzad, duh engleske vojske makar jednom pokazao bez ikakvog ustezanja. »The soldiers enjoy it« (»To zanima vojnike«). Čak je i *Manchester Guardian* ovoga puta bio prinuđen da istupi protiv zvaničnih vlasti na Jamajki ...

*) Marx-Engels, *Briefwechsel*, III sveska, Berlin, 1950 god., str. 355 i 356.

¹⁾ Radi se o krvavom ugušivanju ustanka crnaca na Jamajki, koje su izvršile engleske vlasti. — Prim. red.

ENGELS — MARKSU*)

Mančester, 27 septembra 1869

... Irska trgovina se ogromno povećala za poslednjih četrnaest godina. Dablikska luka se više ne može prepoznati. Na Kvinstounskom keju slušao sam veoma mnogo razgovora na italijanskom, zatim na srpskom, francuskom, danskom, odnosno norveškom. There are indeed a good many »Italians« (Zaista ima dosta »Italijana«) u Korku, kako se to kaže u komediji. Ali sama zemlja daje utisak kao da u njoj nema žive duše, te bi čovek odmah pomislio da tu ima suviše malo ljudi. Ratno stanje svuda pada uoči. Royal Irish (vojnici irskog kraljevskog puka)¹⁾ u grupama svuda krstare s lovačkim noževima, a ponegde s revolverima o bedru i s pendrecima u rukama; u Dablinu je kroz sred grada prošla jedna zapregnuta baterija, što nikada dosad nisam video u Engleskoj, a vojnici se nalaze svugde i svagde ...

*) Marx-Engels, *Briefwechsel*, IV sveska, Berlin, 1950 godine, str. 274.

¹⁾ To je bila specijalna policiska formacija u Irskoj. — Prim. red.

ENGELS — K. KAUTSKOM*)

London, 12 septembra 1882

... Pitaš me šta misle engleski radnici o kolonijalnoj politici. Isto to što misle o politici uopšte: to isto što o njoj misle buržui. Jer ovde nema radničke partije, već postoji samo konzervativna i liberalno-radikalna partija, a radnici se, zajedno sa njima, bezbrižno koriste kolonijalnim monopolom Engleske i njenim monopolom na svetskom tržištu. Po mom mišljenju će sve kolonije u pravom smislu, tj. zemlje naseljene evropskim stanovništvom, Kanada, Kep¹⁾, Australija, postati samostalne; naprotiv, samo pokorene zemlje, naseljene domorocima, Indija, Alžir, holandski, portugalski, španski posedi moraće za izvesno vreme preuzeti proletarijat i što je moguće brže ih dovesti do samostalnosti. Teško je kazati kako će se tačno razvijati taj proces. Indija će, možda, izvršiti revoluciju, čak verovatno, a pošto proletarijat koji se oslobađa ne može voditi kolonijalne ratove, to se s tim mora pomiriti, pri čemu ta stvar, razume se, ne može proći bez svakojakih razaranja. Ali sve revolucije su tesno povezane s takvim stvarima. To isto se može odigrati i u drugim mestima, naprimer u Alžиру i u Egiptu, a za nas bi to, nesumnjivo, bilo najbolje. Mi ćemo imati dovoljno posla kod svoje kuće. Čim budu reorganizovane Evropa i Severna Amerika, to će dati takvu ogromnu snagu i takav primer da će se polucivilizovane zemlje same po sebi povesti za njima; o tome će se pobrinuti već i same ekonomске potrebe. Kroz kakve će socijalne i političke faze morati tada da prođu te države dok takođe ne dođu do socijalističke organizacije, o tome, mislim, mogli bismo izneti samo dosta sumnjive hipoteze. Samo je jedno nesumnjivo: pobedonosni proletarijat neće moći nijednom stranom narodu nametati nikakvo usrećenje a da time ne potkopa svoju sopstvenu pobedu. Razume se, to ni na koji način ne isključuje odbrambene ratove razne vrste ...

*) Ф. Энгельс, *Избранные военные произведения*, Москва, 1957 године, стр. 722 и 723.

¹⁾ Keplend, oblast u južnoj Africi. — Prim. red.

RUSIJA U SREDNJOJ AZIJI*)

Pre nekoliko sedmica primetili smo da je Rusija u toku nekoliko poslednjih godina učinila ogroman korak napred u istočnoj Aziji, na zapadnim obalama Tihog Okeana. Sada ćemo skre-

*) Stampano bez potpisa u *New York Daily Tribune*-u, br. 5471 od 3 novembra 1858 godine. Ovaj članak je priklučen ovom odeljku zato što se u njemu razmatra prodiranje Rusije u srednju Aziju sa gledišta eventualnog sukoba Rusije i Engleske i, delom, ugrožavanja Indije.

nuti pažnju našim čitaocima na slično napredovanje koje je izvršila u jednoj drugoj oblasti — u oblasti srednje Azije.

O verovatnoći sudara dveju velikih aziskih sila — Rusije i Engleske, negde na pola puta između Sibira i Indije, i o mogućnosti sukoba između kozaka i sepoja na obalama Oksusa (Amu Darje) često je raspravljanu otkako su 1839 Engleska i Rusija istovremeno uputile svoje trupe prema srednjoj Aziji. Zbog neobičnog poraza ovih trupa — poraza do koga je u oba slučaja došlo usled surovosti zemlje i njene klime — to raspravljanje je privremeno izgubilo od svoje ranije interesantnosti. Engleska je osvetila svoj poraz uspešnim ali neplodnim maršem na Kabul. Izgleda da je Rusija progutala svoju sramotu¹⁾, ali čemo uskoro videti kako je u beznačajnoj meri napustila svoje planove i s kakvim je uspehom ostvarila svoje ciljeve. Kada je izbio poslednji rat, opet se postavilo pitanje o praktičnoj mogućnosti ruskog napredovanja u pravcu Indije, ali je javnost tada malo znala o tome gde su se nalazile ruske pretstraže i gde su njihove isturene patrole vršile izviđanje. Indiske novine objavljivale su po koji člančić o navodnim russkim osvajanjima u srednjoj Aziji, ali se na njih niko nije obazirao. Najzad, celo pitanje je ponovo uzeto u razmatranje za vreme Anglo-persiskog rata 1856 godine.

Međutim, stvari se u poslednje vreme još uvek menjaju u srednjoj Aziji. Kada je Napoleon 1812 u svoju mapu ucrtao Moskvu kao operacisku osnovicu za rat protiv Indije, on je samo išao stopama Petra Velikog. Taj dalekovidi monarh, koji je svojim naslednicima ukazao na sve moguće pravce osvajanja, uputio je još 1717 godine ekspediciju na Hivu, koja se, naravno, pokazala neuspešnom. Dugo vremena posle toga Rusi nisu uz nemiravali stepu Turana, ali su kozaci u to vreme naselili oblasti između Volge i reke Urala i uspostavili liniju kozačkih vojnih naselja duž potonje reke. Ipak, suverenitet Rusa nad tri horde ili domorodačka plemena Kirgiza s one strane te reke bila je samo nominalna, a ruske karavane su pljačkali kako Kirgizi tako i Hivanci sve dok nije 1833 godine general Vasilije Perovski upućen u Orenburg u svojstvu glavnog komandanta. On je ustanovio da su trgovinski odnosi Rusije sa unutrašnjosti i jugom Azije bili potpuno prekinuti od strane ovih nomadskih pljačkaša, tako da čak ni vojna pratrna koja je u toku nekoliko poslednjih godina išla sa karavanima, nije bila dovoljna da ih zaštiti. Da bi tome učinio kraj, Perovski je najpre organizovao pokretne kolone protiv Kirgiza, a ubrzo posle toga pristupio osnivanju kozačkih vojnih stanica na njihovoj teritoriji. On ih je na taj način za nekoliko godina potčinio stvarnoj kontroli i ruskoj vlasti, a zatim pristupio izvođenju starih planova Petra Velikog protiv Hive.

¹⁾ Misli se na neuspešan pohod generala Perovskog 1839—1840 godine u Hivu. Ruski odred od 4.000 ljudi i 20 oruđa krenuo je iz Orenburga (Čkalova) preko Ust Urta. Usled teških uslova (surova zima, nedostatak goriva i sl.) koji su izazvali veliki procent smrtnosti (odred je preploviljen), general Perovski je odlučio da se vrati, ne dospevši do Hive. — Prim. red.

Pošto je dobio carevu saglasnost, Perovski je organizovao snagu jačine oko jedne pešadijske divizije (8.000 ljudi) sa brojnim grupama poluregularnih kozačkih i neregularnih baškirskih i kirgijskih konjanika. Skupljeno je 15.000 kамила radi prenosa namirnica preko pustinjskih stepa. Preduzimanje ekspedicije u toku leta nije dolazilo u obzir zbog nestašice vode. Zato se Perovski odlučio da preduzme operacije u toku zime i u novembru 1839 krenuo je iz Orenburga. Rezultat je poznat. Snežne mećave i strašna hladnoća upropastili su njegovu vojsku, uništili njegove kamile i konje i prisili ga da se povuče sa veoma velikim gubicima. Ipak, taj pokušaj je ispunio svoj tobožnji zadatak, jer je kan od Hive oslobođio sve ruske zarobljenike i uputio delegaciju u Petrograd da traži mir, dok Engleska nikada nije mogla da osveti ubistvo svojih ambasadora Stodarta i Konalija u Buhari.

Zatim je Perovski pristupio pripremanju operacionog pravca preko Kirgiske stepa. Pre no što je prošlo 18 meseci, naučne i inženjeriske ekspedicije su već radile pod vojnom zaštitom, ispitujući celu zemlju severno od Jagzartesa (Sir Darja) i Aralsko Jezero. Ispitana je priroda terena, najbolji pravci za drumove i najbolja mesta za velike bunare. U kratkim vremenskim razmacima vršeno je bušenje odnosno kopanje bunara koji su opkoljavani utvrđenjima dovoljne jačine da izdrže svaki napad nomadskih hordi i dovoljnog kapaciteta da prime znatne količine hrane i opreme. Karabulak na Oksusu i Djagis (Irgiz) na istoimenoj reci služili su kao centralne tačke za zaštitu Kirgiske stepa sa severa; između ovih i gradova na reci Uralu drumovi su obeleženi manjim forovima i bunarima na svakih 10 ili 12 milja.

Sledeći korak je učinjen 1847 podizanjem jednog fora na Sir Darji, oko 45 milja uzvodno od njenog ušća, koji je nazvan Aralski for. U njega se mogla smestiti posada jačine nešto više od jednog bataljona. On je ubrzo postao centar prostrane ruske poljoprivredne kolonije na donjem toku reke i susednim obalama Aralskog Jezera; a tada je Rusija i formalno prisvojila celu oblast severno od ovog jezera i delte Sir Darje. 1848 i 1849 Jezero je bilo prvi put tačno ispitano; tom prilikom je pronađena nova grupa ostrva koja je odmah određena za glavni stan Aralske parne flotile, čijem je stvaranju pristupljeno bez odlaganja. Jedan drugi for je podignut na jednom ostrvu koje dominira nad ušćem Sir Darje, a istovremeno su pojačane i komunikacije od Orenburga do Aralskog Jezera.

Perovski, koji je 1842 godine bio smenjen sa položaja glavnog komandanta Orenburga, sada se ponovo vratio na svoje mesto i u proleće 1853 sa znatnim snagama krenuo ka Aralsku. Prolaz kroz pustinju izvršen je bez velikih teškoća, a zatim su te snage upućene uz Sir Darju, dok je jedan parobrod niskog gaza rekom pratilo njihove pokrete. Pošto su stigli u Akmečet, tj. u tvrđavu koja se nalazi oko 450 milja uzvodno i koja je pripadala kanu od Kokanda, Rusi su je zauzeli na juriš i odmah je pretvorili u svoju tvrđavu i tako

uspešno da je kokanska vojska, kada ju je napala u decembru iste godine, bila potpuno potučena.

Dok je 1854 godine pažnja Evrope bila usredsređena na bitke koje su se vodile na Dunavu i Krimu, Perovski je sa 17.000 ljudi krenuo sa svoje nanovo dobijene operaciske osnovice na Sir Darji protiv Hive, ali kan nije sačekao njegov dolazak na Oksus. On je u ruski logor uputio svoje izaslanike koji su zaključili sporazum, *po kome je kan od Hive priznao suverenitet Rusije*, ustupio joj pravo da zaključuje mir i objavljuje rat, kao i vrhovnu vlast nad svojim podanicima i pravo da za večita vremena odreduje puteve za kavane, dažbine i carine i da donosi opšte propise za trgovinu širom cele Hive. Ruski konzul se ustoličio u Hivi i uporedo s tim, pod nadzorom ruske vlade, preuzeo funkcije vrhovnog arbitra po svim političkim pitanjima Hive.

Potčinjavanjem Hive principijelno je bilo rešeno pitanje osvajanja Turana; ono je posle toga, možda, i suštinski rešeno. Kanovi od Kokanda i Buhara takođe su uputili svoja izaslanstva u Petrograd; sporazumi koji su s njima zaključeni nisu bili objavljeni, ali se njihov sadržaj prilično lako može pogoditi. Izvesna nezavisnost koju je Rusija bila sklona da ostavi ovim državicama, čija je jedina snaga ležala u njihovoј nepristupačnosti — koja sada, barem za Rusiju, više ne postoji — bila je samo nominalnog karaktera, jer bi snaga od nekih 20.000 ljudi, upućena iz Hive ili Akmečeta u pravcu plodnih dolina Gornjeg Turana, bila sasvim dovoljna da uguši svaki pokušaj protivljenja i da pregazi zemlju s kraja na kraj. Možemo smatrati kao sigurno da Rusija od 1854 godine nije bila neaktivna u ovim oblastima, iako ona svoje postupke drži u dovoljnoj tajnosti; a posle brzog, tihog i trajnog uspeha, koji je postigla u Turanu za vreme poslednjih 25 godina, može se svakako očekivati da će se njena zastava uskoro zalepršati iznad planinskih prevoja Hinduša i Belor Taga.

Ogromna važnost ovih osvajanja sa vojničkog gledišta sastoji se u njihovom značaju kao jezgra operaciske osnovice za napad na Indiju; i zaista, takvim prodiranjem Rusije u srednjoj Aziji, plan za napad na Indiju sa severa gubi okvir nejasnih nagađanja i dobija nešto slično definitivnom obliku. Tropske oblasti Azije odvojene su od delova koji pripadaju umerenoj zoni širokim pojasmom pustinje koja polazi sa obale Balhaškog Jezera posred kontinenta do izvora Amura. Ne uzimajući u obzir oblast Amura, ovaj je pojaz do nedavno bio neprohodan za trupe. Jedini put koji se može zamisliti preko njega bio je put iz Astrabada na Kaspiskom Moru preko Herata ka Kabulu i Indu. Ali, kad Rusi stoje na donjoj Sir Darji i Amu Darji i kad raspolažu vojnim putevima i tvrđavama koji obezbeđuju vodu i namirnice za trupe na maršu, onda Srednja aziska pustinja više ne postoji kao vojna prepreka. Umesto jednog nepripremljenog puta iz Astrabada preko Herata za Ind, Rusija sada ima na svome

raspoloženju tri različita puta, koji se u nedalekoj budućnosti mogu savršeno pripremiti za kretanje trupa. Na prvom mestu postoji stari put preko Herata, koji pri sadašnjem stanju stvari više ne može biti zatvoren za Ruse; drugo, tu je dolina Oksusa od Hive do Balka i, treće, dolina Sir Darje od Akmečeta do Kodženda, odakle bi snage mogle da se kreću preko teritorija Samarkanda i Balka koje su bogate vodom i naseljima. Herat, Samarkand i Balk mogu obrazovati izvrsnu operacisku osnovicu protiv Indije. Balk je svega 500 milja udaljen od Pešauera, severozapadne pretstraže Anglo-indiskog carstva. Samarkand i Balk pripadaju buharskom kanu, koji već sada potpuno zavisi od Rusije, a kada se Astrabad (koji su Rusi već okupirali ili koji može biti okupiran svakog dana kada to oni zaželete) i Balk budu nalazili u rukama Rusa, Herat se neće moći održati, već će pasti u ruke Rusije kad god to ona bude htela. I čim ova operaciska osnovica stvarno bude u njenom posedu, Engleska će se morati boriti za svoje Indisko Carstvo. Udaljenje od Balka do Kabula je jedva nešto veće nego od Kabula do Pešauera, a sama ta činjenica pokazuje koliko je neutralan prostor između Sibira i Indije postao nezнатан.

Ako Rusija bude napredovala istom brzinom, energijom i upornošću kao što je to činila u toku poslednjih 25 godina, onda se neosporno može desiti da Moskoviti počnu kucati na kapiju Indije u roku od 10 ili 15 godina. Čim bi se prebacili preko Kirgiskih stepa, oni bi se spuštali u relativno dobro obrađene i plodne oblasti jugoistočnog Turana, čije im se osvajanje ne može osporiti, a koje mogu godinama bez naročitog napora izdržavati vojsku od 50 ili 60.000 ljudi, dovoljno snažnu da se uputi na ma koji deo Inda. Takva vojska može u roku od 10 godina potpuno pokoriti zemlju, štititi izgradnju puteva i kolonizaciju ogromnih razmera od strane ruske krune (kao što je to sada učinila na Aralskom Jezeru), držati u strahu sve okolne države i pripremiti operacisku osnovicu i operaciske pravce za rat protiv Indije. Da li će se takav rat ikada preduzeti, zavisi od političkih uslova koji zasada mogu služiti samo kao predmet dalekih nagađanja.
